

PAŃSTWOWE MUZEUM ARCHEOLOGICZNE
MUSÉE ARCHÉOLOGIQUE POLONAIS

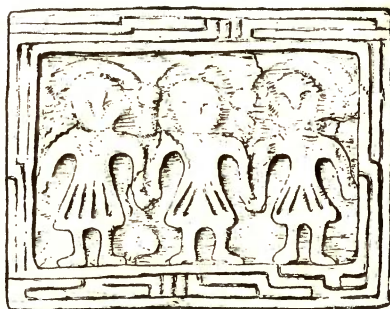
WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

ORGAN MUZEALNICTWA I KONSERWATORSTWA
ARCHEOLOGICZNEGO

BULLETIN ARCHÉOLOGIQUE POLONAIS

TOM (VOL.) XXXVIII

ZESZYT (LIVRE) 3-4

WARSZAWA

1973

VARSOVIE

ZAKŁAD NARODOWY IM. OSSOLIŃSKICH — WYDAWNICTWO

KOMITET REDAKCYJNY

Zdzisław RAJEWSKI — Redaktor Naczelny
Jerzy HALICKI — Zastępca Redaktora Naczelnego
Jerzy BYDLIŃSKI — Sekretarz Redakcji

Materiał ilustracyjny do niniejszego zeszytu wykonali:
T. Biniewski, K. Burhardt, M. Curyło, S. Dembiński,
L. Długopolska, W. Gawrysiak, L. Rauhut, T. Szczurek,
H. Pawłowski

Rycina na okładce przedstawia plaketkę z miejscowości
Grzebsk, pow. Mława

Adres Redakcji:
Warszawa, ul. Długa 52 (Arsenał)
Państwowe Muzeum Archeologiczne

Zakład Narodowy imienia Ossolińskich — Wydawnictwo
Wrocław, Oddział w Warszawie 1974. Nakład: 830 egz.
Objętość 18,60 ark. wyd.; 8,00 ark. druk. Papier druk sat.
kl. III, 70 gram: 61×86. Oddano do składania 5 IX 1973 r.
Podpisano do druku 22 I 1974. Wydrukowano w lutym 1974,
w Drukarni im. Rewolucji Październikowej, w Warszawie;
nr zam. 1240/73. W-98. Cena: 60,— zł

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

ORGAN MUZEALNICTWA I KONSERWATORSTWA ARCHEOLOGICZNEGO

BULLETIN ARCHÉOLOGIQUE POLONAIS

Tom (Vol.) XXXVIII

Zeszyt (Livre 3—4)

SPIS TREŚCI

Содержание — Contents

Materiały

- Lechosław Rauhut, Ludgarda Długopolska, Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w obudowie kamiennej w Tańsku-Przedborach pow. Przasnysz 383
(Моги́льник раннего средневековья в каменной обкладке в Таньске — Пшедборах, повят Пшас-
ньш — Early Mediaeval Graves in Stone Setting at Tańsk-Przedbory, Przasnysz District)
- Andrzej Hunicz, Wyniki badań na Wzgórzu Zamkowym w Lublinie w 1971 r. 443
(Результаты исследований проведенных на Запковом Взгорье в Люблине в 1971 году — Results
of the 1971 Excavations on the Castle Hill in Lublin)
- Barbara Zawadzka-Antosik, Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w obudowie kamiennej w Grzebsku, pow. Mława 461
(Моги́льник раннего средневековья в каменной обкладке в Гжебске, повят Млава — An Early
Mediaeval Cemetery with Graves in Stone Setting at Grzebsk, Mława District)
- Odkrycia 493
- Kronika 497

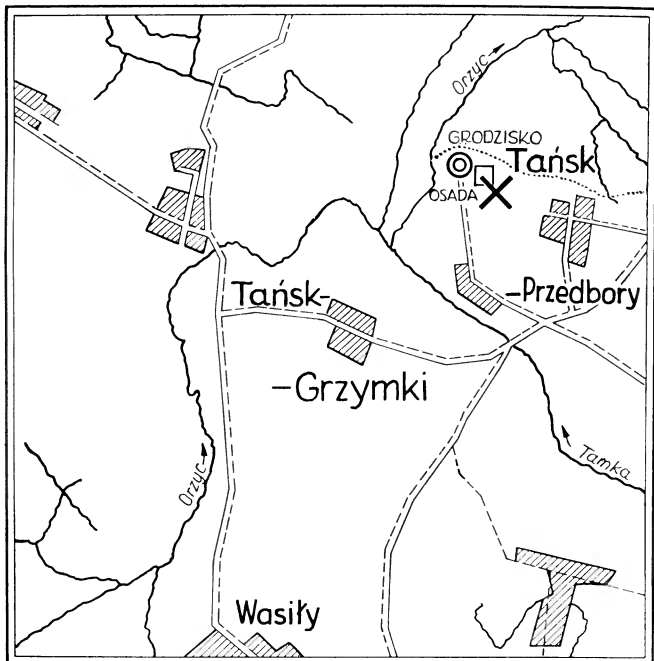
LECHOSŁAW RAUHUT, LUDGARDA DŁUGOPOLSKA

WCZESNOŚREDNIOWIECZNE CMENTARZYSKO SZKIELETOWE W OBUDOWIE
KAMIENNEJ W TAŃSKU - PRZEDBORACH, POW. PRZASNYSZМОГИЛЬНИК РАННЕГО СРЕДНЕВЕКОВЬЯ В КАМЕННОЙ ОБКЛАДКЕ В ТАŃСКЕ — ПШЕДБОРАХ,
ПОВЯТ ПШАСНЫШ

EARLY MEDIAEVAL GRAVES IN STONE SETTING AT TAŃSK-PRZEDBORY, PRZASNYSZ DISTRICT

WSTĘP

Cmentarzysko szkieletowe na stanowisku 2 „Żal” w Tańsku-Przedborach, pow. Przasnysz (Ryc. 1) zostało odkryte przez J. Antoniewicza i M. Gozdowskiego¹, pracowników Państwowego

Ryc. 1. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan 2 „Żal”. Plan lokalizacji cmentarzyska. X — lokalizacja cmentarzyska

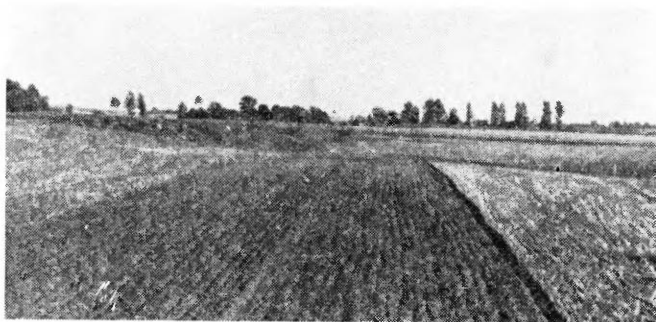
¹ J. Antoniewicz, M. Gozdowski: Wyniki badań powierzchniowych w dorzeczu górnego Orzyca, „Sprawozdania PMA”, T. IV, 1951, str. 57—64.

Muzeum Archeologicznego, w trakcie badań powierzchniowych prowadzonych w dorzeczu górnego Orzyca w 1949 r. Przebadano wówczas jak się zdawało jeden grób. Wyniki badań zostały opublikowane w „Sprawozdaniach PMA”². W 1961 r. dokonał autopsji L. Rauhut i M. Kaczyński, a w 1962 r. J. Okulicz. Systematyczne badania z ramienia Państwowego Muzeum Archeologicznego podjęto w 1971 r. Badaniami kierowali L. Rauhut i L. Długopolska. Objęły one ogółem powierzchnię około 5 arów, gdzie wyeksplorowano 38 pochówków szkieletowych i 2 ciałopalne.

Omawiane stanowisko mieści się na długim wyniesieniu ciągnącym się równoleżnikowo w kierunku południowego skraju wsi Tańsk-Chorążę (Ryc. 2). Wyniesienie to ograniczają od północy bagniste łąki, od zachodu bieg rzeki Orzyc, którego koryto po zmeliorowaniu przesunięto dalej na zachód, a od południa również niskie niegdyś podmokłe łąki stanowiące teren zalewowy rzeki Orzyc. Na zniżającym się ku zachodowi skraju wyniesienia tworzącego tu rodzaj cypla znajduje się niewielkie pierścieniowate grodzisko zwane „Kopiec” — stanowisko 1. Cmentarzysko leży dokładnie w odległości 115 m na wschód od korony wału grodziska (porównaj przypis 27). Należy zwrócić

² J. Antoniewicz, M. Gozdowski: op. cit., str. 60—62.

uwagę, że na polu ornym między „Kopcem” a „Żalem” znajdują się ślady osady lateńskorzymskiej oraz prawdopodobnie podgrodowej osady wczesnośredniowiecznej. Stanowisko „Żal”

Ryc. 2. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Żal”. Widok na cmentarzysko z grodziska „Kopiec”.

składało się z dwóch części: zachodniej i wschodniej, przedzielonych biegnącą południkowo drogą w kierunku bagnistych łąk. Cmentarzysko w obudowie kamiennej mieści się przede wszystkim na części zachodniej, w jej zachodniej i południowo-wschodniej partii nie dochodząc wszędzie do wspomnianej drogi dzielącej „Żal” na dwie części. Teren cmentarzyska jest silnie zniszczony. Duża jego część została zdewastowana przy budowie okopów strzeleckich w 1918 r., a następnie przez piwnice na kartofle. Przy kopaniu piwnic podobno natrafiono na „zmurszałe kości”, przedmioty żelazne, a między innymi i miecze³. Od strony północnej na teren „Żalu” nasunęły się pola uprawne. W tym rejonie, od 1959 r., obszar cmentarzyska zwęził się o około 10 m. Od strony zachodniej przez wybieranie kamieni i żwiru granica „Żalu” przesunęła się około 7 m, a od południa około 20 m na północ od przypuszczalnego stanu pierwotnego. Ostatni z wkopów rabunkowych, który zniszczył około trzy groby, wykonano wiosną 1970 r.

Również od strony dzielącej „Żal” drogi, zawężono teren cmentarzyska przez systematyczne wybieranie piasku. Najlepiej zachowała się partia zachodnia i południowa, zachodniej części cmentarzyska. Teren „Żalu” stanowi własność gromadzką po komasacji gruntów przeprowadzonej podobno przed pierwszą wojną światową, obecnie zaś zajmują go raczej bezprawnie właściciele przylegających gruntów uprawnych między innymi Miecznikowski i Gołębiowski.

Część leżąca na wschód od drogi w szczytowej partii wyniesienia nie wykazuje obecnie pochów-

ków. Można to było stwierdzić zarówno przez kontrolę eksploatowanej tu piasznicy, jak i z informacji jej użytkowników. Niżej na południowym stoku powierzchnia jest silnie zdewastowana przez głębokie, obecnie od dawna nie używane, doły i piwnice na kartofle. Na styku tego terenu w obrywie piasznicy stwierdzono w jednym miejscu zaleganie kamieni, które mogły być interpretowane jako zupełnie zniszczony grób podbrukowy, jak i resztki obwarowania kamiennego ścian piwnicy. Jest rzeczą zastanawiającą, że wszyscy mieszkańcy dobrze na ogół poinformowani o szkieletach i zabytkach występujących w części zachodniej cmentarzyska, w odniesieniu do części wschodniej zdecydowanie zaprzeczali występowaniu tu pochówków. Wbrew tym opiniom oraz sytuacji widocznej na powierzchni, założony na jednym względnie nienaruszonym skrawku wykop pozwolił odkryć podwójny pochówek wczesnośredniowieczny położony w niewielkim oddaleniu od drogi do Tańska-Przedborów. Na marginesie należy zauważyć, że pojedyncze duże kamienie tkwiły również w obrębie drogi dzielącej stanowisko na dwie części. Niestety fakt, że jest to jedyna droga dojazdowa na pola obsadzone kartoflami i do czynnej piasznicy, uniemożliwił nam zbadanie tego terenu.

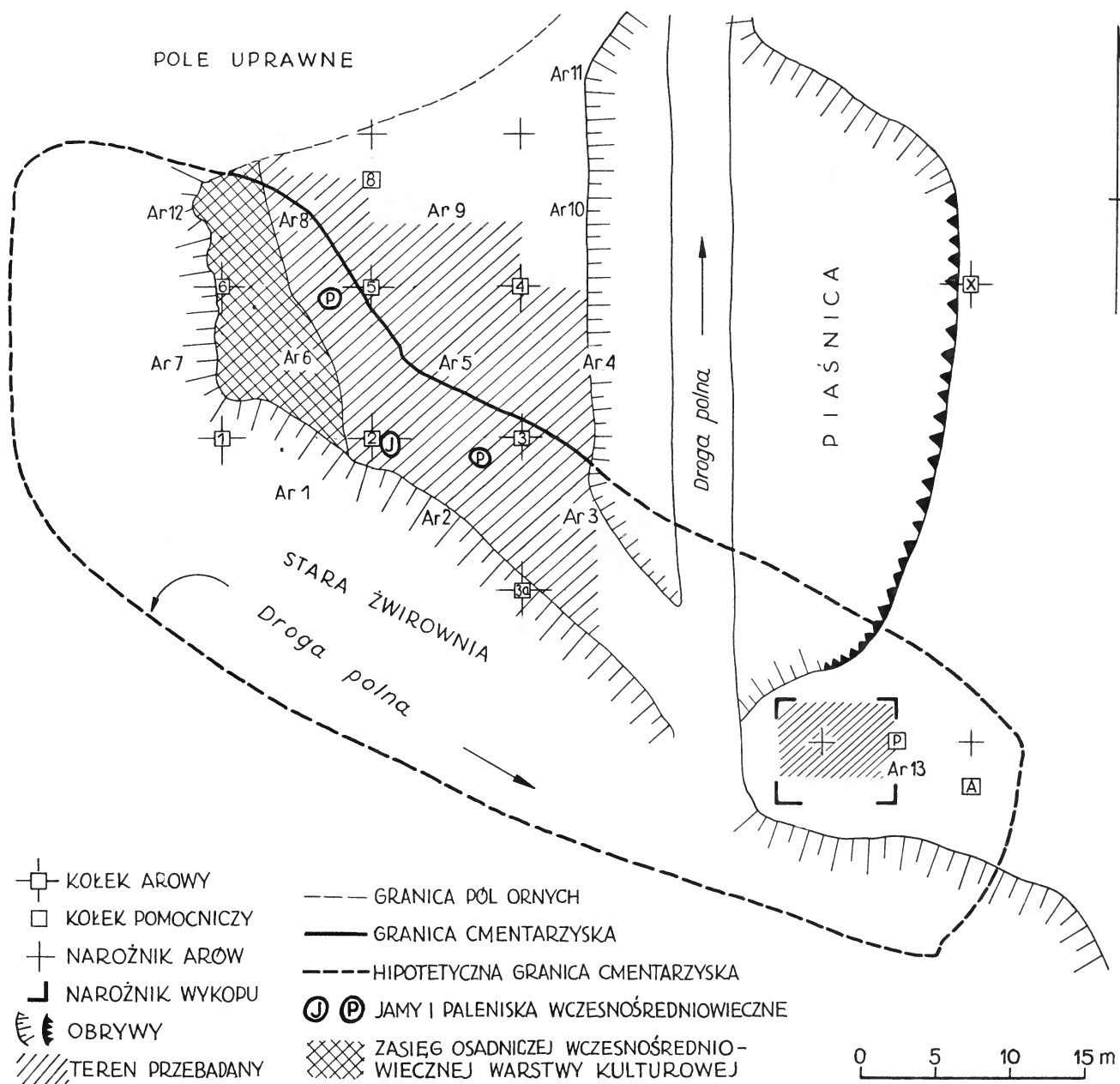
Przed przystąpieniem do badań, teren cmentarzyska został podzielony na ary (Ryc. 3).

OPIS CMENTARZYSKA

Jak można przypuszczać cmentarzysko ciągnęło się pierwotnie 20—10 m w kierunku zachodnim, na terenie pola uprawnego należącego do Miecznikowskiego oraz na zdewastowanej przez niego części „Żalu”. Północno-wschodnia granica cmentarzyska ciągnęła się od aru 12 przez ar 8, północno-wschodni skrawek aru 6, ar 5, południowo-zachodni narożnik aru 4 przez ar 3 oraz dalej na teren wschodniej części „Żalu” przez najbliższe otoczenie aru 13 (Ryc. 3). Granica południowo-zachodnia przebiegała pierwotnie, przypuszczalnie, skrajem stoku w odległości około 20 m na południe od obecnego obrywu. Granica wschodnia cmentarzyska, ze względu na opisaną wyżej dewastację terenu w sąsiedztwie aru 13, nie może być ściśle odtworzona. W oparciu o rekonstruowany przebieg granicy cmentarzyska można założyć, że jego pierwotna powierzchnia obejmowała około 20 arów.

Warto zaznaczyć, że na powierzchni „Żalu” zarysy obudów były widoczne jedynie w zachodniej części cmentarzyska. Ponad powierzchnię darni wystawały nieznacznie duże kamienie obstaw. Ciekawe, że nie były zupełnie widoczne duże konstrukcje grobów podbrukowych, tym bardziej, że ich kamienie graniczne w szeregu przypadków nie różniły się od kamieni obstaw grobów określonych jako typ IIa. Po zdjęciu warstwy darni, odkryte

³ J. Antoniewicz, M. Gozdowski: op. cit., str. 59—60.

Ryc. 3. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Żal”. Plan siatki arowej i zasięgu cmentarzyska oraz osady

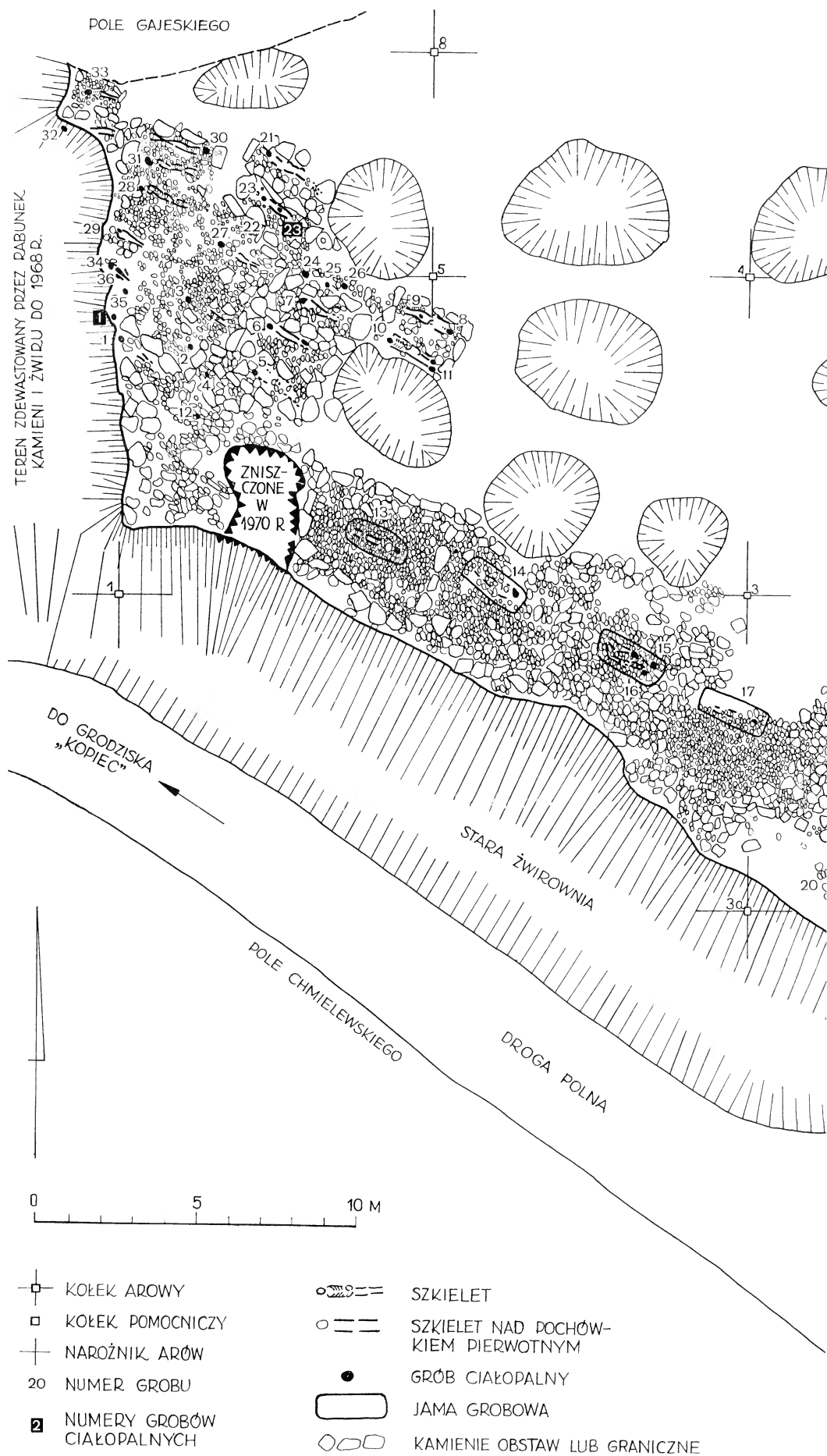
konstrukcje kamienne układają się w dość regularne rzędy zgodnie z kierunkami świata (Ryc. 4).

OPIS GROBÓW

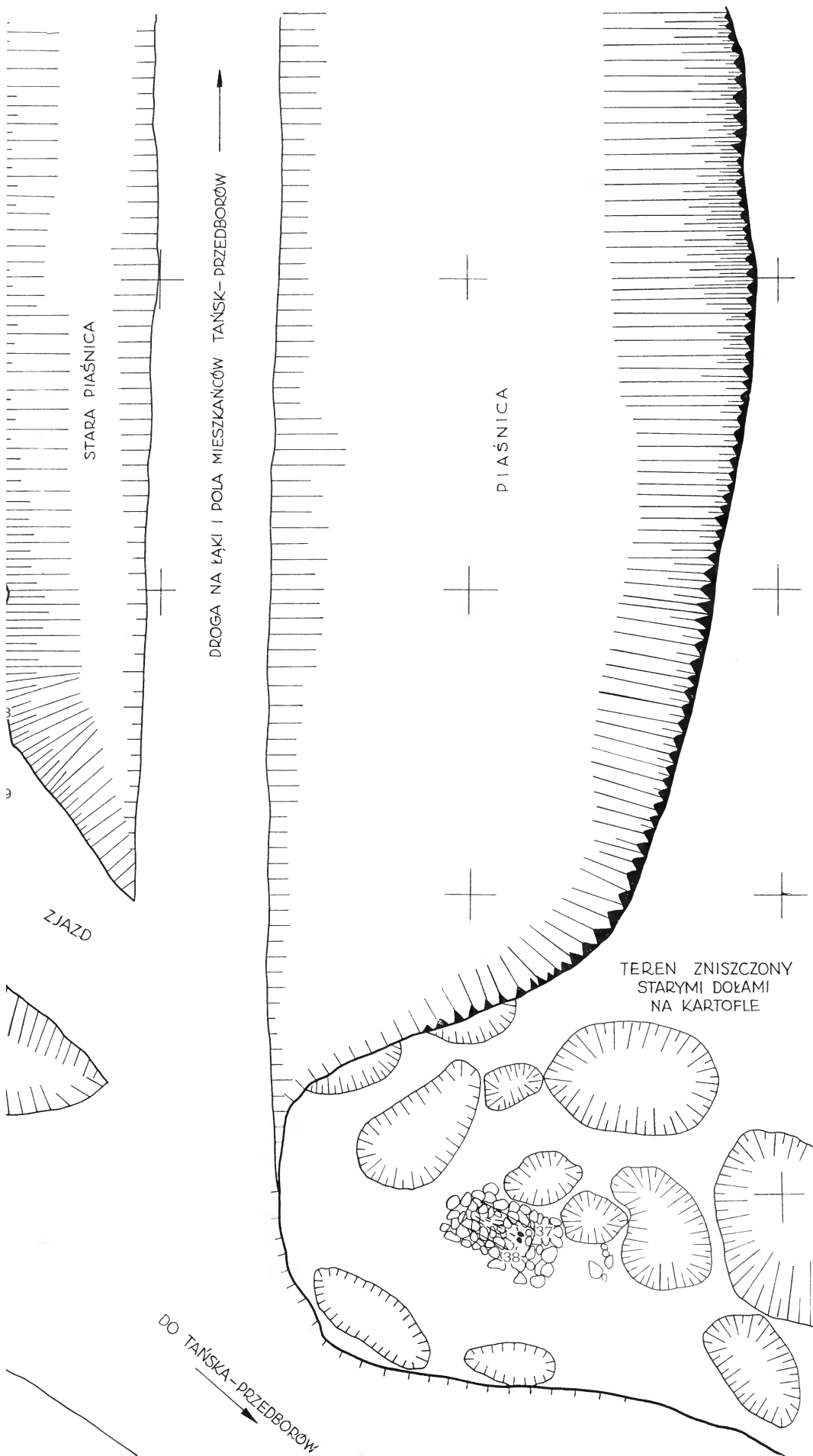
Grób 1, kobiecy

Grób odkryto na arze 6 w odległości 2 m na południe od kołka 6. Niekompletna obstawa grobu składała się z 6 kamieni o wymiarach $100 \times 60 \times 50$ cm, $70 \times 65 \times 45$ cm i $60 \times 40 \times 35$ cm (Ryc. 5 i 6) i była ona zorientowana po osi północny zachód-południowy wschód. Obstawa posiadała w przybliżeniu kształt prostokąta o wymiarach zewnętrznych 240×160 cm i wewnętrznych 180×80 cm. Bruk składał się z 3 warstw kamieni. Dwie pierwsze warstwy ułożone były z kamieni małych i średnich a warstwa

trzecia z dużych o wymiarach $50 \times 40 \times 30$ cm, $40 \times 30 \times 20$ cm i podobnych. W wypełniku jamy grobowej wystąpiły drobne węgielki drzewne. Na głębokości 50 cm od pierwszej warstwy bruku leżał słabo zachowany szkielet w pozycji wyprostowanej zorientowany czaszką na północny zachód (Ryc. 7 i 8). Z prawej strony czaszki leżał platerowany srebrem brązowy kabłączek esowaty o średnicy 4 cm i średnicy drutu 3,5–4 mm (Tabl. Ia). Przy czaszce znaleziono też rozłożony cynowy kabłączek esowaty o średnicy drutu 5 mm (Tabl. Ib) oraz 10 paciorków. Paciorek z czarnego nieprzezroczystego szkła z żółtą inkrustacją o średnicy 11 mm (Tabl. Ie), kulisty paciorek z brązowego nieprzezroczystego szkła o średnicy 6,5 mm (Tabl. Ie) oraz 8 drobnych rozłożonych paciorków z nieprzezroczystego szkła. Na palcu prawej ręki stwierdzono 2 pierścionki. Pierścionek z taśmy brązowej o związających się i zachodzących na siebie końcach zdobiony zgru-

Ryc. 4. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Żal”. Ogólny pl

instrukcji kamiennych i grobów na cmentarzysku

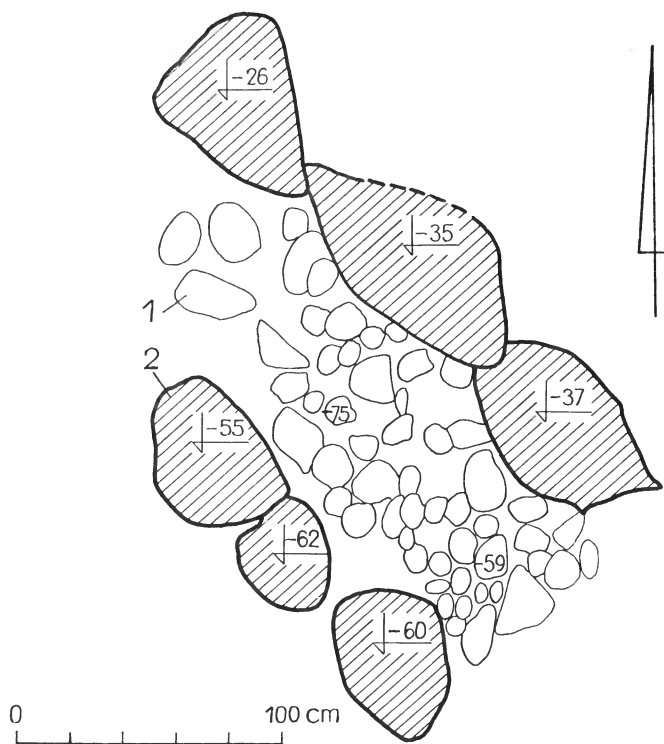

Ryc. 5. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan 2 „Zal”. Widok grobu 1 po zdjęciu darni, z kierunku PnZ

wysokości miednicy leżał skorodowany nóż żelazny z zachowanymi resztkami pochwy skórzaney i drewnianej rękojeści (Tabl. If). Tylec lekko zagięty, kołca obustronnie wyodrębniony. Długość: 11,5 cm, kolca 2,6 cm; szerokości: ostrza 1,3 cm, tylca 0,35 cm. Według danych antropologicznych była tu pochowana kobieta w wieku adultus (20—30 roku życia).

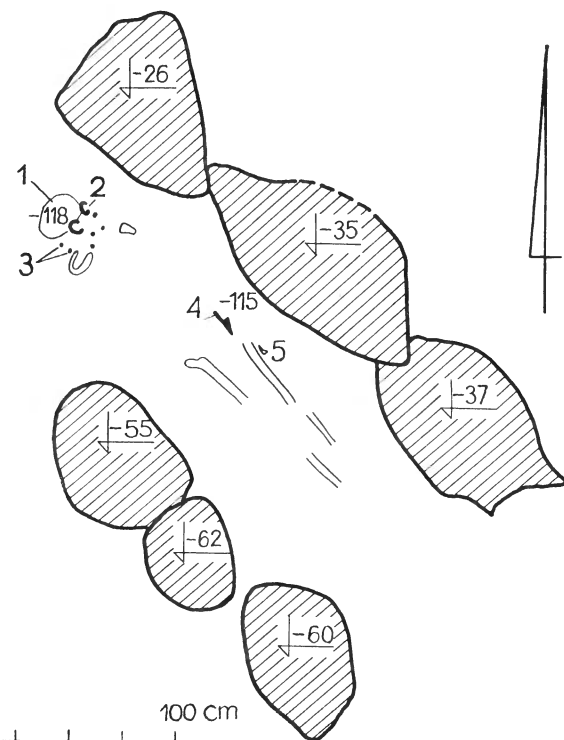

Ryc. 7. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Zal”. Widok grobu 1 po zdjęciu bruku z kierunku PdW

Ryc. 6. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Zal”. Plan konstrukcji kamiennej grobu 1 po zdjęciu darni. Kamienie bruku (1). Kamienie obstawy (2)

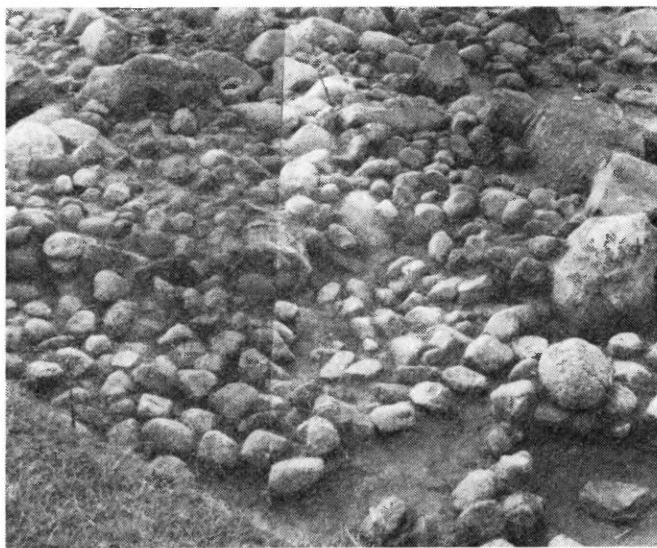
powaniami potrójnych linii (Tabl. Ic). Średnica pierścionka 2 cm, największa szerokość taśmy 4 mm. Lity pierścionek srebrny o zewnętrznym zarysie pięciokątnym. Na wierzchołkach przewężony i zdobiony liniową imitacją podwójnego oplatania (Tabl. Id). Silnie skorodowany zachowany niekompletnie, w 4 fragmentach. Średnica pierścionka około 2 cm. Z lewej strony nieboszczyka na

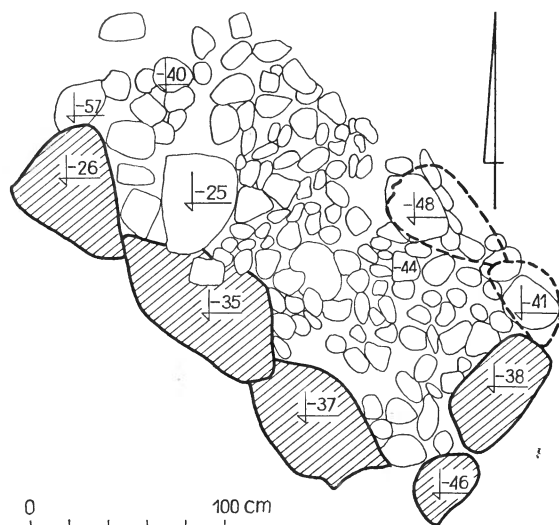
Ryc. 8. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan 2 „Zal”. Plan grobu 1 po zdjęciu bruku. Czaszka (1). Ka-
błączki (2). Paciorki (3). Nóż (4). Pierścionki (5)

Grób 2, dziecka

Znajdował się na arze 6 na północny wschód od grobu 1. Niekompletna, prostokątna w przybliżeniu obstwa składała się z 6 kamieni o wymiarach $100 \times 60 \times 50$ cm, $80 \times 65 \times 50$ cm i $60 \times 30 \times 25$ cm. Od strony południowo-zachodniej wspólna była z grobem 1, a od strony północno-zachodniej i północno-wschodniej, częściowo wyrabowana (Ryc. 9 i 10). Wymiary zewnętrzne obstawy wynosiły

Ryc. 9. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Zal”. Widok konstrukcji kamiennych po zdjęciu darni z kierunku PnZ. Na pierwszym planie grób 3 dalej grób 2

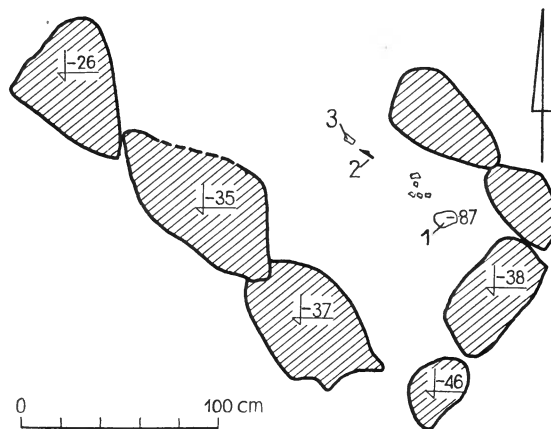
Ryc. 10. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Zal”. Plan konstrukcji kamiennej grobu 2 po zdjęciu darni

260×160 cm, a wewnętrzne 180×80 cm. Obstwa zorientowana była po osi północny zachód-południowy wschód. Bruk składał się z 5 warstw drobnych kamieni o wymiarach $15 \times 10 \times 6$ cm i podobnych. W wypełniku jamy grobowej wystąpiły ułamki ceramiki wczesnośredniowiecznej i drobne węgielki drzewne. Na głębokości 45 cm od powierzchni pierwszej warstwy bruku stwierdzono 6 cm warstewkę ziemi, a w niej źle zachowany szkielet zorientowany czaszką na południowy wschód (Ryc. 11 i 12).

Ryc. 11. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Zal”. Widok grobu drugiego po zdjęciu bruku z kierunku PnZ

Pod szkieletem wystąpiła jeszcze jedna warstwa drobnych kamieni. Po lewej stronie nieboszczyka w okolicy niezachowanej kości miednicy leżał skorodowany i złamany nóż żelazny z zachowanymi śladami rękojeści drewnianej na kolcu i fragmentami pochwy skórzanej na

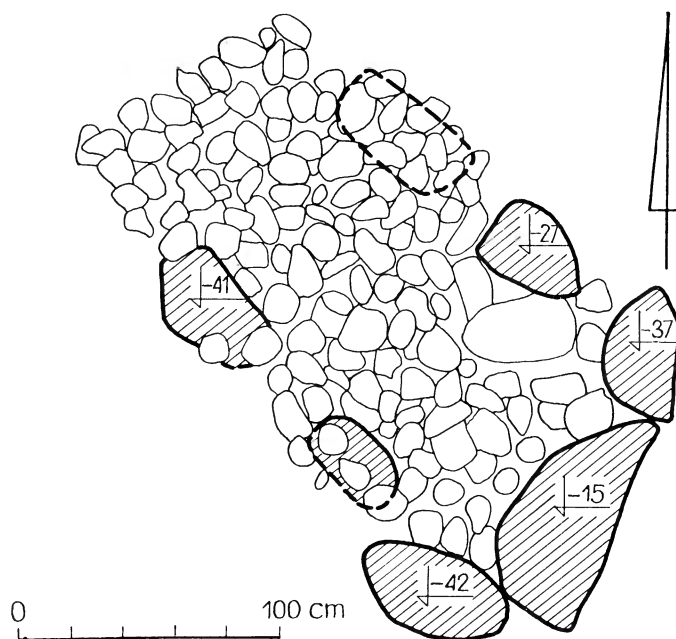
Ryc. 12. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Zal”. Plan grobu 2 po zdjęciu bruku. Czaszka (1). Nóż (2). Brązowe okucie pochwy (3)

ostrzu (Tabl. Ih). Kolec jednostronnie wyodrębniony. Zachowana długość: noża 9,5 cm, kolca 3 cm, szerokość ostrza 1,5 cm, tylca 3,5 cm. Nieco niżej na linii noża leżał brązowy trzewik skórzanej pochwy (Tabl. Ig). Wykonany był z kawałka blachy brązowej grubości około 0,2 mm. Wewnątrz trzewika zachował się fragment pochwy ze skóry grubości 2 mm. Blacha i skóra zostały połączone przy pomocy 3 nitów brązowych o średnicy 1,5 cm. Główki nitów z jednej strony są rozklepane na listwie z blachy brązowej, a po przeciwnej stronie są w przybliżeniu kwadratowych podkładkach z blachy (Tabl. Ig). Listwę zdobi

6 zgrupowań małych kólek wyciśniętych w blasze po cztery i jedno pojedyncze. Długość trzewika 5,8 cm, szerokość u wlotu 2,9 cm, grubość tyłca 1,2 cm. Uwagę zwraca fakt, że tylec jest wyraźnie zakłęsnięty. Z ułamków ceramiki udało się skleić część naczynia. Zrekonstruowane z trzech fragmentów całkowicie obtoczone naczynie o profilowanym wylewie z rowkiem na pokrywkę (Tabl. Ii). Brzusiec naczynia pokrywa ornament pasmowy. Na fragmencie dna widoczna drobnoziarnista podsypka. Naczynie zostało wykonane z szarobrazowej gliny z drobnoziarnistą domieszką. Wysokość 9,3 cm; średnice: wylewu 8 cm, brzuśca 9,6 cm na wysokości 4 cm od wylewu, dna 5,6 cm. Pochowane tu było dziecko w wieku infans I (1,5—2 r.ż.).

Grób 3, kobiety

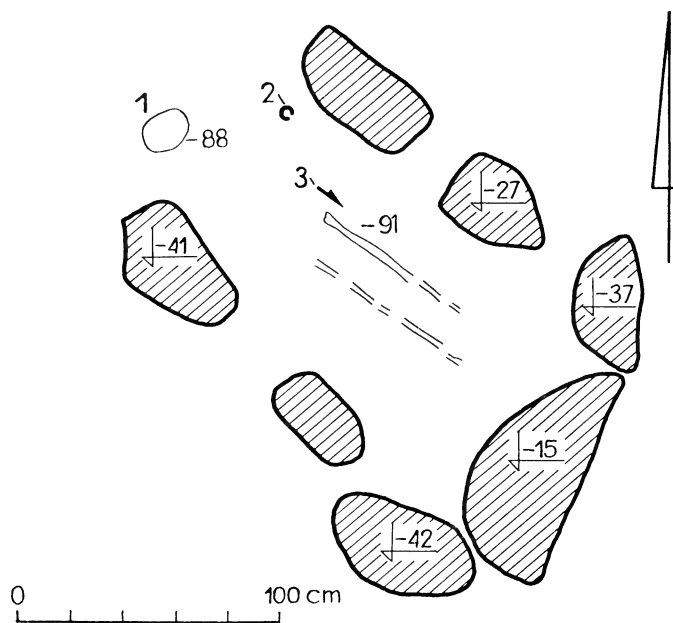
Grób 3 wystąpił tuż przy grobie 2 na północny wschód od niego. Obstawa złożona z 7 kamieni o wymiarach 90×50×40 cm, 60×40×30 cm i 40×30×25 cm była zorientowana po osi północny zachód—południowy wschód. Od strony północno-zachodniej i południowo-wschodniej uległa zniszczeniu (Ryc. 13). Utworzony prostokąt posiadał wymiary zewnętrzne około 240×130 cm i wewnętrzne 190×80 cm. Bruk składał się z 5 warstw kamieni. Dwie pierwsze zawierały małe kamienie, a następane średnie i sporadycznie duże. Bezpośrednio pod pię-

Ryc. 13. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan 2 „Zal”. Plan konstrukcji kamiennej grobu 3 po zdjęciu darni

tą warstwą bruku na głębokości 50 cm od powierzchni pierwszej warstwy leżał szkielet zorientowany czaszką na północny zachód (Ryc. 14). Szkielet był źle zachowany. W wypełniku wystąpiły drobne węgle drzewne i ułamki ceramiki. Po lewej stronie czaszki, oddalony od niej o 40 cm, leżał brązowy platerowany srebrem kabłączek skroniowy o esowatym uszku (Tabl. Ij). Warstwa srebra złuszczonego w znacznym procencie. Średnice: kabłączka 2,5 cm, drutu 3,5 mm. Przy lewym boku znajdował się skorodowany i uszkodzony nóż żelazny o łukowato wygiętym tyłcu i jednostronnie od dołu wyodrębnionym kol-

cu (Tabl. Ik). Na ostrzu widoczne są ślady pochwy skórzanej, a na kolcu rękojeści drewnianej. Zachowana długość: 11 cm, kolca 3 cm; szerokość: ostrza 1,5 cm, tyłca

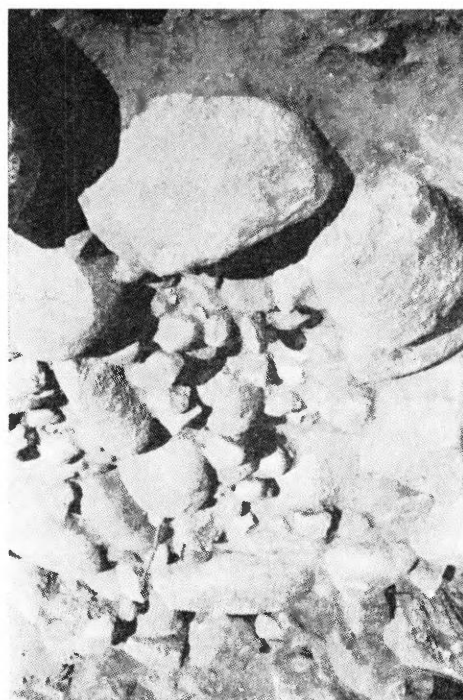

Ryc. 14. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan 2 „Zal”. Plan grobu 3 po zdjęciu bruku. Czaszka (1). Kabłączek (2). Nóż (3)

4 mm. Analiza antropologiczna wykazała, że pochowana tu była kobieta w wieku późny maturus (50—60 r.ż.).

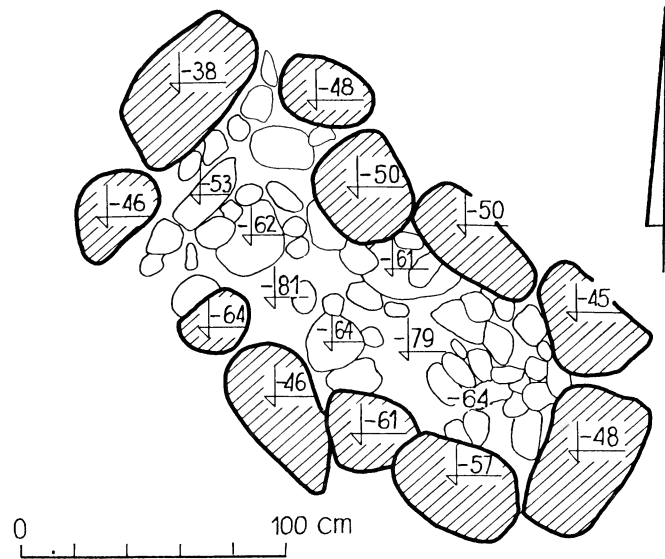
Grób 4, dziecka

Na południowy wschód od grobu 2 zarysowała się w przybliżeniu prostokątna obstawa złożona z 10 kamieni o wymiarach 60×40×35 cm, 50×30×25 cm i 40×30×30 cm zorientowana po osi północny zachód—południowy wschód (Ryc. 15 i 16). Od strony północno-zachodniej

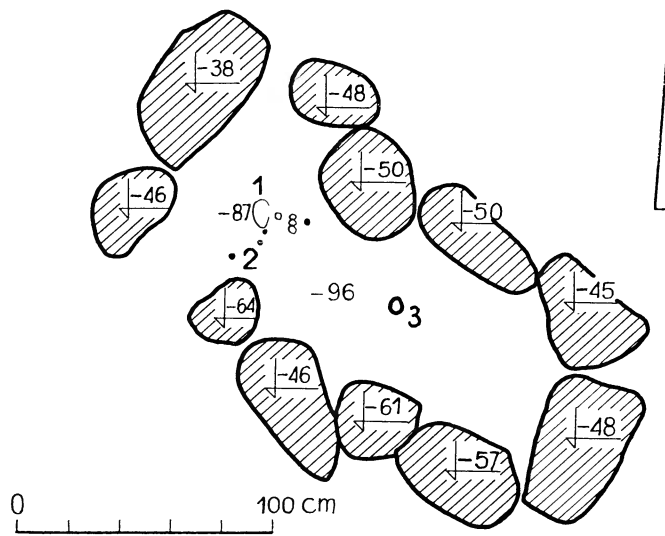
Ryc. 15. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan 2 „Zal”. Grób 4 po zdjęciu darni. Widok z PdW

obstawa była wspólna z grobem 2. Wymiary zewnętrzne utworzonego prostokąta wynosiły 240×120 cm, a wewnętrzne 160×70 cm. Bruk składał się z 2 warstw kamieni

Ryc. 16. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan 2 „Żal”. Plan konstrukcji kamiennej grobu 4 po zdjęciu darni

małych i średnich. W wypełniku jamy stwierdzono nikielki węgielki drzewne. Na głębokości 25 cm od powierzchni bruku w warstwie żwiru leżał szkielet bardzo źle zachowany, zorientowany czaszką na północny zachód (Ryc. 17).

Ryc. 17. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan 2 „Żal”. Plan grobu 4 po zdjęciu bruku. Czaszka (1). Paciorki (2). Prześlik (3)

W okolicy czaszki leżały paciorki: ośmioboczny paciorek z fluorytu długości 10 mm, szerokości 9 mm i średnicy otworu 2 mm (Tabl. IIa); 2 całe paciorki i 2 fragmenty z ciemnoniebieskiego przezroczystego szkła długości 10 mm, średnicy: 8 mm i otworu 4 mm (Tabl. IIb); dwustożkowy paciorek z turkusowego przezroczystego szkła długości 10 mm, średnicy: 8 mm i otworu 4 mm (Tabl. IIc); 4 paciorki dwustożkowe i 5 fragmentów z zielonego przezroczystego szkła długości 8 mm, średnicy: 7,5 mm i otworu 4 mm (Tabl. IID); paciorek spatynowany z brą-

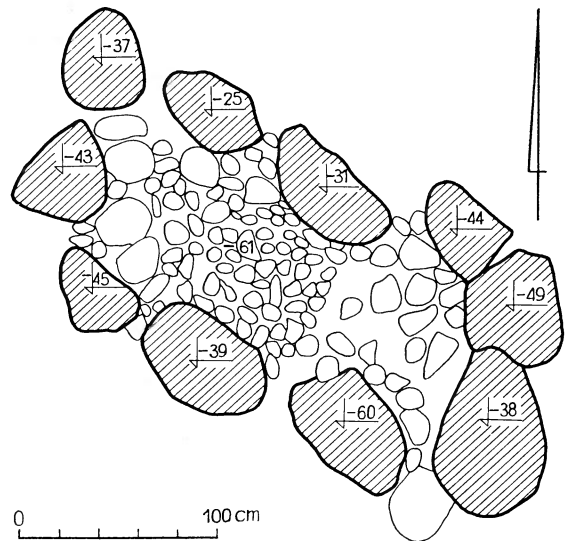
zowego nieprzezroczystego szkła o długości 9 mm, średnicy: 8 mm i otworu 4 mm (Tabl. IIe). Przy lewym boku znajdował się obtoczony na kole prześlik z gliny szarobrunatnej z drobnoziarnistą domieszką (Tabl. IIf). Średnica 2,6 cm, wysokość 1,8 cm, średnica otworu 1,1 cm. Pochowane tu było dziecko w wieku infans I (6—7 r. ż.). Na podstawie wyposażenia należy sądzić, że była to dziewczynka.

Grób 5, męski

Na północny wschód od grobu 4 wystąpiła prostokątna obstawa składająca się z 10 kamieni o wymiarach 80×60×50 cm, 65×50×45 cm i 50×40×35 cm zorientowana po osi północ zachód—południowy wschód (Ryc. 18 i 19). Miała ona wymiary zewnętrzne 300×150 cm i wew-

Ryc. 18. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan 2 „Żal”. Grób 5 po zdjęciu darni. Widok z PdW

Ryc. 19. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan 2 „Żal”. Plan konstrukcji kamiennej grobu 5 po zdjęciu darni

nętrne 200×70 cm. Bruk składał się z 3 warstw drobnych i bardzo drobnych kamieni. Na głębokości około 20 cm od powierzchni bruku leżał szkielet o rozsuniętym układzie kości, źle zachowany, zorientowany czaszką na północny zachód (Ryc. 20 i 21). W treści wypełniska wystąpiły węgle drzewne i drobne ułamki ceramiki wczesnośredniowiecznej. Obok prawej kości goleniowej, przy

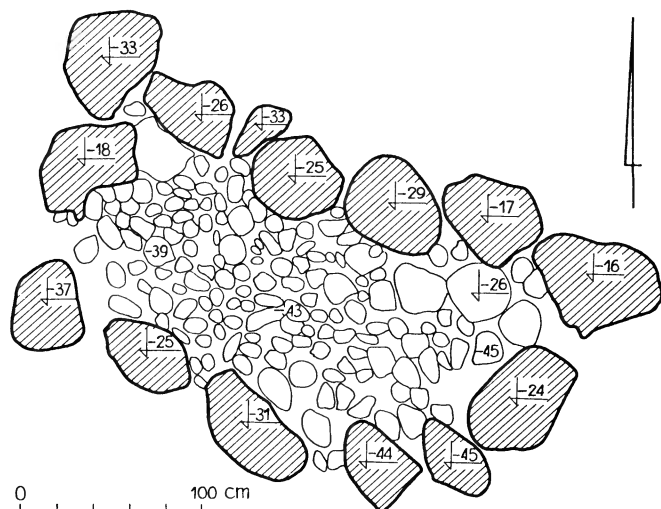

Ryc. 20. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Zal”. Grób 5 po zdjęciu bruku. Widok z PdW

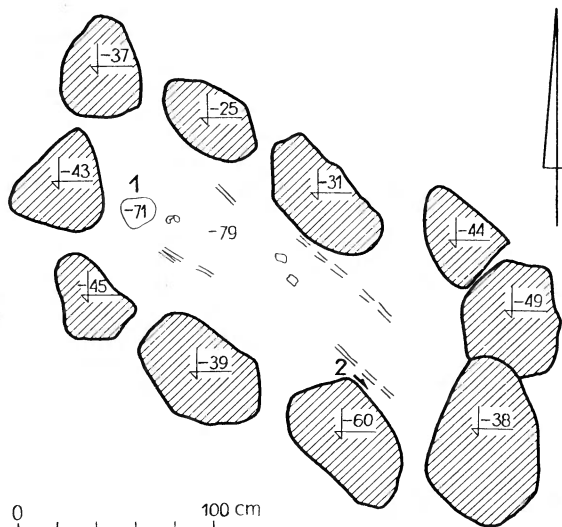
wylotu tulei 8 mm. Według danych antropologicznych pochowany był tu osobnik płci męskiej w wieku maturus (35—45 r.ż.).

Grób 6, kobiety

Grób usytuowany był na północny wschód od grobu 5. Prostokątna obstwa, zorientowana po osi północny zachód—południowy wschód, zbudowana była z 13 kamieni o wymiarach 80×50×40 cm, 60×50×40 cm i 50×30×30 cm (Ryc. 22). Od strony południowo-zachodniej

Ryc. 22. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Zal”. Plan konstrukcji kamiennych grobu 6 po zdjęciu darni

Ryc. 21. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Zal”. Plan grobu 5 po zdjęciu bruku. Czaszka (1). Grot strzały (2)

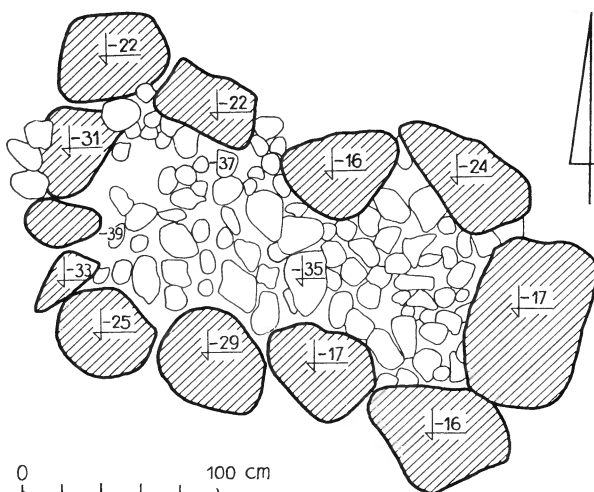
kamieniu obstawy, leżał ostrzem skierowany w stronę południowo-wschodnią skorodowany żelazny grot strzały z odłamanymi zadziornami i zakończeniem ostrza oraz zgniecioną tuleją (Tabl. IIg). Zachowana długość: 5,8 cm, tulei 3,3 cm; zachowana szerokość liścia 1,6 cm; średnica

kamienie obstawy były wspólne z grobem 5. Wymiary zewnętrzne obstawy wynosiły 315×180 cm, a wewnętrzne 220×90 cm. Bruk składał się z 5 warstw drobnych kamieni. W wypełnisku jamy stwierdzono ułamki ceramiki i węgle drzewne. Na głębokości około 45 cm od powierzchni pierwszej warstwy bruku leżał szkielet zorientowany czaszką na północny zachód. Stan zachowania kości należy określić jako zły. Nieboszczyk ułożony był przy północno-wschodniej ścianie obstawy (Ryc. 23 i 24). Obok czaszki wystąpiły 3 kabłączki skroniowe. Srebrny kabłączek z uszkiem esowatym zdobiony dwoma żłobkami (Tabl. IIh). Średnice: kabłączka 3,3 cm, drutu 3,5 cm. Brązowy posrebrzany kabłączek esowaty o średnicy: 4,6 cm i drutu 3 mm (Tabl. IIj). Brązowy posrebrzany kabłączek esowaty (Tabl. IIi). Jego lekkie spiralne rozgięcie w płaszczyźnie uszka i zakończenia wskazuje, że był on noszony po lewej stronie głowy. Średnice: kabłączka 6 cm, drutu 2,2 mm. Przy lewej kości udowej leżał pierścienek z taśmy brązowej o wolnych końcach, zdobiony ornamentem geometrycznym (Tabl. IIk). Średnica pierścienka 2,2 cm; szerokość: części frontowej 8 mm, przy wolnych kościach 2,5 mm; grubość blachy 0,3—0,5 mm. Z prawej strony nieboszczyka, na wysokości kości miednicy, znajdował się nóż żelazny o prostym tyłcu, podwiniętym ostrzu i obustronnie wyodrębnionym kolcu (Tabl. III). Na ostrzu nikłe zachowane ślady pochwy skórzanej, a na kolcu resztki drewnianej rękojeści. Długość: 9,9 cm, kolca 3,1 cm; największa szerokość: ostrza 1,4 cm, tyłca 4 mm. Według danych antropologicz-

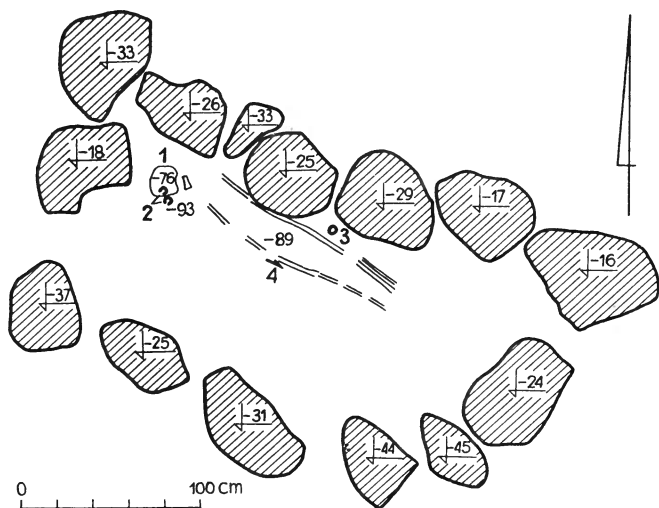

Ryc. 23. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Żal”. Grób 6 po zdjęciu bruku. Widok z PdW

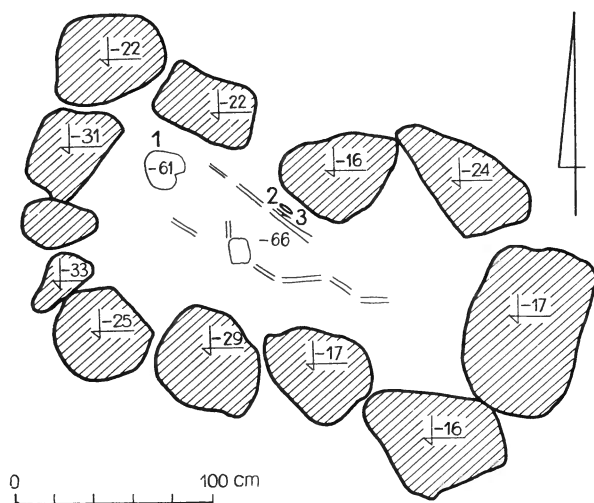
i średnich kamieni. Na głębokości około 30 cm od powierzchni pierwszej warstwy bruku, bezpośrednio pod ostatnią warstwą kamieni, leżał szkielet zwrócony czaszką w kierunku północno-zachodnim (Ryc. 26). Stan za-

Ryc. 25. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Żal”. Plan konstrukcji kamiennych grobu 7 po zdjęciu darni

Ryc. 24. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Żal”. Plan grobu 6 po zdjęciu bruku. Czaszka (1). Ka-
błączki (2). Pierścionek (3). Nóż (4)

Ryc. 26. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Żal”. Plan grobu 7 po zdjęciu bruku. Czaszka (1). Krze-
siwo (2). Nóż (3)

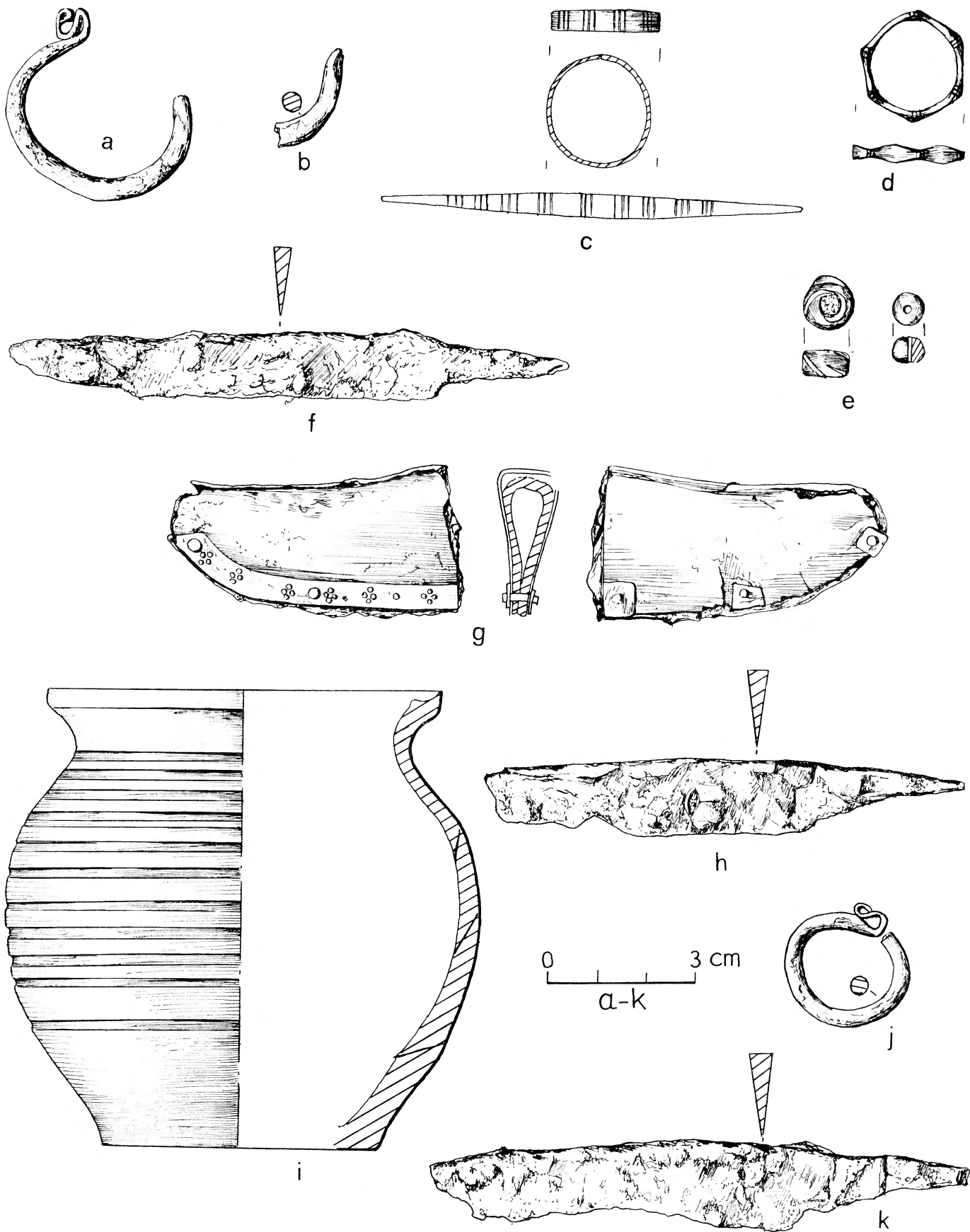
nych pochowany tu był osobnik w wieku wczesny matus (30—40 r.ż.). Na podstawie danych archeologicznych należy uznać, że była to kobieta.

Grób 7, męski

Na północny wschód od grobu 6 wystąpiła w przybliżeniu prostokątnym obstawa złożona z 12 kamieni o wymiarach 85×60×50 cm, 75×50×40 cm, 50×45×30 cm zorientowana po osi północny zachód—południowy wschód (Ryc. 25). Kamienie obstawy od strony południowo-zachodniej są wspólne z grobem 6. Wymiary zewnętrzne prostokąta wynosiły 290×160 cm, a wewnętrzne 200×80 cm. Bruk składał się z czterech warstw drobnych

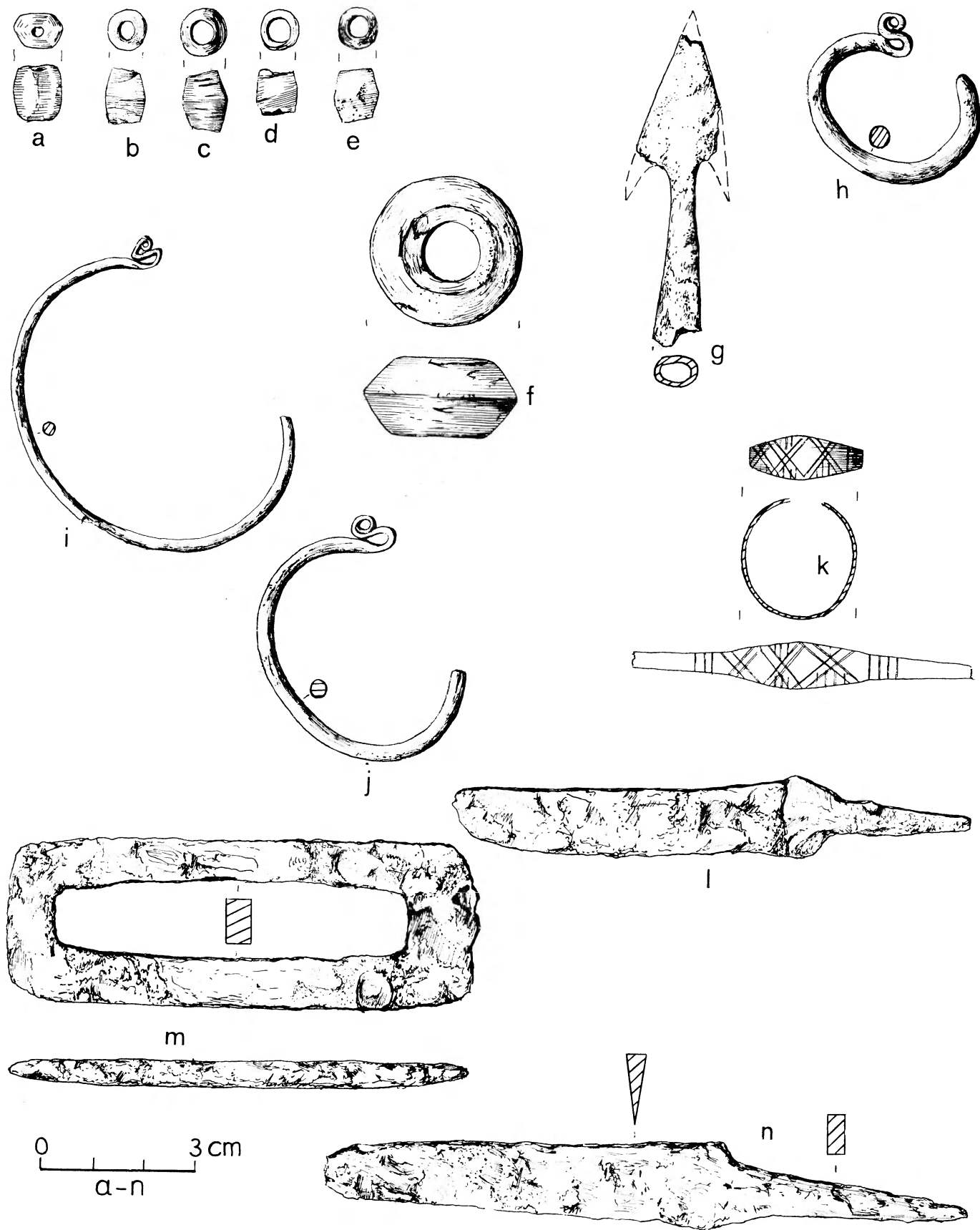
chowania kości bardzo złej. W wypełniku grobu wystąpiły węgle drzewne. Z lewej strony nieboszczyka na wysokości niezachowanej kości miednicy, znajdował się nóż żelazny o odłamanej zakończeniu ostrza (Tabl. II n). Na ostrzu widoczne są ślady pochwy skórzanej, a na obu stronach wyodrębnionym kolcu ślady rękojeści drewnianej. Zachowana długość: 12,3 cm, kolca 4,8 cm; szerokość ostrza 1,6 cm; grubość tyłca 4 mm. Obok noża leżało żelazne krzesiwo ogniwkowe o zbliżonej do prostokąta ramce (Tabl. II m). Ramka ma grubość 5 mm i zawęża się ku końcom. Długość: krzesiwka 9 cm, otworu 7 cm; szerokość: 3,2 cm, otworu 1,5 cm. Analiza antropologiczna stwierdziła, że był tu pochowany mężczyzna w wieku późny matus-senilis (55—60 r.ż.).

TABLICA I

Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Żal”. Grób 1 (a-f). Grób 2 (g-i). Grób 3 (j-k). Brąz platerowany srebrem (a, j), brąz (c), brąz i skóra (g), cyna (b), srebro (d), żelazo (f, h, k), szkło nieprzezroczyste (e), ceramika (i)

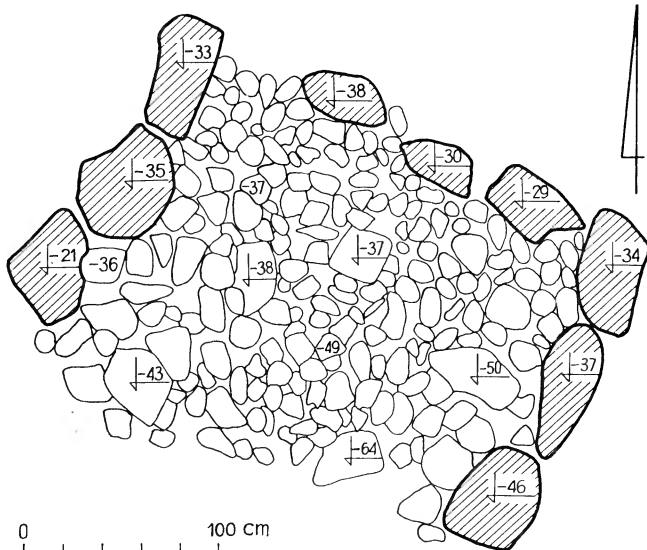
TABLICA II

Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Żal”. Grób 4 (a-f). Grób 5 (g). Grób 6 (h-l). Grób 7 (m, n). Fluoryt (a), szkło przezroczyste (b-e), ceramika (f), brąz posrebrzany (i, j), srebro (h), brąz (k), żelazo (g, l-n)

Groby 8—11

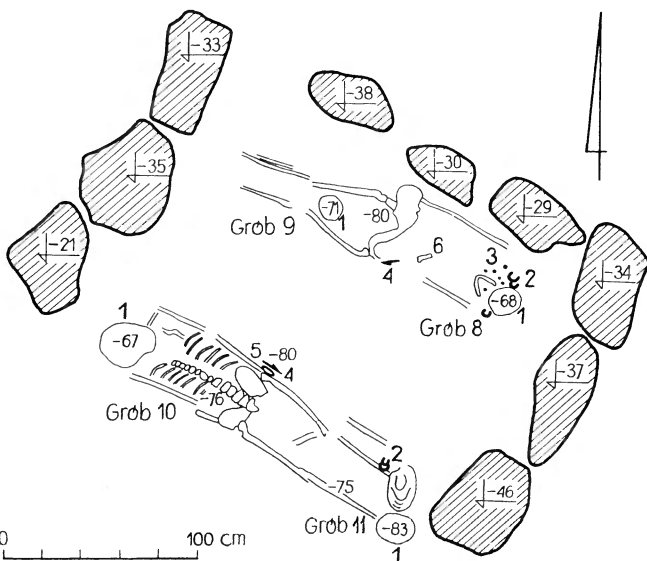
Na południowy wschód od grobu 7 na arze 6 i częściowo 5 zarysowała się prostokątna w zarysie obstawa, zniszczona od strony południowo-wschodniej przez dół na kartofle. Zachowana obstawa, usytuowana po osi północny zachód—południowy wschód, składała się z 9 kamieni o wymiarach 70×50×30 cm i 50×40×25 cm (Ryc. 27). Przewidywane wymiary zewnętrzne wynosiły

Ryc. 27. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Zal”. Plan konstrukcji kamiennej grobów 8—11 po zdjęciu darni

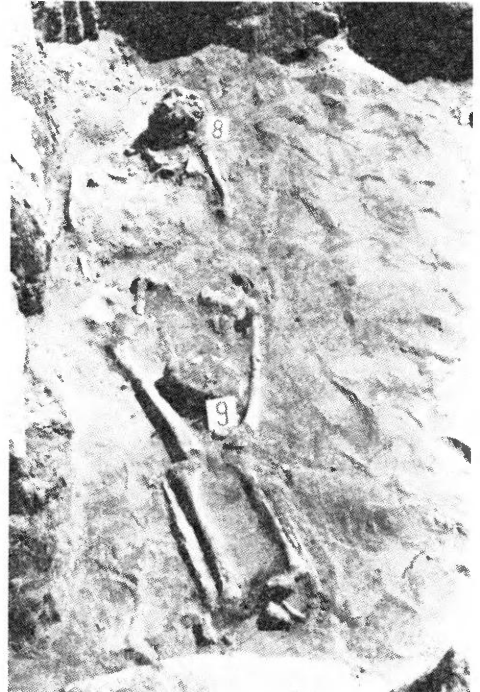
290×210 cm i wewnętrzne 200×180 cm. Bruk ułożony był z 4 warstw drobnych kamieni. W wypełniku jamy stwierdzono węgle drzewne i ułamki naczyń wczesnośredniowiecznych. Na głębokości 30 cm od powierzchni bruku, bezpośrednio pod czwartą warstwą kamieni, odkryto 4 szkielety (Ryc. 28).

Pochówek 8, kobiety. Szkielet ułożony był przy północno-wschodniej ścianie obstawy i zorientowany

Ryc. 28. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Zal”. Plan grobów 8—11 po zdjęciu bruku. Czaszki (1). Kabłączki (2). Paciorki (3). Noże (4). Krzesiwo (5). Okucie od pasa (6)

czaszką na południowy wschód (Ryc. 29). Kości szkieletu źle zachowane. Z prawej strony czaszki leżał brązowy platerowany srebrem kabłączek esowaty o średnicy: 3,2 cm i drutu 4 mm (Tabl. IIIb). Obok leżał duży brązowy kabłączek esowaty o średnicy: 7,2 cm i drutu 2 mm

Ryc. 29. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Zal”. Groby 8—9 po zdjęciu bruku. Widok z PnZ

(Tabl. IIIa). Z lewej strony czaszki znajdował się brązowy platerowany srebrem kabłączek o częściowo odłamnym esowatym uszku (Tabl. IIIc). Średnice: kabłączka 2,8 cm, drutu 4 mm. W okolicy czaszki odkryto 13 całych paciorków i kilka fragmentów. Kulisty nieregularny paciorek z krzysztálu górskiego o średnicy: 8 mm, otworu 1 mm; wysokości 7 mm (Tabl. IIIl); dwustożkowy paciorek z przezroczystego zielonego szkła o średnicy: 8 mm, otworu 4 mm; wysokości 8 mm (Tabl. IIIm); kulisty paciorek z przezroczystego niebieskiego szkła o średnicy: 9 mm, otworu 5 mm; wysokości 8 mm (Tabl. III n); paciorek z przezroczystego jasnozielonego szkła o średnicy: 8 mm, otworu 5 mm; wysokości 5 mm (Tabl. IIIo); 2 paciorki z przezroczystego jasnofioletowego szkła o średnicy: 7 mm, otworu 5 mm; wysokości 4 mm (Tabl. III f); paciorek z przezroczystego jasnozielonego szkła o średnicy: 7 mm, otworu 4 mm; wysokości 4,5 mm (Tabl. III g); paciorek z przezroczystego białego szkła o średnicy: 5 mm, otworu 3 mm; wysokości 2 mm (Tabl. III h); 2 walcowate paciorki z przezroczystego białego szkła o średnicy: 7 mm, otworu 4 mm; wysokości 6 mm (Tabl. III i); 2 paciorki kuliste z nieprzezroczystego czarnego szkła z białą inkrustacją o średnicy: 8 mm, otworu 5 mm; wysokości 6 mm (Tabl. III j); kulisty paciorek z brązowego nieprzezroczystego szkła o średnicy: 9 mm, otworu 5 mm; wysokości 6 mm (Tabl. III k); 3 fragmenty podobnych paciorków z nieprzezroczystego szkła nieokreślonej barwy oraz 2 fragmenty ze skorodowanego przezroczystego szkła. Przy żuchwie leżał walcowaty ażurowy paciorek z granulacją wykonany z lichego srebra (Tabl. III e). Wysokość: paciorka 15 mm, rurek-kołnierzy otworów 2 mm; średnice: 17 mm, otworu 3 mm. Po lewej

stronie nieboszczyka obok kości miednicy znajdował się skorodowany i złamany nóż żelazny o obustronnie wyodrębnionym kolcu (Tabl. IIIp). Zachowana długość: 8,3 cm; szerokość: ostrza 1,5 cm, tylca 4 mm. Powyżej noża leżało brązowe okucie od pasa przytwierdzone do skóry dwoma cienkimi nitami brązowymi o średnicy około 1,5 mm (Tabl. IIIId). Długość okucia 3,4 cm. Pochowana tu została kobieta w wieku wczesny maturus (30—40 r.ż.).

Pochówek 9, dziecka. Z pochówka tego zachowała się tylko czaszka leżąca między udami, powyżej kolan, pochówka 8 (Ryc. 29). Innych kości ani inwentarza nie stwierdzono. Jest to pochówek dziecka w wieku infans I (ok. 6 lat).

Pochówek 10, męski. W odległości 80 cm na południowy zachód od pochówków 8—9, równoległe do nich, prawdopodobnie przy niezachowanej południowo-zachodniej obstawie, leżał pochówek wtórny 10. Nieboszczyk głową był ułożony na północny zachód (Ryc. 30). Stan

Ryc. 30. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Żal”. Groby 10—11 po zdjęciu bruku. Widok z PdW

zachowania kości względnie dobry. Z lewej strony szkieletu na wysokości kości miednicy leżał nóż żelazny o odłamanej zakończeniu ostrza i obustronnie wyodrębnionym kolcu (Tabl. IIIs). Zachowana długość: 14,5 cm, kolca 5,3 cm; szerokość ostrza 1,4 cm, grubość tylca 4 mm. Obok noża znajdowało się krzesiwo ogniwkowe o prostokątnej ramce i zowalizowanych zakończeniach otworu (Tabl. IIIr). Długość 8,8 cm, szerokość 2,5 cm, grubość 5 mm. Analiza antropologiczna wykazała, że był tu pochowany mężczyzna w wieku adultus (ok. 30 r.ż.).

Pochówek 11, kobiety był prawdopodobnie pochówkiem pierwotnym, w stosunku do pochówka 10. Czaszkę odkryto przy prawej nodze, w okolicy stopy, pochówka 10 (Ryc. 30). Pochowany tu nieboszczyk głową był skierowany na południowy wschód. Oprócz czaszki znaleziono tu kości ręki i fragment miednicy. Przy lewej kości piszczelowej pochówka 10 leżały 2 kabłączki skroniowe. Brązowy esowaty kabłączek skroniowy o średnicy: 6,9 cm i drutu 2,5 mm (Tabl. IVa) i platerowany srebrem brązowy

kabłączek esowaty o średnicy: 2,6 cm i drutu 3,5 mm (Tabl. IVb). Pochowana tu była kobieta w wieku adultus (20—30 r.ż.).

Grób 12, dziecka.

Na południowy zachód od grobu 4 na uszkodzonej części cmentarzyska odkryto grób dziecka. Szkielet był zachowany względnie w dobrym stanie. Żadnych przedmiotów inwentarza nie stwierdzono. Na podstawie danych antropologicznych stwierdzono, że pochowany tu był noworodek.

Grób A

Na arze 6 w kierunku południowo-wschodnim od grobu 12 wystąpił po zdjęciu darni prostokąt wyznaczony przez duże kamienie graniczne. Miał on uszkodzoną ścianę południowo-zachodnią i wspólną z grobem 13 południowo-wschodnią. Prostokąt miał wymiary zewnętrzne 410×325 cm, a wewnętrzne 360×275 cm. Tworzyło go 21 kamieni o wymiarach 75×60×50 cm, 60×45×40 cm, 35×20×15 cm i podobnych. W obrębie kamieni granicznych bruk był zniszczony. Prawie całą przestrzeń grobu obejmował wkop rabunkowy wykonany wiosną 1970 r. Przeciętna głębokość wkopu nie przekraczała jednak 50 do 60 cm, co pozwala z całą pewnością stwierdzić, że grób nie zawierał typowej dla tej konstrukcji jamy grobowej zawierającej pochówek. Według informacji na obszarze wkopu rabunkowego zniszczono pochówek szkieletowy z inwentarzem, którego niestety nie udało się odzyskać. Stosunkowa płytkość wkopu pozwala przypuszczać, że w pierwotnie pustym grobie A wkopano następnie pochówek wtórny odpowiadający według wszelkich przesłanek sąsiednim pochówkom w grobach typu IIa. Warto zaznaczyć, że grób A był ostatnią najdalej na północny zachód wysuniętą konstrukcją odkrytego rzędu grobów typu Ia. Konstrukcja grobu A była ustawiona na nikłej osadniczej warstwie wczesnośredniowiecznej zawierającej ułamki ceramiki, węgla i nieliczne kości zwierzęce.

Grób 13, męski

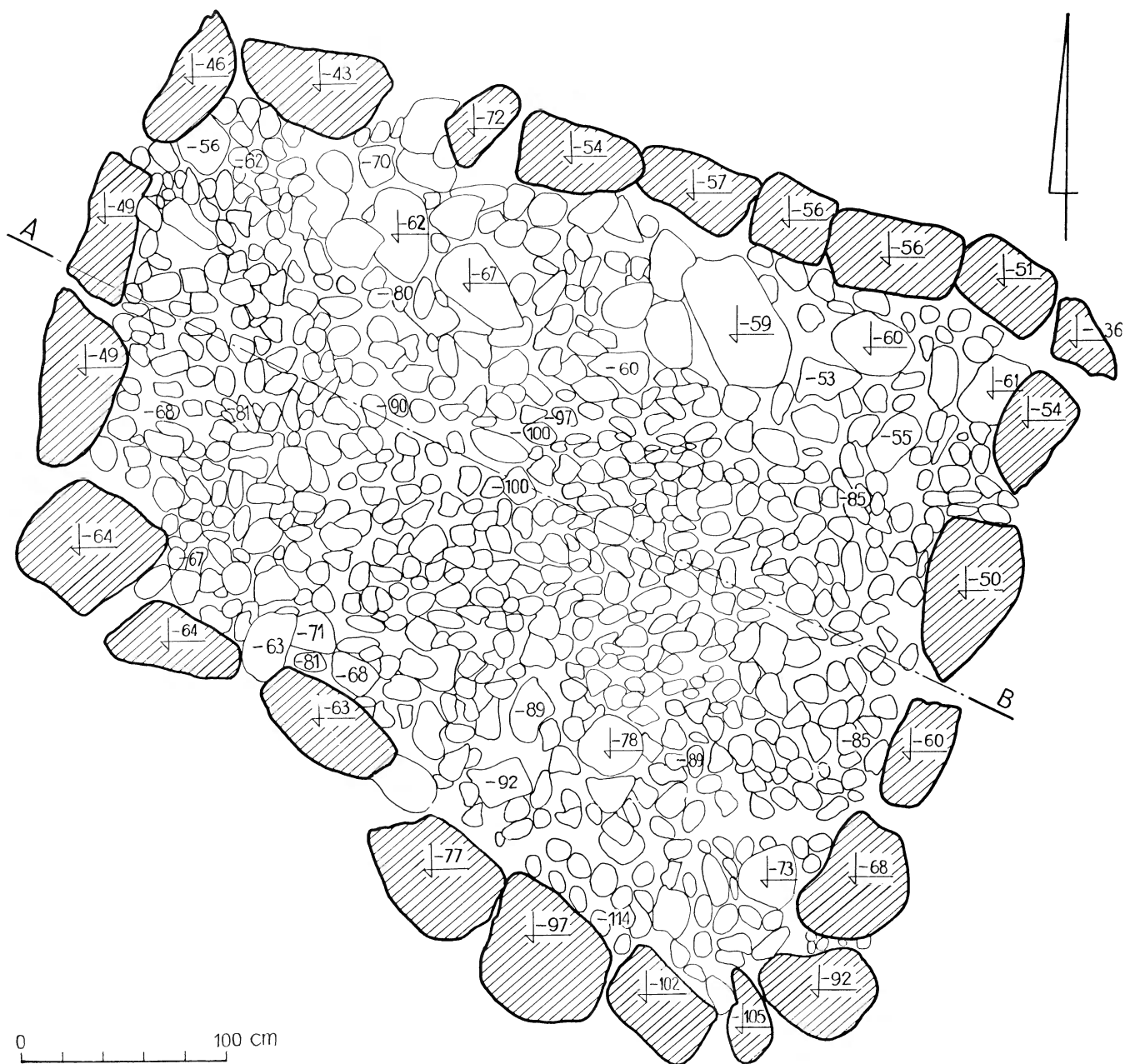
W południowo-wschodniej części aru 6 i częściowo na arze 5, na południowy wschód od grobu A, zarysował się duży, nieco zwężony od strony północno-zachodniej, prostokąt. Wyznaczały go 23 kamienie graniczne o wymiarach 80×60×50 cm, 60×40×30 cm i 50×30×30 cm (Ryc. 31). Kamienie były ustawione pionowo w sposób

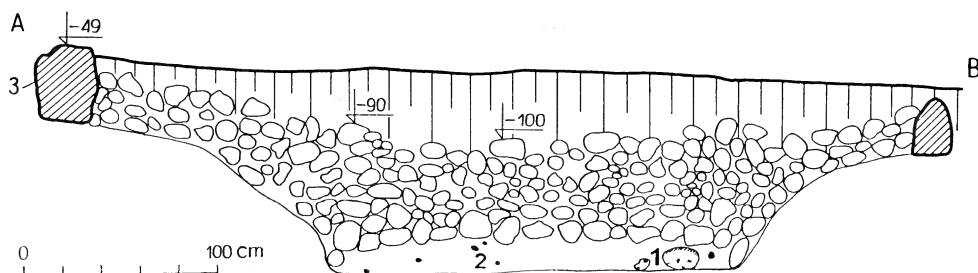
Ryc. 31. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Żal”. Grób 13 po zdjęciu darni. Widok z PnZ

przypominający konstrukcje obstaw. Od strony południo-
wo-zachodniej kamienie leżały na skraju obrywu (Ryc. 4).
Tak utworzony prostokąt miał wymiary zewnętrzne
480×380 cm, a wewnętrzne 400×300 cm i był zorientowa-
ny po osi północny zachód—południowy wschód (Ryc. 32).

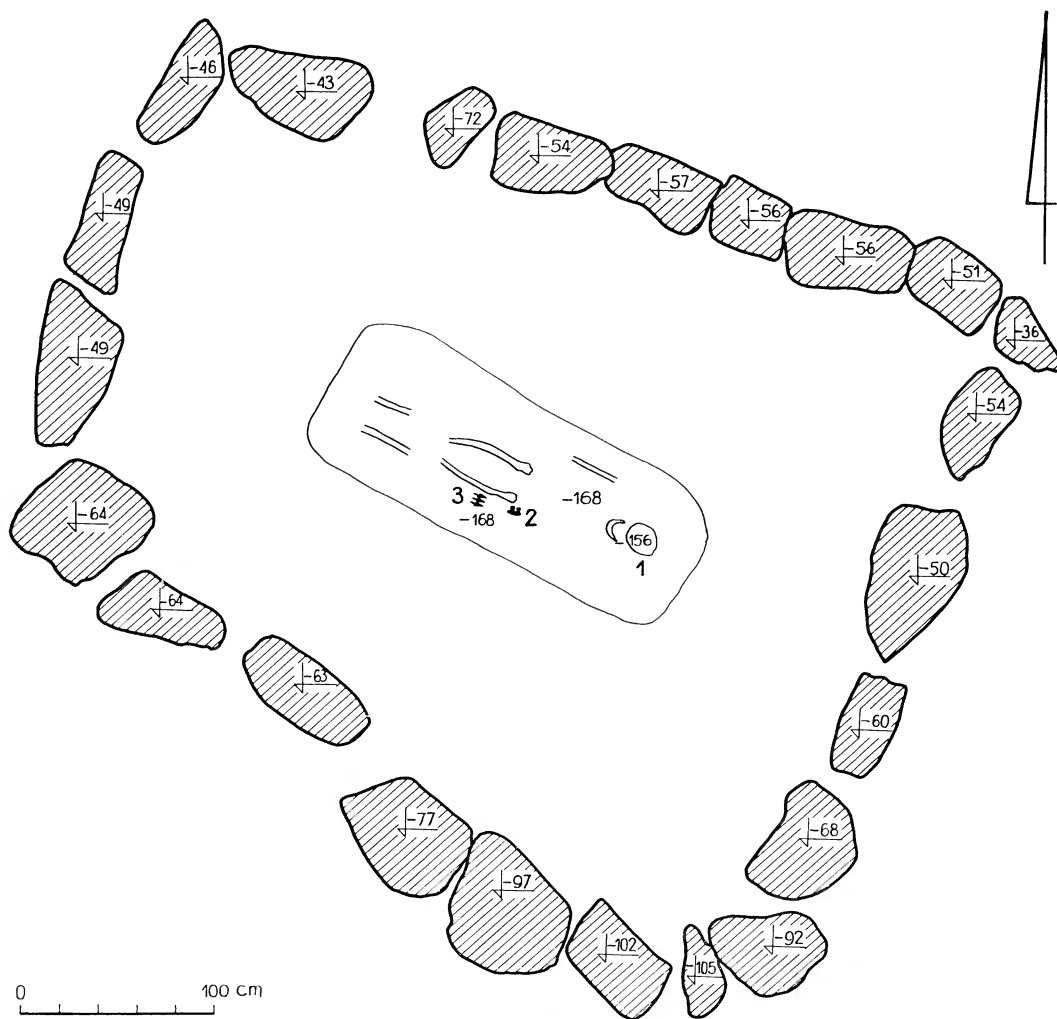
Bruk leżący nieco niżej kamieni granicznych składał się
z 9 warstw. Pierwszych 5 warstw ułożonych było z ka-
mieni drobnych, a następne warstwy z kamieni średnich
wymiarów i niekiedy dużych. W wypełniku stwierdzono
węgielki drzewne i ułamki ceramiki, głównie wczesno-

Ryc. 32. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan 2 „Żal”. Plan konstrukcji kamiennej grobu 13 po zdjęciu darni

Ryc. 33. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan 2 „Żal”. Profil grobu 13.
Czaszka (1). Węgle drzewne (2). Kamienie graniczne (3)

Ryc. 34. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan 2 „Żal”. Plan grobu 13 po zdjęciu bruku. Czaszka (1). Krzesiwo (2). Groty strzał (3)

średniowiecznej. Między ostatnią warstwą bruku, a szkieletem leżała 20 cm warstwa ziemi (Ryc. 33). Na głębokości około 85 cm od powierzchni bruku leżał szkielet zorientowany czaszką na południowy wschód (Ryc. 34). Przybliżona kształtem do prostokąta jama grobowa posiadała wymiary 210×80 cm. Stan zachowania kości zły. Z lewej strony nieboszczyka, w połowie kości udowej, leżało 5 grotów strzał z zadziorami. 4 groty były razem złączone, a jeden leżał luźno. Groty ostrzem skierowane były w stronę głowy. Żelazny grot strzały z zachowanymi w tulei resztkami drzewca (Tabl. IVg). Długość: grotu 8,7 cm, tulei 6,5 cm; największa szerokość liścia 2,3 cm, średnica wlotu tulei 1,2 cm. Podobny żelazny grot strzały z odłamanym zadziorem z zachowanymi resztkami drzewca w tulei (Tabl. IVd). Długość: grotu 7 cm, tulei 4,7 cm; największa szerokość liścia 2,5 cm; średnice wlotu tulei 1,2 cm. Trzeci grot był również jak poprzednie silnie skorodowany z odłamanym zadziorem i uszkodzoną tuleją ze śladami drzewca (Tabl. IVf). Długość: grotu 7,6 cm, tulei 6,3 cm; największa szerokość liścia 2,4 cm, średnica wlotu tulei 0,9 cm. Następny grot strzały z zadziorami i śladami drzewca w tulei (Tabl. IVe) posiadał długość: 7,8 cm, tulei 6,6 cm; największą szerokość liścia 2,5 cm; średnicę wlotu tulei 1,1 cm. Piąty grot strzały z odłamanym zadziorem i śladami drzewca w tulei (Tabl. IVi). Długość: grotu 8,7 cm, tulei 6,6 cm; największa szerokość

liścia 3 cm; średnica wlotu tulei 1,2 cm. Nieco powyżej grotów leżało skorodowane żelazne krzesiwo dwukabłąkowe (Tabl. IVc). Długość 9 cm, szerokość 4,5 cm. Na podstawie danych archeologicznych należy uważać, że pochowany był mężczyzną. Analiza antropologiczna określa wiek pochowanego na maturus.

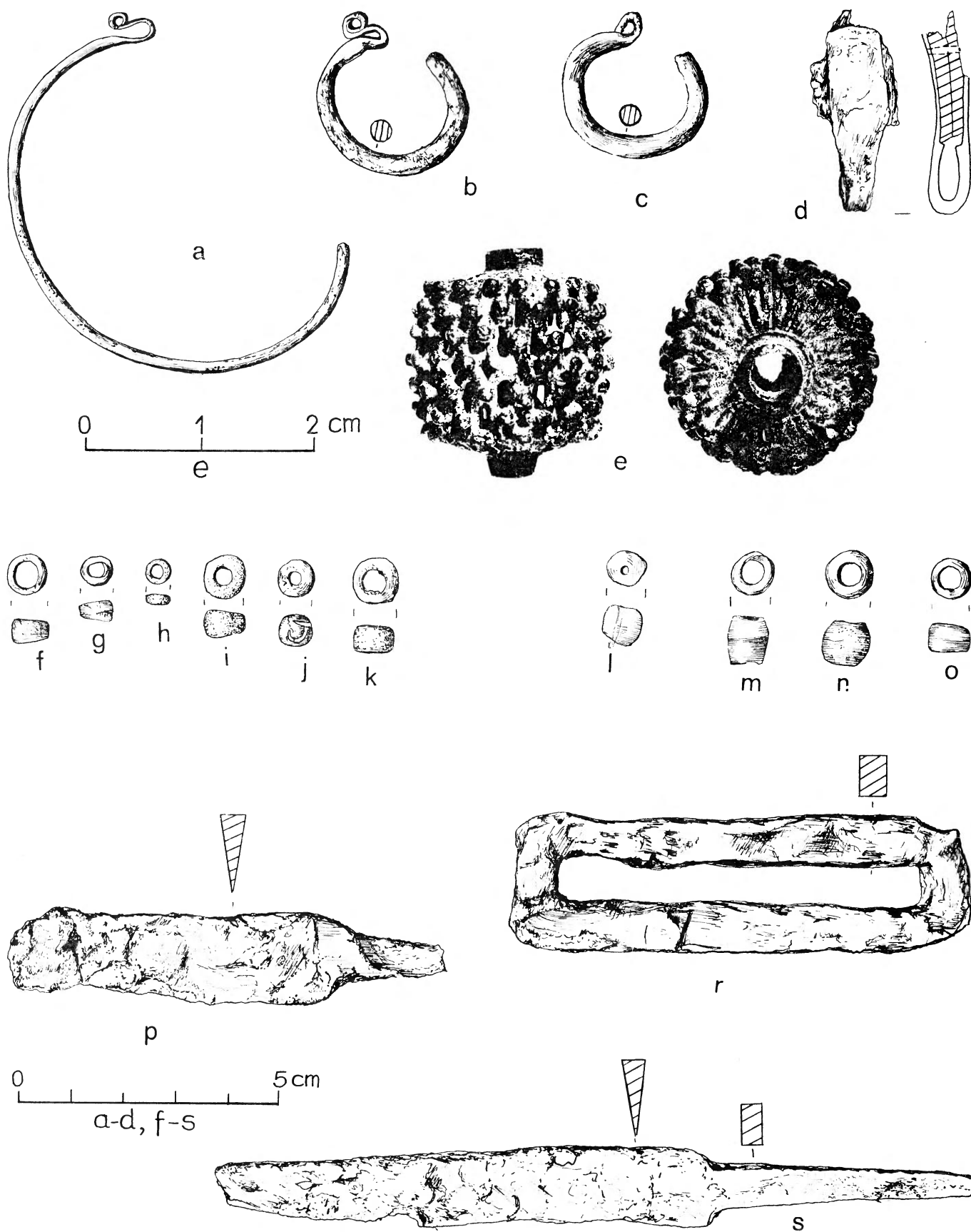
Grób 14, męski

Na południowy wschód od grobu 13 znajdował się uszkodzony od strony północno-wschodniej prostokąt (Ryc. 35). Wyznaczało go 25 kamieni granicznych o wymiarach 80×60×50 cm, 70×60×50 cm, 30×30×20 cm

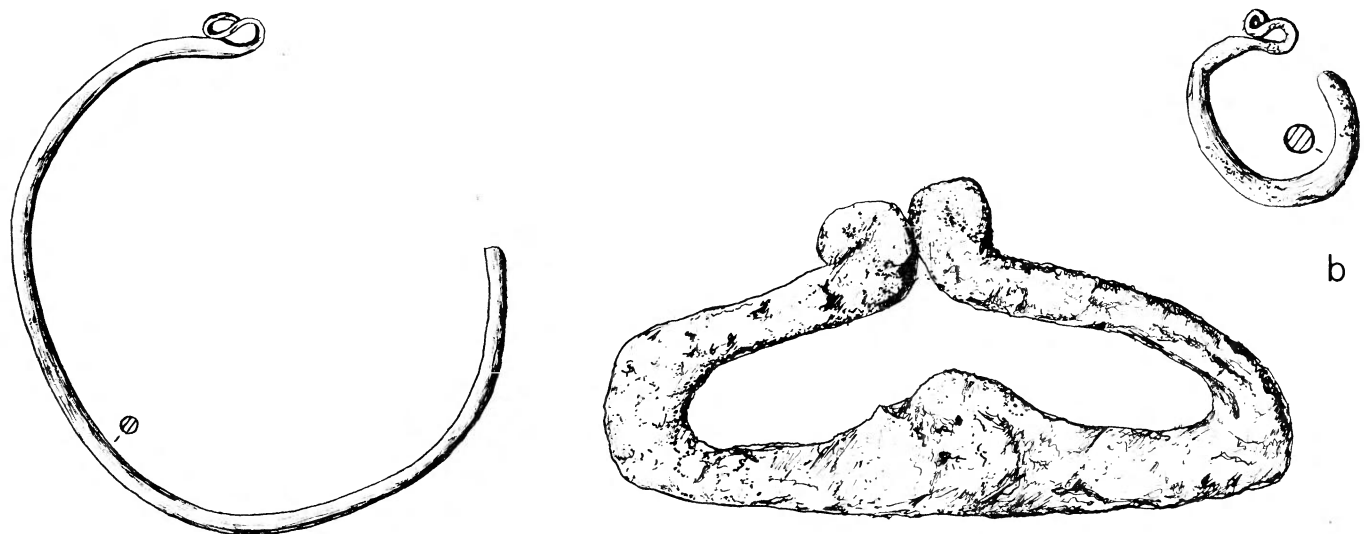
Ryc. 35. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan 2 „Żal”. Groby 14 i 15/16 po zdjęciu darni. Widok z Pn

TABLICA III

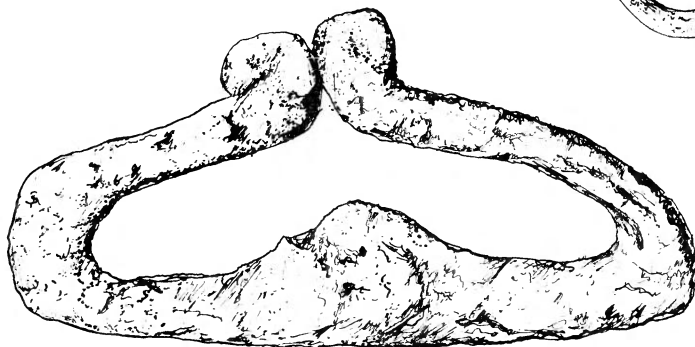
Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Żal”. Grób 8 (a-p). Grób 10 (r, s). Brąz (a), brąz platerowany srebrem (b, c), brąz i skóra (d), srebro (e), szkło nieprzezroczyste (j, k), szkło przezroczyste (f-i, m-o), kryształ górski (l), żelazo (p-s)

TABLICA IV

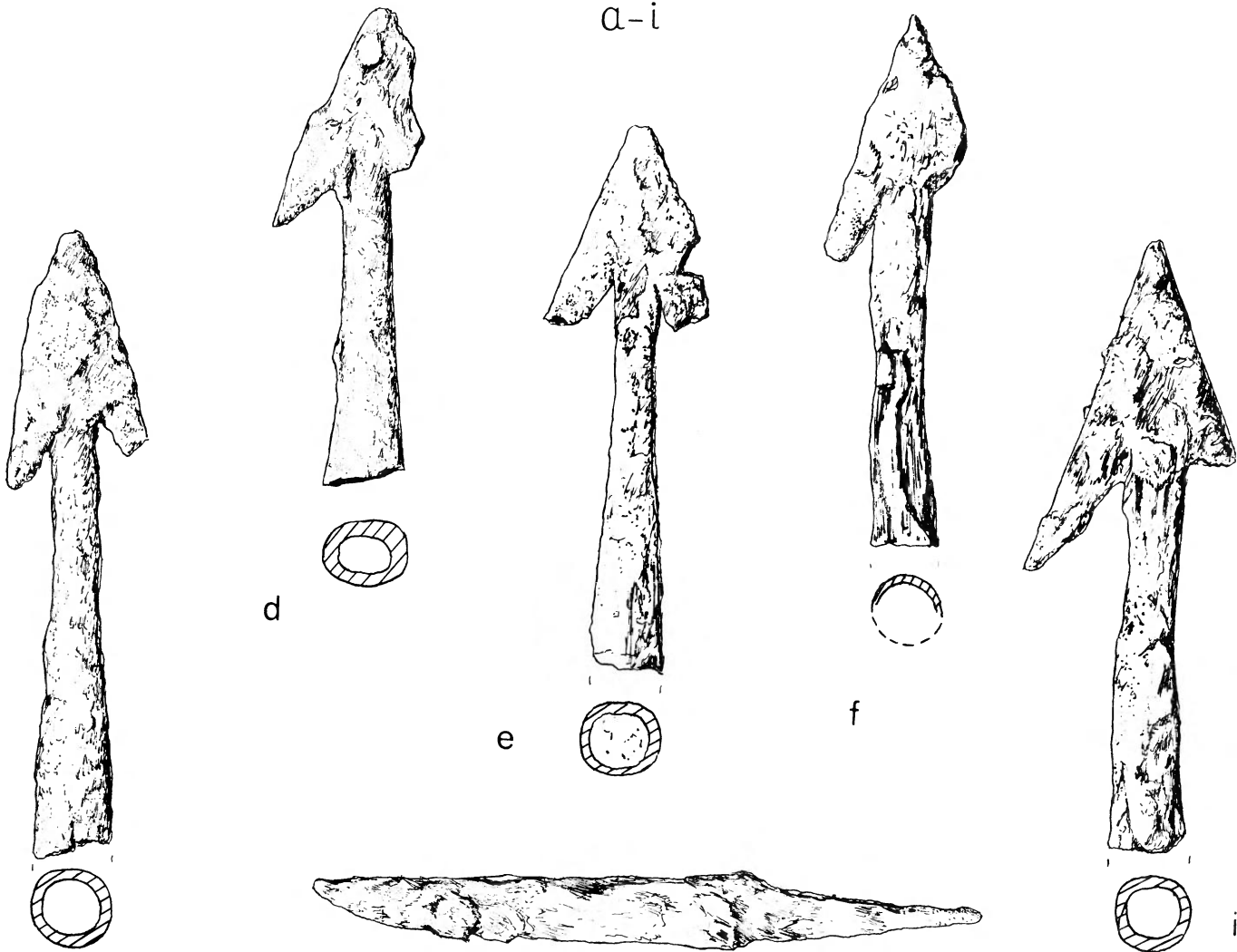
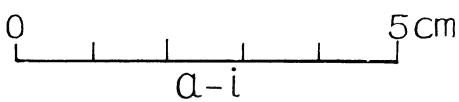

a

b

c

d

e

f

g

h

i

Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Żal”. Grób 11 (a, b). Grób 13 (c-g, i). Grób 14 (h). Brąz (a), brąz platerowany srebrem (b), żelazo (c-i)

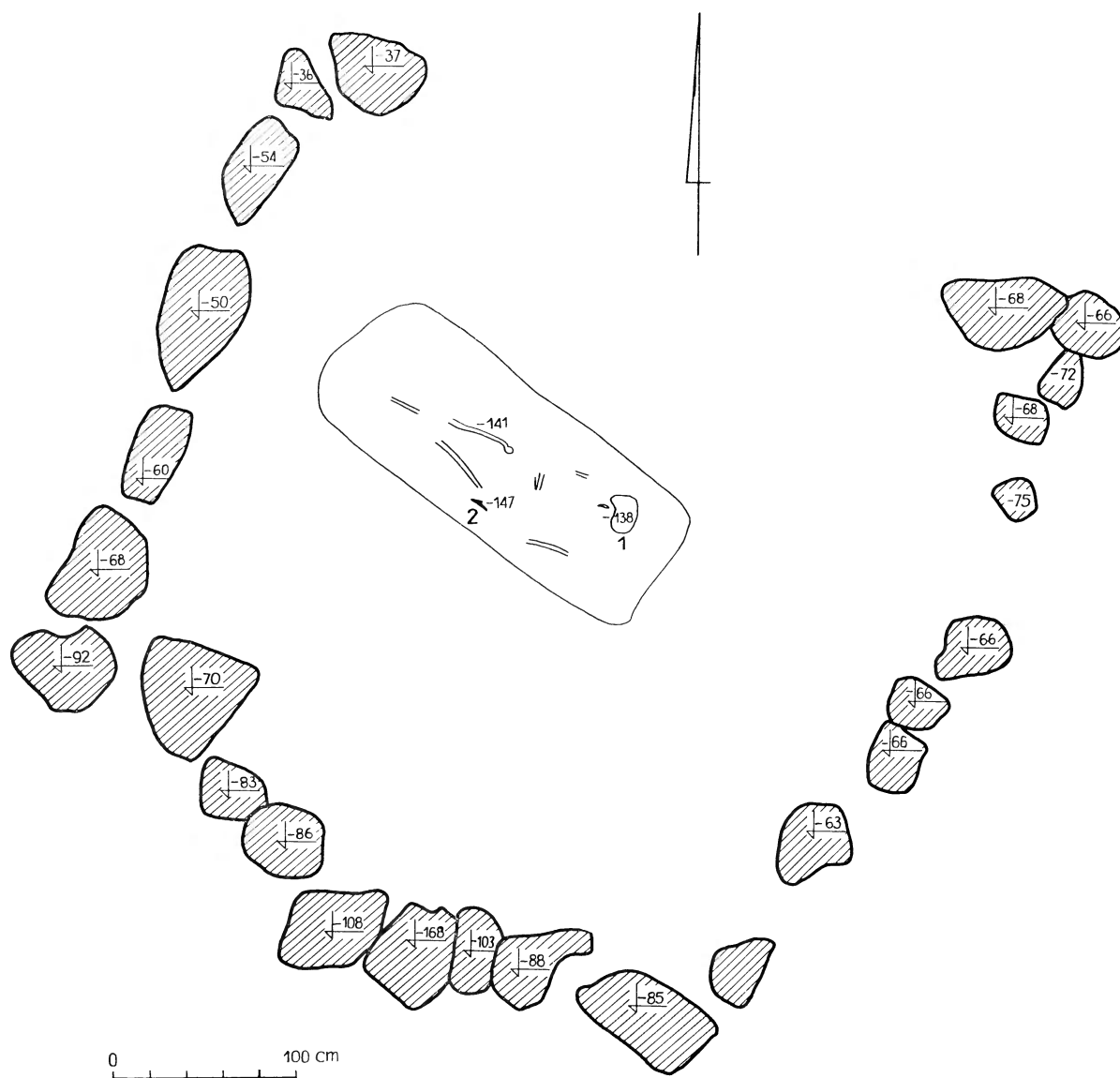
(Ryc. 36). Od strony północno-zachodniej kamienie graniczne były wspólne z grobem 13, a od strony północno-wschodniej zostały wyrabowane. Kamienie graniczne od strony południowo-zachodniej znajdowały się na skraju obrywu (Ryc. 4). Tak utworzony prostokąt miał przypuszczalne wymiary zewnętrzne 490×460 cm, a wewnętrzne 420×380 cm i był zorientowany po osi północny zachód—południowy wschód. Od strony północno-wschodniej pierwsze warstwy bruku były częściowo zniszczone. Bruk składał się z 9 warstw. Pierwszych pięć warstw ułożonych było z kamieni średnich, a warstwy następne z dużych. Warstwa ósma i dziewiąta znajdowała się wyłącznie w jamie grobowej. Na głębokości 70 cm od powierzchni bruku wystąpiła prostokątna jama grobowa o wymiarach 210×80 cm. Szkielet był usytuowany czaszką na południowy wschód (Ryc. 37). Stan zachowania kości bardzo zły. W wypełniku jamy znajdowały się węgle drzewne i ułamki ceramiki wczesnośredniowiecznej. Przy lewym boku nieboszczyka, na wysokości kości miednicy, leżał nóż żelazny o prostym tyłcu i obustronnie wyodrębnionym kolcu (Tabl. IVh). Długość: 9,7 cm, kolca 3,5 cm;

grubość tyłca 4 mm, szerokość ostrza 1 cm. Analiza antropologiczna wykazała, że był tu pochowany osobnik płci męskiej w wieku senilis (60 r.ż.).

Podczas eksploracji grobu 14 natrafiono na owalną jamę znajdującą się częściowo pod nieboszczykiem oraz po jego lewej stronie. W jamie tej wystąpiły węgle drzewne, fragmenty ceramiki, żużel i drobne przepalone kamienie. Obiekt ten należy łączyć z wcześniejszą nieco osadą znajdującą się przede wszystkim na arze 6, której pozostałości zachowały się w postaci 30 cm ciemnozabarwionej warstwy kulturowej.

G r ó b 15/16, podwójny

Na południowy wschód od grobu 14 wystąpił nieco zniszczony i mało czytelny prostokątny zarys, wyznaczony przez kamienie graniczne średnich wymiarów niewiele różniące się od kamieni bruku (Ryc. 38). Prostokąt miał wymiary zewnętrzne 420×360 cm i był zorientowany po osi północny zachód—południowy wschód. Bruk składał się z 13 warstw kamieni średnich wymiarów. Od warstwy

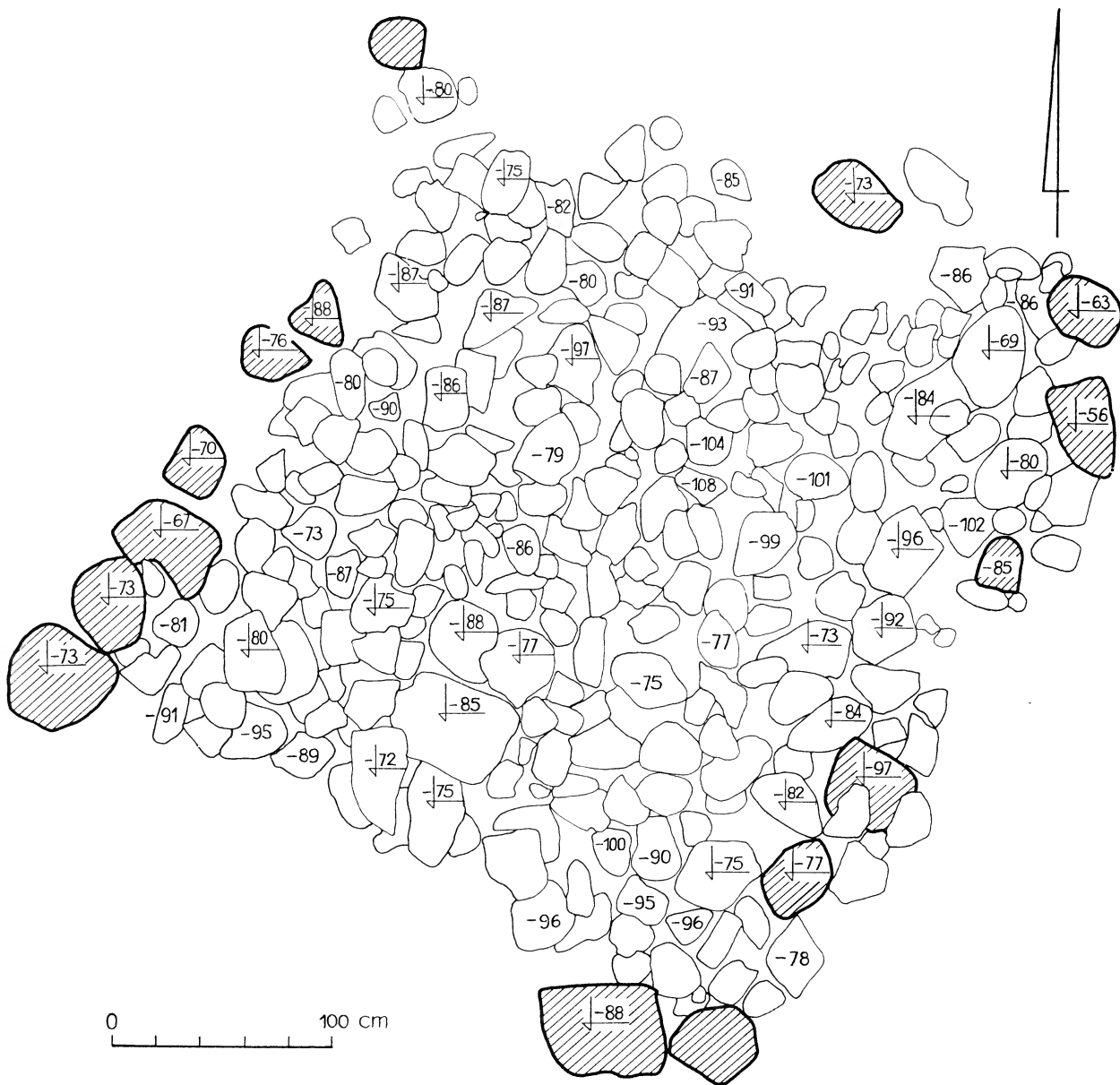
Ryc. 36. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan 2 „Żal”. Plan konstrukcji kamiennej grobu 14 po zdjęciu darni

wały się oploty nitki grubości około 1 mm. Zapinki były zdobione wybitymi rzędami kółek umieszczonymi wzdłuż ich krawędzi i żeberek. Zwraca uwagę fakt, że zamknięte uszko stanowiące wraz z haczykiem zapięcie obu części wykonane było z takich samych dwu wąsów, które inaczej zwinięte tworzyły podwójne uszka do łączenia z naszyjnikami. Długość zapinki wraz z uszkiem 5 cm, największa szerokość 1,8 cm. W okolicy głowy znajdowały się 2 zwitki wykonane z blachy brązowej i użyte jako paciorki (Tabl. Vn). W zwitkach zachowały się nici na które były one nawleczone. Długość 1,3 cm. Obok czaszki przy żuchwie leżały paciorki: kulisty paciorek z krwawnika o średnicy: 6–6,5 mm, otworu 1 mm (Tabl. Vi); kulisty spłaszczony paciorek z krwawnika o średnicy 7–5 mm, otworu 1 mm (Tabl. Vj); 2 kuliste nieregularne paciorki z krwawnika o średnicy: 6 mm i otworu 1 mm (Tabl. Vk); 4 nieregularne paciorki z kryształu górskiego o średnicy: 6–6,5 mm, otworu 1 mm (Tabl. Vl); stożkowaty paciorek z nieprzezroczystego szkła barwy brązowej

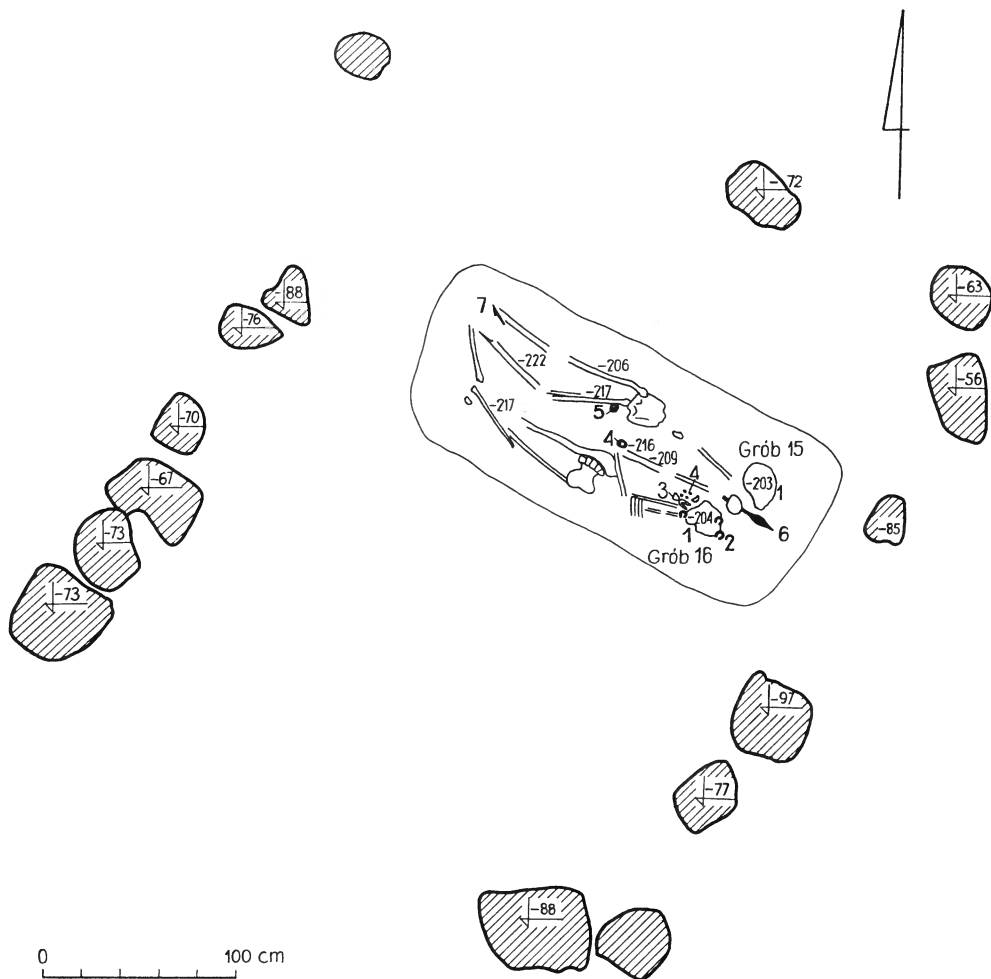
silnie spatynowany o średnicy: 5 mm, otworu 1 mm (Tabl. Vm). Po prawej stronie nieboszczyka obok kości ręki, na wysokości kości miednicy, leżał duży paciorek z jasnozielonego przezroczystego szkła zdobiony dwoma wtopionymi liniami z czerwonego nieprzezroczystego szkła i linią zygzakowatą wykonaną z nieprzezroczystego żółtego szkła (Tabl. Vh). Średnica: 2 cm, otworu 6 mm; wysokość 9 mm. Pochowana tu była kobieta w wieku adultus (25–30 r.ż.).

Grób B

Częściowo na arze 2 i arze 5 na skraju zniwelowanej partii stanowiska ujawniono rzesztkę zarysu prostokąta posiadającego wspólną, również częściowo zachowaną, ścianę południowo-zachodnią z grobem 15/16. Prostokąt ten miał dłuższą średnicę zewnętrzną 440 cm i wewnętrzną 350 cm. Wyznaczało go ogółem 7 kamieni wliczając w to kamienie graniczne ściany wspólnej z grobem

Ryc. 38. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan 2 „Żal”. Plan konstrukcji kamiennych grobu 15/16 po zdjęciu darni

Ryc. 39. Tańsk-Przedborz, pow. Przasnysz. Stan 2 „Żal”. Plan grobu 15/16 po zdjęciu bruku. Czaszka (1). Kabłączki (2). Zapinki (3). Paciorki (4). Pierścionki (5). Grot włóczni (6). Nóż (7)

15/16. Miały one wymiary $40 \times 35 \times 30$ cm, $45 \times 30 \times 20$ cm, $30 \times 25 \times 20$ cm. W obrębie zarysu nie zachowały się niewątpliwie istniejące tu kamienie bruku. Dokładna obserwacja nie ujawniła tu również istnienia na ogół głębokiej dla tego typu grobów, jamy. Można więc przyjąć z całą pewnością, że grób B był obiektem pustym. Należał on do typu konstrukcji Ia.

Grób 17, męski

Na południowy wschód od grobu 15/16 ukazał się mało czytelny i częściowo zniszczony prostokąt wyznaczony przez kamienie graniczne średnich rozmiarów, niewiele różniące się od kamieni bruku (Ryc. 40). W przybliżeniu wymiary zewnętrzne grobu wynosiły 450×420 cm. Bruk w części północno-wschodniej był częściowo wyrabowany. Składał się on z 22 warstw kamieni małych i średnich rozmiarów. Na wysokości warstwy 19 przy ścianie północno-wschodniej zabrukowanej jamy grobowej wystąpił grot włóczni. W treści wypełniska znajdowały się węgle drzewne niekiedy w postaci większych skupisk oraz nieliczne ułamki ceramiki wczesnośredniowiecznej. Na głębokości 150 cm od powierzchni bruku leżał szkielet czaszką zwrócony w stronę południowo-wschodnią. Prostokątna jama grobowa (Ryc. 41) zoriento-

wana po osi północny zachód—południowy wschód, miała wymiary 220×95 cm. Stan zachowania kości bardzo zły. Z prawej strony głowy leżał grot włóczni o liściowatym ostrzu z resztkami drzewca zachowanymi w tulei (Tabl. Vp). Długość: 25 cm, tulei 8,2 cm; największa szerokość: liścia 2,6 cm, najmniejsza tulei 1,6 cm; średnica wylotu tulei 2,5 cm. W nogach nieboszczyka leżał uszkodzony nóż żelazny o prostym tyłcu i obustronnie wyodrębnionym kolcu. Na kolcu widoczne są resztki rękojeści drewnianej, a na ostrzu duży fragment pochwy skórzanej. Zachowana długość: 12,4 cm, kolca 2 cm; największa szerokość ostrza 1,3 cm; grubość tyłca 4 mm. Obok noża leżała osełka z jasnożółtego piaskowca (Tabl. Vr). Długość 11 cm, grubość 1,4—1,8 cm, szerokość 2 cm. W okolicy niezachowanych stóp, obok noża i osełki, znajdowało się zniszczone wiadro drewniane o prostokątnym w przekroju kabłąku i skoblowatych uchach oraz 2 płaskich obręczach zachowanych we fragmentach (Tabl. Vo). Średnica: kabłąka 18 cm, obręczy I 20 cm; szerokość 9 mm; grubość 3 mm; średnica obręczy II 26 cm, szerokość 7 mm, grubość 2 mm. Przepuszczalna wysokość wiadra 17,5 cm. Na podstawie danych archeologicznych jest to grób osobnika płci męskiej. Analiza antropologiczna określa wiek na adultus-maturus, a płeć określa jako żeńską ze znakami zapytania.

Grób C

W obrębie aru 2 i 3 na północny wschód od grobu 17 i na południowy wschód od pustego grobu B stwierdzono resztki zarysu prostokąta o dłuższej średnicy zewnętrznej 500 cm i wewnętrznej 425 cm. Prostokąt ten miał pierwotnie wspólną ścianę północno-zachodnią z grobem B, ścianę południowo-zachodnią z grobem 17 i południowo-wschodnią z grobem E. Zachowało się tu jedynie skutkiem niwelacji terenu 8 kamieni granicznych o wymiarach 45×35×30 cm, 45×30×20 cm i 30×15×10 cm. W obrębie prostokąta nie zachował się bruk. Nie stwierdzono tu podobnie jak w grobie B jamy grobowej. Sądząc z dokonanych obserwacji grób C należał do grobów pustych.

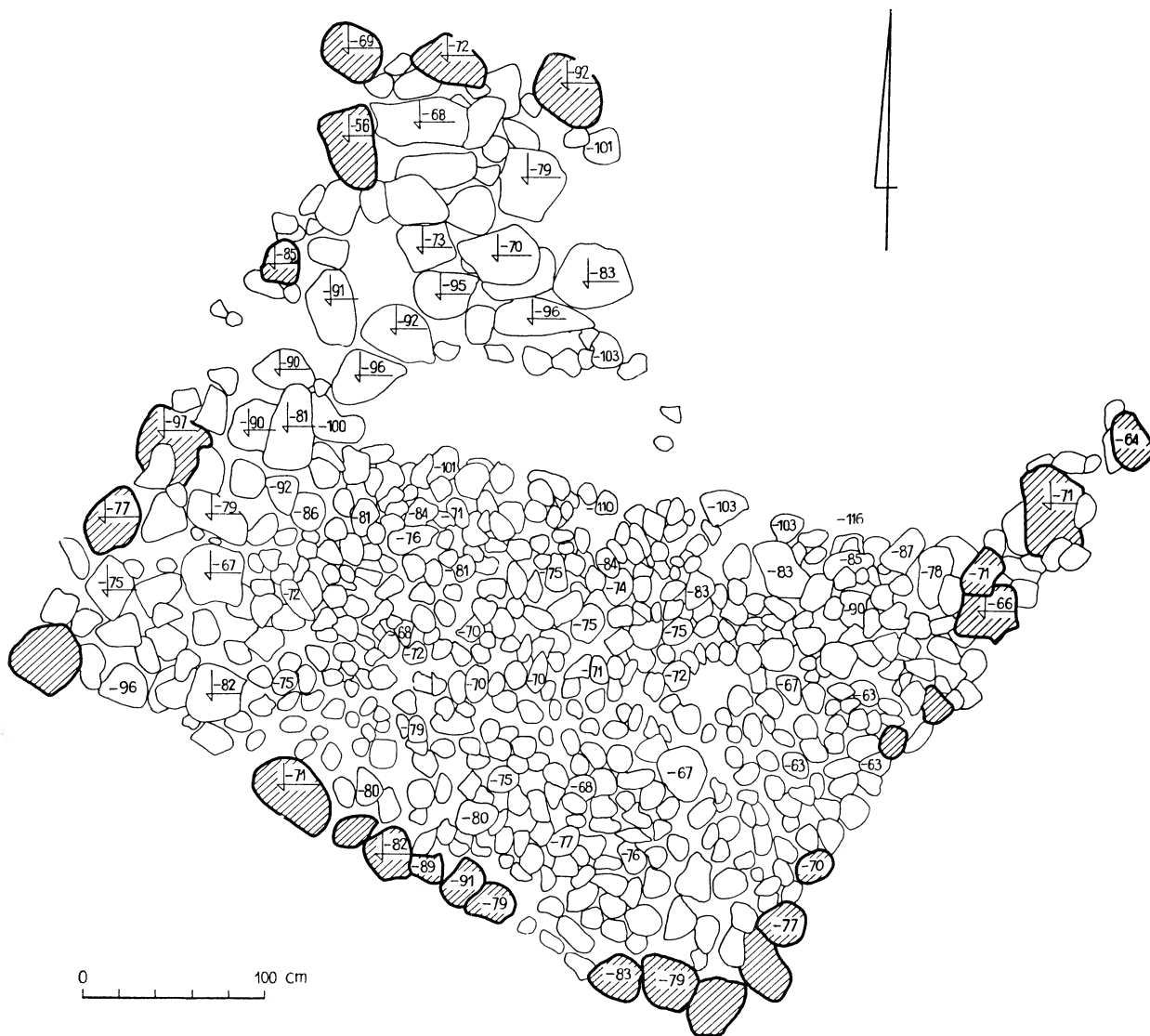
Grób D

Na arze 3 między grobem 17 na południowy zachód od niego i obrywem starej żwirowni zachowała się resztką zabrukowanego prostokąta. Jego ściana północno-wschodnia była wspólna z grobem 17, natomiast południowo-wschodnia z częściowo zachowanym prostokątem

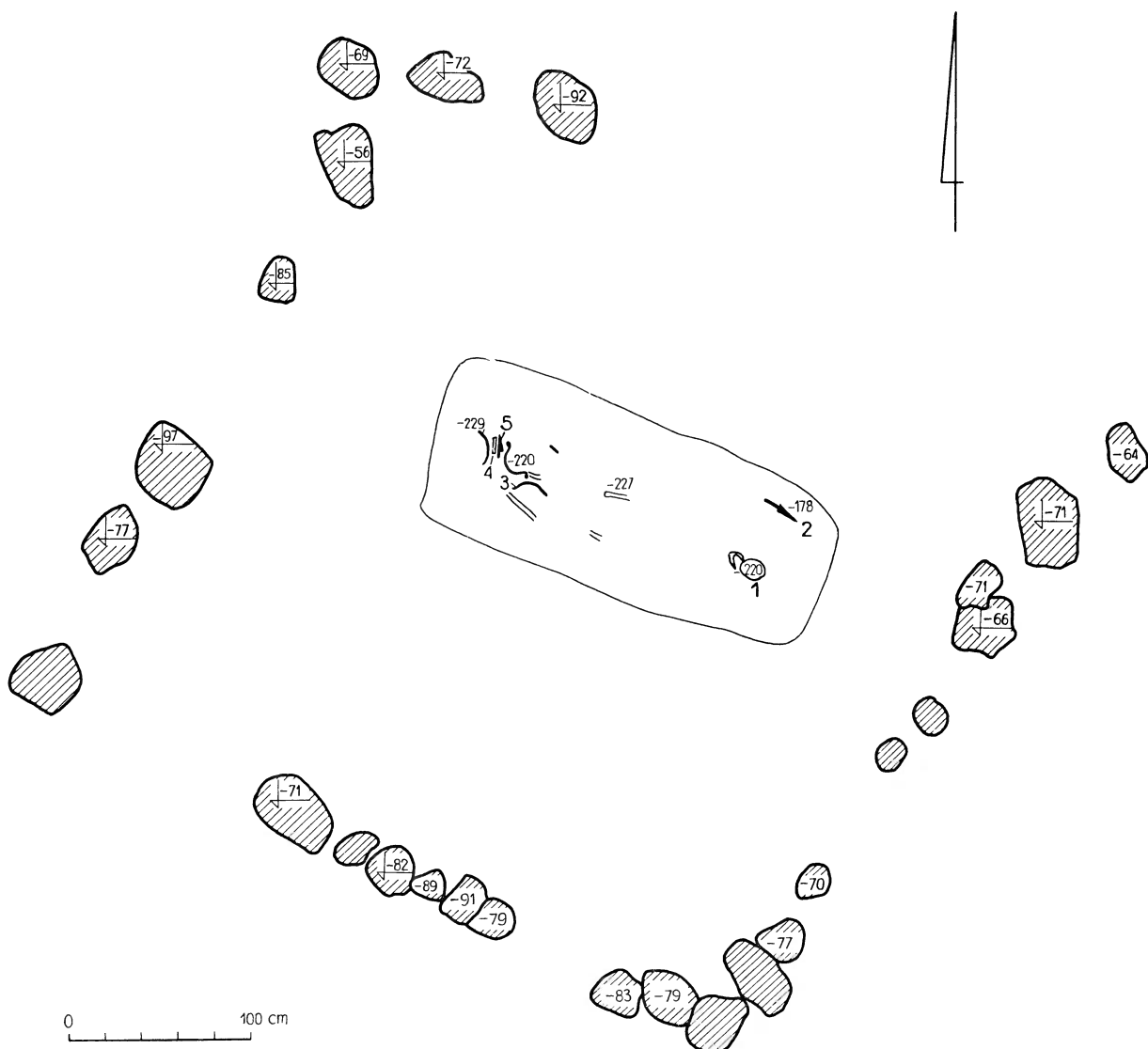
oznaczonym jako grób G. Zachowało się ogółem 14 kamieni granicznych wyznaczających jego zarys. Miały one wymiary 50×30×25, 45×30×30 cm, 20×20×15 cm i podobnych. Dłuższa średnica prostokąta miała wymiary zewnętrzne 460 cm i wewnętrzne 390 cm. Zachowaną wewnątrz przestrzeń prostokąta, pokrywał ścisły dwuwarstwowy bruk składający się zarówno z kamieni większych jak i bardzo drobnych. W obrębie zachowanej przestrzeni nie stwierdzono śladów jamy grobowej. Stwierdzenie to nie jest jednak jednoznaczne z określeniem obiektu jako grobu pustego. Sytuacja jam grobowych w sąsiednich grobach typu Ia skłania nas raczej do przypuszczenia, że istniejący pochówek wystąpił poza obecną krawędzią starej żwirowni i w obrębie niej został wcześniej zniszczony.

Grób E

Na arze 3 między grobem C i obrywem piaśnicy od strony wschodniej, zachował się częściowo zarys prostokąta oznaczonego jako grób E (Ryc. 42). Prostokąt miał częściowo zachowaną wspólną ścianę północno-zachodnią

ryc. 40. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Żal”. Plan konstrukcji kamiennych grobu 17 po zdjęciu darni

Ryc. 41. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Żal”. Plan grobu 17 po zdjęciu bruku. Czaszka (1). Grot włóczni (2). Wiadro (3). Osełka (4). Nóż (5)

z grobem C i południowo-wschodnią z sąsiednim grobem F. Fragmentaryczny zarys wyznaczało 10 kamieni granicznych o wymiarach 65×45×40 cm, 35×30×25 cm, 35×15×10 cm i podobnych. Zachowany bruk był gęsto ułożony z kamieni dużych i średnich. W obrębie zachowanej części prostokąta nie stwierdzono śladów jamy grobowej związanej z konstrukcjami typu Ia. Był to więc prawdopodobnie grób pusty. W obrębie grobu umieszczono następnie pochówek wtórny, oznaczony przez nas jako grób 18.

Grób 18, męski

Po zdjęciu bruku na głębokości około 70 cm, już częściowo na terenie zniszczonym, leżała dolna część szkieletu (Ryc. 43). Część górna to jest głowa i klatka piersiowa leżały dawniej za linią dzisiejszego obrywu. Szkielet zorientowany był czaszką na południowy wschód. W treści wypełniska stwierdzono węgle drzewne. Po lewej stronie nieboszczyka na wysokości kości miednicy leżało skorodowane krzesiwo żelazne z ażurem w kształcie pojedynczej fali wykonanej ze sztabki stalowej (Tabl. VIa). Długość krzesiwa 11,5 cm, szerokość 2,5 cm. Analiza

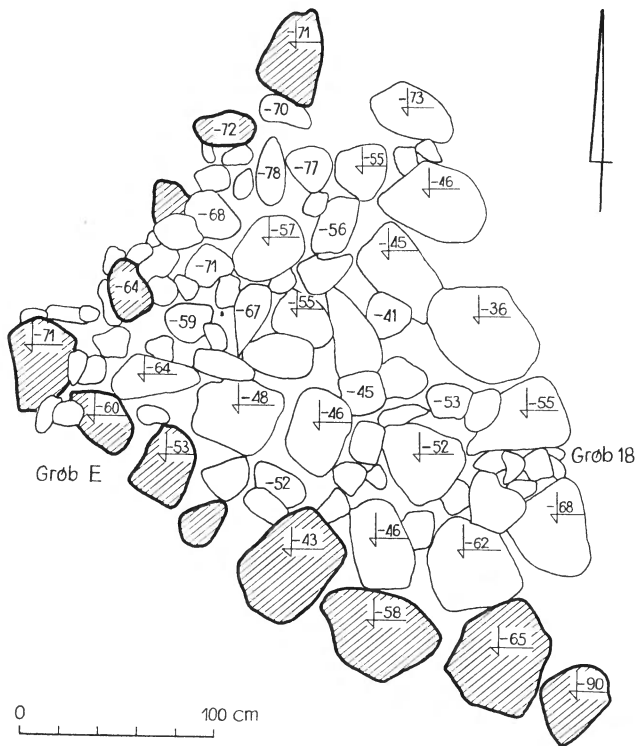
antropologiczna wykazała, że pochowany tu osobnik był pici męskiej w wieku późny maturus (50—60 r.ż.).

Grób F

Na południowy wschód od grobu 17 i południowy zachód od grobu E wystąpił częściowo zachowany nieregularny zarys zbliżony do prostokąta (Ryc. 44) o wspólnych ścianach z wymienionymi wyżej grobami oraz ścianą południowo-zachodnią wspólną z sąsiednim prostokątem oznaczonym jako grób G. Mniejsza, uchwytna, średnica zarysu wynosiła 330 cm licząc od zewnętrznych stron kamieni granicznych i 220 cm po stronie wewnętrznej. Kamienie graniczne w liczbie 21 miały wymiary 60×40×35 cm, 60×35×30 cm, 15×15×10 cm i podobne. Wnętrze zachowanej części czworoboku pokrywał gęsty jednowarstwowy bruk ułożony z kamieni dużych zbliżonych do kamieni granicznych i średnich. W obrębie prostokąta nie stwierdzono jamy grobowej odpowiadającej typowi Ia. Był to więc, podobnie jak sąsiedni, grób pusty w którym następnie umieszczono pochówek 19 odpowiadający czasowo konstrukcjom typu IIa.

Grób 19, dziecka

W południowo-wschodniej zniszczonej części grobu F na głębokości około 75 cm od powierzchni bruku i około 20 cm od powierzchni ziemi natrafiono na zniszczony

Ryc. 42. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Żal”. Plan grobów pustego E i 18 po zdjęciu darni

grób (Ryc. 44). Zachowała się tylko kość długa, mały fragment kości miednicy i fragment czaszki. Kości nie leżały w układzie anatomicznym. W odległości około 80 cm na północny zachód od wyżej wymienionej kości długiej znaleziono 4 zęby, 5 kabłączków esowatych oraz paciorki szklane. Prawdopodobnie wyżej wymienione przedmioty pochodzą ze zniszczonego grobu. Kabłączki wykonane były z drutu brązowego o średnicy 1,5 mm (Tabl. VIb). Średnica kabłączków wynosiła 3–3,2 cm. Ogółem znaleziono 19 paciorków całych i 3 fragmenty: dwustożkowaty paciorek z białego przezroczystego szkła z wtopioną blaszką złotą o średnicy: 9 mm, otworu 5 mm; wysokości 9 mm (Tabl. VIc); 3 kuliste przypłaszczone spatynowane paciorki z białego przezroczystego szkła o średnicy: 6 mm, otworu 0,5–1,5 mm; wysokości 5 mm (Tabl. VIId); 15 stożkowatych spatynowanych paciorków z białego przezroczystego szkła o średnicy: 4 mm, otworu 0,5–1,5 mm; wysokości 5 mm (Tabl. VIe). Na podstawie analizy antropologicznej stwierdzono, że pochowane było tu dziecko w wieku infans I (ok. 6 r.ż.). Na podstawie wyposażenia należy przypuszczać, że była to dziewczynka.

Grób G

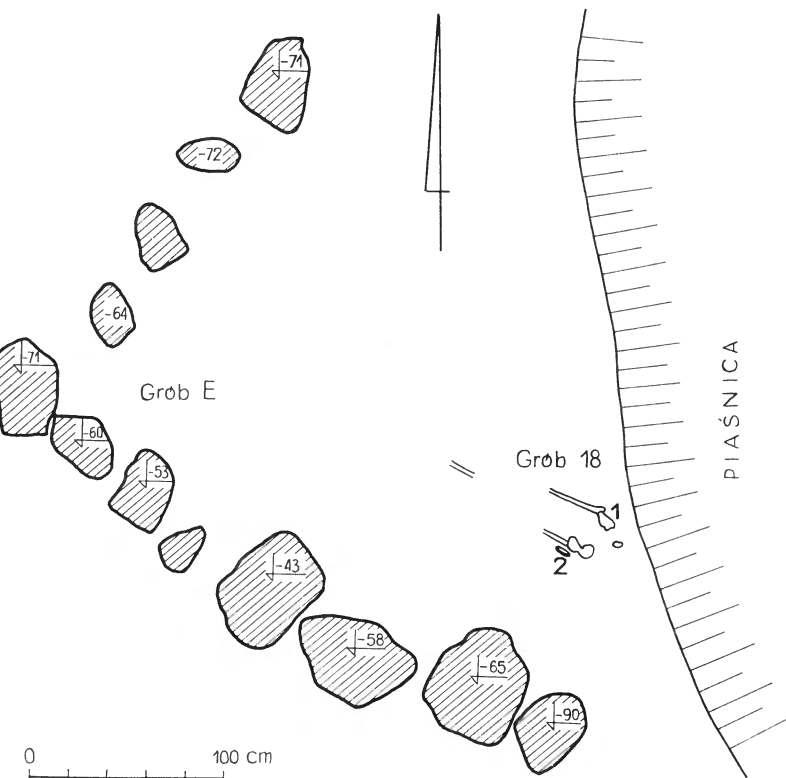
Zniszczony zarys czworoboku wystąpił w sąsiedztwie opisanych wyżej konstrukcji grobów F i D, z którymi posiadał wspólne częściowo tylko zachowane ściany. W obrębie wspomnianego czworoboku brakuje bruku, który wcześniej już wyrabowano. Nie stwierdzono tu też jamy grobowej typu Ia. W odróżnieniu od sąsiedniego grobu D brak jamy grobowej nie mógł być spowodowany zniszczeniem jej przez żwirownię lub przez niwelację występującego tu wjazdu na sąsiednie pola. Można więc przyjąć, że pierwotnie grób G był obiektem pustym. Dopiero później umieszczono w nim pochówek nr 20.

Grób 20, dziecka

W południowo-wschodniej części grobu G zachowały się resztki bruku składającego się z małych i średnich kamieni (Ryc. 45). Na głębokości około 20 cm od powierzchni kamieni wystąpiły resztki zniszczonego szkieletu (Ryc. 46). Kości były przemieszane. Obok kości leżały paciorki szklane: kulisty paciorek z przezroczystego fioletowego szkła o średnicy: 8 mm, otworu 5 mm; wysokości 7 mm (Tabl. VIg); 3 paciorki z zielonego przezroczystego szkła o średnicy: 6 mm, otworu 3 mm; wysokości 3 mm (Tabl. VIh); 3 paciorki spatynowane z przezroczystego szkła o średnicy: 4 mm, otworu 0,5–1,5 mm; wysokości 7 mm (Tabl. VIi); fragment dużego paciorka z ciemnozielonego szkła; drobne fragmenty małych rozkładających się paciorków pokryte patyną. 40 cm na wschód od skupiska kości odkryto mały przęślik wykonany z różowego łupku o średnicy: 1,8 cm, otworu 0,9 cm; wysokości 1,1–0,9 cm (Tabl. VI f). Pochowane było tu dziecko w wieku infans II (10–14 r.ż.). Na podstawie danych archeologicznych należy uznać, że była to dziewczynka.

Grób 21

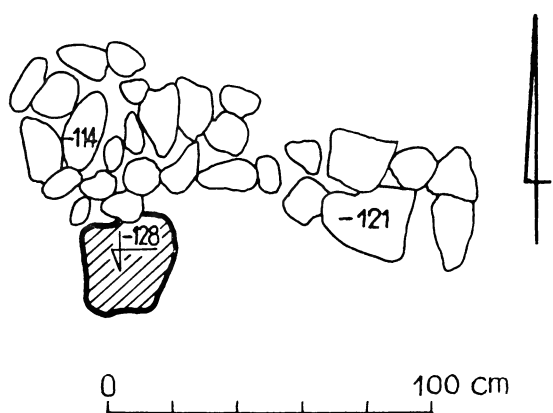
Wystąpił na arze 8 w odległości 4 m od zachodniej granicy aru i 4 m od południowej. Prostokątna obstawa składała się z 11 kamieni o wymiarach 75×60×50 cm, 65×50×30 cm i 40×35×30 cm i była zorientowana po osi

Ryc. 43. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Żal”. Plan grobów pustego E i 18 po zdjęciu bruku. Kości (1). Krzesiwo (2)

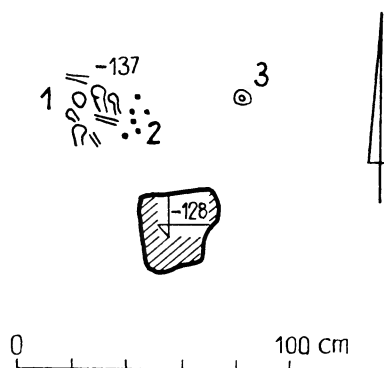
Ryc. 44. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Żal”. Plan konstrukcji kamiennej grobów pustego F i 19 po zdjęciu darni. Kabłączki (1)

Ryc. 45. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Żal”. Plan zniszczonego grobu 20 po zdjęciu darni

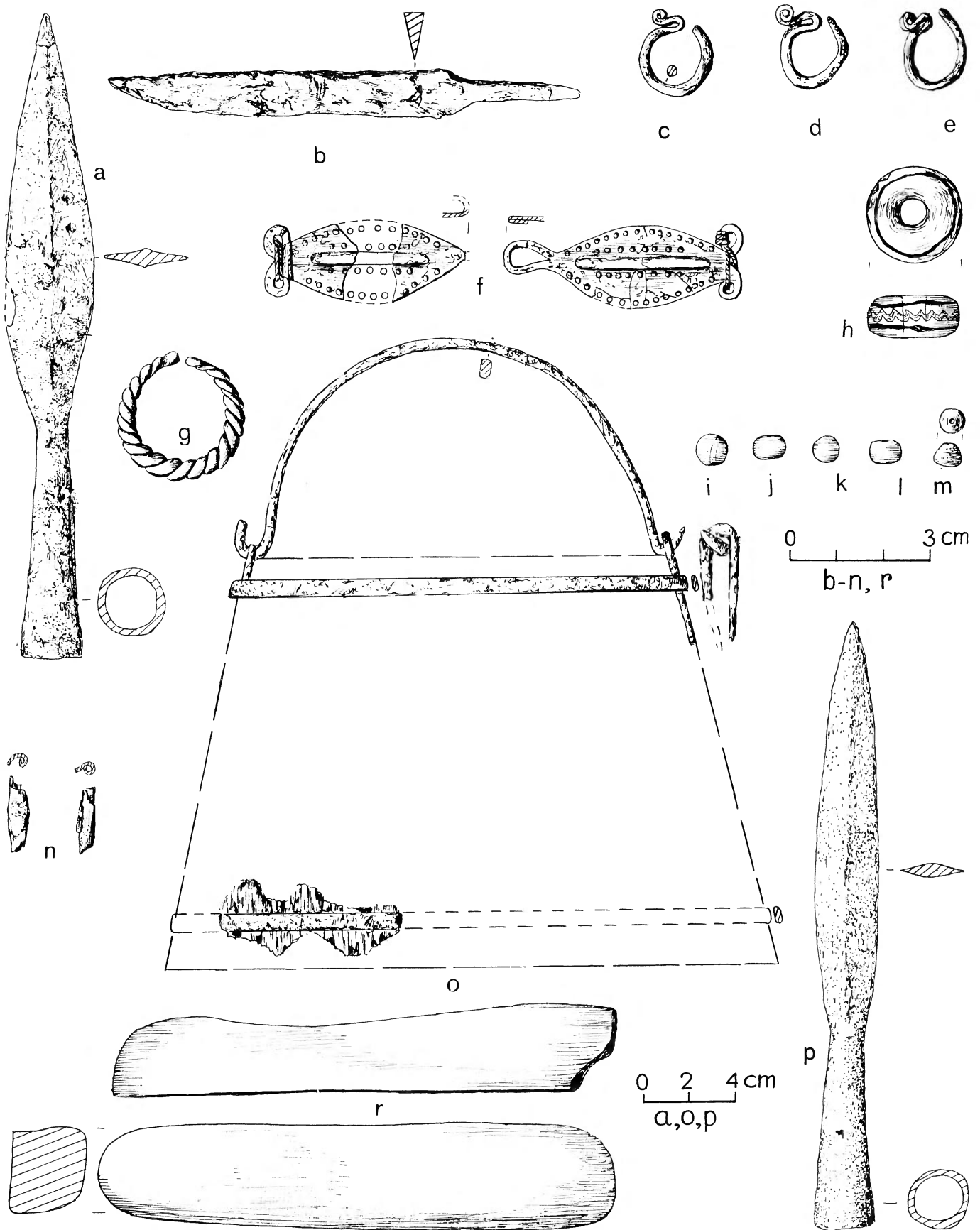
północny zachód—południowy wschód (Ryc. 47). Od strony północno-wschodniej obstawa była częściowo zniszczona (Ryc. 48). Wymiary zewnętrzne wynosiły 320×160 cm, a wewnętrzne 230×80 cm. Bruk wyrabowany częściowo, w południowo-wschodniej części grobu, składał się z

3 warstw drobnych kamieni. W wypełniku, między warstwami bruku i przy szkielecie wystąpiły drobne węgle drzewne. Bezpośrednio pod trzecią warstwą bruku na głębokości 25 cm od powierzchni leżał szkielet zorientowany cząstką na północny zachód (Ryc. 49). Stan za-

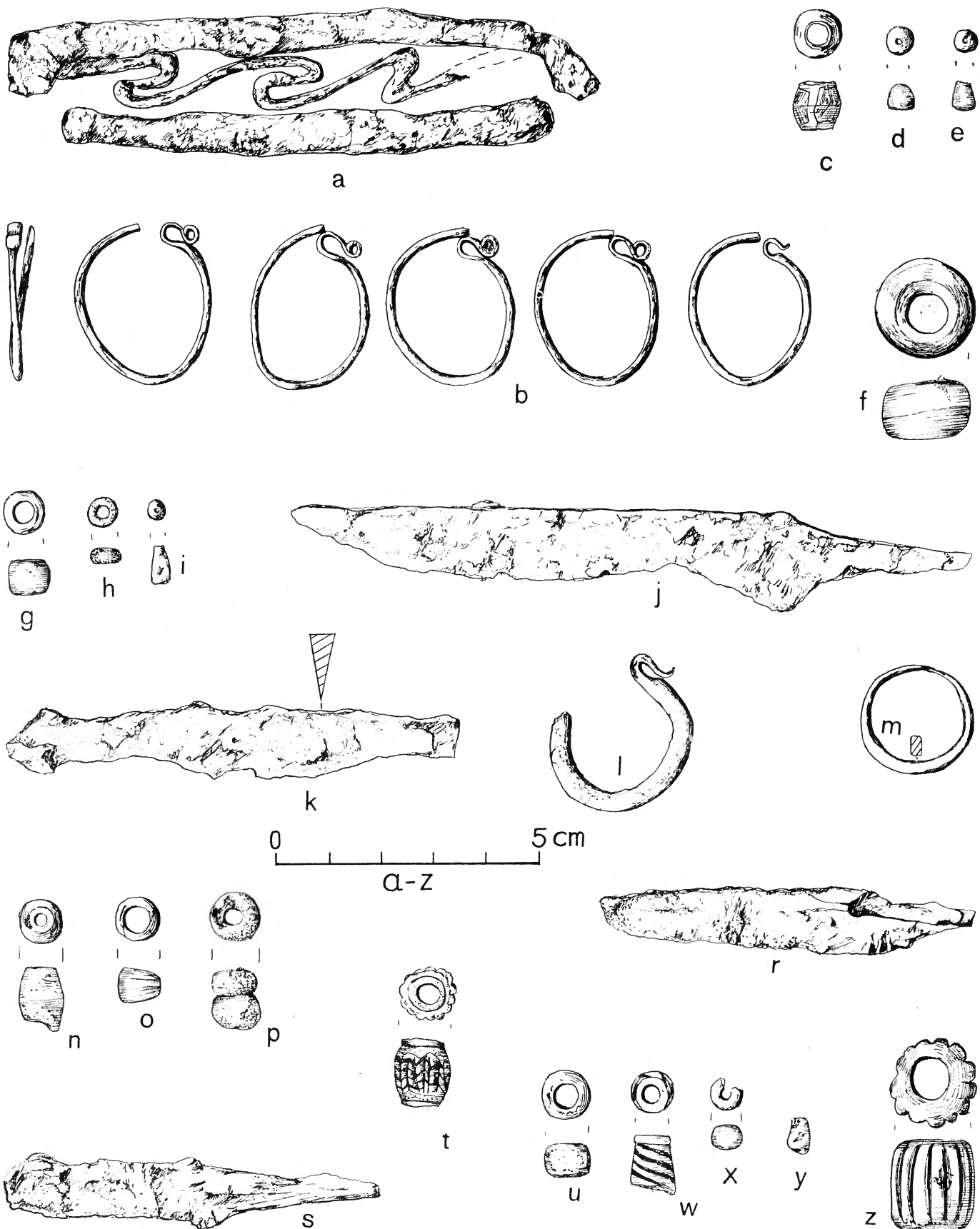
Ryc. 46. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Żal”. Plan zniszczonego grobu 20 po zdjęciu bruku. Kości (1). Paciorki (2). Przęślik (3)

TABLICA V

Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Żal”. Grób 15 (a, b, g). Grób 16 (c-f, h-n). Grób 17 (o-r). Srebro (c-g), brąz (n), krwawnik (i-k), kryształ górski (l), szkło przezroczyste (h), szkło nieprzezroczyste (m), piaskowiec (r), żelazo (a, b, o, p)

TABLICA VI

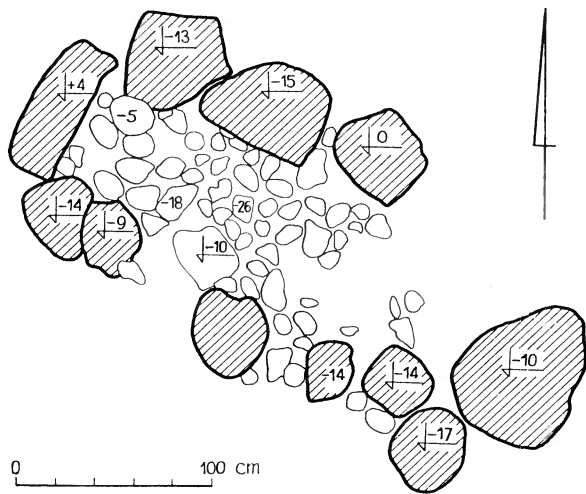

Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Zal”. Grób 18 (a). Grób 19 (b-e). Grób 20 (f-i). Grób 21 (j). Grób 22 (k). Grób 23 (l-r). Grób 25 (s). Grób 26 (t-z). Brąz (b, m), brąz platerowany srebrem (l), szkło przezroczyste (d, e, g-i, n, o, x-z), szkło przezroczyste ze złotą blaską (c), szkło nieprzezroczyste (p, t-w), różowy łupek (f), żelazo (a, j, k, r, s)

chowania kości nienajlepszy. Z lewej strony nieboszczyka przy kości udowej znajdował się nóż żelazny o prostym tylcu i obustronnie wyodrębnionym kolcu (Tabl. VIj). Na ostrzu wyraźne ślady zużycia. Długość: 13 cm, kolca

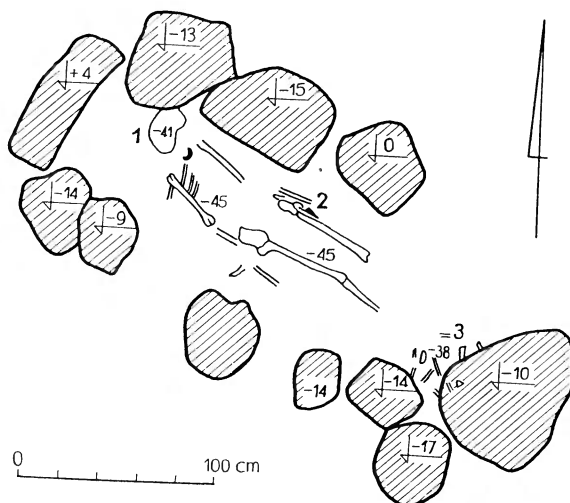
Ryc. 47. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Żal”. Grób 21 po zdjęciu darni. Widok z PdW

Ryc. 48. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Żal”. Plan konstrukcji kamiennej grobu 21 po zdjęciu darni

3,3 cm, największa szerokość ostrza 1,7 cm; grubość tylca 3 mm. Na podstawie danych antropologicznych stwierdzono, że pochowany tu osobnik był w wieku maturus (45—55 r.ż.). Płci zmarłego nie udało się ustalić.

W obrębie obstawy w południowo-wschodniej części grobu w odległości 30 cm na południowy wschód od częściowo zachowanej kości piszczelowej pochówka 21, tuż przy kamieniach obstawy i częściowo pod nimi, odkryto kości zwierzęce należące do psa (Ryc. 49). Zachowane kości nie leżały tu w układzie anatomicznym. Wydaje

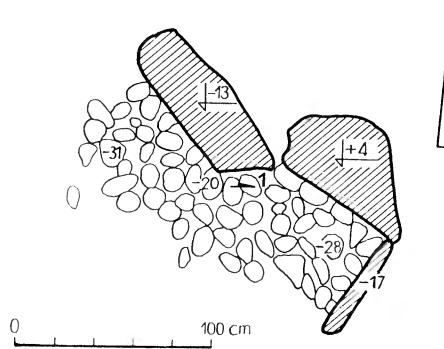

Ryc. 49. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Żal”. Plan grobu po zdjęciu bruku. Czaszka (1). Nóż (2). Kości psa (3)

się, że grób zwierzęcy mógł być naruszony przy rabunku kamieni ponieważ znajdował się w miejscu gdzie kamienie obstawy i bruku zostały wybrane.

Grób 22

Na arze 8 między grobem 23 a 27 wystąpił uszkodzony bruk (Ryc. 50). Od strony południowo-wschodniej kamienie obstawy były wspólne z grobem 23. Bruk skła-

Ryc. 50. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Żal”. Plan grobu 22 po zdjęciu darni. Nóż pod brukiem (1)

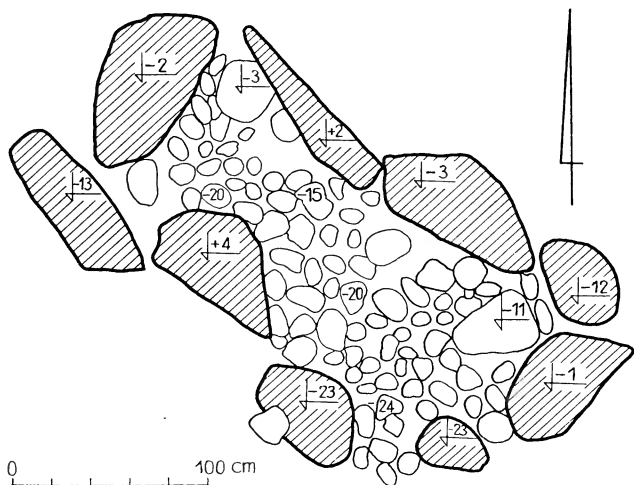
dał się z 3 warstw drobnych kamieni. Na głębokości około 35 cm od powierzchni pod ostatnią warstwą bruku mniej więcej po środku długości grobu, przy północno-wschodniej obstawie leżał uszkodzony nóż żelazny o prostym tylcu i niewyodrębnionym kolcu (Tabl. VIk). Zachowana długość: 8,7 cm, kolca 2,2 cm; największa szerokość ostrza 1,3 cm, grubość tylca 4 mm. Położenie noża w grobie oraz sytuacja kamieni obstawy grobu 23, czy też kamienia od strony wschodnio-południowej, jak też położenie grobu 27 zdają się wskazywać, że istniał tu grób w którym kości uległy całkowitemu zniszczeniu.

Grób 23, kobiety

Na południowy zachód od grobu 21 wystąpiła w przybliżeniu prostokątna obstawa złożona z 9 kamieni o wymiarach 100×70×20 cm, 90×60×50 cm, 50×25×20 cm

i podobnych, zorientowana po osi północny zachód—południowy wschód (Ryc. 51). Wymiary zewnętrzne obstawy wynosiły 300×150 cm, a wewnętrzne 220×90 cm. Bruk składał się z 4 warstw kamieni małych rozmiarów. W wy-

o przekroju prostokątnym i zawężających się wolnych końcach (Tabl. VI^m). Średnica 2—2,2 cm. Obok pierścionka przy kości udowej leżał nożyk żelazny z zachowaną resztką pochwy skórzanej (Tabl. VI^r). Zachowana długość: 7,1 cm, kolca 1,8 cm; szerokość ostrza 1,2 cm, grubość tyłca 3 mm. Dane antropologiczne określają wiek zmarłego na senilis (powyżej 60 r.ż.). Jeżeli chodzi o określenie płci to według analizy antropologicznej jest to mężczyzna (?). Na podstawie danych archeologicznych pochówek 23 został określony jako kobiecy.

Ryc. 51. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Żal”. Plan konstrukcji kamiennej grobu 23 po zdjęciu darni

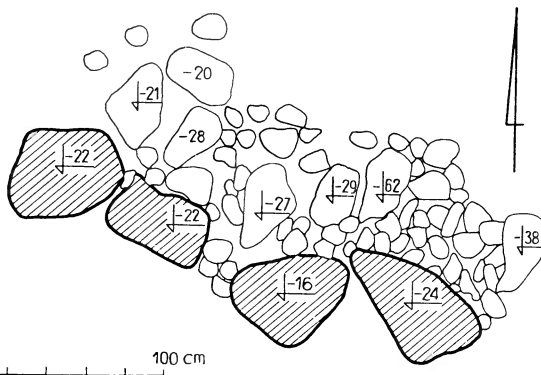
pełnisku znajdowały się węgle drzewne. Na głębokości 25 cm od powierzchni pierwszej warstwy bruku leżał słabo zachowany szkielet zorientowany czaszką na północny zachód (Ryc. 52). Przy czaszce leżał platerowany srebrem brązowy uszkodzony kabłączek skroniowy o średnicy: 3,2 cm, drutu 4 mm (Tabl. VII). Poniżej czaszki na wyso-

Grób 23 „C”, dziecka

Ponad kośćmi miednicy szkieletu z grobu 23 wystąpiło skupisko spalonych kości ludzkich (Ryc. 52). Grób ciałopalny bez przedmiotów inwentarza został umieszczony w obrębie grobu 23 prawdopodobnie przez wyjęcie pojedynczych kamieni bruku. Na podstawie analizy antropologicznej materiału kostnego wiek pochowanego określono na infans II.

Groby 24, 25, 26

Na południowy wschód od grobu 7, na granicy arów 6 i 8, ukazał się zniszczony od strony północno-wschodniej bruk (Ryc. 53). Obstawa zachowała się tylko od stro-

Ryc. 53. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Żal”. Plan konstrukcji kamiennej grobów 24—26 po zdjęciu darni

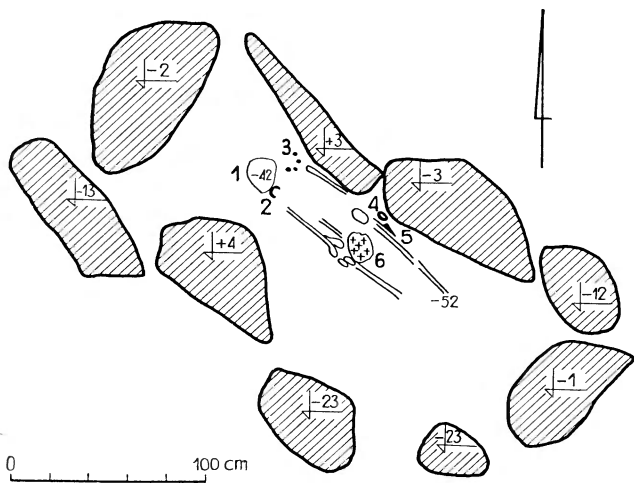
ny południowo-zachodniej i była wspólna z grobem 7. Bruk składał się z 4 warstw kamieni małych i średnich. W wypełnisku wystąpiły węgle drzewne.

Grób 24, dziecka

Pod czwartą warstwą kamieni w północno-zachodniej części grobu leżała czaszka dziecka (Ryc. 54). Reszta kości nie zachowała się. Jedynym przedmiotem inwentarza był pierścionek szklany, który po wyjęciu pod wpływem powietrza całkowicie się rozłożył. Analiza antropologiczna wykazała, że pochowano tu dziecko w wieku infans I (5—6 r.ż.).

Grób 25, dziecka

60 cm na południowy wschód od pochówka 24 wystąpił pochówek dziecka (Ryc. 54). Z kości zachowała się jedynie czaszka. Po prawej stronie rozbitej czaszki leżał nożyk żelazny z zachowanymi resztkami drewnianej rę-

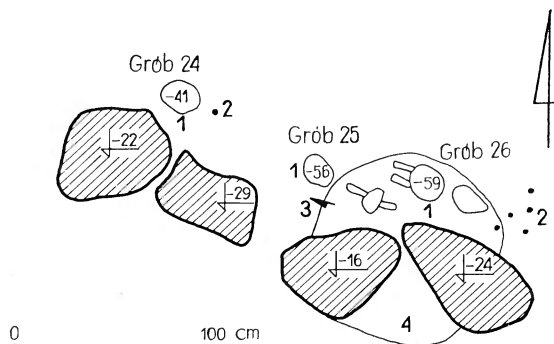
Ryc. 52. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Żal”. Plan grobu 23 po zdjęciu bruku. Czaszka (1). Kabłączki (2). Paciorki (3). Pierścionek (4). Nóż (5). Grób ciałopalny 23 „C” (6)

kości lewego ramienia znajdowały się 4 paciorki: dwustozkowy paciorek z niebieskiego przezroczystego szkła o średnicy: 8 mm, otworu 2,5 mm; wysokości 12 mm (Tabl. VIⁿ); paciorek z przezroczystego jasnoniebieskiego szkła o średnicy: 8 mm, otworu 5 mm; wysokości 6 mm (Tabl. VI°); 2 sklejone razem paciorki z brązowego nieprzezroczystego szkła z żółtą inkrustacją o średnicy: 10 mm, otworu 4 mm; wysokości 5 mm (Tabl. VI^p). Na lewej ręce nieboszczyk miał pierścionek odlany z brązu

kojeści (Tabl. VI). Długość: 7,3 cm, kolca obustronnie wyodrębnionego 3,3 cm; szerokość ostrza 1,2 cm, grubość tyłca 2,5 cm. Jak wykazała analiza antropologiczna było to dziecko w wieku infans I (4—5 r.ż.).

Grób 26, dziecka

40 cm na wschód od pochówka 25 odkryto czaszkę (Ryc. 54). W odległości 35 cm od czaszki leżały paciorki szklane: 4 podłużne karbowane paciorki z czarnego nie-

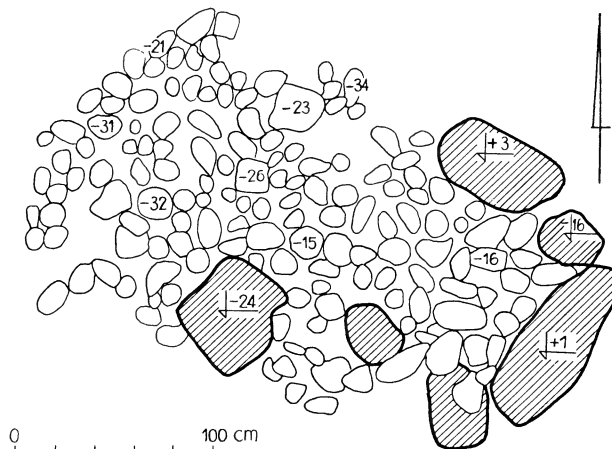
Ryc. 54. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Żal”. Plan grobów 24—26 po zdjęciu bruku. Czaszki (1). Paciorki (2). Nóż (3). Palenisko wczesnośredniowieczne (4)

przezroczystego szkła z białą i żółtą inkrustacją (Tabl. VI) o średnicy: 11 mm, otworu 4 mm; wysokości 12—13 mm; duży paciorek z niebieskiego przezroczystego szkła, cylindryczny, karbowany na bocznej powierzchni o średnicy 15 mm, otworu 8 mm; wysokości 16 mm (Tabl. VIz); paciorek z czarnego nieprzezroczystego szkła o średnicy: 9 mm, otworu 5 mm; wysokości 6 mm (Tabl. VIu); paciorek z czarnego nieprzezroczystego szkła zdobiony białą inkrustacją o średnicy: 8 mm, otworu 3,5 mm; wysokości 12 mm (Tabl. VIw); uszkodzony paciorek z białego przezroczystego szkła o średnicy: 6 mm, otworu 2 mm; wysokości 5 mm (Tabl. VIx); 17 nieforemnych stożkowatych paciorków silnie spatynowanych z białego przezroczystego szkła o długości około 7 mm (Tabl. VIy). Pochowane było tu dziecko w wieku infans I (4—5 r.ż.). Pod grobem 26 i częściowo 25 wystąpiło okrągłe palenisko o średnicy 90 cm (Ryc. 54). W palenisku oprócz przepalonych kamieni znaleziono kości zwierzęce, nieliczne ułamki ceramiki i węgle drzewne. Treść wypełniska składała się ze smolisto-czarnej ziemi z rozłożonym węglem drzewnym.

Grób 27, kobiety

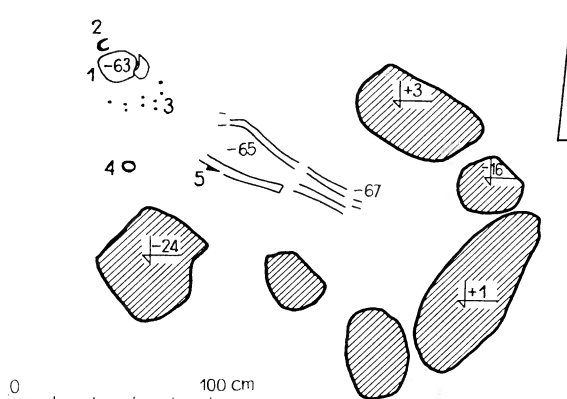
Na północny zachód od grobu 7 i południowy zachód od grobu 23 wystąpiła niekompletna obstawa grobu zorientowana po osi północny zachód—południowy wschód (Ryc. 55). Kamienie obstawy w ilości 5 zachowały się tylko od strony południowo-wschodniej, częściowo północno-wschodniej i częściowo południowo-zachodniej. Kamienie miały wymiary 90×60×40 cm, 65×50×35 cm i mniejsze. Bruk składał się z 4 warstw drobnych kamieni. W treści wypełniska stwierdzono węgle drzewne. Na głębokości 40 cm od powierzchni pierwszej warstwy bruku wystąpił źle zachowany szkielet zorientowany czaszką na północny zachód (Ryc. 56). Z lewej strony czaszki leżał brązowy posrebrzany kabłączek skroniowy

o esowatym uszku (Tabl. VIIa). Średnica: 5 cm, drutu 3 mm. Pod czaszką znaleziono platerowany srebrem uszkodzony kabłączek skroniowy o średnicy: 3,7 cm, drutu 3,5 mm (Tabl. VIIb). Obok znajdował się połamany i częściowo rozłożony cynowy esowaty kabłączek skroniowy

Ryc. 55. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Żal”. Plan konstrukcji kamiennej grobu 27 po zdjęciu darni

o średnicy: 7 cm, drutu 3 mm (Tabl. VIId). W odległości 40 cm na południe od czaszki odkryto pierścionek o wolnych końcach wykonany z taśmy brązowej i zdobiony ornamentem liniowym (Tabl. VIIe). Średnica 1,9—2 cm; długość taśmy 6,5 cm; szerokość: w części frontalnej 6 mm, przy wolnych końcach 2 mm; grubość blaszki

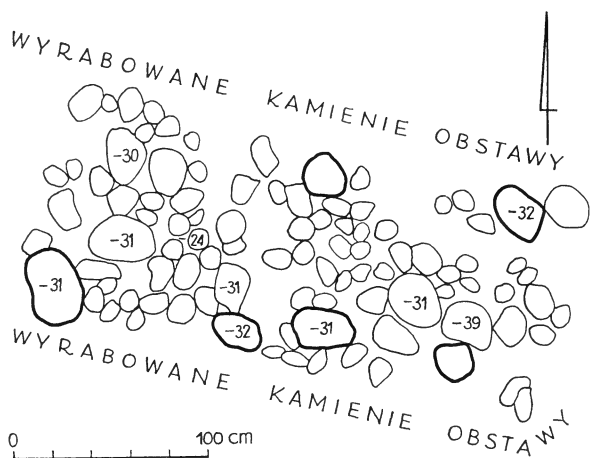
Ryc. 56. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Żal”. Plan grobu 27 po zdjęciu bruku. Czaszka (1). Kabłączek (2). Paciorki (3). Pierścionek (4). Nóż (5)

0,5 mm. Na wysokości szyi leżały paciorki szklane: 14 dwustożkowatych paciorków z czarnego nieprzezroczystego szkła z białą i żółtą inkrustacją o średnicy: 11 mm, otworu 4,5 mm; wysokości 12 mm (Tabl. VIIf) oraz 2 fragmenty; paciorek z fioletowego przezroczystego szkła o średnicy: 10 mm, otworu 5 mm; wysokości 8 mm (Tabl. VIIg); paciorek z białego przezroczystego szkła o średnicy: 9 mm, otworu 5 mm; wysokości 6,5 mm (Tabl. VIIh); uszkodzony paciorek z czerwono-brązowego nieprzezroczystego szkła z żółtą inkrustacją o średnicy: 9 mm, otworu 4 mm (Tabl. VIIi); spatynowany paciorek z nieprzezroczystego szkła o średnicy: 7 mm, otworu 4 mm; wysokości 5 mm (Tabl. VIIj); spatynowany pa-

ciorek z nieprzezroczystego szkła o średnicy: 5 mm, otworu 0,5 mm; wysokości 7 mm (Tabl. VIIk); spatynowany paciorek z nieprzezroczystego szkła o średnicy: 5 mm, otworu 1 mm; wysokości 5 mm (Tabl. VIII); 6 drobnych fragmentów spatynowanych paciorków z nieprzezroczystego szkła. Przy prawym boku kości udowej, na wysokości kości miednicy, leżał fragment skorodowanego noża żelaznego o długim kołcu (Tabl. VIIc). Zachowana długość 5,7 cm. Pochowano tu kobietę w wieku adultus (20—30 r.ż.).

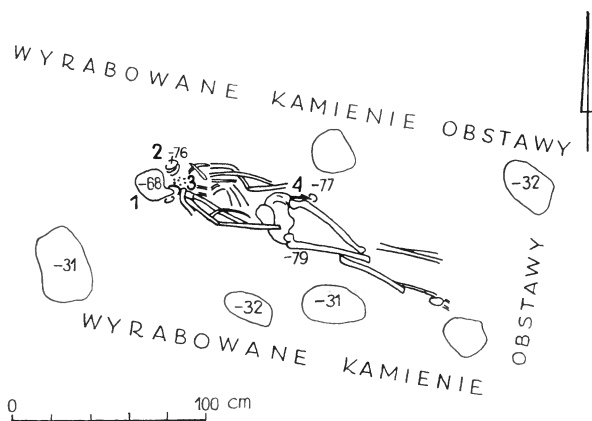
Grób 28, kobiecy

Na północny zachód od grobu 27 znajdował się częściowo wyrabowany bruk i całkowicie zniszczona obstawa grobu (Ryc. 57). Bruk składał się z 5 warstw drobnych

Ryc. 57. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Żal”. Plan konstrukcji kamiennej grobu 28 po zdjęciu darni

kamieni. W treści wypełniska wystąpiły węgle drzewne. Na głębokości 40 cm od powierzchni zachowanego bruku odkryto szkielet stosunkowo nieźle zachowany, zorientowany czaszką na północny zachód (Ryc. 58). Po obu stronach czaszki stwierdzono 10 kabłączków skroniowych. Z lewej strony leżał esowaty kabłączek wykonany z lekko posrebrzanego drutu brązowego (Tabl. VIIh). Średnica: 6 cm, drutu 1,5 mm. Obok wystąpił lekko posrebrzany

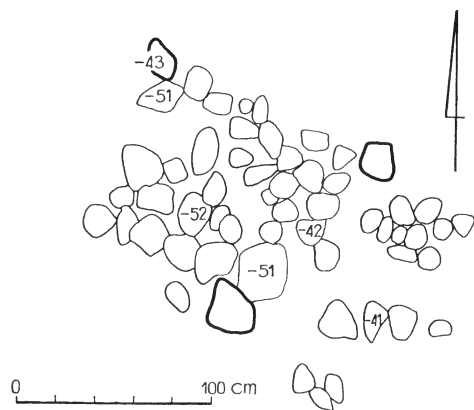
Ryc. 58. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Żal”. Plan grobu 28 po zdjęciu bruku. Czaszka (1). Kabłączki (2). Paciorki (3). Nóż w pochwie z okuciem brązowym (4)

kabłączek brązowy o średnicy: 4,7 cm, drutu 1,5 mm (Tabl. VIIi) oraz kabłączek wykonany z brązowego lekko posrebrzanego drutu z nierozklepanym zakończeniem o średnicy: 3,4 cm, drutu 1,8 mm (Tabl. VIIm). Również z lewej strony głowy odkryto uszkodzony pusty kabłączek skroniowy wykonany z blachy brązowej, zdobiony ornamentem roślinnym (Tabl. VIIo,p). Kabłączek był uszkodzony już w chwili włożenia do grobu o czym świadczy zachowany przebit w blasze otwór służący do połączenia przy pomocy nitki pękniętych części. W okolicy uszka kabłączek był otwarty. Średnica: kabłączka 7,2 cm, szerokość uszka 4—5 mm. Z prawej strony napotkano kabłączek skroniowy wykonany z posrebrzanego drutu o średnicy: 6,4 cm, drutu 2,3 mm (Tabl. VIIx) oraz 2 podobne o średnicy: 6,3 cm, drutu 1,8 mm (Tabl. VIIq) i średnicy: 6,5 cm, drutu 2 mm (Tabl. VIIz). Obok znaleziono duży brązowy kabłączek esowaty o średnicy: 9,2 cm, drutu 2 mm (Tabl. VIIr), skorodowany posrebrzany kabłączek brązowy o średnicy: 7,1 cm, drutu 2 mm (Tabl. VIIñ) oraz uszkodzony posrebrzany brązowy kabłączek skroniowy o średnicy: 7 cm, drutu 2 mm (Tabl. VIIy). Zachował się też fragment tkaniny i fragment włosów z odciskami kabłączków. Obok czaszki poniżej kabłączków leżały paciorki: dwustożkowy paciorek z zielonego przezroczystego szkła o średnicy: 9 mm, otworu 3,5 mm; wysokości 10 mm (Tabl. VIIs); paciorek z ciemnoniebieskiego przezroczystego szkła o średnicy 9 mm, otworu 5 mm; wysokości 4 mm (Tabl. VIIś); 3 paciorki z brązowego nieprzezroczystego szkła z żółtą inkrustacją o średnicy: 10 mm, otworu 4 mm; wysokości 9 mm (Tabl. VIIt); paciorek z brązowego nieprzezroczystego szkła z żółtą inkrustacją o średnicy: 9 mm, otworu 4 mm; wysokości 5,5 mm (Tabl. VIIu); paciorek z brązowego nieprzezroczystego szkła z białą inkrustacją o średnicy: 9 mm, otworu 2,5 mm; wysokości 8 mm (Tabl. VIIv); 6 sklejonnych po trzy, paciorków z żółtego przezroczystego szkła o średnicy: 7 mm, otworu 0,3 mm; wysokości 2 mm (Tabl. VIIw); rozłamany paciorek z ciemnozielonego przezroczystego szkła; rozłamany paciorek z ciemnofioletowego przezroczystego szkła. Z lewej strony nieboszczyka częściowo na kości udowej poniżej miednicy stwierdzono złamany i skorodowany nóż żelazny o obustronnie wyodrębnionym kołcu z resztkami drewnianej rękojeści oraz resztkami skórzanej pochwy na ostrzu (Tabl. VIIż). Długość: 14,8 cm, kołca 3,5 cm; największa szerokość ostrza 2 cm, grubość tyłca 3 mm. Na nożu leżał uszkodzony trzewik brązowy zdobiony przy krawędziach dwoma rzędami wybitych od wnętrza wypukłości (Tabl. VIIż). W narożniku zachowała się główka nitu mocującego. Pochowano tu kobietę w wieku adultus (20—30 r.ż.).

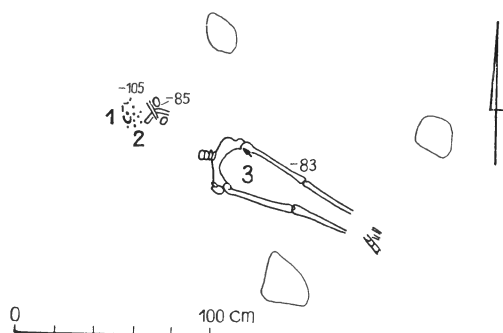
Grób 29, kobiecy

Na północny zachód od grobu 28, na granicy arów 8 i 12 przy linii obrywu od strony zachodniej cmentarzyska, ukazał się uszkodzony bruk złożony z małych i średnich kamieni (Ryc. 59). Pod czwartą warstwą bruku na głębokości 35 cm, leżał szkielet skierowany czaszką na północny zachód (Ryc. 60). Ze szkieletu zachowały się kości nóg, część miednicy, fragmenty żeber i obojczyka. W treści wypełniska wystąpiły węgle drzewne. Około 30 cm niżej od poziomu szkieletu, już na terenie obrywu, mniej więcej w miejscu gdzie powinna znajdować się czaszka znaleziono uszkodzony platerowany srebrem brązowy

kabłączek skroniowy o średnicy: 5,2 cm, drutu 3 mm (Tabl. VIIIa). Obok spoczywało okucie z taśmy brązowej zwiniętej i połączonej nitami (Tabl. VIIIh). Na stronie zewnętrznej widoczne są dwie linie wykonane trybowa-

Ryc. 59. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Żal”. Plan konstrukcji kamiennych grobu 29 po zdjęciu darni

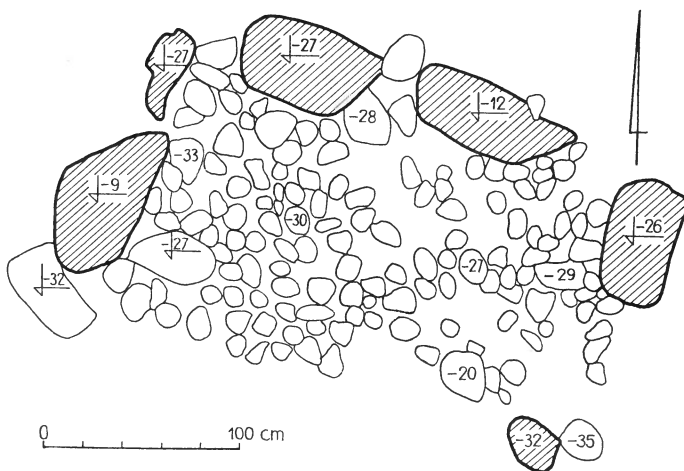
Ryc. 60. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Żal”. Plan grobu 29 po zdjęciu bruku. Kabłączek (1). Paciorki (2). Pierścionek (3)

niem. Długość 16 mm, szerokość 8 mm. Znalaziono tu też paciorki szklane: paciorek z zielonego przezroczystego szkła o średnicy 8 mm, otworu 4 mm; wysokości 6 mm (Tabl. VIIIb); dwustożkowy paciorek z zielononiebieskiego przezroczystego szkła o średnicy: 7 mm, otworu 2—4 mm, wysokości 8 mm (Tabl. VIIIc); paciorek z zielononiebieskiego przezroczystego szkła o średnicy: 9 mm, otworu 5 mm; wysokości 6 mm (Tabl. VIIIId); 2 spatynowane paciorki z brązowego nieprzezroczystego szkła z żółtą inkrustacją o średnicy: 8,5 mm, otworu 4 mm; wysokości 6 mm (Tabl. VIIIe); paciorek z zielonego przezroczystego szkła o średnicy: 6 mm, otworu 4 mm; wysokości 3,5 mm (Tabl. VIIIIf); fragment paciorka z zielononiebieskiego przezroczystego szkła. Na zachowanym paliczku lewej ręki znajdował się pierścionek z taśmy brązowej o wypukłej przedniej części i wolnych zachodzących na siebie końcach (Tabl. VIIIg). Pierścionek zdobiony był wybitymi kółkami. Średnica: 19 mm, szerokość taśmy 1—6 mm, grubość blachy 0,6 mm. Analiza antropologiczna wykazała, że pochowano tu kobietę w wieku adultus-maturus.

Groby 30 i 31

Na północ od grobu 28 stwierdzono częściowo zniszczony bruk w częściowo zachowanej obstawie zoriento-

wanej po osi północny zachód—południowy wschód (Ryc. 61). Kamienie obstawy zachowały się od strony północno-wschodniej i częściowo północno-zachodniej. Po-

Ryc. 61. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Żal”. Plan konstrukcji kamiennej grobów 30—31 po zdjęciu darni

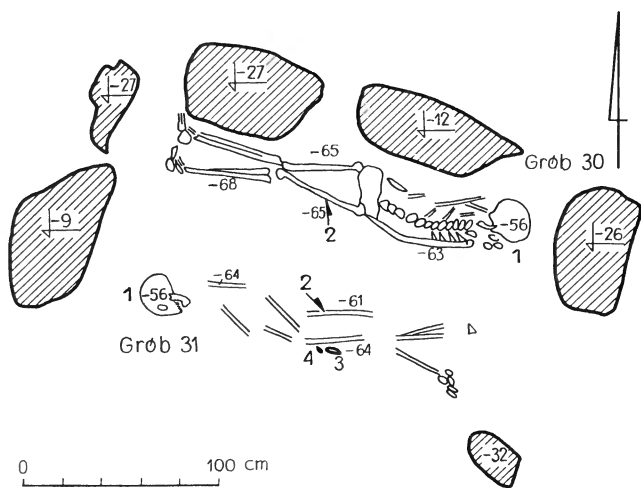
siadały one wymiary 85×50×40 cm, 70×50×45 cm i mniejsze. Bruk składał się z 5 warstw drobnych kamieni. Na głębokości 30 cm od powierzchni pierwszej warstwy bruku ukazały się 2 szkielety (Ryc. 62). Przypuszczalnie były to oddzielne dwa groby obstawowe. Przedzielające je kamienie obstawy zostały niewątpliwie wyrabowane.

Grób 30, męski

Szkielet zorientowany czaszką na południowy zachód leżał przy zachowanej, od północnego-wschodu, obstawie (Ryc. 62). Stan zachowania kości należy określić jako dobry. W wypełniku jamy wystąpiły węgle drzewne. Z lewej strony nieboszczyka przy kości udowej leżał nóż żelazny o wygiętym tyłcu i obustronnie wyodrębnionym kolcu (Tabl. VIIIi). Długość: 15,5 cm, kolca 5 cm; największa szerokość ostrza 1,7 cm; grubość tyłca 3 mm. Pochowano tu osobnika płci męskiej w wieku senilis (po 60 r.ż.).

Grób 31, męski

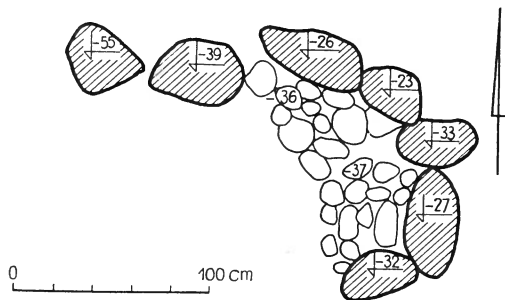
Na południowy zachód od szkieletu z grobu 30 leżał nieboszczyk zorientowany głową na północny zachód (Ryc. 62). Stan zachowania kości zły. W wypełniku wystąpiły węgle drzewne. Przy prawym boku obok kości udowej znaleziono skorodowany nóż żelazny o obustronnie wyodrębnionym kolcu (Tabl. VIIIIm). Zachowana długość: 11 cm, kolca 2,7 cm, największa szerokość ostrza 2 cm, grubość tyłca 3 mm. Poniżej noża, odkryto krzesiwo do krzesiwa z widocznymi zaszczerbieniami (Tabl. VIIIj). Wymiary 28×12 mm. Z prawej strony przy kości udowej wystąpiło skorodowane i rozłamane krzesiwo ogniwkowe z zachowanymi odciskami fragmentów tkaniny (Tabl. VIIIk). Długość 8,5 cm, szerokość 3 cm, grubość 3 mm. Obok krzesiwka stwierdzono skorodowane dółtko żelazne o uszkodzonej części pracującej i ostrym kolcu do obszadania w rękojeści (Tabl. VIIIl). Długość 7,7 cm. Pochowano tu mężczyznę w wieku środkowy maturus (40—50 r.ż.).

Ryc. 62. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Żal”. Plan grobów 30—31 po zdjęciu bruku. Czaszki (1). Noże (2). Krzesiwo (3). Dłutko (4)

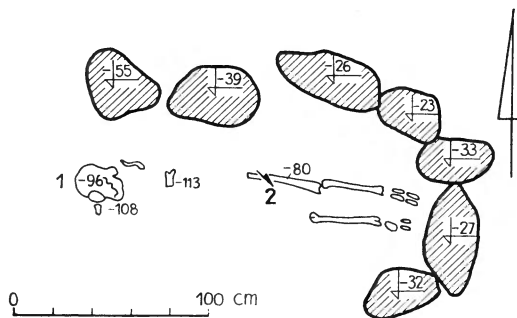
Grób 32, mężczy

Na zachowanym skrawku aru 12 na północny zachód od grobu 31 zachował się mały fragment bruku i częściowo obstawa zorientowana po osi wschód—zachód z niewielkim odchyleniem na południe (Ryc. 63). Zachowane kamienie obstawy w ilości 7 miały wymiary 55×40×

Ryc. 63. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Żal”. Plan konstrukcji kamiennych grobu 32 po zdjęciu darni

30 cm, 40×30×25 cm. Znajdujący się we wschodniej części grobu bruk składał się z 4 warstw drobnych kamieni. Na głębokości 40 cm od pierwszej warstwy bruku leżała dolna część szkieletu, to jest kości długie nóg (Ryc. 64).

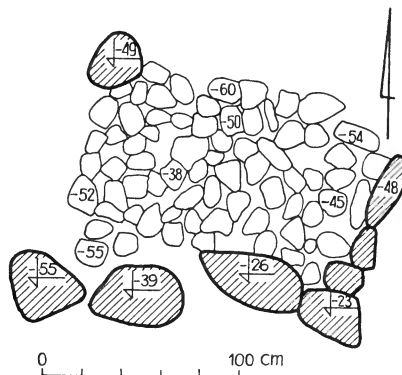

Ryc. 64. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Żal”. Plan grobu 32 po zdjęciu bruku. Czaszka (1). Nóż (2)

Czaszka, obojczyk i kości kręgosłupa spoczywały o 30 cm niżej, już na terenie podkopanym. Nieboszczyk głową był zorientowany na zachód z nieznacznym odchyleniem na północ. W treści wypełniska stwierdzono węgle drzewne. Na lewej kości udowej leżał skorodowany nóż żelazny o obustronnie wyodrębnionym kolcu i resztkach skórzanej pochwy na ostrzu (Tabl. VIII). Zachowana długość: 12,7 cm, kolca 1,8 cm, największa szerokość ostrza 1,7 cm, grubość tyłca 4 mm. Pochowano tu mężczyznę w wieku matusus (około 40 r.ż.).

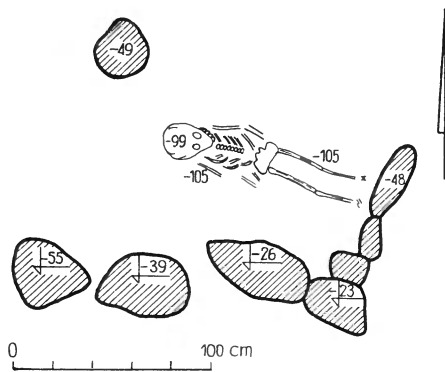
Grób 33, dziecka

Na północ od grobu 32 stwierdzono zachowany bruk i częściowo obstawę (Ryc. 65). Od strony północnej ka-

Ryc. 65. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Żal”. Plan konstrukcji kamiennej grobu 33 po zdjęciu darni

mienie wchodziły na skraj pola ornego. Bruk składał się z 5 warstw drobnych kamieni. Na głębokości 50 cm od powierzchni bruku leżał dobrze zachowany szkielet dziecka skierowany czaszką na północny zachód (Ryc. 66).

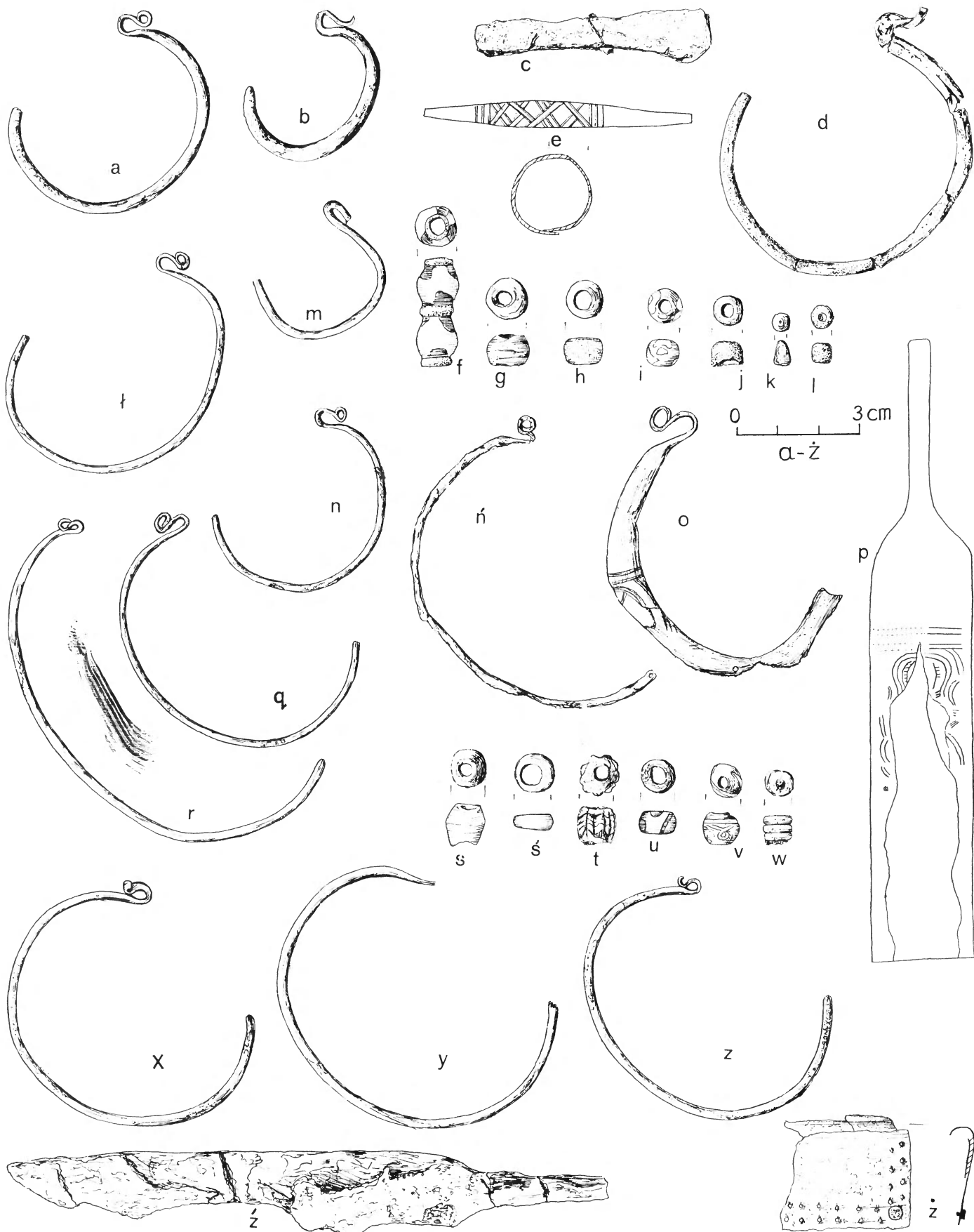
Ryc. 66. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Żal”. Plan grobu 33 po zdjęciu bruku

Przedmiotów inwentarza nie stwierdzono. Pochowano tu dziecko w wieku infans I (5—6 r.ż.).

Grób 34, dziecka

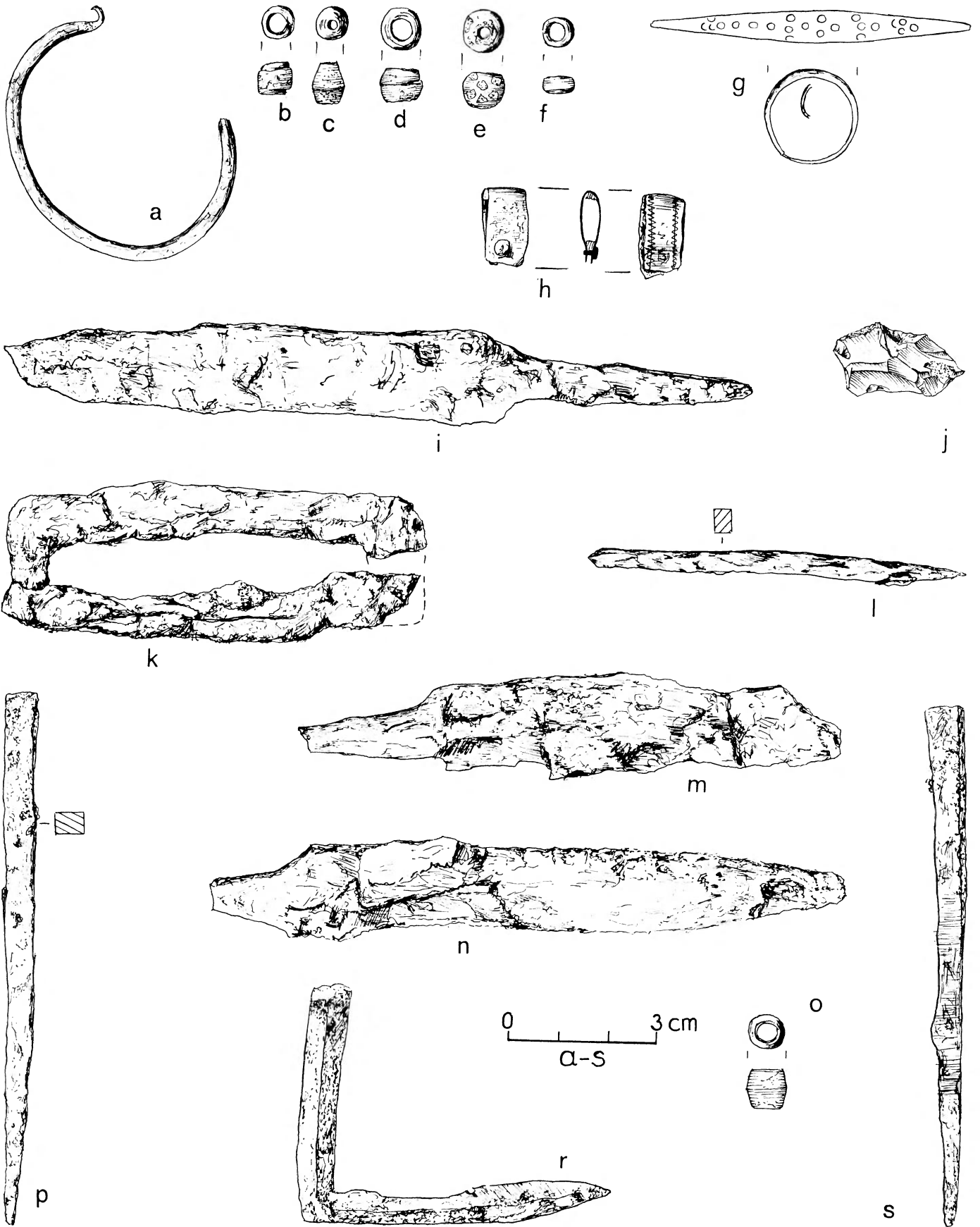
Na południe od grobu 29 na granicy arów 8 i 12, na terenie pozbawionym zupełnie konstrukcji kamiennej, na głębokości około 20 cm od powierzchni natrafiono na

TABLICA VII

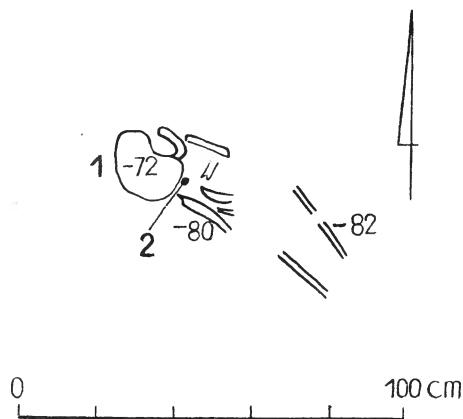
Tańsk-Przedbory, pow. Frzasnysz. Stan. 2 „Żal”. Grób 27 (a-l). Grób 28 (l-ż). Brąz posrebrzany (a, l, n, Ń, x, q, y, z), brąz platerowany srebrem (b), brąz (e, m, o, p, r, ż), cyna (d), szkło przezroczyste (g, h, s, ś, w), szkło nieprzezroczyste (f, i-l, t-v), żelazo (c, ż)

TABLICA VIII

Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Żal”. Grób 29 (a-h). Grób 30 (i). Grób 31 (j-m). Grób 32 (n). Grób 34 (o). Grób 37/38 (p-s). Brąz platerowany srebrem (a), brąz (g, h), szkło przezroczyste (b-d, f, o), szkło nieprzezroczyste (e), krzemień (j), żelazo (i, k-n, p-s)

szkielet dziecka (Ryc. 67). Stan zachowania kości bardzo zły. Szkielet był zorientowany czaszką w stronę północno-zachodnią. Wystąpiły tu nieliczne węgle drzewne. Przy głowie leżał dwustożkowy paciorek z niebieskozielonego przezroczystego szkła o średnicy: 8 mm, otworu 4 mm;

Ryc. 67. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Żal”. Plan grobu 34. Czaszka (1). Paciorek (2)

wysokość 8 mm (Tabl. VIIIo). Według danych antropologicznych pochowano tu dziecko w wieku infans II (9—10 r.ż.).

Grób 35, dziecka

Na południowy wschód od grobu 34, na terenie zniszczonym, odkryto zgniecioną czaszkę i fragment kości ręki (Ryc. 68). Przedmiotów inwentarza brak. Pochowano tu dziecko w wieku infans I (1—2 r.ż.).

Grób 36, mężczy

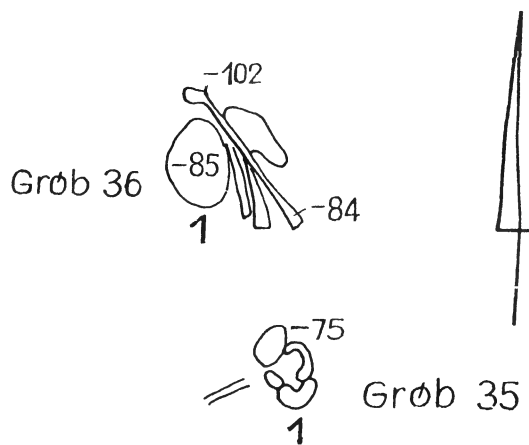
Po zdjęciu pochówka 34 na głębokości 10 cm pod nim, znaleziono zniszczony grób (Ryc. 68). Zachowane kości nie leżały w układzie anatomicznym. Zachowała się czaszka, kości udowe, fragment kości strzałkowej i fragment kości miednicy. Prawdopodobnie był to pochówek pierwotny, zniszczony przez pochówek 34. Przedmiotów inwentarza nie stwierdzono. Pochowany był osobnikiem płci męskiej w wieku środkowy maturus (40—50 r.ż.).

Grób I „C”, mężczy

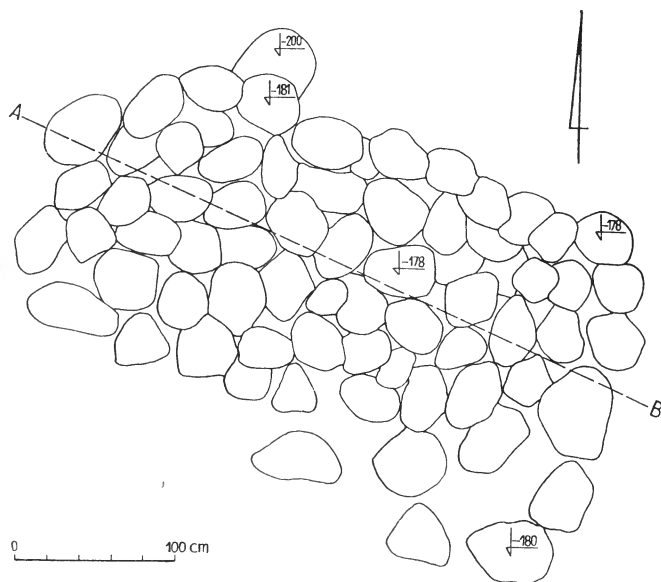
Przy granicy aru 6 na arze 7 na południowy zachód od grobu 35 tuż pod powierzchnią odkryto skupisko palonych kości (Ryc. 68). Przedmiotów inwentarza nie stwierdzono. Na podstawie analizy antropologicznej określono, że pochówek ten należał do osobnika płci męskiej w wieku wczesny maturus (30—35 r.ż.).

Grób 37/38

Na arze 13 po drugiej stronie drogi przecinającej wzgórze na którym znajdowało się cmentarzysko i w odległości około 20 m na południowy wschód od grobu 20, na terenie zniszczonym przez kopanie dołów na kartofle pod cienką warstwą darni odkryto bruk (Ryc. 69). Z pierwszej warstwy bruku zachowały się stosunkowo nieliczne kamienie tak, że nie można odtworzyć pełnych

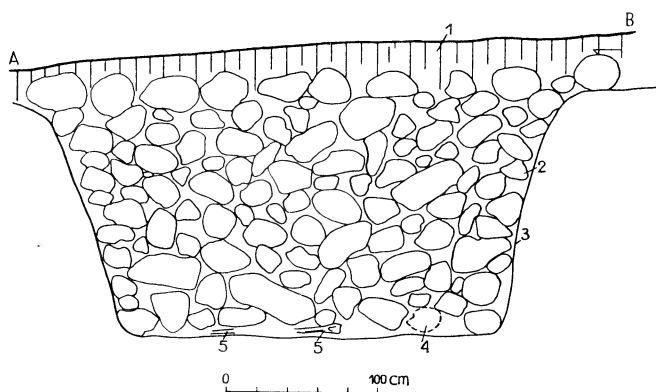
Ryc. 68. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Żal”. Plan grobów 35, 36 oraz I „C”. Czaszka (1). Grób ciałopalny (2)

Ryc. 69. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Żal”. Plan konstrukcji kamiennej grobu 37/38 po zdjęciu darni

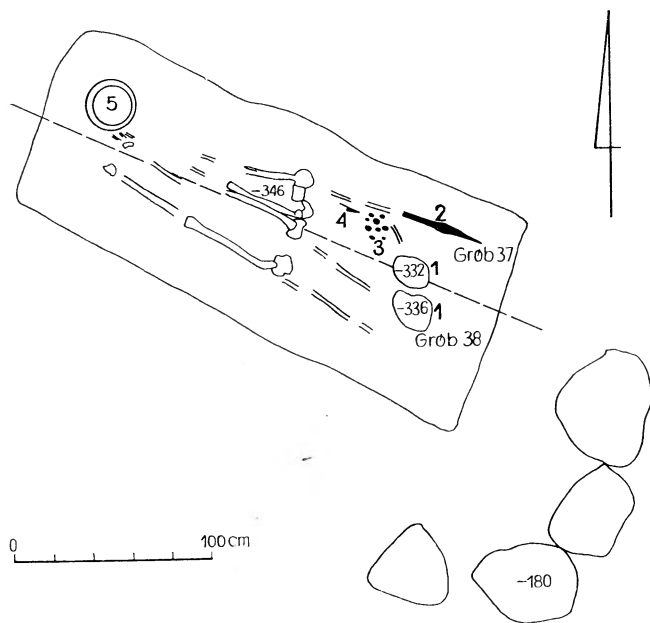
wymiarów prostokąta. Bruk składał się z 13 warstw dużych kamieni ściśle ułożonych, które obecnie sięgały do poziomu szkieletów (Ryc. 70). W narożnikach jamy odkryto gwoździe żelazne ze śladami drewna. Wystąpiły one 30—20 cm powyżej dna jamy. Należy przypuszczać, że mocowały one, do niezachowanych pionowych palików, drewniane zabezpieczenie komory grobowej. Po spróchnieniu drewna kamienie bruku usunęły się likwidując wolną przestrzeń. Na głębokości 170 cm od powierzchni leżały 2 szkielety

zorientowane czaszkami na południowy wschód. W treści wypełniska wystąpiły węgle drzewne. Jama grobowa w przybliżeniu prostokątna, miała wymiary 250×110 cm

Ryc. 70. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Zal”. Profil grobu 37/38. Warstwa darni (1). Kamienie bruku (2). Zarzys jamy grobowej (3). Czaszka (4). Kości (5)

(Ryc. 71). Szkielet leżący przy północno-wschodniej ścianie jamy grobowej oznaczono nr 37, a drugi leżący obok nr 38. Stan zachowania kości zły. W północno-zachodnim narożniku jamy grobowej na wysokości 20 cm od dna znaleziono gwóźdź żelazny o przekroju kwadratowym

Ryc. 71. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Zal”. Plan grobu 37/38 po zdjęciu bruku. Czaszki (1). Grot włóczni (2). Paciorki i ozdoby srebrne (3). Nóż (4). Wiadro (5)

zgięty w połowie długości (Tabl. VIIIr). Na gwóźdźu zachowały się fragmenty drewna. Gwóźdź nie posiadał główki. Długość 10,9 cm. Następne 2 gwóźdźe znaleziono w północno-zachodnim i północno-wschodnim narożniku jamy grobowej na wysokości 30 cm od dna jamy. Oba miały przekrój prostokątny i nie posiadały główki (Tabl. VIIIp,s). Jeden długości 10,9 cm, drugi 10,5 cm. Na wysokości prawego ramienia szkieletu 37 leżał żelazny grot włóczni z zachowanym fragmentem ułamanego drzewca (Tabl. IXa). Na tulei widoczne są fragmenty tkaniny

o splocie prostym. Długość: ogólna 39,6 cm, tulei 11 cm; szerokość: największa liścia 3,6 cm, najmniejsza tulei 1,6 cm; średnica: wylotu tulei 2,5 cm, drzewca 2,5 cm. Długość zachowanego fragmentu drzewca 2,5 cm. Przy prawym boku nieboszczyka 37 po wewnętrznej stronie kości ramieniowej odkryto mały nóż żelazny o niewyodrębnionym kolcu (Tabl. IXk). Długość: 9,6 cm, kolca 2,5 cm; największa szerokość ostrza 9 mm, grubość tylca 2,5 mm. Po prawej, też, stronie między kością ramieniową a obojczykiem stwierdzono, prawdopodobnie w woreczku z tkaniny, paciorki z krwawnika i ozdoby srebrne. 3 paciorki podłużne wykonane z krwawnika, szlifowane w osiem płaszczyzn (Tabl. IXh). Jeden paciorek pęknięty. Długość paciorków 23 mm, 16 mm, średnica otworu 2 mm. Wśród ozdób srebrnych były 3 zausznice. Zausznica gwiazdzista o czterech stożkach i półkulistej części centralnej zdobionej dużą granulką podobnie jak wierzchołki zwiniętych z drutów stożków (Tabl. IXf). Brak kabłąka. Największa średnica 15 mm. Mała srebrna zausznica z dwoma ażurowymi paciorkami zdobionymi granulkami osadzonymi w oczkach z druciku (Tabl. IXc). Średnica: 22 mm, kabłąka 12 mm. Dość dobrze zachowana srebrna zausznica zoomorficzna w kształcie dwóch głów baranów zestawionych ze sobą szyjami (Tabl. IXe). Korpus zausznicy wykonany z blachy srebrnej, pusty w środku. Dolny stożek korpusu i szyje baranów zdobione filigranem w postaci nawiniętego podwójnie skręconego drucika srebrnego. Kabłąk zakończony rozklepanym zwiniętym uszkiem jest wykonany z drutu srebrnego o średnicy 1,5 mm. Średnica zausznicy 2,8 cm. Jedna z główek baranich uszkodzona. Oprócz zausznic były jeszcze 3 paciorki. Mały zgnieciony i silnie skorodowany pusty paciorek wykonany z blachy srebrnej i ozdobiony 18 guzkami (Tabl. IXb). Otwory, guzki i spojenia połówek obwiedzione są granulacją. Średnica podstawy guzków 4 mm, przypuszczalna długość paciorka po średnicy otworów 15 mm. Dość dobrze zachowany, mały pusty paciorek wykonany z blachy srebrnej z 8 guzkami (Tabl. IXg). Krawędzie otworów, podstawy guzków i styk połówek paciorka obwiedzione są granulacją. Długość paciorka po osi otworów 14 mm, średnica otworu 2 mm. Pusty srebrny paciorek zdobiony 4 wypukłościami. Grzbiety tych wypukłości zdobione są granulacją (Tabl. IXd). Paciorek jest skorodowany i uszkodzony. Długość paciorka 15 mm, średnica 13 mm. Między czaszkami pochówków 37 i 38, nieco pod nimi leżał nóż żelazny o jednostronnie wyodrębnionym kolcu z resztkami skórzanej pochwy na ostrzu i drewna od rękojeści na kolcu (Tabl. IXl). Długość: 15,3 mm, kolca 5,3 cm; największa szerokość ostrza 14 mm, grubość tylca 4,5 mm. Obok noża wystąpiła osełka wykonana z szarego łąpku z otworem do zawieszania (Tabl. IXj). Długość 7,2 cm, wysokość 1,3 cm, grubość 9 mm. W nogach pochówki 37 stało zachowane w pierwotnym kształcie wiadro drewniane z 5 żelaznymi obręczami i resztkami klepek drewnianych (Ryc. 72, 73; Tabl. IXi). Pałak o haczykowatych zakończeniach w przekroju okrągły zważający się ku zakończeniu ma średnicę 18 cm. Był on przytwierdzony do wiadra przy pomocy 2 płytkowatych uch o wydłużonych zwiniętych ku środkowi rogach. Ucha były założone na klepki pod górne obręcze i przytwierdzone dwoma małymi gwóźdźkami umieszczonymi w dolnej rozklepanej części ucha. Wiadro miało kształt ściętego stożka. Klepki w części górnej o szerokości 4 cm przy grubości 6 mm ściągnięte w górze obręczą wewnętrzną

w przekroju prawie prostokątną o średnicy 18 cm i zewnętrznią (I) o średnicy 20,2 cm w przekroju półkulistą podobnie jak pozostałe. Kolejne obręcze zewnętrzne rozmieszczone w odległości 3 cm od siebie miały średnice: II — 21,4 cm, III — 22,7 cm, IV — 23,8 cm. Odległość ostatniej obręczy od dna wynosiła 3,5 cm. Wiadro miało średnicę: otworu 18 cm, dna 24,3 cm; wysokość 15 cm. Na

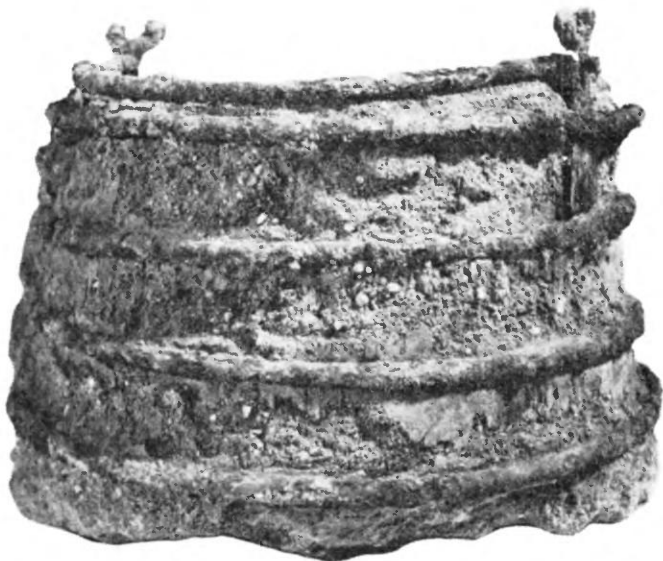
podstawie analizy antropologicznej i odontologicznej ustalono, że pochówek 37 zawierał szczątki kobiety w wieku późny maturus (50—60 r.ż.) a pochówek 38 mężczyzny w wieku późny maturus (50—60 r.ż.).

ANALIZA CMENTARZYSKA

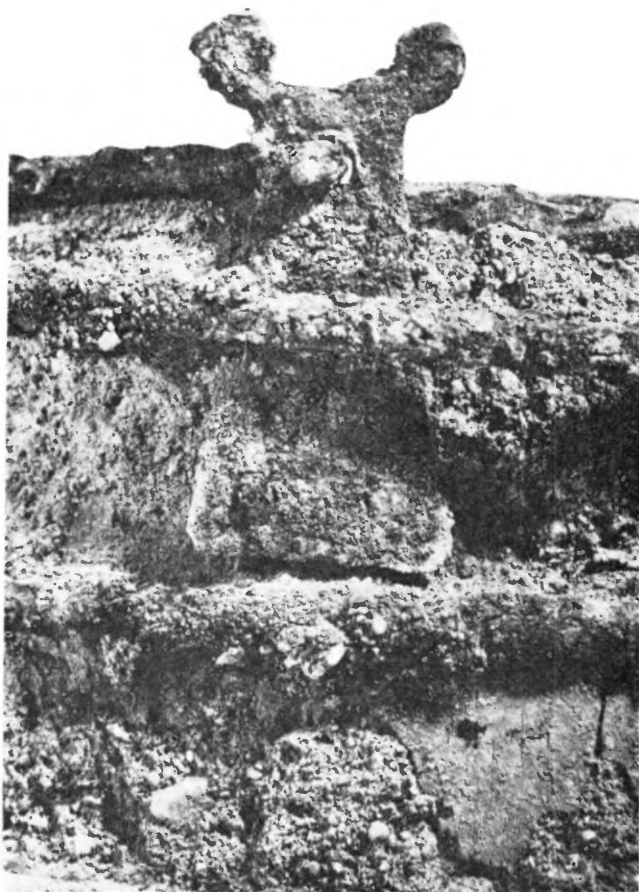
BUDOWA CMENTARZYSKA I TYPY GROBÓW

Zachowany i zbadany odcinek cmentarzyska w Tańsku-Przedborach, pow. Przasnysz stanowi jedynie fragment pierwotnego obszaru, zajętego przez pochówki. Zarówno stan zachowania konstrukcji grobowych, jak i fakt ich skrajnego położenia w stosunku do niezachowanej części centralnej, utrudnia dokładniejszą analizę budowy cmentarzyska. Na podstawie zachowanych fragmentów można stwierdzić, że generalną osią konstrukcyjną był kierunek północny zachód—południowy wschód. Taka orientacja konstrukcji jest widoczna w odniesieniu do usytuowania grobów podbrukowych typu Ia (Ryc. 74). Leżały one wzdłuż obrywu zwirowni w południowej i południowo-wschodniej części zbadanego terenu. Jest to w zasadzie jeden rząd grobów do którego należy również zaliczyć grób 37/38, uchwycony we wschodniej części „Żalu”. Można przyjąć, mimo nie zachowania bruków, że odpowiadał on drugiemu rzędowi grobów zniszczonemu w praktyce w zachodniej części „Żalu”, a równoległego do pierwszego. Ślady istnienia jeszcze jednego równoległego rzędu, od strony północno-wschodniej, zachowały się jedynie na wysokości skrajnych grobów typu Ia w części zachodniej „Żalu”. Zniwelowanie terenu i zniszczenia spowodowane kopaniem dołów i piwnic na kartofle na arze 9, 10 i częściowo 5 i 4 nie tłumaczy zupełny brak zarysów jam grobowych na ogół głębokich i zabrukowanych typu Ia. Można by więc przyjąć opierając się na obserwacjach z sąsiednich cmentarzysk tego typu, że mogły się tu znajdować puste prostokąty wyznaczone jedynie przez duże kamienie graniczne. Część tych prostokątów była niewątpliwie zabrukowana. Warto tu przypomnieć, że zjawisko takiego wcześniejszego planowania grobów typu Ia, a nawet zabrukowania pustych obiektów wystąpiło na przykład w Pokrzywnicy, pow. Nidzica⁴. Za tego rodzaju możliwością zdaje się przemawiać usytuowanie grobów typu IIa na arach 8 i 6. Jak wiadomo bowiem

⁴ L. Rauhut, L. Długopolska: Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w obudowie kamiennej w Pokrzywnicy Wielkiej, pow. Nidzica, „Wiadomości Archeologiczne”, T. XXXVI, 1971, str. 295, 341—342.

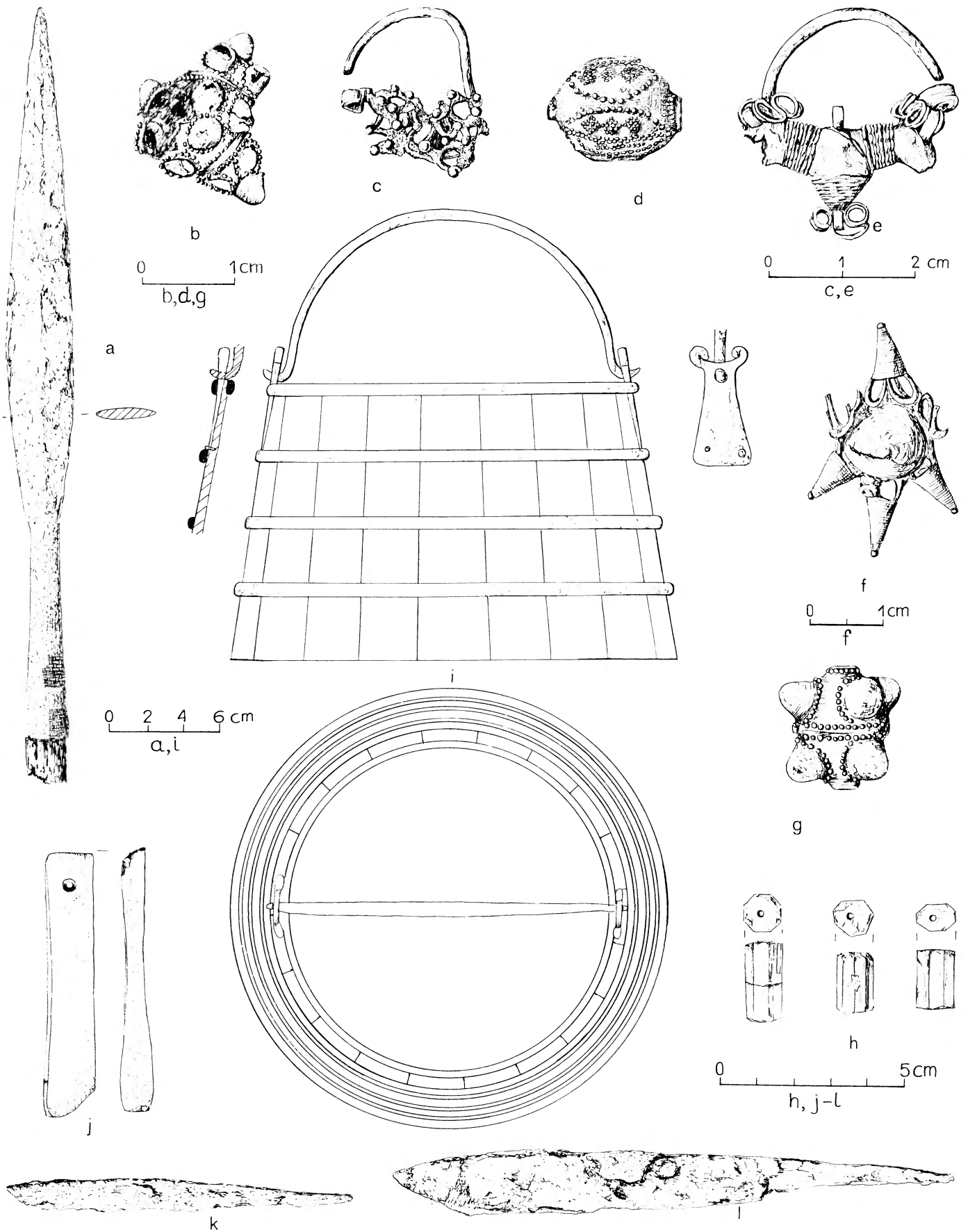

Ryc. 72. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Żal”. Wiadro z grobu 37/38

Ryc. 73. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Żal”. Ucho wiadra z grobu 37/38

TABLICA IX

Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Żal”. Grób 37/38 (a-l). Srebro (b-g), krwawnik (h), szary łupek (j), żelazo i drewno (a, i), żelazo (k-l)

Ryc. 74. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Żal”. Plan typów konstrukcji grobowych na cmentarzysku

groby te mimo odmiennej konstrukcji są z reguły umieszczane w bezpośrednim sąsiedztwie obiektów podbrukowych i na ogół zapewniają puste miejsca nie objęte konstrukcjami typu Ia. Wspomniany fakt występowania konstrukcji IIa na arze 6 i 8 mógł by stanowić pośredni argument istnienia wspomnianego wyżej niezachowanego rzędu grobów Ia.

Skupisko grobów obstawowych znajdujące się w północno-zachodniej części zbadanego terenu mimo silnego odkształcenia, spowodowanego wyrobieniem poważnej części kamieni obstaw, posiada stosunkowo wyraźny układ rzędów po osi

północny wschód—południowy zachód. Natomiast generalna linia orientacji północny zachód—południowy wschód jest tutaj mniej czytelna. W części tej występuje zresztą jeszcze jedno zjawisko zacierające przejrzystość obrazu, a mianowicie stwierdzony tu fakt pochówków wtórnych.

Na cmentarzysku w Tańsku-Przedborach, pow. Przasnysz mamy do czynienia jedynie z dwoma typami grobów. Są to duże prostokątne groby podbrukowe typu Ia⁵ o wymiarach 420×360 cm do

⁵ L. R a u h u t: Wczesnośredniowieczne cmentarzyska w obudowie kamiennej na Mazowszu i Podlasiu, „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, T. I, 1971, str. 454—455.

490×460 cm ze stosunkowo głębokimi jamami grobowymi od 90 do 170 cm, usytuowanymi w przybliżeniu centralnie. Są to groby 13, 14, 15/16, 17 i 37/38 oraz tego samego typu puste konstrukcje (groby od A do G). Groby te pod względem wielkości prostokątnych bruków wykazują duże podobieństwo z obiektami tego typu odkrytymi na cmentarzysku w Łączynie Starym, pow. Przasnysz⁶. W odniesieniu jednak do wymiarów użytych tu dużych kamieni granicznych przypominają one obiekty z Pokrzywnicy, pow. Nidzica. Warto tu zaznaczyć, że w Tańsku-Przedborach do kolejnych warstw bruku używano kamieni bardzo małych rozmiarów lub średnich. Wyjątek stanowi tu grób 37/38 zbudowany z dużych kamieni. Niestety obiekt ten nie posiadał zachowanego zewnętrznego prostokątnego bruku. Można by jedynie przyjąć, że grób 37/38 mógł być bardziej zbliżony konstrukcją do obiektów z Łączyna Starego, pow. Przasnysz, niż pozostałe obiekty typu Ia. Opisane groby podbrukowe, zawierające pochówki, posiadały na ogół bruki składające się z 9, 13, a w jednym przypadku z 22 warstw kamieni. Trzeba tu zaznaczyć, że dwie do trzech warstw stanowiły bruk zewnętrzny natomiast pozostałe wypełniały jamę grobową. Jest rzeczą ciekawą, że potężne prostokątne bruki kryły z reguły niewielkie wąskie jamy grobowe o wymiarach od 210×80 cm do 250×110 cm.

Jest rzeczą niezmiernie interesującą, że na wielkość jamy grobowej nie miała w praktyce wpływu ilość pochowanych w danym grobie osobników. Fakt ten jest widoczny w przypadku podwójnych grobów 15/16 i 37/38. Obserwacje te wykazują w tym względzie znaczne różnice opisywanego obiektu z podobnym zjawiskiem występującym w Łączynie Starym. Odbiło się to zresztą w sposobie rozmieszczenia między innymi przedmiotów inwentarzy grobowych.

Typ IIa jak już wspominaliśmy występujący jedynie w północno-zachodniej części cmentarzyska jest reprezentowany przez pochówki 1—12, 21—23, 27—33. W zasadzie najlepiej zachowane były konstrukcje grobów 4—7, 21, 23. Były to typowe groby obstawowe o indywidualnych lub wspólnych ścianach obstaw, do budowy których używano najczęściej od 9 do 13 kamieni o wymiarach 100×70×20 cm, 90×60×50 cm, 80×60×50 cm, 60×40×35 cm i 40×30×30 cm. Obstawy były kształtem zbliżone do wydłużonych prostokątów o wymiarach zewnętrznych od 240×120 do 320×160 cm i wewnętrznych 160×70 cm do 220×90 cm. Były one krótszymi bokami zorientowane zgodnie z generalną osią cmentarzyska. Przestrzeń między kamieniami obstawy wypełniały zwarte bruki złożone od 2 do 5 warstw niewielkich kamieni. Jamy grobowe były minimalnie zagłębione w stosunku do pierwotnego poziomu calca wyznaczonego przez spody kamieni obstaw. W niektórych wypadkach jamy grobowe w ogóle nie istniały, a pochówki były ułożone w „komorach” utworzonych przez kamienie obstaw. Oprócz wymienionych wyżej grobów silne zdewastowanie terenu na zachodnim skraju aru 6 i 8 nie pozwala na ścisłe określenie konstrukcji grobów 24—26 i 34—36. Pomijając fakt, że szereg z nich ma charakter pochówków wtórnych ze względu na usytuowanie można przypuszczać, że konstrukcje ich należały do typu IIa. Jak już wspominaliśmy uszkodzenia te zostały spowodowane zarówno rabunkiem kamieni na części względnie zachowanej cmentarzyska, jak również przez podbieranie żwiru od strony zachodniej. Spowodowało to równocześnie zakłócenia w układzie anatomicznym szkieletów. Występujące w tym rejonie dwa pochówki ciałałpalne I, „C” i 23, „C” nie posiadały w zasadzie własnych konstrukcji kamiennych. Miały one charakter grobów jamowych. Lepiej zachowany grób 23, „C” posiadał nieregularną jamę powstałą przez wybieranie kamieni bruku grobu 23. Po umieszczeniu spalonych kości wybrane kamienie umieszczono ponownie. Podobnie wyglądała prawdopodobnie sytuacja grobu I, „C”.

Pozostaje jeszcze do omówienia kwestia konstrukcji grobów 18—20. Pomimo, że znajdują się one w obrębie pustych grobów typu Ia: E, F, G nie można ich łączyć bezpośrednio z tymi konstrukcjami. Mimo braku wyraźnych obstaw i przykrycia brukiem nie wydaje się żeby można było je łączyć z którąś z odmian typu I. Chronologicznie odpowiadają one powszechnemu występowaniu typu IIa. Na tego rodzaju sytuację wpływa oczywisty fakt wynikający bezpośrednio z wtórnego wykorzystania pierwotnych konstrukcji.

ORIENTACJA POCHÓWKÓW I UKŁAD SZKIELETÓW

Podobnie jak w przypadku konstrukcji wszystkie pochówki z drobnym odchyleniem były zorientowane zgodnie z generalną osią cmentarzyska PnZ-PdW (Ryc. 75). Dysponując danymi archeologicznymi oraz ekspertyzą antropologiczną można

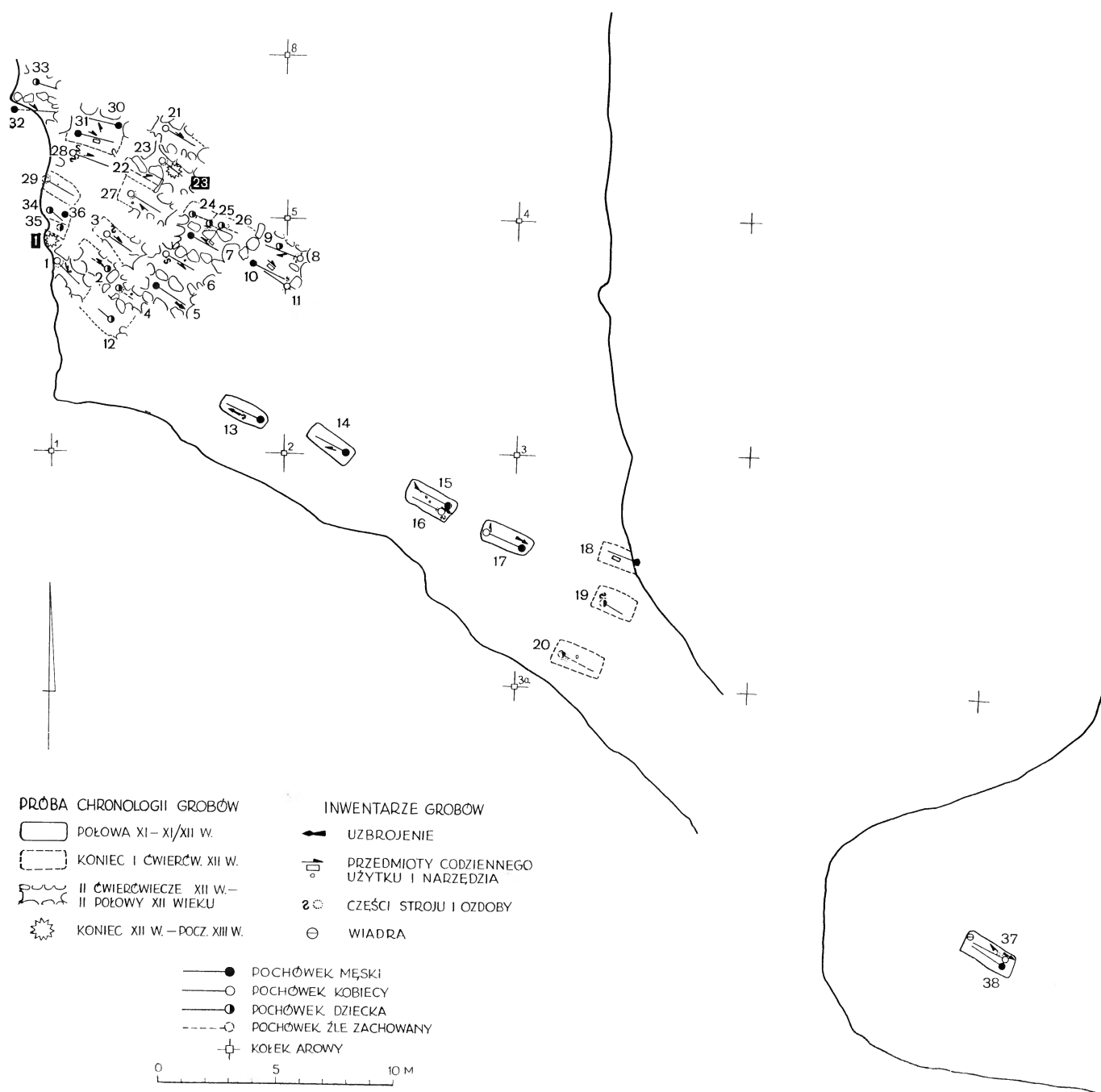
⁶ L. Rauhut, L. Długopolska: Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w obudowie kamiennej w Łączynie Starym, pow. Przasnysz, „Wiadomości Archeologiczne”, T. XXXVII, 1972, str. 378.

się pokusić o bardziej szczegółową analizę orientacji poszczególnych nieboszczyków. I tak na ogólną liczbę 13 pochówków męskich, 7 było zorientowanych głowami na PdW, a 5 na PnZ. Jedynie w przypadku grobu 36 o zakłóconym układzie anatomicznym kości nie można ustalić pierwotnej orientacji. Na ogólną liczbę 11 pochówków kobiecych, 4 były zorientowane głowami na PdW, 7 zaś na PnZ. W liczbie pochówków zorientowanych na PdW, 2 wystąpiły w grobach podwójnych. Do sprawy tej powrócimy jeszcze niżej. Wśród 12 pochówków dzieci, 2 posiadały orientację na PdW, a 8 na PnZ. Stan zachowania kości 2 osobników

nie pozwala na definitywne stwierdzenie ich orientacji. 2 pochówki w których płci zmarłych nie udało się określić zarówno na podstawie danych antropologicznych jak i archeologicznych, były zorientowane na PnZ.

Tak więc na ogólną liczbę 38 pochówków szkieletowych, głowami na PdW było zorientowanych 13 nieboszczyków, a na PnZ 22. Orientacji nie udało się ustalić dla pochówków dzieci (groby 9, 35) i osobnika męskiego (grób 36).

W grupie pochówków męskich w grobach 13—15, 17, 18, 30, 38 osobnicy leżeli czaszkami na PdW, a w grobach 5, 7, 10, 31 i 32 na PnZ. Po-

Ryc. 75. Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Żal”. Plan cmentarzyska z uwzględnieniem płci nieboszczyków, inwentarzy grobowych i próbą chronologii

twierdzeniem wcześniejszych obserwacji z cmentarzysk w obudowach kamiennych jest fakt orientacji w grobach typu Ia (groby 13—15, 17 i 38) mężczyzn głowami na PdW. Nie mniej interesujące jest zjawisko, że pozostałe 2 osobniki męskie o identycznej orientacji pochodzą, jeden z wtórnego grobu wkopanego w pusty grób typu Ia (grób 18), a tylko jeden (grób 30) leżał w grobie obstawowym typu IIa. Pozostałych 5 osobników męskich było pochowanych w grobach typu IIa i było zorientowanych czaszkami na PnZ (groby 5, 7, 10, 31, 32).

Wśród pochówków kobiecych jedynie 4 były zorientowane czaszkami na PdW. 2 z nich (groby 16 i 37) pochodzą z grobów podwójnych należących do typu Ia i posiadały identyczną orientację jak pochowani z nimi wspólnie mężczyźni. W grobach obstawowych typu IIa taką samą orientację miały pochówki kobiet 8 i 11. Warto tu dodać, że pochówek 11 był pierwotnym w stosunku do pochowanego w tej samej obstawie pochówka męskiego 10. Pozostałych 7 pochówków kobiet (1, 3, 6, 23, 27—29) było umieszczonych w grobach o konstrukcji typu IIa i wszystkie miały orientację głowami na PnZ.

Wśród 12 pochówków dzieci z których wszystkie były umieszczone w grobach typu IIa, bądź odpowiadającym im czasowo, 2 (groby 2 i 12) były zorientowane na PdW, a 8 (groby 4, 19, 20, 24—26, 33, 34) zorientowane były na PnZ.

Ze względu na zły stan zachowania kości szkieletów jak już wspominaliśmy nie udało się ustalić orientacji jedynie w 2 pochówkach (groby 9 i 35). Na podstawie danych archeologicznych udało się stwierdzić, że pochówki zawierające dzieci płci żeńskiej (groby 4, 19, 20, 24, 26, 34) były zorientowane głowami na PnZ. Identyczną orientację posiadały pochówki 25 i 33 o nieokreślonej płci. Jedynie 2 pochówki (groby 2 i 12) posiadały orientację na PdW.

Z przedstawionej wyżej analizy wynika, że w przypadku grobów typu Ia mamy zachowaną zasadę orientacji pochówków według płci, z modyfikacją dla pochówków kobiecych w grobach podwójnych, znaną między innymi z pobliskiego cmentarzyska w Łączynie Starym, pow. Przasnysz⁷. W drugiej grupie pochówków widzimy prawidłowość w zmianie orientacji ku układaniu wszystkich zmarłych głowami na PnZ.

W świetle dotychczasowych badań widać, że na cmentarzysku w Tańsku--Przedborach brak jest

wyraźnej fazy, w której następuje zakłócenie zasady orientacji według płci objawiającej się między innymi w chowaniu osobników płci żeńskiej głowami na PdW (w grobach pojedynczych). Faza ta łączy się na ogół z początkowym okresem występowania konstrukcji typu IIa. Zjawisko to jest widoczne w stosunku procentowym osobników męskich i żeńskich danej grupy grobów. W naszym przypadku można by ewentualnie przewidywać istnienie dosłownie kilku grobów z tej fazy.

Zaobserwowane zjawisko braku pełnego obrazu przejścia od orientacji pochówków według płci do chowania zmarłych głowami na zachód, można w naszym wypadku kłaść na karb nie tyle cezury między dwiema fazami cmentarzyska, co zachowaniem fragmentarycznym jedynie jego skrajnej części.

INWENTARZE GROBOWE

Przegląd inwentarzy grobowych na cmentarzysku w Tańsku-Przedborach podaje zestawienie (Tabela A). Omówienie poszczególnych grup przedmiotów rozpoczynamy od uzbrojenia. Na 13 wyróżnionych pochówków męskich (warto przypomnieć, że liczba ta odpowiada sytuacji na cmentarzysku w Pokrzywnicy Wielkiej, pow. Nidzica), jedynie 5 grobów zawierało przedmioty uzbrojenia (groby 5, 13, 15/16, 17, 37/38). Za wyjątkiem grobu 5 wszystkie one należą do typu Ia.

Groty włóczni należące do typu V (według A. Nadolskiego⁸) stwierdzono w 2 grobach podwójnych 15/16 i 37/38 oraz w grobie 17. W grobie 15/16 grot znajdował się na wysokości lewego ramienia męskiego osobnika 15. Natomiast w grobie 37/38 grot umieszczono po prawej stronie czaszki pochówka kobiecego 37. W grobie pojedynczym 17 grot włóczni stwierdzono po prawej stronie głowy nieboszczyka, lecz wystąpił on na głębokości 19 warstw bruku, czyli od poziomu szkieletu był oddzielony jeszcze trzema kolejnymi warstwami (grób posiadał 22 warstwy bruku). Na marginesie warto wspomnieć, że pozostałe przedmioty inwentarza umieszczone u nóg nieboszczyka leżały na poziomie szkieletu.

Groty strzał stwierdzono w 2 grobach, przy czym grób 13 (podobnie jak wymienione wyżej) należał do typu Ia, natomiast grób 5 był grobem obstawowym typu IIa. Wszystkie znalezione groty strzał należały do typu I według A. Nadolskiego⁹.

⁷ L. Rauhut, L. Długopolska: Wczesnośredniowieczne cmentarzysko... w Łączynie Starym, pow. Przasnysz..., str. 380 i ryc. 120.

⁸ A. Nadolski: Studia nad uzbrojeniem polskim w X—XII w., Łódź 1954, str. 263, tabl. XXIII, 1.

⁹ A. Nadolski: op. cit., str. 270, tabl. XXX, 6.

Zwraca tu uwagę fakt, że znalezisko grotu strzały w grobie 5 jest jedynym w grupie przedmiotów uzbrojenia wśród grobów obstawowych. W grobie tym grot był umieszczony na wysokości prawej kości goleniowej i był on jedynym przedmiotem inwentarza. W grobie 13 obok innych przedmiotów inwentarza na wysokości lewej kości udowej stwierdzono 5 grotów strzał z zadziarami ułożonymi ostrzami w kierunku głowy nieboszczyka. Wystąpiły one w sytuacji, która wskazywałaby na ułożenie ich w pęczku. Zjawisko to stanowi ewenement pod względem ilości tego typu przedmiotów w jednym grobie. Nawiasem mówiąc, jak już kilkakrotnie stwierdzono na cmentarzyskach w obudowach, występowanie grotów strzał w inwentarzach grobowych jest coraz częściej stwierdzane wbrew wcześniejszym twierdzeniom o jedynie sporadycznym ich występowaniu.

Wracając do sprawy pochówka 13 trzeba podkreślić, że mimo przeprowadzonych szczególnie precyzyjnych obserwacji nie stwierdzono żadnych faktów które w najmniejszym nawet stopniu przemawiałyby za możliwością ułożenia grotów bądź strzałek w kołczanie. Poza tym kierunek ułożenia grotów zaprzecza temu.

Omawiając przedmioty uzbrojenia, a zwłaszcza groty włóczni, trzeba zwrócić uwagę na miejsce ich ułożenia w grobie. Jak wiadomo najczęściej groty włóczni były układane powyżej prawego ramienia nieboszczyka w niewielkim oddaleniu od głowy (por. Łączyno Stare, pow. Przasnysz). Zbliżona do tego typu układu jest zaobserwowana sytuacja w grobie 17. Fakt, że grot włóczni znajdował się nad trzema warstwami bruku przykrywającego szkielet świadczy, że został on włożony po częściowym zamknięciu grobu. Oczywiście nie można tu definitywnie stwierdzić czy było to celowe czy też zapomniano włożyć go wcześniej. W grobie 15/16 grot wystąpił na wysokości lewego ramienia osobnika męskiego w zasadzie między czaszką mężczyzny i kobiety. Ze zjawiskiem takim spotkaliśmy się już w przypadku podwójnego grobu typu Ia w Łączynie Starym, pow. Przasnysz¹⁰. W Łączynie Starym, jak warto przypomnieć, w grobie 24/25 wystąpiły 2 groty włóczni, przy czym jeden z nich był identycznie ułożony jak w omawianym przypadku w grobie 15/16. Ponadto pewne analogie posiada grób 24/25 z Łączyna z grobem 37/38 z Tańska-Przedborów. Mianowicie w obu przypadkach nie stwierdzono wyraźnego rozdziału inwentarza między pochowanych tu osob-

ników. Jest to szczególnie wyraźne w grobie 37/38 w Tańsku-Przedborach. Pomijając tu wiaderko stojące w nogach nieboszczyków, wszystkie przedmioty zostały ułożone przy zmarłej lub między głowami. Obserwacja ta dotyczy zwłaszcza grotu włóczni stanowiącego typowy atrybut mężczyzny, a umieszczonego z prawej strony głowy pochówka kobiecego. Fakt ten nie daje podstaw do snucia zbyt daleko idących wniosków. Mógł on być spowodowany zarówno bezpośrednią kolejnością w układaniu nieboszczyków i przedmiotów inwentarza, bądź też ciasną jamą grobową (szkielety leżały blisko obok siebie tak, że kości nóg częściowo zachodziły na siebie).

Cmentarzysko w Tańsku-Przedborach nie dostarczyło danych do rozstrzygnięcia problemu, czy zarówno groty włóczni, jak i groty strzał, były umieszczone w grobach z całymi drzewcami, czy też z drzewcami ułamanymi. Co prawda we wszystkich tulejach za wyjątkiem grotu strzały z grobu 5 stwierdzono ślady lub nawet większe odcinki drzewc, jednak nie jest to dowodem przemawiającym w pełni za hipotezą, że takie położenie grotu było uzasadnione istnieniem całego drzewca. Nie należy bowiem zapominać, że w Pokrzywnicy Wielkiej, pow. Nidzica¹¹ mieliśmy do czynienia w niektórych przypadkach z celowym łamaniem mieczy.

Poważną grupę w inwentarzach grobowych stanowią przedmioty, które można zaliczyć do integralnie związanych ze strojem, bądź do ozdób. Wszystkie one pochodzą z grobów kobiecych, za wyjątkiem jednego pierścionka znalezione przy pochówku męskim 15 w podwójnym grobie 15/16.

Do najliczniejszej grupy przedmiotów należą kabłączki skroniowe. Stwierdzono ich występowanie ogółem w 11 grobach. W 10 wypadkach były to pochówki kobiet (groby 1, 3, 6, 8, 11, 16, 23, 27—29), a w jednym prawdopodobnie dziecka (grób 19). Ogółem znaleziono 34 kabłączki, w tym 4 srebrne, 11 posrebrzanych, 8 platerowanych srebrem, 8 brązowych, 2 cynowe i 1 pusty brązowy. Warto zaznaczyć, że różne rodzaje kabłączków, z wyżej wymienionych, występowały wspólnie w tych samych zespołach. W grobie 28 stwierdzono ich ogółem 10. Były to w 8 przypadkach esowate kabłączki posrebrzane, 1 brązowy i 1 pusty wykonany z blachy brązowej. Był to największy zespół kabłączków stwierdzony na cmentarzysku. Na ogół występowały one w mniejszej liczbie. W grobie 6 stwierdzono kabłączek srebrny

¹⁰ L. Rauhut, L. Długopolska: Wczesnośredniowieczne cmentarzysko... w Łączynie Starym, pow. Przasnysz..., str. 345, ryc. 46.

¹¹ L. Rauhut, L. Długopolska: Wczesnośredniowieczne cmentarzysko..., w Pokrzywnicy Wielkiej, pow. Nidzica..., str. 336.

i 2 posrebrzane; w grobie 8 brązowy i 2 platerowane srebrem; w grobie 27 wystąpiły razem 1 kabłączek posrebrzany, 1 platerowany srebrem oraz 1 cynowy; grób 1 zawierał 1 kabłączek platerowany i 1 cynowy. Natomiast w grobie 11 stwierdzono 1 kabłączek platerowany i 1 brązowy. W 3 grobach (groby 3, 23, 29) wystąpiły po jednym kabłączku platerowanym, a w grobie 19 pięć kabłączków brązowych. Pochówek kobiecy 16 z podwójnego grobu 15/16 posiadał wyjątkowo 3 małe srebrne kabłączki esowate.

Średnice kabłączków wahały się od małych — 1,6 cm do wielkich — 9,2 cm. W poszczególnych grupach średnice kabłączków wynosiły: dla kabłączków srebrnych 1,6—3,3 cm; dla platerowanych srebrem 2,5—4 cm oraz jeden 5,2 cm; w posrebrzanych 3,4—7,1 cm; w brązowych 3,2—9,2 cm. Cynowy kabłączek miał średnicę 7 cm, a pusty wykonany z blachy brązowej 7,2 cm. Uwagę zwraca brak śladów karbowania na esowatych uszkach (za wyjątkiem jednego egzemplarza), którego nie można jednoznacznie wytłumaczyć słabym stanem zachowania kabłączków. Na szczególną uwagę zasługuje brązowy kabłączek z grobu 28. Był to właściwie kawałek drutu o zagiętym nierozklepanym uszku. W zasadzie trudno go zaliczyć do kabłączków esowatych, ze względu na brak esowatego zakończenia. W praktyce należało by określić jego charakter jako zastępczy. Można przypuszczać, że został on wykonany domowym sposobem bez udziału specjalisty.

Wyjątek wśród 3 dotąd zbadanych przez nas cmentarzysk z rejonu górnego Orzyca stanowią 2 małe srebrne kabłączki esowate z podwójnego grobu 15/16, o zastrzonych końcach. Dzięki ostrym zakończeniom mimo małych rozmiarów (średnice 1,6 cm) mogły być łatwo wpinane w przepaskę głowy, wykonaną ze skóry. Oryginalne zabezpieczenie przed zgubieniem wykazuje zespół 5 brązowych kabłączków, gdzie w 4 przypadkach wolne końce dotykały a nawet zachodziły na esowate uszka. Jedyne pusty kabłączek esowaty zachował się w bardzo złym stanie. Był on wykonany razem z uszkiem z jednego kawałka blachy brązowej z wytłoczonym obecnie nieczytelnym ornamentem roślinnym. Na zły stan zachowania kabłączka wpłynął niewątpliwie fakt, że był on uszkodzony i reperowany przed włożeniem do grobu.

Ciekawie przedstawia się stosunek procentowy grobów kobiecych na 3 sąsiadujących ze sobą cmentarzyskach do pochówków kobiecych zawierających kabłączki skroniowe. Uwzględniając fakt, że we wszystkich 3 wypadkach mieliśmy do czynienia z mniejszymi lub większymi częściami

pierwotnego obszaru cmentarzysk, stosunek ten wynosi zarówno dla Pokrzywnicy, pow. Nidzica, jak i dla Łączyna Starego, pow. Przasnysz 57,14%. Natomiast dla Tańska-Przedborów 99%. W zasadzie stosunek dla Tańska-Przedborów można by przyjąć na 100% gdyby uwzględnić omówione niżej zausznice z grobu 37/38.

Przy pochówku kobiecym 37 wystąpiły 3 zausznice srebrne które mimo, że nie stanowiły tam ozdoby zmarłej służyły pierwotnie temu celowi. W zbadanych dotąd przez nas cmentarzyskach tego rejonu stanowią one odosobnione zjawisko. Zarówno znaleziona w grobie uszkodzona srebrna zausznica gwiazdzista, jak i mała srebrna zausznica z dwoma ażurowymi paciorkami na kabłąku posiada między innymi analogie w zespołach grobowych z Lutomska¹². Trzecia z nich o zoomorficznych kształtach jest jak dotąd jedynym egzemplarzem związanym z zespołem grobowym. Identyczne egzemplarze o dwóch zestawionych ze sobą głowach baranich znane są na ogół ze skarbów srebrnych¹³. Należy zaznaczyć, że z terenu całej Polski znanych jest dotąd zaledwie kilka sztuk tego typu. Omawiane zausznice, a zwłaszcza ostatnią z nich można uznać za ozdobę wyjątkowo luksusową.

W grobie 37 zausznice wystąpiły razem z pustymi paciorkami srebrnymi oraz z paciorkami z krwawnika. Były one umieszczone prawdopodobnie w woreczku z tkaniny. Do omówienia charakteru tego znaleziska powrócimy jeszcze na dalszych stronach.

Wśród ozdób metalowych w Tańsku-Przedborach znaleziono w 6 zespołach grobowych (1, 6, 15/16, 23, 27, 29) ogółem 7 pierścionków. 4 z nich wykonane z taśmy brązowej o wolnych niespojonych końcach, pochodzą z grobów 1, 6, 27 i 29. Trzy pierwsze są zdobione ornamentem liniowym bądź geometrycznym, przy czym egzemplarze z grobu 6 i 27 są bardzo do siebie podobne. Pierścionek taśmowy z grobu 29 jest również zdobiony ornamentem geometrycznym ułożonym jednak z wybitych kólek. Z 2 pierścionków srebrnych pierwszy pochodzący z grobu 1 posiada oryginalny pięciokątny zarys zewnętrzny, a ponadto oryginalne zdobienie naśladowujące w 6 punktach opłatanie.

¹² A. Nadolski, A. Abramowicz, T. Poklewski: Cmentarzysko z XI w. w Lutomska pod Łodzią, Łódź 1959, str. 76, tabl. LXI; egzemplarze te miały jednak po trzy ażurowe paciorki na kabłąku.

¹³ M. Haisig, R. Kiersnowski, J. Reyman: Wczesnośredniowieczne skarby srebrne z Małopolski, Śląska, Warmii i Mazur, Wrocław—Warszawa—Kraków 1966, tabl. IX, 35; J. Ślaski, S. Tabaczyński: Wczesnośredniowieczne skarby srebrne Wielkopolski, Warszawa—Wrocław 1959, str. 31, tabl. X; tabl. XXI, 3.

Pierścionek ten jest zamknięty, odlany w formie, a następnie dodatkowo obrabiany drogą kucia w celu nadania mu ostatecznej formy. Drugi z pierścionków o wolnych niespojonych końcach można zaliczyć do egzemplarzy witych. Pochodzi on z grobu 15/16. Ostatni z pierścionków z grobu 29 był odlany z brązu.

We wszystkich przypadkach pierścionki wystąpiły w grobach kobiecych zaliczanych pod względem konstrukcji do typu IIa. Wyjątek stanowi pierścionek z grobu podwójnego 15/16 należącego do typu Ia. Leżał on przy lewej kości udowej pochówka męskiego 15.

W 4 grobach pierścionki znaleziono na palcach ręki lub w miejscu gdzie powinna się ona znajdować. W grobie 1 wystąpiły 2 pierścionki na palcu prawej ręki, w grobie 6 przy lewej kości udowej, w grobach 23 i 29 na palcu lewej ręki. Wyjątek stanowi pierścionek z grobu 27 znaleziony o 40 cm w bok od czaszki. Z pośród pierścionków o wolnych końcach uwagę zwraca egzemplarz z grobu 29 o wypukłej części przedniej.

Dla porównania należy przypomnieć, że w Pokrzywnicy, pow. Nidzica znaleziono 3 egzemplarze pierścionków, z czego 2 w grobach kobiecych, a 1 w nieokreślonym, a w Łączynie Starym, pow. Przasnysz (na 28 pochówków kobiecych) 4 i wszystkie w grobach kobiecych.

Stosunkowo licznie są w inwentarzach cmentarzyska reprezentowane paciorki. Znaleziono je w 13 pochówkach, w tym 8 kobiecych (groby 1, 8, 16, 23, 27-29, 37) i 5 dziecięcych (groby 4, 19, 20, 26, 34). Praktycznie paciorków były pozbawione tylko 3 groby kobiece (3, 6, 11). Warto przypomnieć, że w Pokrzywnicy, pow. Nidzica¹⁴ na 14 pochówków kobiecych paciorki stwierdzono tylko w 5 grobach, a w pobliskim Łączynie Starym¹⁵ na 28 pochówków kobiet paciorki wystąpiły tylko w 9 inwentarzach grobowych. W Tańsku-Przedborach odkryto ogółem 156 paciorków całych oraz liczne ich fragmenty.

Paciorków z przezroczystego szkła było 93, z nieprzezroczystego 44, z krwawnika 7, z kryształu górskiego 5, z fluorytu 1. Ponadto w ogólnej liczbie mieści się 1 paciorek ażurowy ze srebra, 2 zwitki blaszki brązowej użyte jako paciorki oraz 3 puste paciorki z blachy srebrnej.

Jak widać najliczniejsze były paciorki z nieprzezroczystego szkła. Stwierdzono je w 12 pochówkach (groby 1, 4, 8, 15/16, 19, 20, 23, 26-29,

dwójnego 37/38. Na ogół paciorki z przezroczystego szkła miały małe rozmiary, a wyjątek stanowią 2 duże paciory z grobów 15/16 i 26. Paciorki były wykonane ze szkła niebieskiego, zielonego, fioletowego i białego. Mają one kształt najczęściej zbliżony do spłaszczonej kuli lub stożka. Do tej samej grupy należy paciorek z białego przezroczystego szkła ze złotą blaszką (grób 19).

Paciorków z nieprzezroczystego szkła odkryto ogółem 44. Wystąpiły one w 8 pochówkach (groby 1, 8, 16, 23, 25, 27-29). Największą ich liczbę stwierdzono w grobie 27, gdzie było ich 24. Paciorki były wykonane ze szkła czarnego, żółtego lub brązowego z złotą, białą bądź brązową inkrustacją. Miały one kształty kuliste, cylindryczne z karbowanymi powierzchniami bocznymi, dwustożkowate i owalne.

Trzecią grupę pod względem liczebności stanowią paciorki z krwawnika. 7 egzemplarzy odkryto w grobach podwójnych należących od typu Ia (15/16 i 37/38). W grobie 15/16 znaleziono 4 paciorki. Miały one kształt spłaszczonej kuli. Towarzyszyły im 4 paciorki z kryształu górskiego, duży paciorek ze szkła przezroczystego i 1 z nieprzezroczystego oraz 2 zwitki blaszki brązowej. 3 pozostałe paciorki z grobu 37/38 miały powierzchnie boczne ścięte w kilka płaszczyzn. Wystąpiły one w towarzystwie ozdób srebrnych.

Paciorki z kryształu górskiego odkryto w grobach 8 i 15/16 przy czym 1 egzemplarz wystąpił w pierwszym z nich, a 4 w drugim. Jedyne paciorki wykonane z fluorytu, razem z paciorkami ze szkła przezroczystego, stwierdzono w grobie 4.

3 puste paciorki srebrne wystąpiły w grobie 37/38. Warto tu zwrócić uwagę, że poza tym znaleziskiem nie były one reprezentowane w innych pochówkach z Tańska-Przedborów. Pojedynczy egzemplarz stwierdzono w Łączynie Starym¹⁶ w grobie 9. Interesujący wyjątek stanowi cylindryczny paciorek ażurowy wykonany z drutu srebrnego ozdobiony granulacją z grobu 8. Paciorki tego typu występują licznie na terenie Rusi, a zwłaszcza na Wołyniu. Względnie częstym znaleziskiem są one również na terenie Podlasia. Omawiany paciorek produkcji ruskiej jest niewątpliwie importem. Jak dotąd egzemplarze tego typu nie były znane z cmentarzysk w obudowach kamiennych z terenu rdzennego Mazowsza. Dwa zwitki blachy brązowej z grobu 15/16 posiadają analogie na cmentarzysku w Łączynie Starym w grobie 9.

¹⁴ L. Rauhut, L. Długopolska: Wczesnośredniowieczne cmentarzysko... w Pokrzywnicy..., str. 338.

¹⁵ L. Rauhut, L. Długopolska: Wczesnośredniowieczne cmentarzysko... w Łączynie..., str. 383.

¹⁶ L. Rauhut, L. Długopolska: Wczesnośredniowieczne cmentarzysko... w Łączynie..., str. 386.

Niecodziennym zjawiskiem łączącym się z ko-34). Wyjątek stanowi tu pochówek 37 z grobu poli-ami paciorków na cmentarzyskach wczesnośredniowiecznych jest dwuczęściowa zapinka służąca do spinania prawdopodobnie koliai. Znane dotąd egzemplarze pochodzą prawie z reguły ze skarbów srebrnych. Egzemplarz nasz w odróżnieniu od wymienionych wykonany jest z bardzo lichego srebra, a raczej brązu. Podobne srebrne egzemplarze zostały znalezione w skarbie z Brzozowa Nowego¹⁷.

Z ubiorem łączy się niewątpliwie zdobione trybowaniem okucie z taśmy brązowej znalezione w okolicach czaszki w grobie 29. Nieco inny charakter posiada okucie z zachowanym fragmentem skóry znalezione w grobie 8 po lewej stronie nieboszczyka w okolicy biodra. Stanowiło ono okucie pasa służące do zawieszania na nim przedmiotów. W tym przypadku mógł to być nóż znaleziony nieco poniżej okucia.

W grupie przedmiotów codziennego użytku najliczniejszym i najczęstszym elementem inwentarzy grobowych były noże. Na ogólną liczbę 38 pochówków noże wystąpiły w 21. Ogółem na cmentarzysku znaleziono 22 noże, w tym 1 luźno.

W grobach męskich na 13 pochówków, noże stwierdzono w 9 (7, 10, 14-17, 30-32, 37/38). Podobnie wygląda sytuacja w grobach kobiecych gdzie na 11 pochówków, noże odkryto w 8 (1, 3, 6, 8, 23, 27, 28, 37/38). W grobach dziecięcych noże zjawiały się tylko w 2 wypadkach (2, 25). Należy podkreślić, że żaden z tych grobów nie posiadał ozdób i przedmiotów pozwalających na określenie płci zmarłych jako żeńskich. Noże wystąpiły również w grobach 21 i 22 gdzie nie udało się definitywnie ustalić płci nieboszczyków.

Interesująco przedstawia się rozmieszczenie noży w poszczególnych grobach. W 5 grobach męskich (7, 10, 14, 30, 32) noże leżały przy lewym boku, w 2 (15, 31) z prawej strony z tym, że w grobie 15 nóż był ulokowany na prawej kości piszczelowej. W grobie 37/38 nóż stwierdzono między czaszkami szkieletów, a w grobie 17 w nogach. Analogicznie przedstawia się sytuacja w grobach kobiecych. Przy lewym boku noże leżały w 5 grobach (1, 3, 8, 23, 28), a z prawej strony w 3 grobach (6, 27, 37/38). Nóż w podwójnym pochówku

37/38 spoczywał przy szkielecie 37 nieco powyżej miednicy. W grobach dziecięcych noże znajdowano z lewej strony (grób 2), bądź z prawej (grób 25). W grobie 25 nóż był umieszczony przy czaszce zmarłego.

Ogólny przegląd wielkości noży występujących w grobach męskich i kobiecych pozwala stwierdzić regułę, że większe noże były umieszczone przy osobnikach męskich. Pewien wyjątek może stanowić nóż długości 9,7 cm z grobu męskiego 14, jak też nóż o długości 14,8 cm z kobiecego grobu 28. Ogólna długość noży waha się od 7,3 cm do 15,3 cm. 10 noży posiadało ślady pochew skórzanych, a w 2 wypadkach pochwy miały trzewiki brązowe. Były to noże z grobu (2) dziecka oraz kobiety (28). Uwagę zwraca fakt, że w odróżnieniu od innych cmentarzysk żaden z opisywanych noży nie posiadał charakterystycznie zakłęśniętego tyłca. Większość noży nosiła ślady drewnianych rękojeści.

Dla porównania warto przytoczyć stosunek procentowy występowania grobów zawierających noże do ogólnej liczby pochówków.

Dla Pokrzywnicy wynosi on 53,1%, dla Łączyna Starego 63,1%, a dla Tańska-Przedborów 55,2%. W odniesieniu do grobów zawierających pochówki męskie stosunek procentowy wynosi dla Pokrzywnicy 75%, dla Łączyna Starego 76,9% i dla Tańska-Przedborów 69,2%. Analogicznie w grobach kobiecych w Pokrzywnicy stosunek ten wynosił 50%, w Łączynie Starym 57,1% i w Tańsku-Przedborach 72,7%. Pewne zakłócenia w jednoznaczności przedstawionego obrazu narzuca fakt, że w Tańsku-Przedborach w stosunku do ogólnej liczby pochówków wystąpił stosunkowo duży procent dzieci, niespotykany zarówno w Pokrzywnicy jak i w Łączynie.

Z nożami łączy się znaleziska osełek. Na cmentarzysku w Tańsku-Przedborach znaleziono tylko 2. Jedną wykonaną z jasnożółtego piaskowca odkryto w grobie 17, a drugą wykonaną z szarego łupku w grobie podwójnym 37/38. Oba egzemplarze wystąpiły przy pochówkach męskich w grobach typu Ia. Obie leżały obok noży z tym, że w grobie 17 w nogach nieboszczyka, a w grobie 37/38 między czaszkami szkieletów. Podobnie jak w Tańsku-Przedborach, tak w Pokrzywnicy i Łączynie Starym wszystkie osełki znaleziono w grobach męskich.

Do kolejnej grupy przedmiotów codziennego użytku należy 5 krzesiw. Wszystkie znaleziono w grobach męskich (7, 10, 13, 18, 31). W 4 przypadkach krzesiwa leżały z lewej strony nieboszczyka na wysokości kości miednicy (groby 7, 10, 13, 18),

¹⁷ D. Albrycht-Rapnicka: Skarb wczesnośredniowieczny z Brzozowa Nowego, pow. Przasnysz, „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, T. III, 1973, (w druku). Część podobnej zapinki z połączanej blaszki srebrnej znaleziono w grobie 37 na cmentarzysku w Psarach, pow. Piotrków Trybunalski; por. T. Trębaczkiewicz: Cmentarzysko wczesnośredniowieczne we wsi Psary, pow. Piotrków Trybunalski, „Prace i materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”, Nr 9, 1963, str. 143, tabl. X, 11.

a w 1 przy prawej kości udowej (grób 31). 4 z nich należały do typu ogniwkowych (groby 7, 10, 18, 31), w tym jedno miało wewnątrz ramki azur wykonany z pojedynczo falisto wygiętej sztabki stalowej (grób 18). Do typu dwukabłąkowych należy krzesiwo z grobu 13. Ażurowe krzesiwo z grobu 18 różni się od egzemplarza odkrytych na cmentarzystku w Pokrzywnicy. Natomiast przypomina ono krzesiwo z Opola i Złotej Pińczowskiej, pow. Pińczów¹⁸. Krzemień do krzesiwa znaleziono wyłącznie w grobie 31.

Z rzadziej występujących przedmiotów codziennego użytku można wymienić 2 małe dłutka, z których tylko jedno znaleziono w inwentarzu grobowym (pochówek 31). Drugie nie było powiązane z żadnym z zespołów grobowych.

Na cmentarzystku znaleziono 2 przęśliki, w tym jeden z gliny (grób 4), a drugi z różowego łupku (grób 20). W obu przypadkach znajdowały się one w grobach dzieci. Pod względem ilościowym występowania przęślików, sytuacja zaobserwowana w Tańsku-Przedborach nie wiele różni się od stwierdzonej w Pokrzywnicy, pow. Nidzica i Łączynie Starym, pow. Przasnysz.

Wiadra stwierdzono wyłącznie w zespołach grobowych 17 i 37/38. W obu wypadkach były one ustawione w nogach pochówków. Jest rzeczą charakterystyczną, że jedno wystąpiło z pochówkiem męskim (grób 17) oraz w pochówku podwójnym 37/38. Najbliższe analogie do wiadra z grobu 37/38 stanowi egzemplarz z cmentarzystka w Kitkach, pow. Przasnysz z grobu I¹⁹.

GROBY PUSTE I POCHÓWKI WTÓRNE

Wszystkie groby puste w liczbie 7 oznaczone literami od A-G, należą podobnie jak i na sąsiednich cmentarzystkach do typu Ia. W naszym wypadku obraz grobów pustych jest niezbyt wyraźny ze względu na fakt, że większość z nich od B do G była zachowana tylko częściowo jak też, że w kilku z nich zostały umieszczone późniejsze pochówki. I tak na przykład w grobie A wiadomym jest, że znajdował się tam płytko usytuowany pochówek zniszczony wiosną 1970 r. w trakcie wy-

bierania żwiru. W grobach od E do G stwierdziliśmy natomiast istnienie płytkich pochówków 18-20. Właśnie niegłębokie wkopanie tych pochówków pozwala przypuszczać, że zarówno grób A, jak i E-G były pierwotnie puste i zabrukowane. Jak bowiem wiadomo wszystkie groby typu Ia posiadają głębokie jamy grobowe. Natomiast pochówki 18-20 płytkością zalegania szkieletów, jak również inwentarzem grobowym przypominają sytuację obserwowaną powszechnie w grobach typu IIa.

Niejasną pozostaje kwestia grobów B-D. O ile w grobach B i C nie stwierdzono najmniejszych śladów jam grobowych odpowiadających typowi Ia, to jednak ze względu na duże zniszczenie terenu w tym rejonie nie możemy wykluczyć, że istniały tam późniejsze pochówki odpowiadające grobom 18-20. Nieco inaczej przedstawia się kwestia grobu D zachowanego tylko częściowo nad obrysem starej żwirowni.

Obserwując usytuowanie jam grobowych 13-17 trudno z całą pewnością wykluczyć, że pierwotnie istniał tu pochówek odpowiadający parametrom typu Ia. Warto nadmienić, że groby B i C wytyczają jedynie częściowo zachowane duże kamienie graniczne, natomiast były one całkowicie pozbawione kamieni bruków. Kamienie te zostały najprawdopodobniej narzucone na część grobu 17.

Istniejącą ewentualnie możliwość zaliczenia grobów 18-28, a co zatem idzie konstrukcji E-G do typu Ic (prostokątnych grobów podbrukowych o płytkich jamach grobowych), musimy odrzucić ze względu na stwierdzone usytuowanie grobu 37/38, jak też może w mniejszym stopniu na skład inwentarzy grobowych.

Zły stan zachowania większej części terenu zajętego przez groby typu IIa nie pozwala na stwierdzenie, czy istniały tam obstawowe puste konstrukcje. Porównanie pracochłonności typu grobów Ia i IIa pozwala sądzić, że groby obstawowe były budowane doraźnie w miarę potrzeby. Uzasadniałoby to razem ze znacznymi nieregularnościami usytuowania wzajemnego grobów typu IIa tezę, że nie istniały tam groby puste.

Przejdźmy następnie do omówienia kwestii pochówków wtórnych. Jako pochówków wtórnych nie można jednoznacznie określić grobów 18-20 oraz zniszczonego pochówka z grobu A pomimo, że zostały one umieszczone w znacznie wcześniejszych konstrukcjach. Miano pochówka wtórnego w pełni natomiast odpowiada zjawiskom stwierdzonym w grobach typu IIa. Należą do nich pochówki 9, 10, 23 „C”, 25, 34. Zniszczenie powierzchni cmentarzystka nie pozwala obecnie rozrzy-

¹⁸ E. Lachowicz: Wczesnośredniowieczne Opole, „Archeologia Śląska”, T. I, 1957, str. 197—200; M. Miśkiewicz: Cmentarzystko wczesnośredniowieczne w Złotej Pińczowskiej, pow. Pińczów, „Rozprawy Zespołu Badań nad polskim średniowieczem UW i PW”, T. IV, 1967, str. 99, tabl. II, 11.

¹⁹ Ł. i J. Okuliczowie: Dwa wczesnośredniowieczne cmentarzystka z grobami ciałaopalnymi a problem obrządku pogrzebowego na północnym Mazowszu, „Wiadomości Archeologiczne”, T. XXIX, 1963, str. 108, ryc. 7a.

gnąć czy podobnego charakteru nie miały pochówki 35 i I „C”.

Niestety inwentarze grobowe wtórnych pochówków nie pozwalają określić różnicy czasowej w stosunku do grobów pierwotnych. Uwagę zwraca fakt, że większość pochówków wtórnych stanowią dzieci (groby 9, 23 „C”, 25, 34). Szczególnie interesujący jest pochówek ciałopalny 23 „C”. Umieszczono go po zdjęciu pojedynczych kamieni bruku w grobie kobiecym. Mimo braków przedmiotów inwentarza można stwierdzić, że należy on do grupy najpóźniejszych na przebadanej części cmentarzyska. Niecodziennosc zastosowanego tu obrządku pogrzebowego, podobnie zresztą jak grobu I „C”, zdaje się sugerować obco etniczny charakter obu pochówków. Stosunkowo niewielka odległość od pruskich terytoriów plemiennych mogła by sugerować, że osobnicy pochodzili z tamtego terenu. Po stwierdzeniu pochówków ciałopalnych w Tańsku-Przedborach inaczej rysują się możliwości interpretacyjne grobu ciałopalnego odkrytego w bruku grobu 25 w Pokrzywnicy, pow. Nidzica²⁰. Do kwestii tej powrócimy jeszcze poza ramami niniejszej monografii.

WIEK ZMARŁYCH W ŚWIETLE DANYCH ANTROPOLOGICZNYCH

W rozdziale niniejszym opieramy się na wynikach analizy antropologicznej i odontologicznej wykonanych w Pracowni Antropologicznej PMA²¹. Dane te zostały skonfrontowane z obserwacjami archeologicznymi, szczególnie w przypadku gdy ze względu na ogólny zły stan zachowania kości szkieletu wyniki analiz specjalistycznych nie mogły być pewne lub jednoznaczne. W odniesieniu do płci zmarłych nie wystąpiły znaczniejsze rozbieżności. Szczególnie cennym są dla nas dane dotyczące wieku zmarłych. W 2 przypadkach nie udało się mimo określenia płci zmarłego, określić dokładnie wieku.

Warto przypomnieć, że na 38 odkrytych pochówków szkieletowych reprezentowanych było 13 osobników męskich, 11 kobiecych, 12 dzieci oraz 2 osobników których płci nie udało się określić. Dodatkowo analizą zostały objęte 2 groby ciałopalne. Grób I „C” zawierał szczątki osobnika męskiego, a 23 „C” dziecka.

Wśród grupy dzieci wyróżniono jednego noworodka (grób 12), w wieku infans I (1-7 r. ż.) 9 osobników (groby 2, 4, 9, 19, 24-26, 33, 35), w grupie infans II (8-14 r. ż.) 3 osobników (groby 20, 34, 23 „C”). Grupa juvenis reprezentowana jest przez osobnika męskiego w wieku 18-20 lat (grób 15). W grupie adultus (25-30 r. ż.) stwierdzono ogółem 6 osobników, w tym 1 mężczyznę (grób 15) i 5 kobiet (groby 1, 11, 16, 27, 28). Kolejna grupa wczesny i środkowy maturus (30-40 r. ż.) objęła 5 osobników, w tym 3 mężczyzn (groby 31, 36, I „C”) i 2 kobiety (groby 6, 8). Grupie maturus (40-50 r. ż.) odpowiada 3 osobników męskich (groby 5, 13, 32). Stosunkowo licznie bo aż przez 8 osobników jest reprezentowana grupa obejmująca kategorie wieku późny maturus i senilis (50-60 i ponad 60 r. ż.). Należało do niej 5 mężczyzn (groby 7, 14, 18, 30, 38) oraz 3 kobiety (groby 3, 23, 37). Dla osobnika męskiego z grobu 17 i kobiety z grobu 29 określono wiek powyżej juvenis.

Jak wynika z powyższego zestawienia do najliczniejszych na cmentarzysku należą pochówki dzieci w liczbie 13, oraz co jest zjawiskiem wyjątkowym, grupa osobników w wieku od 50 do 60 lat i powyżej, reprezentowana przez 8 pochówków. Dość charakterystycznym zjawiskiem jest bezwzględna przewaga kobiet w stosunku do mężczyzn w granicach wieku od adultus do wczesny maturus. Stosunek ten wynosi 7:3. Zdecydowana większość osobników męskich rysuje się w grupach od maturus do senilis. Stosunek osobników męskich do żeńskich wynosi 8:3. Na specjalną uwagę zasługuje fakt, że dwóch mężczyzn i jedna kobieta zostało zaliczonych do grupy senilis (60-x), bardzo rzadki na cmentarzyskach wczesnośredniowiecznych. Należy sobie zdawać sprawę, że na uzyskany obraz mogło wpłynąć również zachowanie się jedynie części cmentarzyska.

Odmiennosc obrazu wieku zmarłych jest szczególnie wyraźna przy porównaniu z sytuacją zaobserwowaną na pobliskim cmentarzysku w Łączyńcu Starym, pow. Przasnysz²². Przy stosunkowo niewielkiej liczbie dzieci (6 osobników na 76 pochówków), najliczniejszą grupę stanowili osobnicy w grupach adultus i maturus, natomiast tylko jeden osobnik został zaliczony do senilis. Również w grupie juvenis reprezentowanej w Tańsku-Przedborach przez 1 osobnika męskiego, w Łączyńcu Starym stwierdzono aż 7 osobników obu płci. Jeżeli chodzi o grupę mężczyzn omawiane zjawisko można by interpretować z jednej strony zaskakującą dużą długowiecznością rodu, a z drugiej

²⁰ L. Rauhut, L. Długopolska: Wczesnośredniowieczne cmentarzysko... w Pokrzywnicy..., str. 320.

²¹ Analizę antropologiczną materiału kostnego wykonała dr A. Wiercińska, a odontologiczną lek. stomatolog J. Wronka.

²² L. Rauhut, L. Długopolska: Wczesnośredniowieczne cmentarzysko... w Łączyńcu..., str. 388-9.

strony ewentalnością, że szczególnie aktywna w dziedzinie rzemiosła wojennego była grupa wieku juvenis i adultus. Znajdowało by to częściowe potwierdzenie w przekazach źródłowych. W przypadku Tańska-Przedborów, mimo złego stanu zachowania, materiał kostny był wyjątkowo czytelny dla określenia wieku zmarłych.

INNE ŚLADY OBRZĄDKU POGRZEBOWEGO I KULTU ZMARŁYCH

W Tańsku-Przedborach prawie we wszystkich grobach wystąpiły węgle drzewne w treści jam grobowych. Brak ich w kilku zespołach był spowodowany zniszczeniem grobów. Jedynie w dwóch zespołach stwierdzono kości zwierzęce. Mianowicie w grobie 21 pod naruszonym brukiem w nogach zmarłego leżał niekompletny szkielet psa. Późniejsze naruszenie grobu nie pozwala z całą stanowczością twierdzić czy pies został pochowany równocześnie ze zmarłym. Znaleździ łopatki świni w grobie podwójnym 37/38 można interpretować jako resztki stypy pogrzebowej odprawianej nad otwartym grobem. Przeciw ewentalnej interpretacji znaleziska jako wyposażenia grobowego zdaje się przemawiać usytuowaniem łopatki między kośćmi pochówki 37. Można by ewentalnie przyjąć koncepcję, że znaleziona łopatka świni mogła być używana dla celów magicznych, brak jednak na niej jakichkolwiek śladów przemawiających za taką możliwością.

Pewne znalezisko rozbitego naczynia w treści wypełniska grobu 2 łączy się niewątpliwie z obrządkiem pogrzebowym, a ściślej mówiąc ze stypą. Niestety znalezione w szeregu innych grobów ułamki ceramiki musieliśmy pominąć w naszych rozważaniach ze względu na fakt wkopania tych obiektów w osadniczą warstwę wczesnośredniowieczną. Warunki glebowe spowodowały, że w większości grobów nie stwierdzono śladów drewna występujących zarówno w grobach typu Ia, jak i IIa na terenie Łączyna Starego. Ciekawym wyjątkiem jest tutaj najniższy położony grób podwójny 37/38. Mimo nie zachowania się większych śladów drewna spowodowanego niewątpliwie osiadaniami warstw bruku, stwierdzone w trzech narożnikach na wysokości od 20 do 30 cm (licząc od dna jamy) gwoździe żelazne wskazują, że pochówki miały być zabezpieczone prymitywną formą trumny składającą się z drewnianych boków i przytwierdzonego doń wieka. Ciekawe, że na samych gwoździach stwierdzono ślady stosunkowo grubej drancy. W przypadku gdybyśmy przyjęli, że nie

wszystkie pochówki w grobach typu Ia miały wieka przytwierdzone przy pomocy gwoździ tłumaczyłoby to wyraźnie zakłębienie bruków zewnętrznych. W przypadku grobu 37/38 trzeba jednak dopuścić możliwość, że niewątpliwie istniejące „wieko-zabezpieczenie” mogło się opierać na tępych nie wbitych słupkach tworząc do momentu zmurszenia drewna pustą komorę grobową. Należy przypomnieć, że występowanie gwoździ w grobach podbrukowych znajduje potwierdzenie w Kitkach, pow. Przasnysz²³ niezbyt odległych od Tańska-Przedborów. W oparciu jednak o wyniki naszych badań można stwierdzić, że używanie gwoździ na cmentarzyskach w obudowach kamiennych jest wyjątkowo rzadkim zjawiskiem.

PRÓBA ROZWARSTWIENIA CHRONOLOGICZNEGO POCHÓWKÓW I CHRONOLOGIA CMENTARZYSKA

Cmentarzysko w Tańsku-Przedborach mimo stosunkowo dużej liczby grobów i licznych przedmiotów inwentarza, nastęrcza największej trudności zwłaszcza w dziedzinie rozwarstwienia chronologicznego poszczególnych grobów w porównaniu z dotąd zbadanymi przez nas cmentarzyskami z nadgórnego Orzyca. Powodują je, duży stopień zniszczenia obiektu, peryferyczność zachowanych grobów jak też występowanie w niektórych przypadkach braku dostatecznego udokumentowania ciągłości między poszczególnymi wyróżnionymi grupami.

Do najwcześniejszych można zaliczyć zespoły grobowe występujące w konstrukcjach typu Ia (Ryc. 75). Nie mniej jednak z grupy tej wycina się wyraźnie zespół grobowy z podwójnym pochówkiem 37/38. Ze względu na odkształcenie terenu zespół ten nie posiada bezpośredniej łączności z właściwym zgrupowaniem grobów Ia. Między nim a najbliższymi grobami tego samego typu, musiało pierwotnie występować od 2 do 3 grobów, nie uwzględniając tu wyróżnionych pustych grobów E-G. Jak już wspominaliśmy można przypuszczać, że grób 37/38 tworzył pierwotnie rząd z fragmentarycznie zachowanymi grobami G i D. Zespół ten jest najwcześniejszy na cmentarzysku. Przemawia za tym, zwłaszcza inwentarz grobowy obu pochówków. Zarówno grot włóczni typu V, jak i wiaderko, mieszczą się w ramach XI w. Najwięcej informacji dostarcza jednak znalezisko ozdób srebrnych i paciorków z krwawnika, powią-

²³ Ł. i J. Okuliczowie: op. cit., str. 108, ryc. 7d-h.

zane z pochówkiem 37. W przypadku pustych paciorków srebrnych, zausznicy gwiazdzistej i zausznicy z 2 ażurowymi paciorkami, najbliższą analogię stanowi skarb srebrny z pobliskiego Brzozowa Nowego, a właściwie Łęgu, pow. Przasnysz²⁴. Zakopanie tego skarbu datowane jest około 1040 r., z tym, że większość monet pochodzi z lat 1031 do 1051. Uwzględniając fakt złożenia przy pochówku 37 ozdób w woreczku, a nie zgodnie z ich przeznaczeniem, co mogło by świadczyć, że wyszły już one z użycia, jak też fakt podeszłego wieku zmarłej, możemy przyjąć datowanie powyższego zespołu na początek drugiej połowy XI w. Warto przypomnieć, że znana dotąd jedynie ze skarbów zausznica zoomorficzna w kształcie zestawionych głów baranich jest datowana w granicach po 991 r. — po 1034 r.²⁵. Uwagę zwraca fakt, że wszystkie dotąd znane egzemplarze zostały znalezione na terenie Wielkopolski i Śląska.

W tej samej grupie grobów należy wymienić puste konstrukcje od A do G oraz groby 13-17. Wymienione zespoły zgodnie z wcześniej zauważoną regułą zostały wyznaczone w jednym czasie. Poza tym samym typem konstrukcji łączy je również wspólna zasada orientacji osobników męskich głowami na wschód oraz osobników w pochówkach podwójnych również w tym kierunku. Przy pochówkach 15 i 17 wystąpiły groty włócznie typu V, a w grobie 13 pięć strzałek z zadziornami.

Uwagę zwraca inwentarz pochówka kobiecego 16. Występują tu małe kabłączki srebrne, wity pierścionek srebrny, paciorki szklane z kryształu i z krwawnika, które pojawiają się najczęściej w grobach mazowieckich w drugiej połowie XI w. Szczególnie interesującym pod kątem chronologii jest dwuczęściowa wykonana z brązu lub lichego srebra zapinka służąca do spinania koliai. Zapinki tego typu znane są głównie ze skarbów srebrnych. Datowanie ich w takich zespołach przypada najczęściej na pierwsze ćwierćwiecze XI wieku²⁶. Ponieważ zapinka nie jest najstarszym zabytkiem wchodzącym w skład inwentarza grobu jak również jej pojawienie się w tym zespole jest zjawis-

²⁴ D. Albrycht-Rapnicka: op. cit., tabl. Xab; XIa.

²⁵ M. Haisig, R. Kiersnowski, J. Reyman: op. cit., str. 51, poz. 29; Maniów, tabl. IX, 36; J. Śląski, S. Tabaczyński: op. cit., str. 31, ryc. 11 (Koziegłowy, pow. Poznań), str. 34, poz. 65; Lisówek, pow. Rzepin, tabl. X; str. 66, poz. 138; Uklejno, pow. Środa, tabl. XXI, 3.

²⁶ J. Śląski, S. Tabaczyński: op. cit., str. 25 — Jarocin, tabl. VIII; str. 34 — Lisówek, pow. Rzepin, tabl. X; str. 44 — Obra Nowa, pow. Wolsztyn, tabl. XVI; str. 56 — Rakoniewice, pow. Wolsztyn, ryc. 18; str. 72 — Zalesie, pow. Konin, tabl. XXIV; M. Haisig, R. Kiersnowski, J. Reyman: op. cit., str. 48 — Karwiany, pow. Wrocław, tabl. IV, 2; str. 55 — Radzików II, pow. Dzierżoniów, tabl. XII.

kiem wyjątkowym, możemy jedynie przyjąć, że grób 15/16 niewiele różni się czasowo od opisanego wyżej pochówka 37/38. Uwzględnić tu zresztą należy znaną możliwość długotrwałego używania poszczególnych ozdób. Dla całej grupy jesteśmy skłonni przyjąć ramy chronologiczne sięgające do przełomu XI/XII w.

Występowanie pustych grobów w niniejszym zespole zdaje się popierać wysuniętą wcześniej tezę o planowanym z góry założeniu konstrukcji grobów typu Ia.

Jako drugą z kolei grupę chronologiczną jesteśmy skłonni uznać groby 18-20 umieszczone we wcześniejszych pustych konstrukcjach typu Ia (Ryc. 75). Ich inwentarze a więc kabłączki skroniowe, paciorki, a zwłaszcza ażurowe krzesiwo ogniwkowe wskazuje na możliwość datowania tych obiektów na koniec pierwszego ćwierćwiecza XII w. Takie datowanie zdaje się potwierdzać zachowana w tej grupie reguła orientacji zmarłych według płci. Warto tu jednak przypomnieć, że jedynie płytkość pochówków wskazuje na ich pokrewieństwo z grupą grobów typu IIa. Zły stan zachowania tych obiektów nie pozwala natomiast na zupełnie prawdopodobne zaliczenie ich do typu Ic.

Kolejną najliczniejszą grupę stanowią obiekty należące do typu IIa (Ryc. 75). Są to groby 1—12, 21—36. W grupie tej do najpóźniejszych należą groby kobiece 28 i 29 zawierające w swych inwentarzach duże i wielkie kabłączki skroniowe, pusty kabłączek, pierścionek taśmowaty, paciorki ze szkła przezroczystego i nieprzezroczystego, okucie pasa oraz w grobie 28 nóż w pochwie skórzanej z okuciem brązowym. Pewne pokrewieństwo chronologiczne wykazuje również zespół grobu kobiecego 27 w którego inwentarzu poza stosunkowo licznymi paciorkami z nieprzezroczystego szkła oraz pierścionkiem z taśmy brązowej stwierdzono duży kabłączek cynowy. Niewątpliwie późniejsze od grobów pierwotnych są pochówki wtórne 10 i 34. Niestety nie ma możliwości sprecyzowania ich chronologii w odniesieniu do całej grupy.

Większość materiałów z inwentarzy grobowych mieści się w granicach od drugiego ćwierćwiecza XII w. do drugiej połowy XII w. Pewnym wskaźnikiem mogą tu być występujące wielkie kabłączki skroniowe wraz z egzemplarzami średniej wielkości w grobach 6, 8, 11 oraz importowany ażurowy paciorek ruski z grobu 8, jak też charakterystyczne paciorki ze szkła przezroczystego i nieprzezroczystego z grobu 26. W świetle inwentarzy grobowych z pobliskiego cmentarzyska w Łączynie Starym zastanawiający jest fakt wystąpienia

w inwentarzach omawianej grupy jedynie 2 cynowych kabłączków. Można by to interpretować jako fakt nie zachowania się na zbadanym terenie znacznej ilości pochówków z czasów obejmujących pierwszą połowę XII w., a zwłaszcza przełomu pierwszego na drugie ćwierćwiecze. Dodatkowym argumentem przemawiającym za określonym przez nas datowaniem omawianej grupy grobów jest widoczne zakłócenie w zasadzie orientacji zmarłych według płci z tendencją do powszechnej orientacji głowami na zachód.

Ostatnią możliwą do wyróżnienia grupę pochówków stanowią 2 jamowe groby ciałopalne nie posiadające żadnych przedmiotów inwentarza (Ryc. 75). Za datowaniem ich w granicach od końca XII w. do początku XIII w. zdaje się przemawiać zwłaszcza sytuacja stratygraficzna grobu 23,,C" umieszczonego w obrębie konstrukcji kamiennej grobu 23.

Omówione wyżej grupy wyznaczają ramy chronologiczne cmentarzyska od połowy XI w. przez drugą połowę XII w. i być może do początku XIII w. Pewną niezbyt precyzyjną wskazówką chronologiczną odnośnie trwania i czasów założenia pierwszej grupy grobów może być fakt częściowego ich wkopania w pozostałości osady wczesnośredniowiecznej, którą omówimy niżej. W przedstawionym materiale dają się odczuć pewne luki, które można by interpretować jako okresowe przerwy w użytkowaniu cmentarzyska będące jednak niewątpliwie skutkiem fragmentarycznego zachowania się badanego obiektu. Luka taka istnieje w obrębie grupy pierwszej oraz dla czasów końca pierwszego ćwierćwiecza do początków drugiego ćwierćwiecza XII w. Ewentualnie wyczuwalna w materiale przerwa w końcu XII w. i początku XIII w. może być tłumaczona jako definitywne zakończenie użytkowania cmentarzyska szkieletowego.

CHARAKTERYSTYKA SPOŁECZNA CMENTARZYSKA

Przedstawiony wyżej materiał źródłowy z cmentarzyska w Tańsku-Przedborach pozwala stwierdzić, że chowana tu grupa ludzka należy do tej samej warstwy drobno-rycerskiej jak w przypadku Pokrzywnicy i Łączyna Starego. Cmentarzysko nasze wykazuje znaczne podobieństwo z obu wymienionymi. Nie jest ono jednak z nimi identyczne. Gdyby chodziło o określenie zamożności chowanej tu rodziny należałoby cmentarzys-

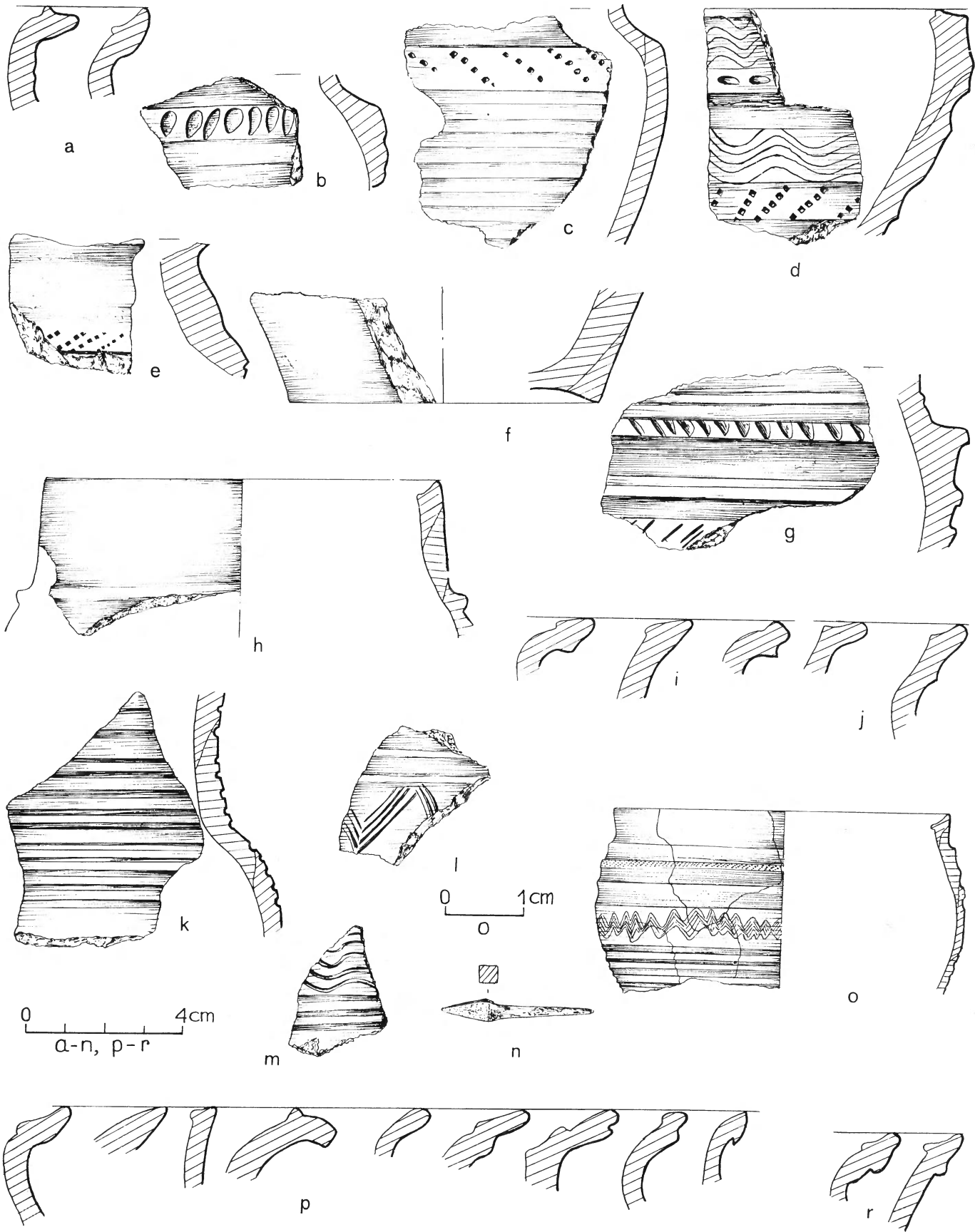
ko w Tańsku-Przedborach umieścić między „bogata” Pokrzywnicą i zgoła „przeciętnym” Łączynem Starym. Zjawisko to potwierdza między innymi hipotezę o rodowo-rodzinnym charakterze cmentarzysk w obudowach kamiennych. Poza różnicami zamożności poszczególnych rodzin, mówi również, o różnych losach wymienionych grup, analiza wieku. W odróżnieniu na przykład od Łączyna Starego, gdzie najliczniejszą wśród mężczyzn była grupa *adultus-wczesny maturus* i *maturus*, w Tańsku-Przedborach najliczniejszą grupę stanowili mężczyźni w wieku *późny maturus-senilis*. Grupa *adultus* reprezentowana jest w Tańsku-Przedborach tylko przez jednego osobnika jeżeli chodzi o płeć męską. Brak mężczyzn młodych można by wytłumaczyć bądź, długowiecznością lub stratami wojennymi. Druga z tych możliwości korespondowałaby w znacznej ilości grobów pustych.

O S A D A

W trakcie eksploracji wczesnośredniowiecznego cmentarzyska w zachodnich częściach arów 8 i 6 stwierdzono nikłą dochodzącą do miąższości od 15 do 30 cm wczesnośredniowieczną warstwę kulturową w którą były wkopane badane groby. Ponadto w sąsiedztwie grobu 25 i 26 na arze 6 oraz na skraju jamy grobu 15/16 na arze 2 stwierdzono paleniska, a resztki głębokiej jamy wczesnośredniowiecznej, zachowane w części przydennej, odkryto w obrębie i na skraju jamy grobu 14. Natomiast pojedyncze ułamki ceramiki były rozrzucone na większości zachodniej części cmentarzyska. Ślady osady wczesnośredniowiecznej ciągną się na polu Miecznikowskiego dochodząc prawie bezpośrednio do wałów grodziska „Kopiec”.

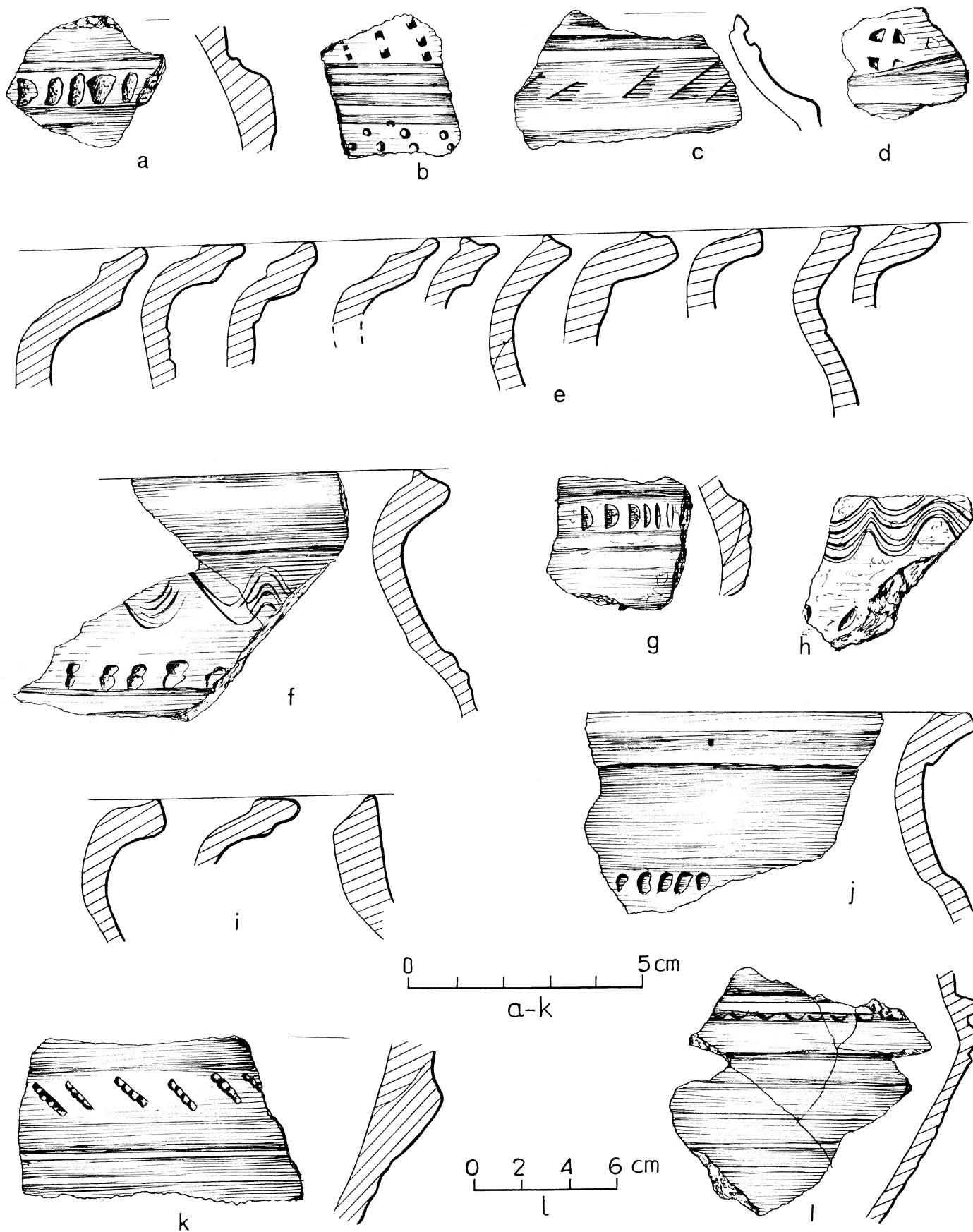
Materiał ceramiczny w trzech odkrytych obiektach, jak i w warstwie kulturowej jest stosunkowo jednolity tak, że można potraktować go łącznie. Ceramika posiada zarówno wywinięte silnie profilowane wylewy, niekiedy z progami na pokrywki jak też cylindryczne szyjki (Tabl. Xa, h-j, o-r; XIe, i). Przejście między szyjką a brzuścem tworzyło mniej lub bardziej wyraźny barkzałom, podkreślony niekiedy plastycznymi listwami (Tabl. Xd, g; XIc, j-l). Dna naczyń były lekko wklęsłe z drobnoziarnistą, niekiedy, zagładzoną podsypką (Tabl. Xf). Szyjki zdobił najczęściej ornament linii poziomych, bądź falistych wykonanych grzebieniem (Tabl. Xg, k; XI f, h). Załom szyjki i brzuśca był najczęściej podkreślony pojedyn-

TABLICA X

Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Żal”. Osada (a-r). Ceramika (a-m, o-r), żelazo (n)

TABLICA XI

Tańsk-Przedbory, pow. Przasnysz. Stan. 2 „Żal”. Osada. Warstwa (a-c). Jama (d-f). Palenisko (g-l). Ceramika (a-l)

czym pasmem skośnych nakłuć wykonanych grzebieniem, bądź głębokich nacięć (Tabl. Xb,c,e); XIa,c,g,j-l). Brzusiec prawie z reguły pokrywał gęsty ornament pasmowy, niekiedy w postaci stosunkowo szerokich i głębokich rowków (Tabl. Xg; XII). Występowały tu również pojedyncze pasma falistego ornamentu grzebieniowego (Tabl. Xd,l,m,o) oraz w pojedynczych wypadkach odciski stempelka (Tabl. XI d), bądź pasma skośnych nakłuć. Partie przydenne naczyń były z reguły niezdobione. Gлина z której wykonano naczynia miała zabarwienie od szarej przez szarobrunatne, niekiedy ceglaste. Zawierała ona drobnoziarnistą domieszkę. Wszystkie naczynia były całkowicie obtoczone na kole, lepione z wałków przy czym dna były zarówno jedno- jak i wielowarstwowe.

W obrębie jamy przy grobie 14 i w palenisku w grobie 15/16 zostały znalezione fragmenty ciężkiego żuźla dymarkowego, przy czym w jamie jeden z fragmentów żuźla posiadał przywarty fragment glinianej ścianki pieca.

Na arze 8 w obrębie warstwy wystąpiło małe dłutko żelazne o piramidalnej części pracującej (Tabl. Xn). Długość: 39 mm, kolca 26 mm. W obrębie opisanych obiektów wystąpiły nieliczne kości zwierzęce.

Mimo stosunkowo słabych śladów znajdujemy potwierdzenie, że mieszkańcy osady trudnili się zarówno hutnictwem, jak i obróbką metalu. Surowiec niezbędny dla tego rzemiosła w postaci rudy darniowej i bagiennej był eksploatowany w pobliskiej dolinie zalewowej rzeki Orzyc. Niewielka ilość uzyskanego tu materiału źródłowego, przy braku przedmiotów ściśle datujących, pozwala jedynie datować odkryty skraj osady na połowę XI w. Można przypuszczać, że względu na stwierdzone fakty wkopania części cmentarzyska w pozostałości osady, że nie była ona już użytkowana w tym czasie, przynajmniej w swej wschodniej części. Czy sprawa dotyczy również całego terenu osady, jak i grodziska „Kopiec”²⁷, mogły by dać odpowiedź jedynie systematyczne prace przeprowadzone na większą skalę na tych obiektach.

²⁷ Ł. Okulicz: Sprawozdanie z badań sondażowych na grodziskach w Krajewie Wielkim i Tańsku-Przedborach, pow. Przasnysz w 1965 r., „Sprawozdania Archeologiczne”, T. XIX, 1968, str. 362. Autorka w oparciu o dokonany sondaż datuje początki „Kopca” na połowę XI w. Na marginesie trzeba zaznaczyć, że odległość naszego cmentarzyska od grodziska wynosi, jak to podajemy na wstępie 115 m a nie „około 300 m”. Poza tym w świetle przedstawionych wyników badań trudno zgodzić się z Ł. Okulicz w jej ocenie, że było to „... zupełnie zniszczone cmentarzysko szkieletowe...”.

Sumując nasze obserwacje należy podkreślić, że cmentarzysko w Tańsku-Przedborach, pow. Przasnysz mimo fragmentarycznego stanu zachowania dostarczyło szereg ciekawych i nowych danych dotyczących zarówno obrządku pogrzebowego, jak rodowo-rodzinnego charakteru nekropoli w obudowach kamiennych. W porównaniu z sąsiednimi cmentarzyskami tego typu udało się wychwycić występujące wśród nich różnice, nie tylko w dziedzinie inwentarzy grobowych, lecz również różnice w grupach wieku pochowanych. Na szczególną uwagę zasługuje tu zjawisko stosunkowo dużej długowieczności wśród chowanej tu grupy ludzkiej, przy równoczesnej dużej śmiertelności dzieci.

Na podkreślenie zasługuje „bogactwo” i różnorodność inwentarzy grobowych, nie takie jak w Pokrzywnicy, pow. Nidzica, lecz znaczniejsze w porównaniu z cmentarzyskiem z pobliskiego Łączyna Starego, pow. Przasnysz. Zwłaszcza interesujące i niecodzienne jest znalezisko paciorków z krwawnika i ozdób srebrnych w woreczku przy pochówku kobiecym w grobie podwójnym 37/38. Znalezisko mimo swego niewątpliwego charakteru jako części składowej inwentarza grobowego, bardziej przypomina skarb, niż na ogół spotykane wyposażenie.

Stwierdzone stosunkowo szerokie ramy chronologiczne cmentarzyska w Tańsku pozwalają również na uściślenie chronologii tego typu obiektów grzebalnych, jak również ustalenie faktu przeżywania się, w niektórych przypadkach, cmentarzysk w obudowach poza połowę XII w.

Dla problematyki wczesnośredniowiecznych pochówków ciałałpalnych duże znaczenie ma odkrycie grobu 23„C” i I„C”. Groby te pozwalają mimo braku inwentarzy ustalić występowanie tego zjawiska na koniec XII w. i początek XIII w. Kwestia ta w oparciu o uzyskany dotąd materiał będzie musiała być osobno omówiona.

W niniejszej monografii, jak i dwóch poprzednich, zaznaczyliśmy szereg zjawisk do szerszego omówienia. Do zagadnień tych trzeba będzie jeszcze powrócić w przyszłości. Już obecnie można stwierdzić, że rejon górnego Orzyca należy do najlepiej zbadanych pod kątem archeologii wczesnośredniowiecznej. Mimo jednostronnego charakteru zbadanych obiektów uzyskane tu obserwacje dotyczące osadnictwa wiejskiego, od strony organizacji społecznej, pozwalają w nieco innym świetle patrzeć na procesy historyczne Mazowsza we wczesnym średniowieczu.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Могильник в Таньске — Пшедборах, повят Псашныш находился на выступающей косе, тянувшейся от деревни Таньск — Хоронже на запад к реке Ожице на расстоянии 115 м от раннесредневекового городища. Исследования в сезоне 1971 г. проводили Л. Раугут и Л. Длугопольска. Исследовательские работы охватывали сохранившуюся часть могильника поверхностью около 500 м². Остальные участки могильника были ранее разрушены вследствие выборки гравия, песка и камней, а также вследствие выкопки ям для картофеля.

Всего было открыто 38 скелетных погребений и 2 ямных трупосожигательных также периода раннего средневековья, кроме того пустые могилы. Общая ориентировка могильника пробегала по линии юго-восток — северо-запад. В основном отмечено здесь два типа конструкции каменных могил. Тип Ia, имеющий большую прямоугольную наружную вымостку размером 490 × 460 см, огорожен большими граничными камнями, а также имеет вымощенные глубокие могильные ямы. Второй тип могильной конструкции IIa, причисленный к виду захоронений с обкладкой, состоял из больших камней уставленных в форме удлиненной прямоугольной, в пределах которого, в неглубокой яме или же без неё укладывали покойника. Пространство между каменным покровом обкладки и покойником, после его уложения, вымачивалось плотными рядами камней. В старших погребениях типа Ia была принята ориентировка захоронений мужчин головами на юго-восток, причем два женских погребения в двойной могиле имели такую же ориентировку.

В погребениях типа IIa наблюдается нарушение этого порядка с тенденцией погребения всех умерших головами на северо-запад.

На основании антропологического анализа скелетов можно констатировать, что здесь имела место довольно значительная смертность детей при одновременной долговечности взрослых индивидов.

Погребения содержали многочисленные и разнообразные предметы, как наконечники копий и стрел, ведра, огнива, ножи, а также богато представленный ассортимент украшений, главным образом женских. Специального внимания заслуживает находка серебряных украшений и бус в мешечке ущемленном в женском погребении 37 в двойной могиле 37/38.

Хронология скелетного могильника определена на период между половиной XI в. и второй половиной XII в. Обнаруженные здесь два трупосожигательных погребения без инвентаря можно на основании стратиграфии датировать на конец XII в. или же на начало XIII в. Подобные трупосожигательные погребения были открыты также на иных близлежащих могильниках раннего средневековья, между прочим в Покшивнице, повят Нидзица.

Полученные в ходе исследований результаты подтверждают поставленную ранее гипотезу о погребениях на могильниках в каменной обкладке на Мазовье вольного мелкого рыцарского населения. Кроме того подтверждается также тезис о семейно-родовом характере этих могильников, содержащих погребения сельского населения.

SUMMARY

The cemetery at Tańsk-Przedbory, Przasnysz district, is situated on a promontory running westwards from the village of Tańsk-Choraże, towards the Orzyc river, at a distance of 115 km from the early mediaeval earthwork situated there. In 1971, the excavations of that cemetery were carried out by L. Rauhut and L. Długopolska and covered its well preserved part (500 sq. metres); remaining ones had been earlier destroyed by digging for gravel, sand and stones, as well as by making pits for potatoes.

Altogether, 38 early mediaeval inhumation graves, 2 pit cremation graves of the same period and some empty ones were discovered there. The cemetery was situated along the SE-NW axis. Two types of stone constructions of these graves were distinguished. Type Ia: big rectangular outer pavements, of the dimensions from 490 × 460 to 420 × 360 cm, surrounded by bigger stones — and deep paved grave-pits. The other type (IIa) of stone setting consisted of big stones arranged in the shape of a long rectangle, within which, in a very shallow pit or without any pit, the body had been placed. The space among the stones of the setting was paved with compact layers of stones, after the body had been placed. In the older graves of type Ia, men were buried with their heads to the SE; two women in double graves were buried in the same way. In the graves of type IIa the tendency to

burying the dead of both sexes with their heads to the NW can be observed. The anthropological analysis of these skeletons has shown a fairly high mortality of children and, at the same time, the longevity of adults.

The graves contained many different objects, such as spear heads, arrow points, pails, fire-steel, knives and many different ornaments, chiefly those for women. The finding of silver ornaments and beads in a bag placed near the female burial no. 37, in the double grave nos. 37/38, deserves special attention.

The chronology of the inhumation graves has been established to the period between the middle of the 11th century and the second half of the 12th century. The two cremation graves without grave goods may be dated, on the basis of stratigraphy, to the end of the 12th or to the beginning of the 13th century. Similar cremation graves were also discovered in other neighbouring early mediaeval cemeteries, among others at Pokrzywnica, Nidzica district.

The results obtained confirm the earlier hypothesis relating to the burying of the free population of small knighthood class in cemeteries with stone setting in Masovia. Moreover, the clannish character of those cemeteries, containing burials of rural population, has been also confirmed.

ANDRZEJ HUNICZ

WYNIKI BADAŃ NA WZGÓRZU ZAMKOWYM W LUBLINIE W 1971 R.

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЙ ПРОВЕДЕННЫХ НА ЗАМКОВОМ ВЗГОРЬЕ В ЛЮБЛИНЕ В 1971 ГОДУ

RESULTS OF THE 1971 EXCAVATIONS ON THE CASTLE HILL IN LUBLIN

Wczesnośredniowieczny Lublin, jak wynika z dotychczasowych badań archeologicznych, składał się zapewne z szeregu osad rozproszonych na wzgórzach ograniczających od północy i zachodu zabagnioną dolinę powstałą w miejscu styku trzech rzek: Bystrzycy, Czechówki i Czerniejówki. Osadnictwo wczesnośredniowieczne stwierdzono na Czwartku, na Wzgórzu Zamkowym (Ryc. 1), na terenie Starego Miasta, na dawnym cmentarzystku żydowskim — „kirkucie”¹.

W chwili lokacji miasta, co miało miejsce w roku 1317, główny punkt obronny znajdował się na Wzgórzu Zamkowym. Rozpoznanie kolejnych faz zasiedlenia tego obiektu, od chwili pojawienia się osadnictwa wczesnośredniowiecznego do czasu wzniesienia umocnień murowanych (Ryc. 2), stanowi zagadnienie dużej wagi, gdyż nierozzerwalnie połączone jest z procesem tworzenia się średniowiecznego Lublina².

¹ A. Gardawski: Archeologia o początkach Lublina, „Dzieje Lublina”, T. I, 1965, str. 24—29; S. Hocznyk: Ponowne badania wykopaliskowe osady wczesnośredniowiecznej na Czwartku w Lublinie, „Sprawozdania Archeologiczne”, T. XXI, 1969, str. 271—277; M. Młynarska-Kaletyn: Wczesnośredniowieczne osadnictwo na Czwartku w Lublinie w świetle badań wykopaliskowych w latach 1959—1962, „Rocznik Lubelski”, T. IX, 1966, str. 79—144.

² J. Buczkowa: Dzieje zamku lubelskiego, Lublin 1965; H. Gawarecki: Mury obronne miasta Lublina, „Ochrona Zabytków”, Nr. 3, 1954, str. 170—177; C. Gądzik: Rozwój urbanistyczny starego Lublina, „Ochrona Zabytków”, Nr. 3, 1954, str. 143—160; K. Myśliński: Najstarszy Lublin — proces tworzenia się średniowiecznego miasta, „Rocznik Lubelski”, T. IX, 1966, str. 145—188; Z. Sułowski: Przedlokacyjny Lublin w świetle źródeł pisanych, „Dzieje Lublina”, T. I, 1965, str. 30—42.

Niniejsze sprawozdanie przedstawia wyniki prac wykopaliskowych przeprowadzonych w 1971 r. w południowo-wschodnim skrzydle lubelskiego zamku przez Pracownię Archeologiczno-Konserwatorską P.P. PKZ Oddział Lublin. Badania te nie były planowane, a miały charakter interwencyjny. Konieczność ich przeprowadzenia wynikała z związku z odsłonięciem w trakcie prac budowlanych relikwów starych murów.

Z założonych wykopów jedynie dwa: I i III przecięły stosunkowo mało naruszony układ warstw kulturowych i dostarczyły dużej ilości materiału zabytkowego. Pozostałe wykopy, usytuowane w miejscach wielokrotnie przekopywanych w czasie kolejnych przebudów, miały na celu odsłonięcie murów do przeprowadzenia badań architektonicznych (Ryc. 3)³.

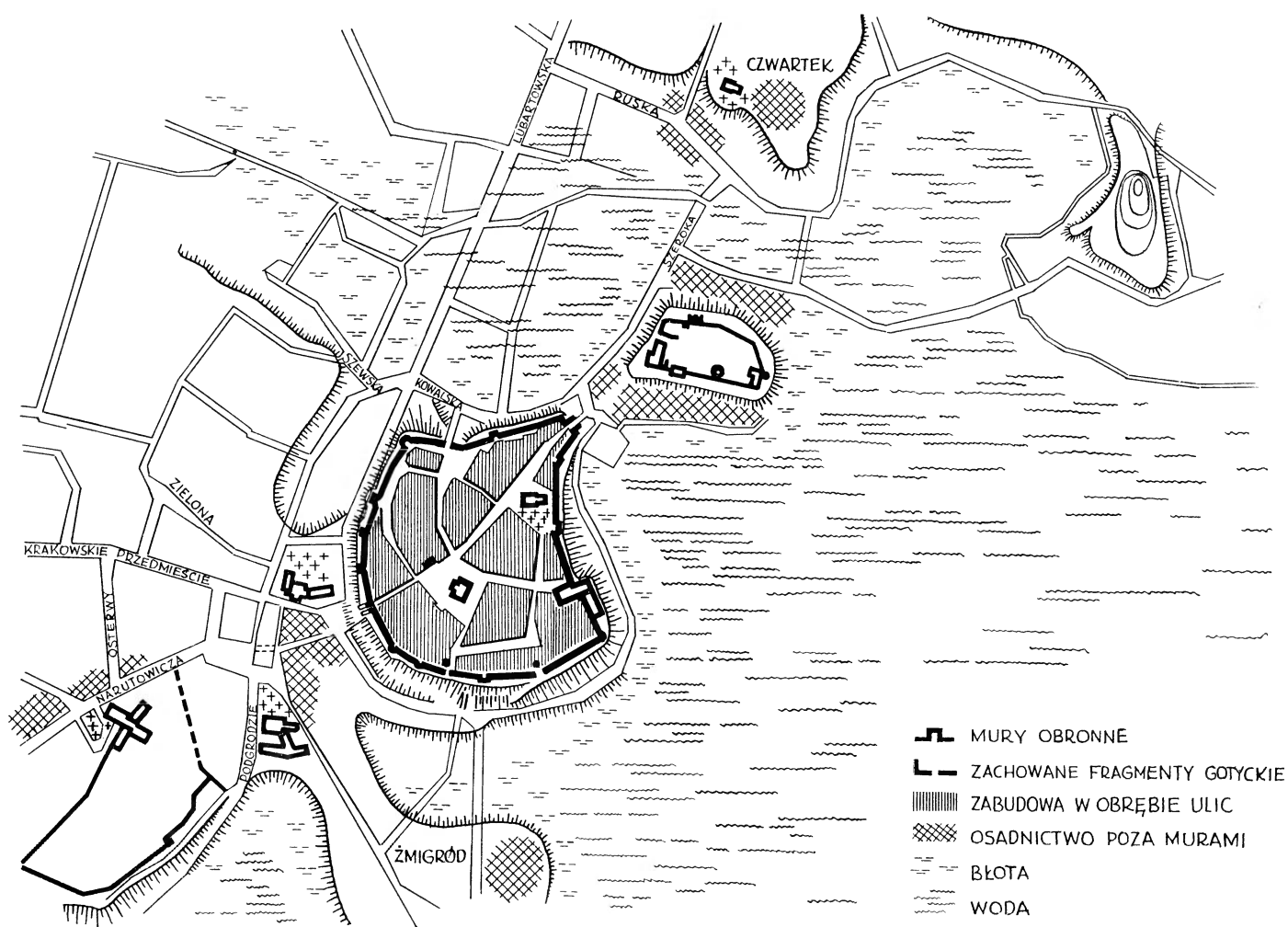
Wykopy, założone w pomieszczeniach zamkniętych, posiadały małą powierzchnię, a jednocześnie sięgały do znacznych głębokości (5,5 m). Zaistniała więc konieczność, zgodnie z przepisami, szczerzego oszalowania ścian wykopów, zrobienia pomostu, zainstalowania wyciągarki i reflektorów do oświetlenia miejsca badań. Wszystkie te instalacje, aczkolwiek niezbędne, utrudniały jednak prowadzenie prac.

Dokumentację rysunkową sporządzono w skali 1:10 dążąc do dokładnego prześledzenia nawarstwień i powiązania ich z relikwami murowanymi.

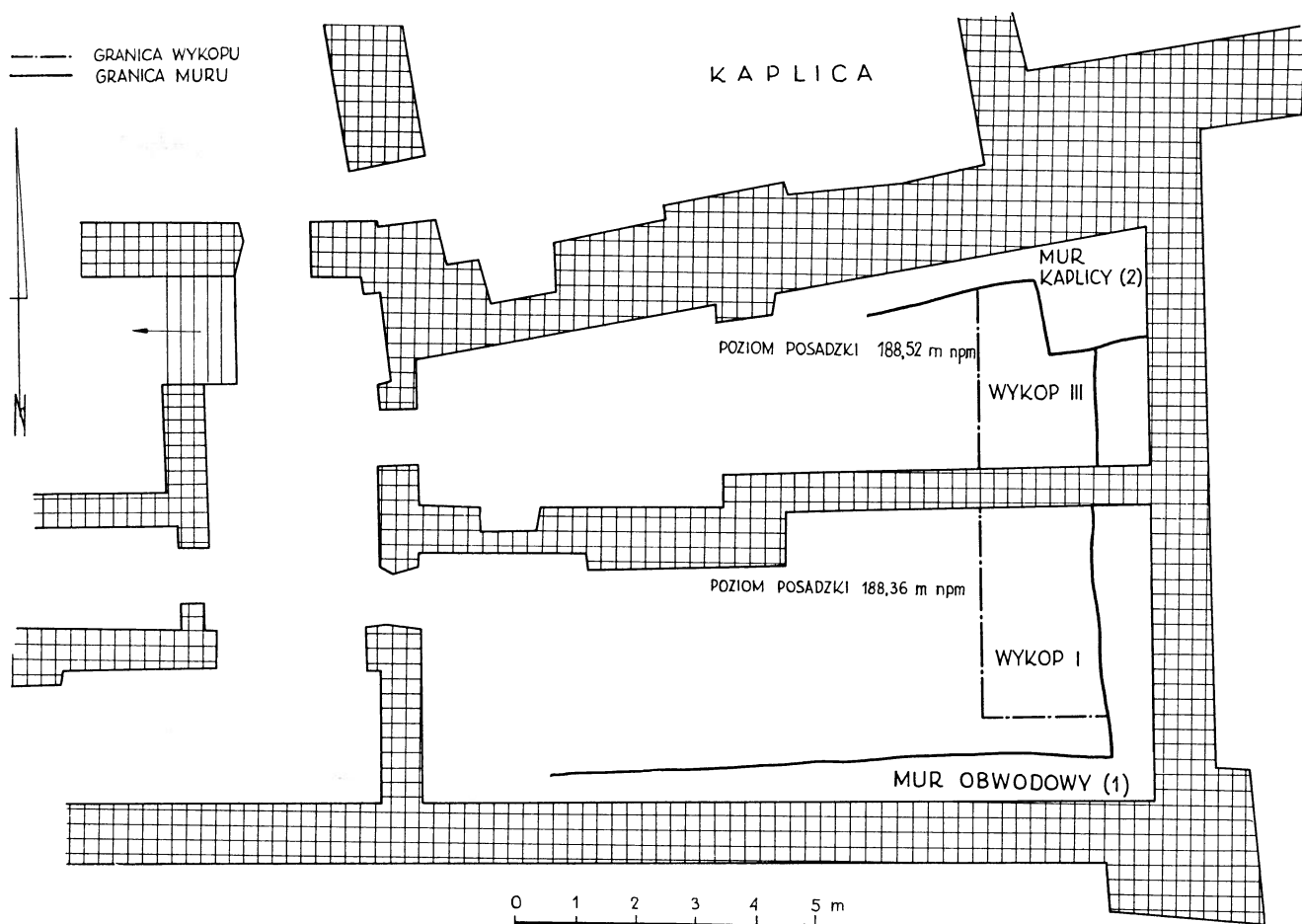
³ Inwentaryzację i badania architektoniczne murów przeprowadził inż. T. Augustynek z Pracowni Projektowej P.P. PKZ Oddział Lublin.

Ryc. 1. Lublin. Zamek. Rysunek L. Urmowskiego z 1810 r.

Ryc. 2. Lublin. Miasto średniowieczne (wg. H. Gawareckiego i C. Gawdzika)

Ryc. 3. Lublin - Zamek. Plan wykopów w południowo-wschodnim skrzydle

W dokumentacji terenowej, biorąc pod uwagę zabarwienie ziemi, jej strukturę i zawartość ułamków cegieł, kamieni i zaprawy, wydzielono warstwy oznaczone liczbami rzymskimi od I do X w wykopie I i od I do XII w wykopie III. Jako poziom odniesienia, od którego mierzono roboczo głębokości, przyjęto płaszczyznę posadzki (wysokość niwelacyjna dla wykopu I — 188,36 m npm; dla wykopu III — 188,52 m npm). Na rysunkach profili, przy siatce kwadratów, oprócz niwelacji, podane są głębokości w centymetrach mierzone od poziomu odniesienia.

Przy analizie materiału zabytkowego poważne utrudnienie stanowił niedostatek opracowań dotyczących ceramiki lubelskiej z przełomu wczesnego średniowiecza i średniowiecza. Sięgnięto więc do opracowań zabytków z terenów sąsiednich. Należy tu jednak wziąć pod uwagę rejonizację zachodzących zjawisk, związaną być może z peryferyjnym położeniem Lublina.

Prace wykopaliskowe na zamku lubelskim, prowadzone w latach poprzednich, koncentrowały się w zasadzie na dziedzińcu i głównym ich celem

było rozeznanie śladów najstarszego osadnictwa⁴. Program badań w 1971 r. przewidywał prześledzenie nawarstwień kulturowych i określenie ich związku z najstarszymi budowlami murowanymi. Wykopy usytuowane były bowiem w niedalekiej odległości od donżonu, a bezpośrednio dochodziły do fundamentów dawnego muru obwodowego i kaplicy.

OPIS MATERIAŁU

WYKOP I

Wykop I założono w skrajnym pomieszczeniu południowo-wschodniego narożnika zamku. Tu właśnie w trakcie prac budowlanych odkryto masywny mur zbudowany z łamanych wapieni piaszczystych na zaprawie

⁴ S. Hoczyk, Z. Ślusarski: Wyniki dotychczasowych badań na wzgórzu zamkowym w Lublinie (maszynopis w posiadaniu autorów); S. Hoczyk: Formowanie się wczesnośredniowiecznego ośrodka miejskiego w Lublinie (rozprawa doktorska w posiadaniu autorki).

wapiennej, który zidentyfikowano jako fundament dawnego muru obwodowego (Ryc. 4).

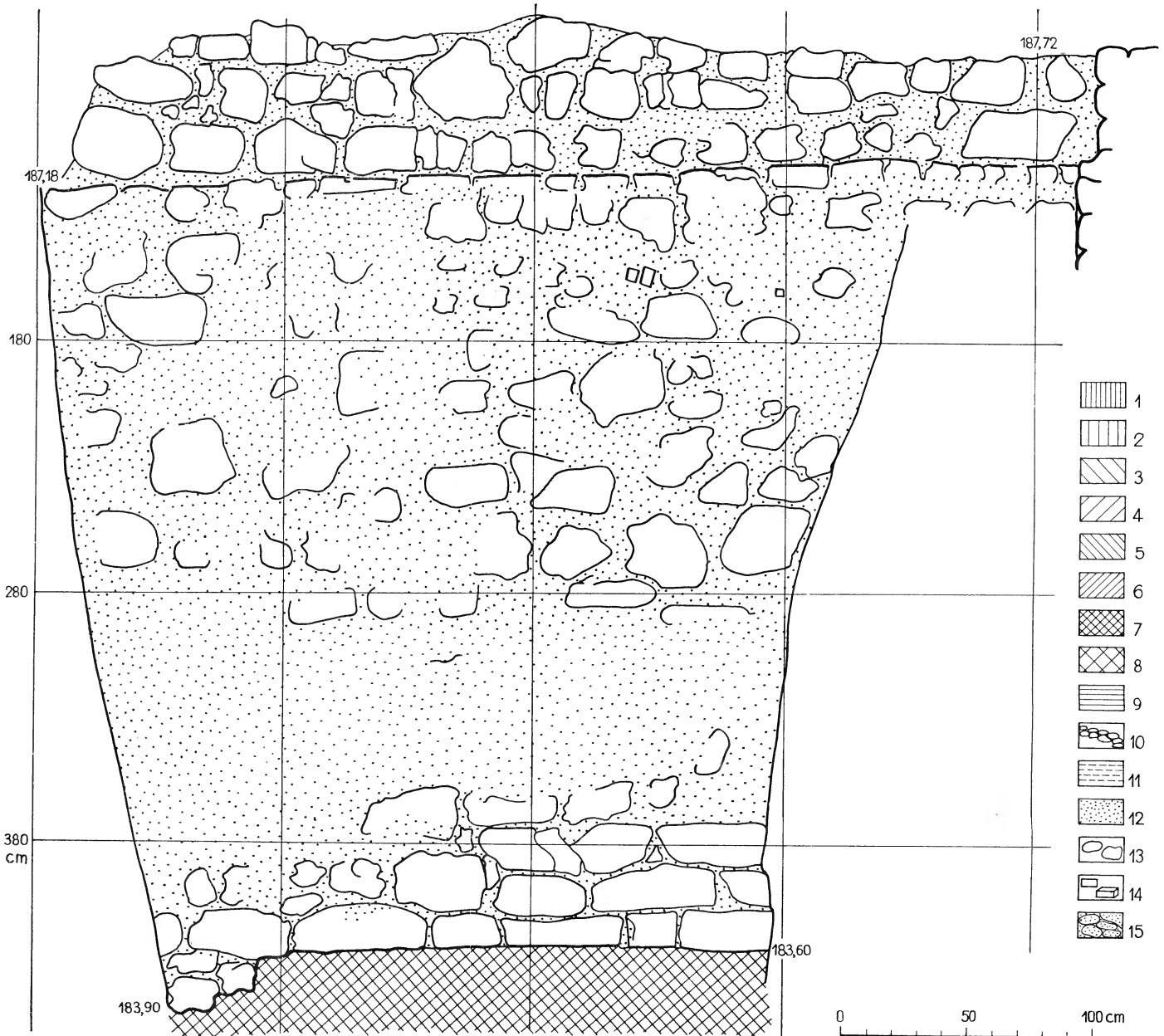
Wykop usytuowano w ten sposób, ażeby przylegał do muru biegnącego wzdłuż ściany wschodniej, lecz nie dochodził do ściany południowej, dzięki czemu uzyskano możliwość rozeznania powiązań warstw kulturowych z relikami murowanymi (Ryc. 5 i 6).

Całec odsłonięto na całej powierzchni wykopu. Stanowi go złożę lessu. Less zalegał na głębokości 4–4,1 m, a jedynie przy narożniku północno-zachodnim wystąpił na głębokości 4,8 m. Związane było to z zagłę-

bieniem w całec jamy nr 1. Jak wynika z poczynionych obserwacji fundament muru nr 1 przecinał warstwy kulturowe, a jego stopa posadowiona została bezpośrednio na calcu.

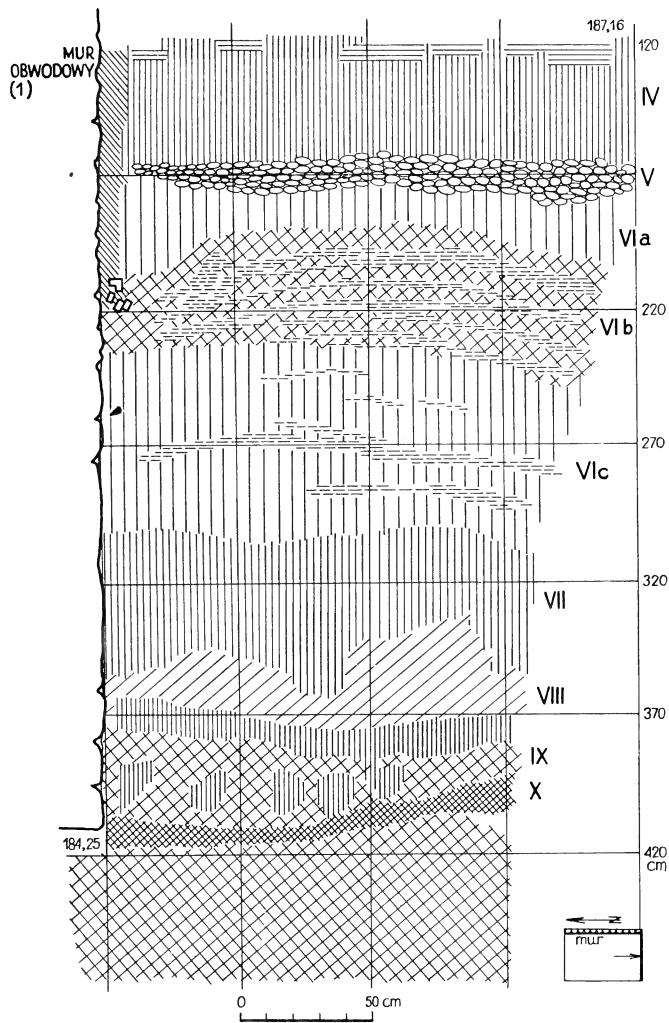
Warstwa X o miąższości w części południowej wykopu 10 cm, a w części północnej 20 cm zalegała na calcu. Posiadała ona jednolitą szarą barwę. Należy ją uznać za humus pierwotny.

Warstwa IX przykrywała humus pierwotny i w południowej części wykopu zalegała zasadniczo w poziomie, mając strop na głębokości 3,8 m. W narożniku pół-

Ryc. 4. Lublin-Zamek. Wykop I. Lico fundamentu muru obwodowego. Legenda: 1) ziemia czarna; 2) ziemia brunatna; 3) ziemia jasnobrunatna; 4) ziemia szara; 5) sypka przemieszana ziemia (wypełnisko wykopu); 6) warstwa ilasta; 7) humus pierwotny; 8) less-całec; 9) gruz ceglany; 10) rumosz wapienny; 11) zbutwiałe drewno; 12) węgielki drzewne; 13) kamienie wapienne; 14) cegły i duże ułamki cegieł; 15) grudy zaprawy wapiennej. Legenda na rysunku dotyczy wszystkich planów zamieszczonych w tym artykule

nocno-zachodnim widoczne było dość wyraźne przewężenie. Warstwę IX stanowiła ziemia gliniasta z płatami ciemnej gleby z zawartością polepy i węgielków drzewnych. W narożniku północno-zachodnim zarysował się

Ryc. 5. Lublin-Zamek. Wykop I. Profil południowy

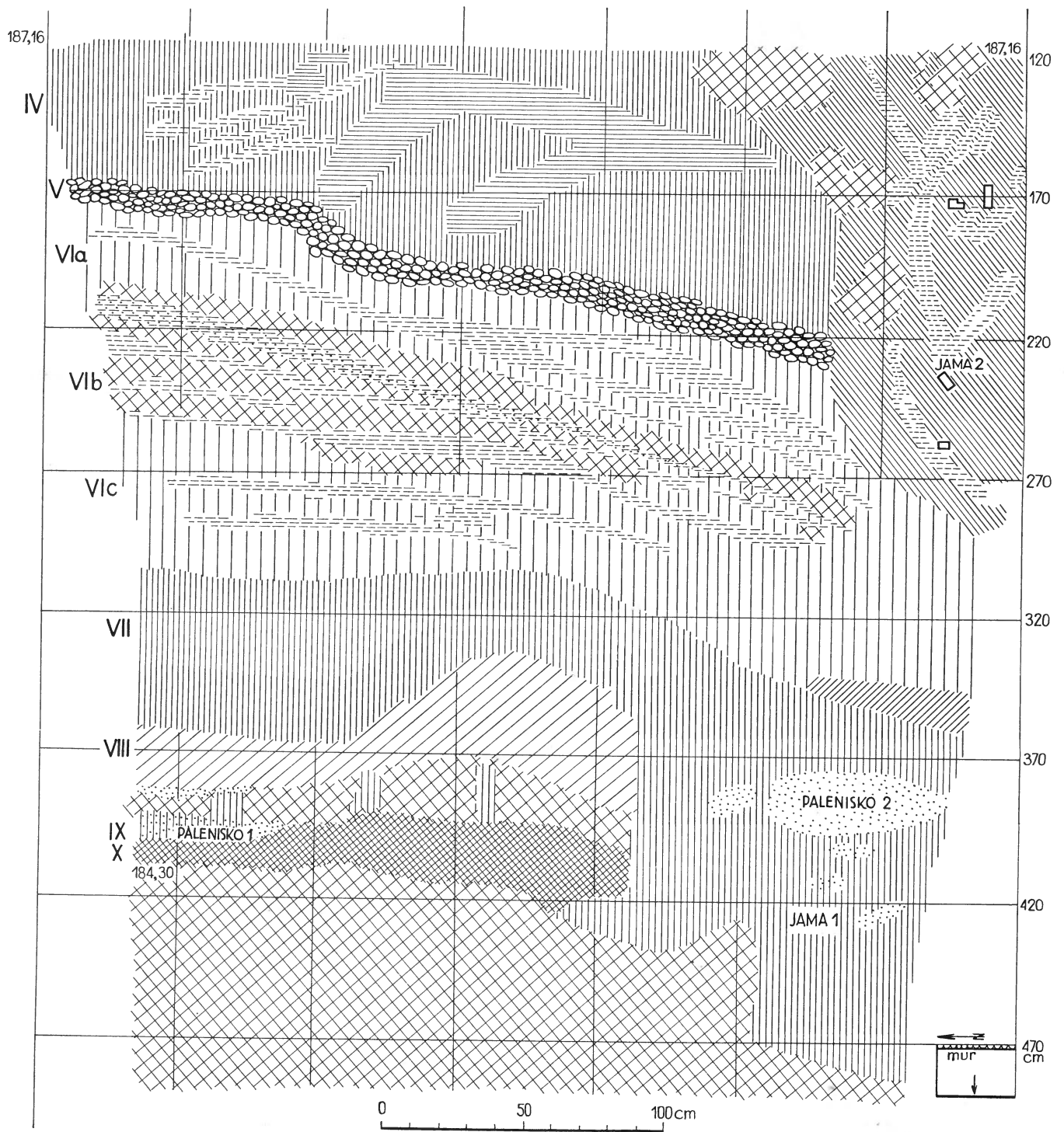
wyraźny wkop jamy nr 1. Na głębokości 3,9 m, w środkowej części wykopu, wystąpiła leżąca poprzecznie spalona belka drewniana, stanowiąca, być może, relikw chaty. Na taką możliwość wskazuje palenisko nr 1 zarysowane w narożniku południowo-zachodnim. Owalnym płatem zalegała tu bardzo ciemna warstwa ziemi o miąższości 10 cm, zawierająca kamienie, grudy polepy i dużą ilość węgla drzewnych. Ślady polepy i węgla drzewnych stwierdzono także wokół paleniska (Ryc. 7). Obserwacja stropu warstwy IX wskazuje na częściowe zniszczenie jej przez warstwę leżącą powyżej.

Ceramika wczesnośredniowieczna. W tej grupie ceramiki wyróżniono dwa poziomy chronologiczne. 1) 8 fragmentów naczyń, w tym ułamki: brzegu 1, środkowych części naczyń 7. Ceramika jest lepiona ręcznie, na powierzchniach zewnętrznych posiada nikiłe ślady obtaczania, od wewnątrz ślady lepienia i wielokierunkowego zagładzania. Jeden ułamek pochodzi z górnej części naczynia o lekko wychylonym brzegu i krawędzi pionowo ściętej (Ryc. 8a). Poniżej przewężenia szyjki widoczny jest ornament falisty, rytym wielozębnym narzędziem grzebie-

niowatym i ornamentem dookólnych żłobków. Spośród środkowych części naczyń 3 ułamki ceramiki zdobione są 2) 13 fragmentów naczyń, w tym ułamki: den 2, środkowych części naczyń 11. Ceramika jest lepiona ręcznie, na powierzchniach zewnętrznych i wewnętrznych widoczne są ślady mocnego obtaczania. Ułamki brzuśców, zwłaszcza w górnych częściach, posiadają ornament w postaci rytym żłobków dookólnych o różnym rozstawieniu. Na uwagę zasługuje dno ze śladami podsypki i z odciskiem znaku garncarskiego — krzyż w kole (Ryc. 8b). Barwa ceramiki przeważnie jasnobrunatna. Przełomy szarobrunatne (5—7 mm). Domieszka drobno- i średnioziarnistego piasku. Wypał dobry. Biorąc pod uwagę technikę wykonania należy stwierdzić, że naczynia były lepione ręcznie z wałków lub taśm i następnie mocno obtaczane na całej powierzchni. Dokładniej obtaczana jest powierzchnia zewnętrzna, zwłaszcza górne partie brzuśców i brzegi naczyń. Na niektórych fragmentach z środkowych części naczyń, a szczególnie na częściach przydennych, od wewnątrz, widoczne są ślady dolepienia wałków i zagładzania ornamentem falistym, rytym wielozębnym narzędziem. Barwa ceramiki i przełomów brunatna (6—12 mm). Domieszka średnioziarnista w postaci piasku i tłuczni. nia, nie zatarte przy obtaczaniu.

Warstwę VIII stanowiła ziemia szara, miejscami ciemnoszara, zawierająca polepę i ślady węgla drzewnych. W spągu warstwy zalegało pasmo ciemniejszej ziemi o miąższości 10 cm w dużym stopniu nasycone węglem drzewnym. Strop warstwy przebiegał nieregularnie. Najwyższy punkt leżał na głębokości 3,35 m, najniższy 3,6 m. W narożniku północno-zachodnim warstwa VIII, podobnie jak poprzednia, przecięta była przez jamę nr 1.

Ceramika wczesnośredniowieczna. W tej grupie ceramiki wyróżniono dwa poziomy chronologiczne. 1) 26 fragmentów naczyń, w tym ułamki: brzegów 2, dna 1, środkowych części naczyń 23. Ceramika jest lepiona ręcznie, na powierzchniach zewnętrznych posiada nikiłe ślady obtaczania, od wewnątrz ślady lepienia i wielokierunkowego zagładzania. Fragment górnej części pochodzi z naczynia grubościennego o brzegu łagodnie wychylonym i krawędzi pionowo ściętej. Brzusiec o kształcie jajowatym, w części górnej zdobiony jest ornamentem falistym, rytym wielozębnym narzędziem (Tabl. I,9). Tego typu ornament posiada też kilka fragmentów pochodzących z środkowych części naczyń (Tabl. I,10,11). Barwa ceramiki przeważnie jasnobrunatna. Przełomy ciemnobrunatne (7—12 mm). Domieszka średnio- i gruboziarnistego tłuczni. 2) 107 fragmentów naczyń, w tym ułamki: brzegów 12, den 7, środkowych części naczyń 88. Ceramika jest lepiona ręcznie, mocno obtaczana. 3 ułamki reprezentują naczynia o średnicach 18—19 cm z brzegami wychylonymi na zewnątrz. Jeden brzeg posiada krawędź pogrubioną i zaokrągloną, drugi lekko profilowaną, trzeci zachyloną do wewnątrz dla umieszczenia pokrywki (Tabl. I,7). Inne brzegi o podobnie ukształtowanych krawędziach pochodzą z naczyń o średnicach 23—25 cm (Tabl. I,13). 3 fragmenty brzegów reprezentują naczynia z cylindrycznymi szyjkami (jedno z tych naczyń wykonane było z białej glinki). Na szczególną uwagę zasługują pozostałe 2 brzegi o krawędziach ukośnie ściętych do środka. Jeden posiada ślady obtaczania na powierzchni zewnętrznej i ugniatania na powierzchni wewnętrznej. Barwa i przełom ciemnobrunatne (6 mm). Domieszka średnioziarnistego piasku w dość dużych ilościach. Drugi egzemplarz

Ryc. 6. Lublin-Zamek. Wykop I. Profil zachodni

pod względem formy i technologii wykonania jest identyczny. W górnej części brzuśca posiada ornament w postaci ukośnych nacięć. Powierzchnia zewnętrzna i wewnętrzna pokryta jest chropawym szkliwem koloru zielonego (Tabl. I,5). Spośród środkowych części naczyń ok. 50% posiada ornament w postaci żłobków dookólnych, a jeden fragment zdobiony jest ukośnymi nacięciami ponad pasmem żłobków (Tabl. I,12,17,18). Dna przeważnie płaskie, bez podsypki lub ze śladami wykruszonej podsypki. Na kilku egzemplarzach widoczne ślady doklejania wałków. Na jednym fragmencie stwierdzono lekko zaznaczony pierścień dookólny (Tabl. I,15). W materiale wyróż-

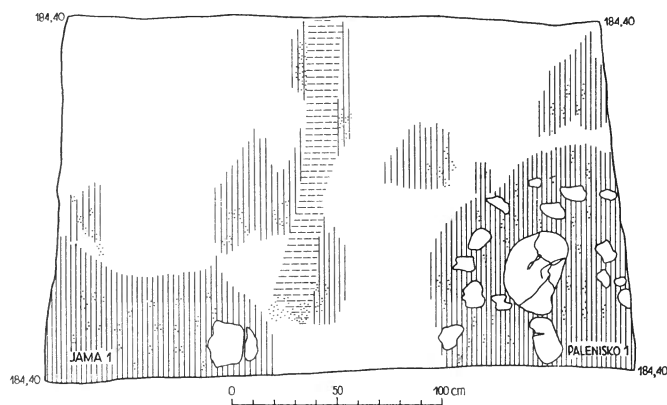
niono ułamek pokrywki, niezbyt starannie obtoczonej (Tabl. I,14). Barwa ceramiki przeważnie jasnobrunatna. Przelomy szarobrunatne (5–8 mm). Domieszka średnioziarnistego piasku, rzadziej tłucznia. Wypał dobry.

W warstwie tej znaleziono także nieregularną sztabkę ołowiu (Tabl. I,16).

Jama 1

Jama posiadała nieregularny kształt, w przybliżeniu owalny i zarysowała się w północno-zachodnim narożniku wykopu. Przecinała ona warstwy leżące niżej i zagłę-

biała się w całość. Strop jamy był trudny do uchwycenia z tego względu, że jej wypełnisko nawiązywało zarówno barwą, jak i strukturą do leżącej powyżej warstwy VII. Wypełnisko jamy stanowiła czarna, tłusta ziemia ze śla-

Ryc. 7. Lublin-Zamek. Wykop I. Rzut poziomy na głębokości 3,9 m

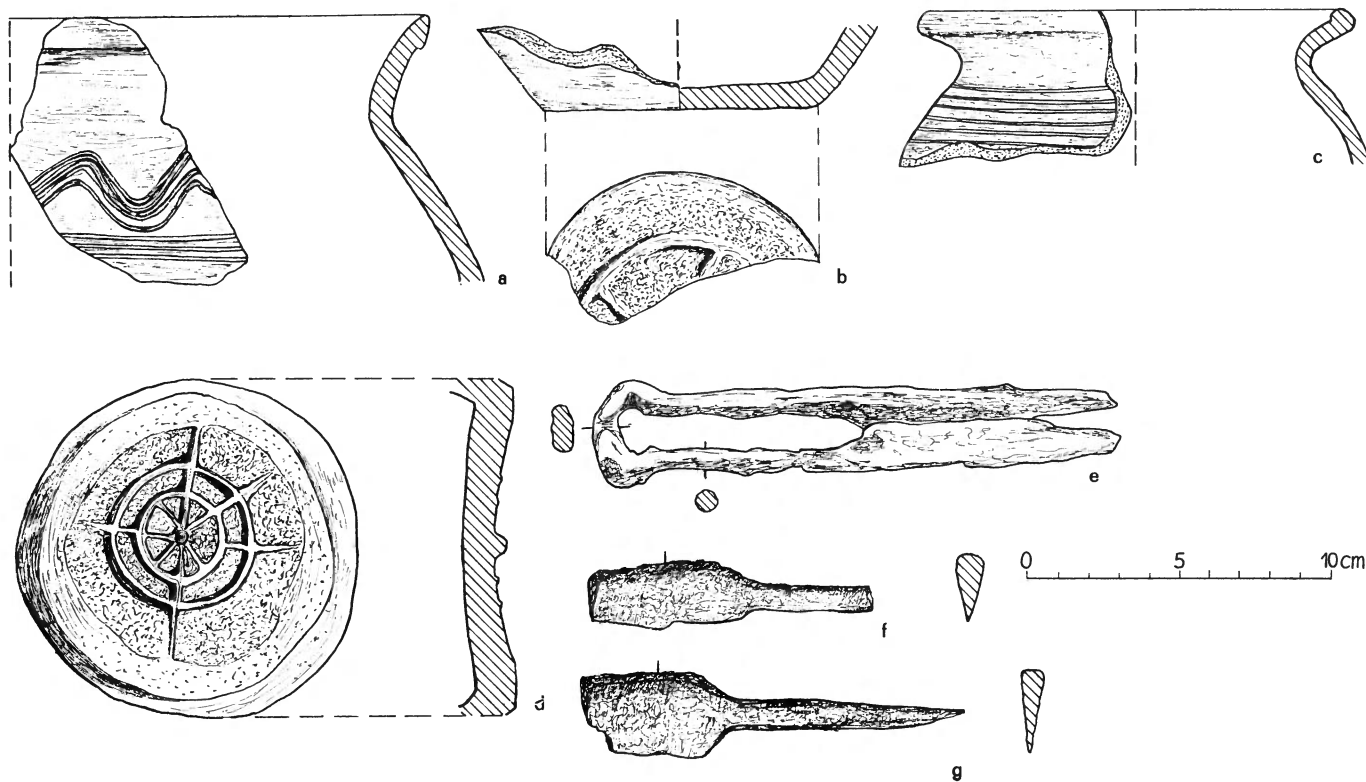
dami węgla drzewnych i polepy. Na głębokości 3,7—3,9 m od poziomu odniesienia zarysowało się palenisko nr 2 z pojedynczymi kamieniami, z dużą ilością polepy i węgla drzewnych. Wypełnisko jamy, w dolnej części, miało barwę jaśniejszą, co było związane ze zwiększaniem się zawartości lessu.

Ceramika wczesnośredniowieczna. 1) 54 fragmenty naczyń, w tym ułamki: brzegów 6, den 2, środkowych części naczyń 46. Ceramika jest lepiąca ręcznie, silnie ob-

taczana. Ułamki górnych części naczyń posiadają brzożki wychylone na zewnątrz i krawędzie ukształtowane podobnie jak grupa ceramiki opisanej powyżej (por. Tabl. I,7,13). Na szczególną uwagę zasługuje fragment naczynia z wysoką, karbowaną szyjką o krawędzi ukośnie ściętej do środka. Naczynie posiada ostro zarysowany bark. Górna część brzożki zdobiona jest ukośnymi nacięciami w dwu poziomach. Na powierzchni wewnętrznej widoczne są ślady ugniatania nie zatarte przy obtaczaniu. Powierzchnia zewnętrzna i wewnętrzna pokryta jest chropawym szklivem koloru zielonego. Przełom szary. Domieszka średnio- i gruboziarnista (Tabl. I,8). Spośród środkowych części naczyń 19 fragmentów posiada ornament w postaci żłobków dookólnych. Dno płaskie ze śladami podsypki. Barwa ceramiki przeważnie jasnobrunatna. Przełomy szarobrunatne (5—8 mm). Domieszka średnioziarnistego piasku, rzadziej tłuczni.

Warstwa VII o miąższości 50—60 cm zalegała ponad warstwą VIII. Strop jej w części południowej wykopu występuje na głębokości 3,1 m, w części północnej „uginą” się nad jamą i obniża do głębokości 3,6 m. Warstwę VII stanowiła czarna ziemia, o dużej wilgotności, zawierająca węgielki drzewne, a w górnej części okruchy polepy i kamieni.

Ceramika wczesnośredniowieczna. W tej grupie ceramiki wyróżniono dwa poziomy chronologiczne. 1) 9 fragmentów naczyń, w tym ułamki: brzożki 1, dna 1, środkowych części naczyń 7. Ceramika jest grubościenna, lepiąca ręcznie, na powierzchniach zewnętrznych posiada nikiłe ślady obtaczania. Brzeg lekko odgięty na zewnątrz

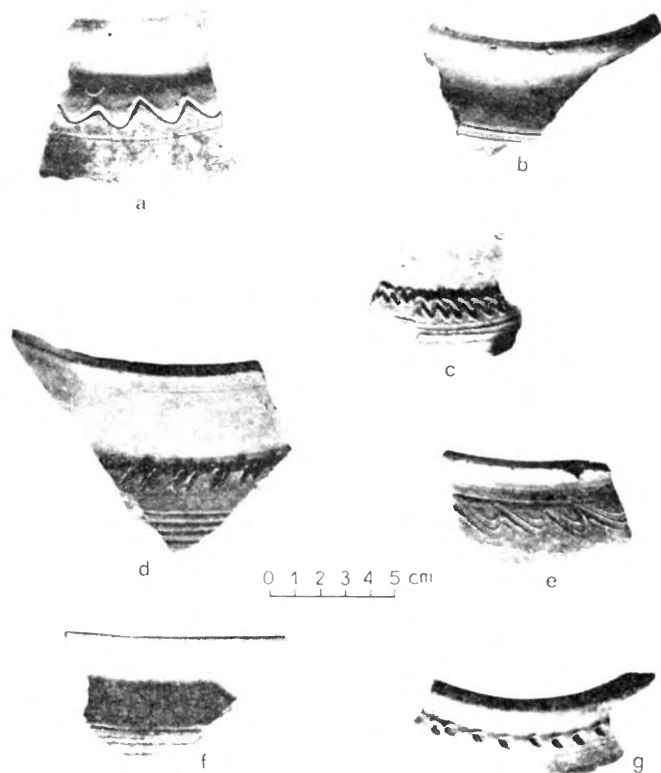

Ryc. 8. Lublin-Zamek. Wykop I. Warstwa IX (a, b). Wykop III. Warstwa XII—XI część „a” (f,g). Warstwa XII—XI część „b” (d,e). Warstwa V (c)

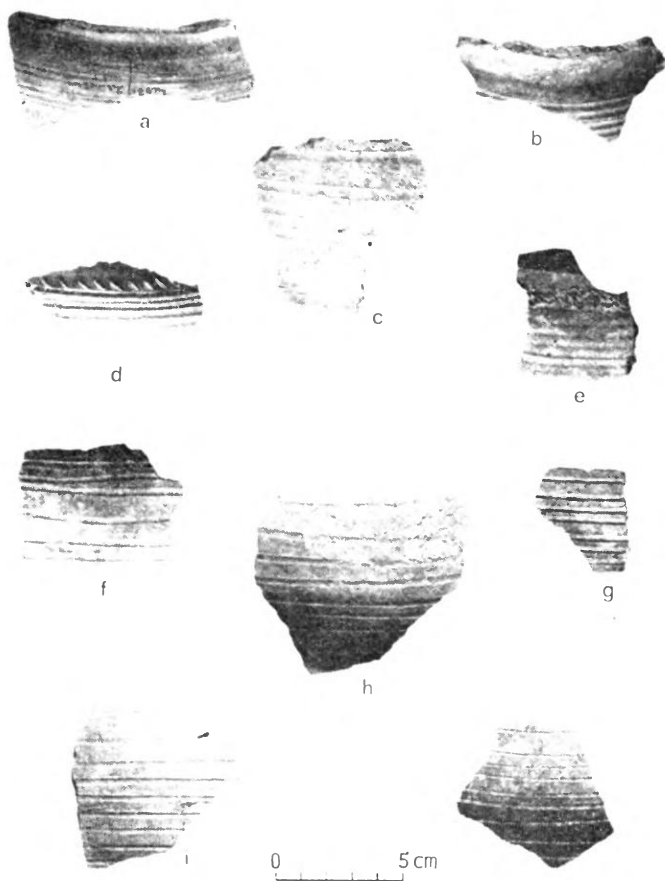
z krawędzią zgrubioną, ukośnie ściętą. Spośród środkowych fragmentów naczyń jeden jest zdobiony ornamentem falistym, rytym wielozębnym narzędziem. Dno płaskie bez podsypki. Barwa ceramiki brunatna. Przełomy ciemnobrunatne. Domieszka grubo- i średnioziarnistego tłucznia. 2) 348 fragmentów naczyń, w tym ułamki: brzegów 24, den 6, środkowych części naczyń 318. Ceramika jest lepiona ręcznie, silnie obtaczana. Wśród brzegów wyróżniono 3 egzemplarze pochodzące z naczyń o cylindrycznych szyjkach (Tabl. I,1,2). Pozostałe ułamki reprezentują naczynia o średnicach 18—19 cm z wychylonymi na zewnątrz brzegami, najczęściej lekko pogrubionymi o zaokrąglonych krawędziach (Tabl. I,3,6). Są to typy naczyń powszechnie spotykane w warstwach leżących poniżej. Bardziej rozwiniętą formę przedstawia brzeg wychylony na zewnątrz o krawędzi profilowanej, dwustronnie rozszerzonej na końcach (Tabl. I,4). Fragment ten zawiera dużą ilość domieszki w postaci piasku i stąd też posiada silne rysy powstałe w czasie obtaczania. Spośród środkowych części naczyń 157 ułamków posiada ornament w postaci dookólnych żłobków. Kilka fragmentów zdobionych jest w górnej części brzuśców ukośnymi nacięciami lub ornamentem falistym, rytym wielozębnym narzędziem. Dna przeważnie płaskie o nierównych powierzchniach. Barwa ceramiki od jasnobrunatnej do ciemnoszarej. Przełomy ciemnoszare (5—7 mm, rzadziej 7—9 mm). Domieszka w postaci średnioziarnistego piasku, niekiedy tłucznia.

Warstwa VIc zalegała nad warstwą VII i w południowej części wykopu posiadała miąższość 70 cm. Strop jej w części południowej leżał na głębokości 2,4 m i opadał w kierunku północnym. Warstwę VIc stanowiła ziemia brunatna, miejscami czarna, o dużej wilgotności, z drobnymi okruchami polepy i kamieni. W warstwie tej wystąpiły pasma intensywnie czarnej ziemi, zawierające duże ilości węgla drzewnych i polepy.

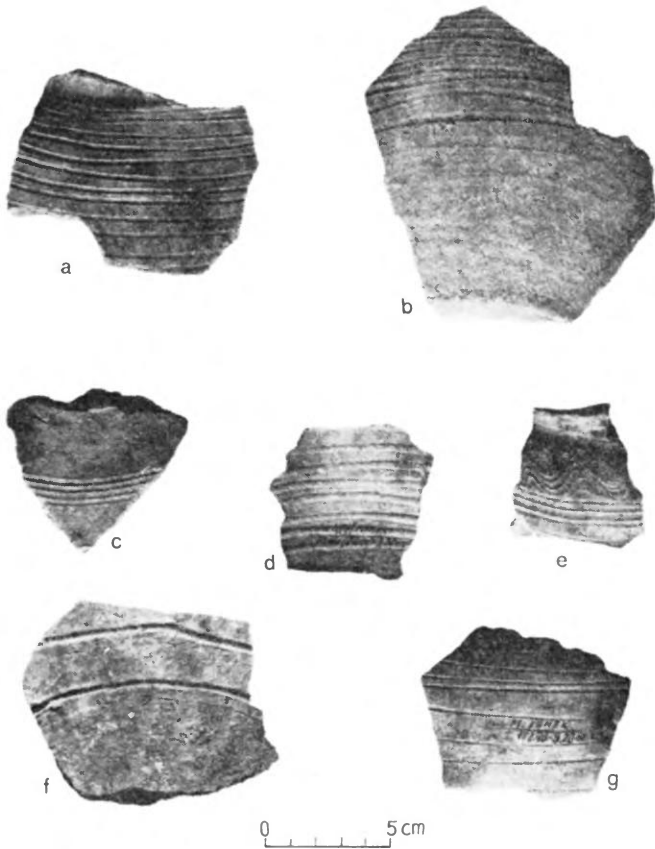
Ceramika wczesnośredniowieczna. 1) 1218 fragmentów naczyń, w tym ułamki: brzegów 84, den 49, środkowych części naczyń 1085. Ceramika jest lepiona ręcznie, silnie obtaczana. Brzegi dzielą się na dwie zasadnicze grupy. Do pierwszej (7 fragmentów) należą brzegi naczyń z cylindryczną szyjką, o krawędziach prostych lub ukośnie ściętych do środka (Tabl. III,4,10). Drugą grupę reprezentują naczynia o przewężonej szyjce z brzegami wychylonymi na zewnątrz. Są to brzegi: a) lekko profilowane, wyraźnie pogrubione o zaokrąglonych krawędziach (Tabl. II,1b,6c; III,5,11,12); b) brzegi o krawędzi ściętej, nieco podniesionej na końcu (Tabl. II,1c,6b,6d; III,7); c) brzegi o krawędziach bardziej lub mniej zachylonych do wewnątrz (Tabl. II,3,4,6a,6e,7). Na uwagę zasługuje fragment niewielkiego naczynia (Tabl. II,5) nawiązującego do starszych form ceramiki. Około połowa ułamków naczyń posiada ornament w postaci żłobków (Tabl. II,3,5,7,8,14). Na kilku egzemplarzach występuje motyw pojedynczej linii falistej nad żłobkami poziomymi (Tabl. III,13), ornament w postaci nacięć nad żłobkami poziomymi (Tabl. II,2,10; III,10), ornament dołków (Tabl. III,9). Rodzaje ornamentacji ceramiki pokazane są na zdjęciach (Ryc. 9—11). Fragment brzuśca znalezionej w stropie warstwy VIc posiada na powierzchni zewnętrznej krople żółtego szkliwa. Dna przeważnie płaskie, bez podsypki, lub ze śladami wykruszonej podsypki. Kilka fragmentów reprezentuje dna wklęsłe i z pierścieniem dookólnym (Tabl. II,11,12,14). Na 5 fragmentach wystąpiły znaki garncarskie, na ogół

Ryc. 9. Lublin - Zamek. Wykop I. Warstwa VIc. Przykłady ornamentacji ceramiki

Ryc. 10. Lublin - Zamek. Wykop I. Warstwa VIc. Przykłady ornamentacji ceramiki

Ryc. 11. Lublin - Zamek. Wykop I. Warstwa VIc. Przykłady ornamentacji ceramiki

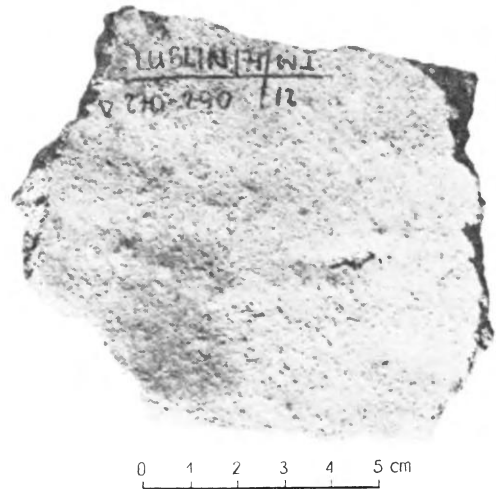
mało skomplikowane w postaci krzyża lub krzyża w kole (Tabl. II,16). Jeden znak jest bardziej złożony (Tabl. II,15). Na 3 dnach obserwujemy odbicie usterek technicznych koła — pęknięcie nakładki, oraz wgłębienia powstałe najpewniej po wystającej osi. Barwa ceramiki przeważnie brunatna o różnych odcieniach. Występują też fragmenty o zabarwieniu ceglasterbrunatnym i kremowosiwym. Przełomy skorup z reguły ciemniejsze, najczęściej ciemnoszare (5—8 mm, rzadziej 10 mm). Domieszkę stanowi drobno- i średnioziarnisty piasek dodawany w umiarkowanych ilościach. Ceramika jest lepiona ręcznie, silnie obtaczana. Na powierzchniach wewnętrznych, zwłaszcza w górnych częściach brzuśców i na stykach dna ze ścianką, zachowały się ślady dolepienia i najintensywniejszego ugniatania, nie zatarte przy obtaczaniu (Ryc. 12).

W warstwie tej znaleziono także: gliniany, tulejkowaty uchwyt naczynia (Tabl. II,17), przęślik gliniany (Tabl. II,13), hak żelazny (Tabl. II,19), fragment sprzączki od pasa (Tabl. II,18), grot strzały z trzpieniem do wbijania w drzewce (Tabl. II,20), oraz dużą ilość kości zwierzęcych, zwłaszcza poroży jeleni, na których brak jest śladów obróbki.

Warstwa VIb zalegała nad warstwą VIc, mając strop w południowej części wykopu na głębokości 2 m. W części północnej wykopu granica między warstwami VIc i VIb była trudna do uchwycenia. Warstwa VIb składała się z brunatnej ziemi z wstawkami lessu i piasku tworzącymi jak gdyby nawarstwienia „napływowe” o spadku w kierunku północnym. Podobny układ miały smugi zbutwiałego drewna nasycone dużą ilością węgielków drzewnych. W stropie warstwy zwiększała się zawartość cegieł, kamieni wapiennych i zaprawy. W pro-

filu zachodnim zauważono „rozmyte” plamy po zbutwiałych belkach.

W narożniku północno-zachodnim zarysował się wkop w postaci jamy nr 2.

Ryc. 12. Lublin - Zamek. Wykop I. Warstwa VIc. Wewnętrzna powierzchnia ułamka ceramiki z widocznymi śladami ugniatania

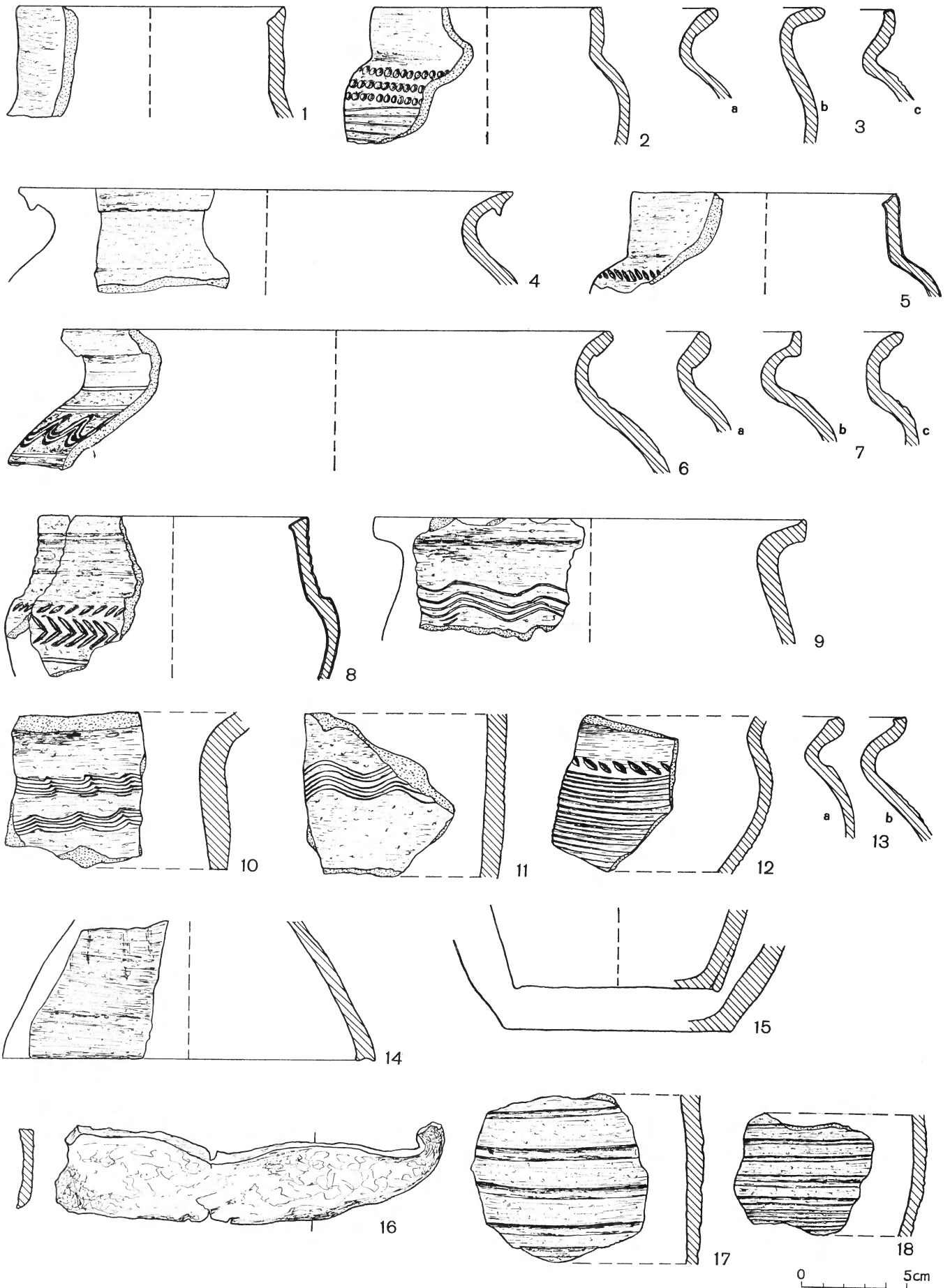
Ceramika wczesnośredniowieczna. 1) 453 fragmenty naczyń, w tym ułamki: brzegów 35, den 12, środkowych części naczyń 406. Ceramika jest lepiona ręcznie, silnie obtaczana. Proporcje występowania typów naczyń i formy brzegów są podobne jak w ceramice opisanej powyżej. Na uwagę zasługują 2 fragmenty naczyń, na których można obserwować techniczny sposób tworzenia brzegów wychylonych, o pogrubionych, zaokrąglonych krawędziach. Uformowano je poprzez „wyciągnięcie” w górę wysokiego brzegu, a następnie zawinięcie zbędnego materiału i doklejenie do ścianki naczynia (Tabl. III,3,6). Rodzaje ornamentów identyczne jak w ceramice z warstwy VIc (Tabl. III,8,15). Dna przeważnie płaskie ze śladami drobnej podsypki. Barwa ceramiki i przełomów (4—6 mm) od jasnożółtej do ciemnoszarej. Domieszka przeważnie drobnoziarnistego piasku w małych ilościach. W stropie warstwy VIb stwierdzono występowanie mało charakterystycznej ceramiki toczonej, siwej (70 ułamków) oraz ceramiki pokrytej szklivem, najczęściej ciemnobrązowym. W warstwie tej wystąpiła też znaczna ilość kości zwierzęcych.

Warstwa VIa, o miąższości 30—40 cm, zalegała nad warstwą VIb i podobnie jak leżące niżej opadała w kierunku północnym. Strop jej w części południowej zarysował się na głębokości 1,7 m, a w części północnej 2,2 m. Warstwa VIa składała się z brunatnej ziemi z „wkładkami” gliny przemieszanej z gruzem kamienno-ceglanym. W narożniku północno-zachodnim przecięta była przez jamę nr 2.

Ceramika neolityczna. 1) 2 fragmenty grubościennych naczyń, w tym ułamek brzegu z zachowaną częścią ucha zdobionego nacięciami. Barwa jasnobrunatna. Przełomy ciemnoszare (8 mm). Domieszka średnioziarnistego piasku.

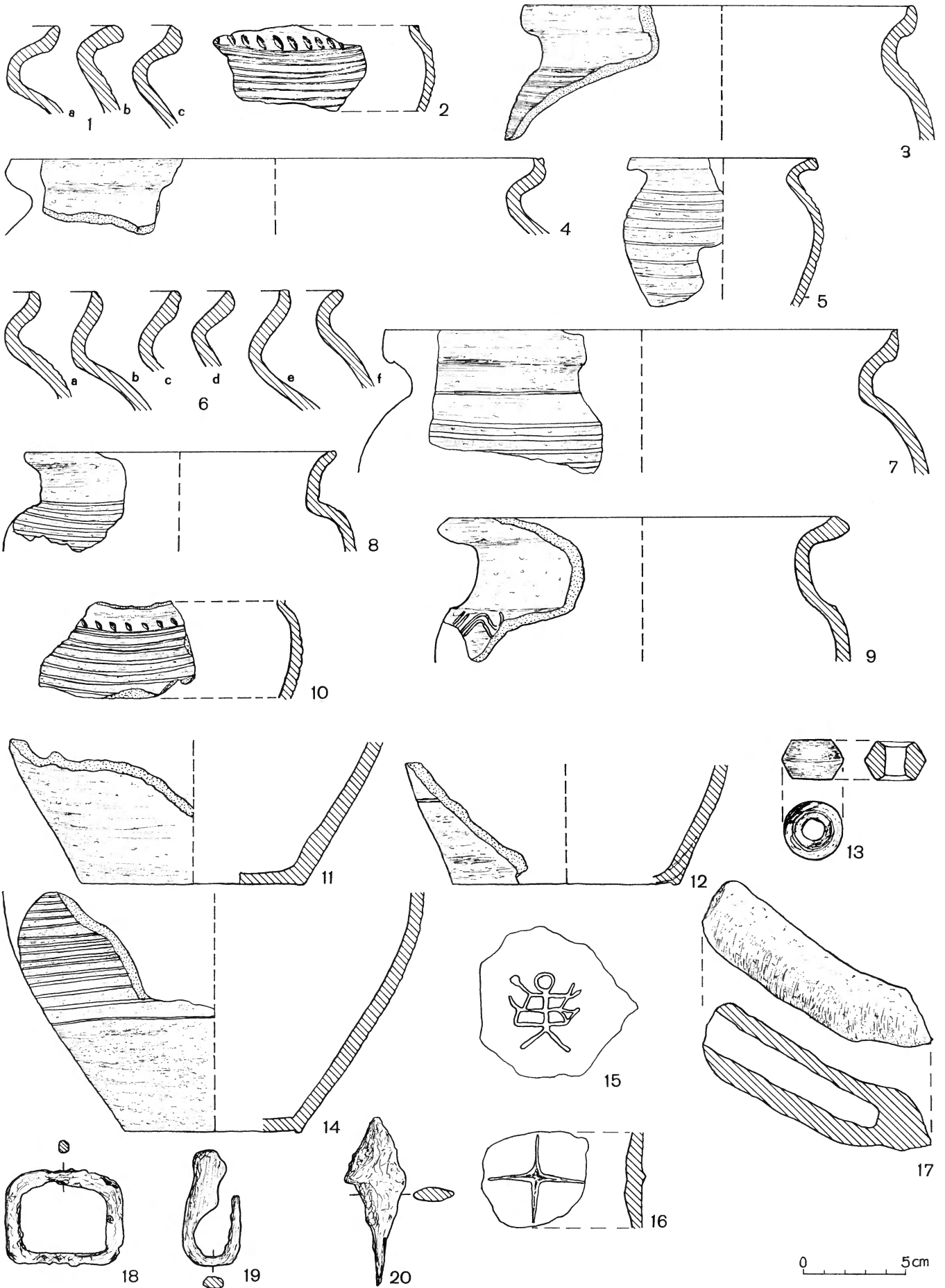
Ceramika wczesnośredniowieczna. W tej grupie ceramiki wyróżniono dwa poziomy chronologiczne. 1) 4 ułamki ceramiki, w tym fragment górnej części małego, grubościennego naczynia o nierównym, lekko wychylonym brzegu. Ceramika jest lepiona ręcznie, posiada nikłe śla-

TABLICA I

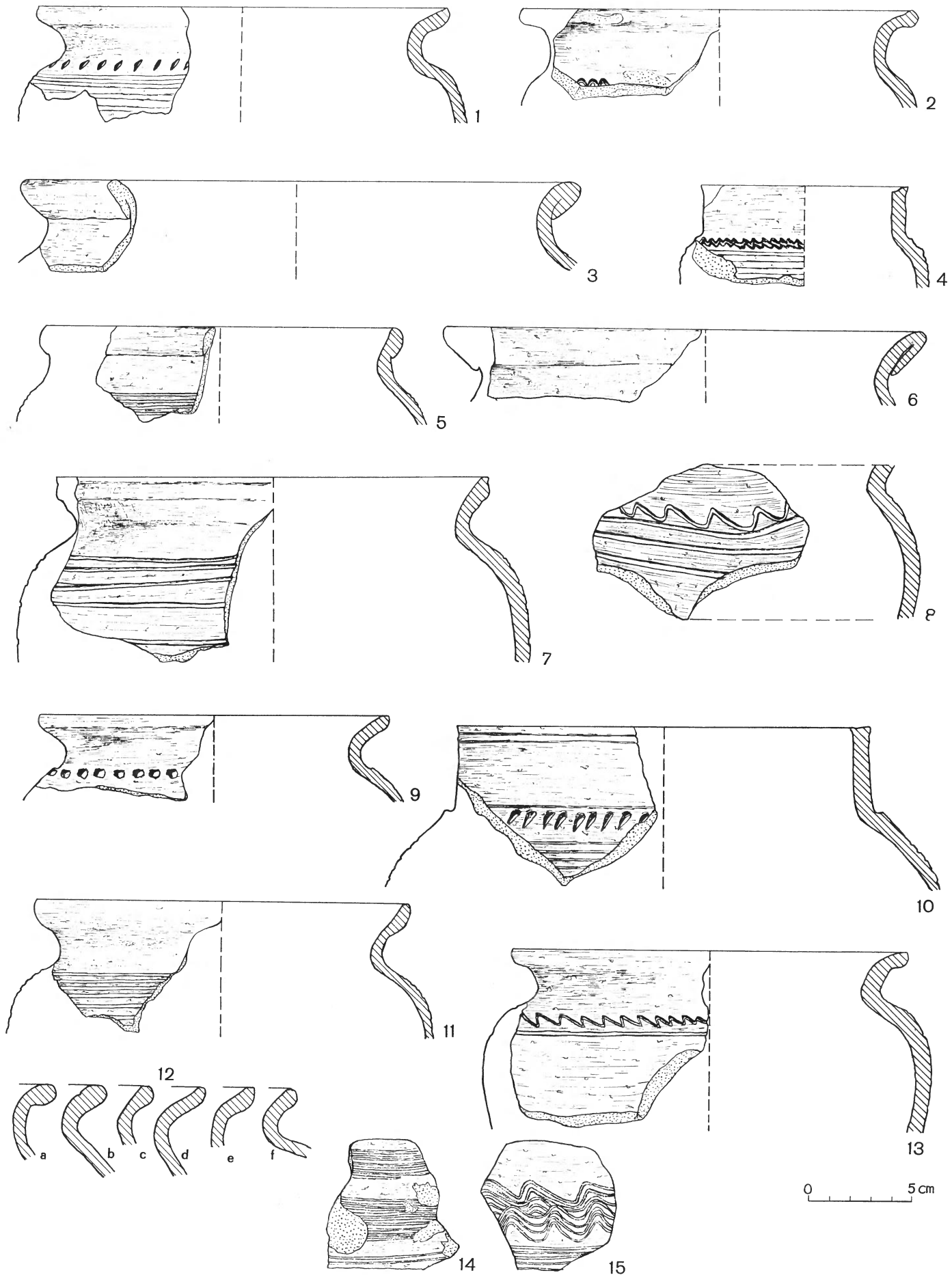
Lublin-Zamek. Wykop I. Warstwa VIII (5,7,9—18). Warstwa VII (1—4,6). Jama 1 (8)

TABLICA II

Lublin-Zamek. Wykop I. Warstwa VIc (1—20)

TABLICA III

Lublin - Zamek. Wykop I. Warstwa VIc (2,4,5,7,9-13). Warstwa (3,6,8,14,15). Warstwa VIa (1)

dy obtaczania. Na powierzchniach zewnętrznych ornament falisty, ryty wielozębnym narzędziem. Barwa jasnobrunatna. Przełomy ciemnobrunatne. Domieszka w postaci tłucznia w dużej ilości. 2) 145 fragmentów naczyń, w tym ułamki: brzegów 13, den 10, środkowych części naczyń 122. Ceramika jest lepiona ręcznie, silnie obtaczana. Ułamki brzegów reprezentują: a) naczynie z cylindryczną szyjką o krawędzi ukośnie ściętej do środka; b) naczynie z przewężeniem w szyjce, zarysowanym barkiem i brzegiem wychylonym na zewnątrz, pogrubionym, o krawędziach zaokrąglonych (Tabl. III,1); c) naczynia z wychylonym brzegiem, często pogrubionym, odróżniające się od opisanego powyżej mniejszym przewężeniem w szyjce i nie posiadające ostro zarysowanego barku. Ornament to najczęściej żłobki dookolne, nacięcia ponad poziomymi żłobkami (4 ułamki), motyw falisty, ryty wielozębnym narzędziem (4 ułamki). Dna płaskie ze śladami wykruszonej podsypki (jedno z pierścieniem dookolnym). Barwa ceramiki brunatna i szarobrunatna. Przełomy najczęściej ciemnoszare (4—6 mm). Domieszka średnio- i drobnoziarnistego piasku. Kilka fragmentów posiada cechy ceramiki siwionej, lecz słabej technicznie.

W warstwie tej znaleziono także: część kafla gzymsowego z ornamentem w postaci nakrapianych guzów, pokrytym zielonym szkliwem, mało charakterystyczne ułamki ceramiki toczonej, siwej (42 fragmenty), ułamki ceramiki pokrytej szkliwem, cienkościenną ceramikę toczoną wykonaną z białej glinki, 2 fragmenty pokrywek naczyń, ułamki dachówek tzw. gąsiorów, duże ilości kości zwierzęcych.

Warstwa V zalegała nad warstwą VIa. W części południowej wykopu strop jej stwierdzono na głębokości 1,5 m, w części północnej nieco niżej, podobnie jak w warstwach poprzednich. Warstwa V to rumosz z kamienia wapiennego z dużą ilością zaprawy i nielicznymi uławkami cegieł. W narożniku północno-zachodnim warstwa ta przecięta była przez jamę nr 2.

Warstwa IV zalegała ponad warstwą V i posiadała miąższość w części południowej wykopu 40 cm, w części północnej 80 cm. Warstwę IV stanowiła ziemia intensywnie czarna w znacznym stopniu przemieszana z lessem, gruzem ceglano-kamiennym i zaprawą.

Ceramika neolityczna. 1) 2 fragmenty naczyń grubościennych. Barwa żółtoszara. Przełomy ciemnoszare. Domieszka drobnoziarnistego piasku.

Ceramika wczesnośredniowieczna. W tej grupie ceramiki wyróżniono dwa poziomy chronologiczne. 1) 7 fragmentów naczyń lepionych ręcznie z nikłymi śladami obtaczania. Na uwagę zasługuje ułamek dna i fragment części przydennej, na których widoczne są ślady doklejania wałków. Barwa jasnobrunatna. Przełomy ciemnobrunatne (7—12 mm). Domieszka średnio- i gruboziarnista. 2) 37 fragmentów naczyń w tym ułamki: brzegu 1 den 6, środkowych części naczyń 30. Ceramika lepiona ręcznie, silnie obtaczana. Duży procent uławków ornamentowany jest dookolnymi żłobkami. Spośród den wyróżniono 3 płaskie, 2 lekko wklęsłe o nierównych powierzchniach, 1 z pierścieniem dookolnym. Barwa ceramiki przeważnie jasnobrunatna. Przełomy ciemnoszare (4—7 mm). Domieszka drobnoziarnistego piasku, w jednym przypadku w dużej ilości.

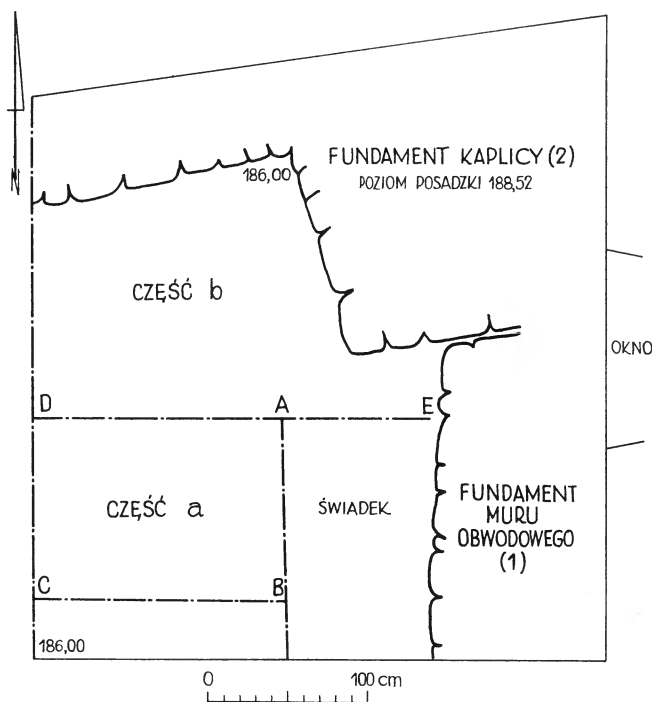
W warstwie tej znaleziono także fragmenty mało charakterystycznej ceramiki toczonej, ułamek dachówki, dużą ilość kości zwierzęcych.

Jamę nr 2 należy uznać za wykop wykonany w XIX w. związany z budową łuku odciążającego, na którym pobudowano ściankę działową.

Warstwy III, II i I zalegają ponad warstwą IV i ponad jamą nr 2. Są to usypiska gruzu ceglano-kamiennego z grudami zaprawy. Należy je interpretować jako warstwy wyrównawcze, nad którymi zalega posadzka betonowa (wysokość niwelacyjna 188,36 m npm).

WYKOP III

Wykop III założono w pomieszczeniu przyległym od strony południowej do kaplicy (Ryc. 3). Odkryto tu dalszy przebieg fundamentu muru obwodowego, który całkowicie został odsłonięty w wykopie I. Odkryto także fundamenty kaplicy zbudowane z łamanych wapieni piaszczystych na zaprawie wapiennej. Główny cel badawczy stanowiło: 1) odsłonięcie i prześledzenie powiązania muru obwodowego z fundamentami kaplicy; 2) rozpoznanie nawarstwień kulturowych i określenie ich związku z murami. Na głębokości 2,5 m przy murze nr 1 pozostawiono świadek, a pozostała część wykopu została podzielona na dwie części: „a” i „b”, które eksplorowano oddzielnie (Ryc. 13).

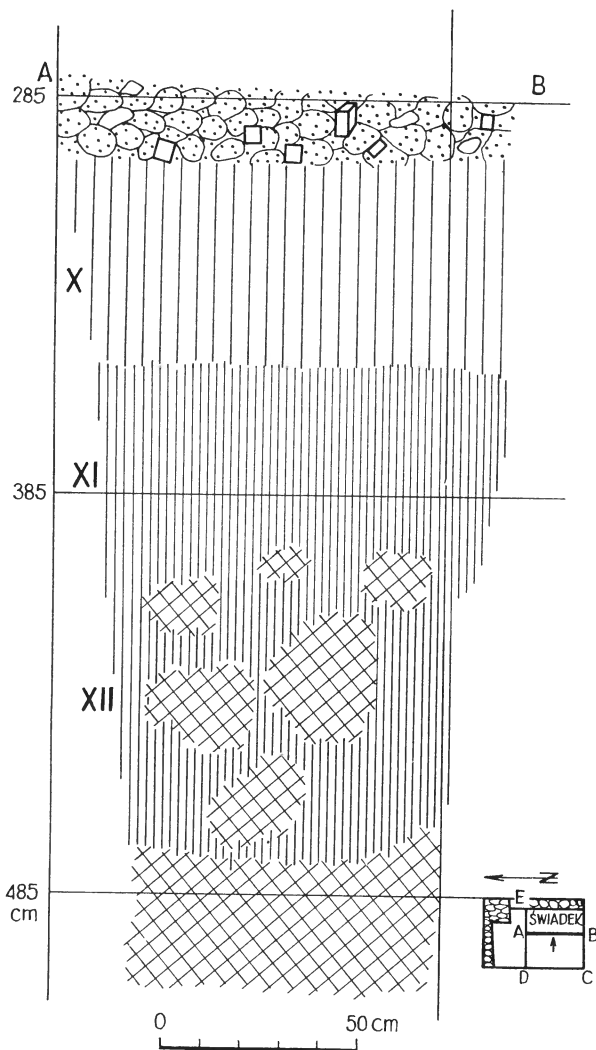

Ryc. 13. Lublin - Zamek. Wykop III. Plan wykopu

Warstwa XII część „a” zalegała ponad calcem, który stanowi złożę lessu (Ryc. 14). Warstwa ta we wschodniej części wykopu miała strop na głębokości 4 m. Strop warstwy opadał ze wschodu na zachód. Warstwę XII stanowi czarna ziemia przemieszana z lessem, zawierająca węgielki drzewne i okrucy polepy.

Warstwa XI część „a” zalegała ponad warstwą XII. We wschodniej części wykopu miała strop na głębokości 3,5 m i maksymalną miąższość 60 cm. Podobnie

jak poprzednia mocno opadała w kierunku zachodnim wyklinowując się i zanikając przy ścianie wykopu. Warstwę XI stanowiła czarna ziemia z zawartością węgielków drzewnych i polepy.

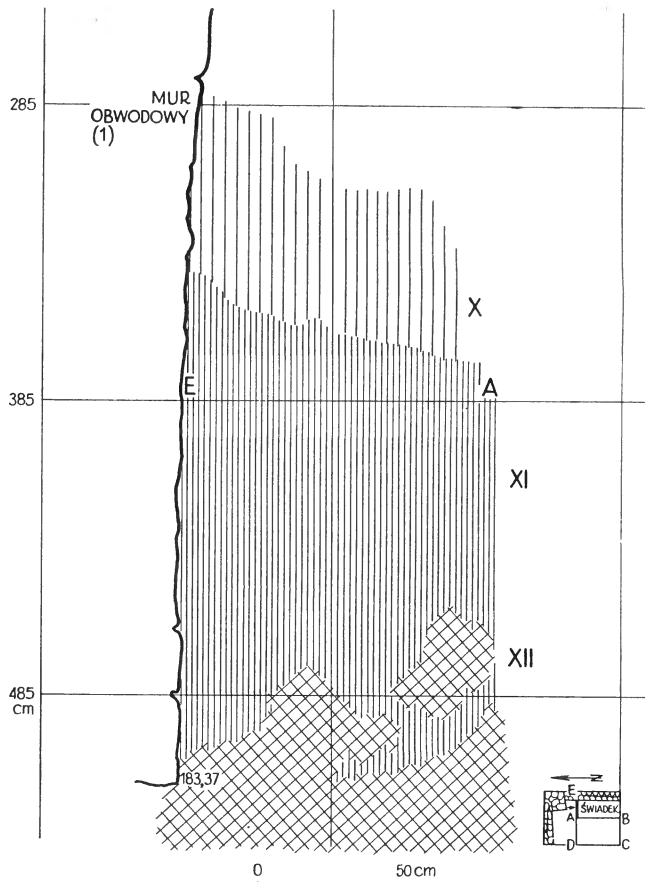
Ryc. 14. Lublin - Zamek. Wykop III. Warstwa XII część „a”. Profil wschodni

Materiał zabytkowy z warstwy XII i XI można rozpatrywać łącznie, ze względu na brak wyraźnie zarysowanej granicy.

Ceramika wczesnośredniowieczna. 1) 48 fragmentów naczyń, w tym ułamki: brzegów 6, den 2, środkowych części naczyń 40. Ceramika jest lepiona ręcznie, silnie obtaczana. Jeden fragment pochodzący z małego naczynia, o odchylonym zgrubionym brzegu, posiada ślady słabego obtaczania i nawiązuje do starszych form ceramiki. Pozostałe brzegi reprezentują znane nam już formy naczyń o wychylonych brzegach i zaokrąglonych krawędziach. Spośród środkowych części naczyń 21 fragmentów posiada ornament w postaci żłobków dookólnych. Jeden fragment zdobiony jest ukośnymi nacięciami umiejscowionymi w górnej części brzośca. Niektóre ułamki na powierzchniach wewnętrznych posiadają ślady ugniatania nie wyrównane przy obtaczaniu. Barwa ceramiki od jasnobrunatnej do ciemnobrunatnej. Przełomy szarobrunatne (4–7 mm). Domieszka drobno- i średnioziarnistego piasku.

W warstwie tej znaleziono także fragmenty 2 żelaznych noży (Ryc. 8f, g).

Warstwa XII część „b” zalegała ponad calcem. Przy murze nr 1 strop jej wystąpił na głębokości 4,8 m (Ryc. 15). W środkowej części wykopu przewęzała się i wznosiła, by następnie ostro opaść w kierunku zachodnim. Warstwę XII stanowiła czarna ziemia przemieszana z lessem, zawierająca węgielki drzewne i okruchy polepy.

Ryc. 15. Lublin - Zamek. Wykop III. Warstwa XII część „b”. Widoczne warstwy kulturalne dochodzące do muru obwodowego

W spągu tej warstwy, przy profilu północnym, wystąpiła warstewka intensywnie czarnej ziemi z dużą zawartością węgielków drzewnych.

Warstwa XI część „b” zalegała ponad warstwą XII. Strop jej przy murze nr 1 wystąpił na głębokości 3,3 m. W tym też miejscu posiadała ona największą miąższość wynoszącą 1,3 m. Warstwa ta, podobnie jak poprzednia, opadała w kierunku zachodnim znacznie się przewężając. Warstwę XI stanowiła czarna ziemia z zawartością węgielków drzewnych i polepy.

Materiał zabytkowy z warstwy XII i XI można rozpatrywać łącznie ze względu na brak wyraźnie zarysowanej granicy. Ceramika występująca w tych warstwach jest w zasadzie jednolita, jedynie w spągu warstwy XII przy profilu natrafiono na pewną ilość ułamków naczyń neolitycznych.

Ceramika neolityczna. 1) 29 fragmentów naczyń, w tym 2 brzegi (jeden zdobiony odciskami palca, drugi nacięciami). Spośród innych części naczyń jeden fragment posiada guz, drugi ucho półokrągłe w przekroju.

Ceramika wczesnośredniowieczna. 1) 131 fragmentów naczyń, w tym ułamki: brzegów 14, den 11, środkowych części naczyń 106. Górne fragmenty reprezentują naczynia z wychylonymi brzegami o krawędziach najczęściej pogrubionych i zaokrąglonych. Spośród środkowych części naczyń, 44 fragmenty zdobione są dookólnymi żłobkami. Około 20% ceramiki reprezentuje mniej staranne wykonanie. W grupie tej grubość skorup waha się w granicach 6—8 mm. Jako domieszka zastosowano tu większą ilość piasku, nieraz zmieszanego z tłuczniem. Ceramika jest lepiona ręcznie, silnie obtaczana. Spośród den wyróżniono 6 płaskich i 2 wklęsłe. Jedno dno posiada znak garncarski w postaci koncentrycznych kręgów, przeciętych ośmioma liniami prostymi rozchodzącymi się promieniście od środka (Ryc. 8d).

W warstwie tej znaleziono także nożyce sprężynujące (Ryc. 8e).

Warstwa X we wschodniej części wykopu zalega ponad warstwą XI i obniża się w kierunku zachodnim. Wobec wyklinowywania się warstw leżących poniżej i ich zaniku, warstwa X przy profilu zachodnim dochodzi do calca. Warstwa X to ziemia brunatna zawierająca w spągu niewielką ilość ceramiki wczesnośredniowiecznej.

Warstwy IX—I. Ponad warstwą X zalega gruz ceglano-kamienny związany z budową w XIX w. łuku odciażającego, na którym posadowiono ściankę działową. Powyżej, aż do poziomu posadzki, zalegają warstwy przemieszanej ziemi o różnych odcieniach z zawartością gruzu ceglano-kamiennego, zaprawy, lessu i piasku.

Warstwy te zawierały: mało charakterystyczną ceramikę toczoną, siwą, ceramikę pokrytą szkliwem (XVI—XIX w.) i nieliczne ułamki ceramiki wczesnośredniowiecznej, z której na uwagę zasługuje fragment małego naczynia z brzegiem wychylonym na zewnątrz, o górnej części zachylonej do wewnątrz (Ryc. 8c).

ANALIZA MATERIAŁU

Przed przystąpieniem do analizy materiału należy określić wartość naukową zabytków jakimi rozporządzamy. Wykopy I i III założone zostały w pobliżu południowo-wschodniego narożnika Wzgórza Zamkowego, gdzie można by się spodziewać odkrycia ewentualnego wału drewniano-ziemnego. W wykopach nie znaleziono jednak żadnych reliktyw potwierdzających istnienie tego typu umocnień. W tym stanie rzeczy należy uznać, że natrafiono tu, zwłaszcza w wykopie I, na wysypisko odpadków. Tym też można tłumaczyć znalezienie tu wielkiej ilości ceramiki. Dla przykładu na głębokości 2,5—2,7 m wydobyto 325 ułamków ceramiki, przy czym brzegi reprezentują około 40 odrębnych naczyń. Na głębokości 2,9—3,2 m na powierzchni 4 m², wydobyto 648 ułamków, przy czym brzegi reprezentują około 48 odrębnych naczyń. Przeważająca większość ceramiki wczesnośredniowiecznej wykazuje jednolitość warsztatową, co świadczy o małej rozpiętości chronologicznej.

Ceramika neolityczna reprezentowana jest przez kilkadziesiąt ułamków pochodzących przeważnie z środkowych części naczyń. Wystąpiła w większych ilościach w wykopie III w warstwie XII przy profilu północnym. Nieliczne ułamki znalezione w wykopie I w warstwach VIa i IV dostały się tam zapewne wraz z ziemią wyrzucaną z wykopu pod budowę muru. Pod względem technologicznym i ornamentacyjnym zabytki te łączą się z ceramiką kultury pucharów lejkowatych. Ślady osadnictwa z tego okresu stwierdzono także w czasie badań w r. 1969⁵.

Ceramika wczesnośredniowieczna wyznacza dwa poziomy chronologiczne.

Pierwszy poziom reprezentują naczynia lepione ręcznie, grubocienne, z nikłymi śladami obtaczania, o brzegach lekko odchylonych na zewnątrz, pogrubionych i o krawędziach pionowo ściętych (Ryc. 8a; Tabl. I, 9).

Większość fragmentów zdobiona jest ornamentem falistym, rytym wielozębnym narzędziem grzebykowym. Ceramika tego typu, jak wspomniano we wstępie, występowała na terenie Wzgórza Czwartek i w innych punktach Lublina. Analogie pozwalają datować tą ceramikę na VIII w. do połowy X w.⁶

Drugi poziom chronologiczny ceramiki wczesnośredniowiecznej reprezentują naczynia lepione ręcznie z silnymi śladami obtaczania. Analizę typologiczną utrudnia brak całych naczyń i stąd też należy się ograniczyć do wyodrębnienia typów naczyń na podstawie ukształtowania brzegów.

1) Naczynia z brzegami cylindrycznymi i krawędziami prosto lub ukośnie ściętymi do środka. Są one niezbyt liczne (Tabl. I, 1,2; III, 4,10). Zdobione są ornamentem w postaci dołków i ukośnych nacięć umiejscowionych w górnych częściach brzuśców. 2 ułamki brzegów pokryte są chropawym szkliwem koloru zielonego (Tabl. I, 5,8). Zostały one znalezione w wykopie I, w warstwie VIII i w jamie 1. Naczynia te mogą wyznaczać dolną granicę chronologiczną tego zespołu zabytków. Formy naczyń z cylindryczną szyjką cechuje duża rozpiętość chronologiczna. Na cmentarzysku przy

⁵ S. H o c z y k: Z. Ś l u s a r s k i: op. cit. (maszynopis).

⁶ K. R a d w a ń s k i: Wczesnośredniowieczna ceramika krakowska i zagadnienie jej chronologii, „Materiały Archeologiczne”, T. IX, 1968, str. 40—43. Autor wymienia szereg stanowisk z tego okresu, także z terenu Lubelszczyzny; J. G ą s s o w s k i: Materiały do osadnictwa wczesnośredniowiecznego Sandomierszczyzny, „Materiały Wczesnośredniowieczne”, T. VI, 1969, str. 327—331, ryc. 39b, 42; M. K w a p i e n i o w a i i n n i: Badania na Okole w Krakowie w 1963 r., „Materiały Archeologiczne”, T. IX, 1968, str. 206—210.

kościelne św. Jakuba w Sandomierzu, w grobie 103 znaleziono naczynie lepienne ręcznie z lekka obtaczane z cylindryczną szyjką o krawędzi prosto ściętej, datowane na XI w.⁷

Naczynia z cylindrycznymi szyjkami występowały dość często w materiale ceramicznym z Drohiczyzna. Są to naczynia zazwyczaj średnich i małych rozmiarów, na których ornament w postaci dołków i nacięć jest dość często spotykany. Materiał ten datowany został na XII—XIII w.⁸ Występowanie naczyń ze śladami szkliwa na terenie Krakowa stwierdzono w drugiej połowie i przy końcu XI w. Naczynia pokryte szkliwem jednak jeszcze w XIII w. stanowią nikły procent w stosunku do ogólnej ilości ceramiki⁹.

2) Najliczniejszą grupę materiału stanowią naczynia o przewężonej szyjce z brzegami wychylonymi na zewnątrz.

Są to: a) naczynia o brzegu wychylonym, pogrubionym, o zaokrąglonych krawędziach (Tabl. II,1b,6c; III,3,5,6,11,12); b) naczynia o krawędzi ściętej podniesionej na końcu (Tabl. II,1c,6b,6d; III,7); c) naczynia posiadające końce brzegów zachylone do wewnątrz (Tabl. II,3,4,6a,6e,7); d) naczynia o brzegu mocno profilowanym i krawędzi dwustronnie rozszerzonej na końcach (Tabl. I,4); e) naczynia o brzegu profilowanym, mocno zachylonym do wewnątrz dla umieszczenia pokrywy (Tabl. I,7b). Ornament występuje w zasadzie w górnych częściach brzuśców, ale żłobki dookólne pojawiają się także w dolnych partiach naczyń (Tabl. II,14). Naczynia posiadają wysoko podniesiony załom baniastego brzuśca. Największa wydętość brzuśca znajduje się nieco powyżej $\frac{3}{4}$ wysokości naczynia. Ceramika jest lepienna ręcznie i następnie obtaczana, dokładniej w górnych częściach. Na niektórych fragmentach, na powierzchniach wewnętrznych, a zwłaszcza w częściach przydennych, obserwujemy ślady zlepienia wałków i ślady ugniatania nie zatarte przy obtaczaniu. Surowiec użyty do wykonania naczyń, to glina żelazista z domieszką piasku, niekiedy tłuczni. Średnia grubość skorup wynosi 4—6 mm. Wypał dobry lub bardzo dobry. Naczynia wypalane były w atmosferze utleniającej.

Asortyment ceramiki, liczebnej ilościowo, ograniczał się w zasadzie do jednej formy garnka.

⁷ J. Gąsowski: op. cit., str. 416—417, 427—429, ryc. 88. Autor sugeruje, że może to być forma naczynia sepulkralnego. Naczynie to jest podobne do naczyń z wykopu I (por. Tabl. I, 5,8).

⁸ K. Musiałowicz: Drohiczyn we wczesnym średniowieczu. „Materiały Wczesnośredniowieczne” T. VI, 1969, str. 138.

⁹ K. Radwański: op. cit., str. 67.

Rzadko spotyka się garnki małe o średnicach brzegu 12 cm, a także duże o średnicach 25—29 cm.

Naczynia tego samego typu wystąpiły na Czwartku i w innych punktach Lublina¹⁰. Podobne formy znalezione w Krakowie i na stanowisku przy kościele św. Jakuba w Sandomierzu datowane są na XII—XIII w.¹¹

Omawiany materiał odróżnia się znacznie od ceramiki pokrytej pobiałką, datowanej na ten sam okres, a znalezionej podczas badań w 1966 r. w Chełmie, woj. lubelskie. Ceramika z Chełma została określona jako charakterystyczna dla zachodnich ziem ruskich, a zwłaszcza dla ziemi halińskiej¹².

W materiale ceramicznym uzyskanym w trakcie badań w 1971 r. na Wzgórzu Zamkowym w Lublinie brak jest mis, dzbanów, naczyń z uchami i ceramiki siwej, typowej dla XIV i XV w.¹³

W czasie prac prowadzonych na tym obiekcie w latach poprzednich odkryto (np. w wykopie 6), między innymi, duże ilości ceramiki średniowiecznej: naczynia siwione, ułamki dzbanów, mis, pokrywek, brzegów z okapem. Brak tych znalezisk w wykopach założonych w 1971 r. tłumaczyć należy tym, że nawarstwienia przestały się gromadzić z chwilą zbudowania kaplicy i muru obwodowego.

ZAKOŃCZENIE

Przekazy historyczne odnoszące się do najwcześniejszych dziejów Wzgórza Zamkowego są ubogie i stosunkowo późne. Wymienić tu należy wzmiankę o archidiakonie lubelskim pochodzącą z 1198 r. i dokument z 1224 r. wymieniający imię lubelskiego kasztelana¹⁴.

W XIII w. Lublin jest wielokrotnie wymieniany na tle walk polsko-ruskich, najazdów Tatarów, Litwinów, Jadźwingów. Opis walk z 1244 r. wspomina o pożarze kościołów. Według hipotezy Z. Sułowskiego jednym z tych obiektów sakralnych był kościół św. Trójcy, którego kontynuację stanowi kaplica zamkowa¹⁵. W tym też okresie, tj. w latach 1243—1244, rozpoczyna się krótkotrwałe panowa-

¹⁰ S. Hoczyk, Z. Ślusarski: op. cit., (maszynopis).

¹¹ J. Gąsowski: op. cit., str. 434—470; K. Radwański: op. cit., str. 62—64, ryc. 38, typy 21,23,31.

¹² J. Gurba, I. Kutyłowska: Sprawozdanie z badań wczesnośredniowiecznego grodziska w Chełmie Lubelskim, „Sprawozdania Archeologiczne”, T. XXII, 1970, str. 231—241.

¹³ J. Kruppé: Garncearstwo warszawskie w wiekach XIV i XV, Wrocław—Warszawa—Kraków 1967, str. 105, 111.

¹⁴ Z. Sułowski: op. cit., str. 35.

¹⁵ Z. Sułowski: op. cit., str. 36.

nie księcia halickiego Daniela, któremu przypisuje się zbudowanie na Wzgórzu Zamkowym kamiennej wieży — donżonu¹⁶. Kronikarskie relacje o tych wydarzeniach wywodzą się z Rocznika Świętokrzyskiego Nowego, który został sporządzony zapewne w XV w. Historycy mają zastrzeżenia co do wiarygodności tego źródła, a tym samym co do informacji o działalności budowlanej Daniela w Lublinie¹⁷.

K. Myśliński, po analizie źródeł pisanych i rozpatrzeniu sytuacji polityczno-gospodarczej w XIII w., formułuje wniosek, że donżon nie ma nic wspólnego z rzekomym panowaniem Daniela w Lublinie, a jego budowę można odnieść do innych czasów. Dalej K. Myśliński sądzi, że pierwsze budowle murowane na Wzgórzu Zamkowym, donżon i kaplica, pochodzą z czasów Władysława Łokietka¹⁸.

Należy tu zauważyć, że mur obwodowy oraz fundament kaplicy zbudowane są z dość twardego

¹⁶ I. Buczkowa: op. cit., str. 3.

¹⁷ K. Myśliński: op. cit., str. 172—175.

¹⁸ K. Myśliński: op. cit., str. 183—184.

wapienia z dużą domieszką piasku, donżon zaś z charakterystycznego kamienia zlepieńca muszlowatego. Poważnym argumentem wskazującym, być może, na słuszność przypuszczeń K. Myślińskiego jest fakt, że w wykopach nie stwierdzono występowania odłamków zlepieńca muszlowatego, mimo że położone one były stosunkowo blisko donżonu.

Wobec braku znalezisk datujących i słabej znajomości ceramiki lubelskiej z przełomu wczesnego średniowiecza i średniowiecza, metodami archeologicznymi nie da się w chwili obecnej dokładnie ustalić datowania, aczkolwiek w wykopie I warstwy VIa, VIb, i V uznać można za odpowiadające czasowi budowy muru obwodowego (zawierają, między innymi, ceramikę z VIII—X w. wyrzuconą wraz z ziemią z wkopu pod budowę muru i zalegają nieco powyżej odsadzki).

Wyniki badań zdają się wskazywać, że mur obwodowy oraz fundamenty krypty kaplicy zbudowano najpóźniej w samych początkach XIV w. Analiza i analogie pozwalają datować materiał zabytkowy od połowy XII w. do końca XIII w.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Археологические исследования проведенные в 1971 году на юго-восточном крыле люблинского замка не были запланированы и имели интервенционный характер. Необходимость проведения этих работ возникла в связи с открытием в ходе строительных работ фундамента старой окружной стены в части замка прилегающей к каплице.

В раскопах I и III обнаружены следы неолитического поселенчества, поселенчества с VIII в. до половины X в., а прежде всего открыто большое количество керамики раннего средневековья, представленной черепками сосудов вылепленных вручную и затем сильно обточенных.

Описанный материал значительно отличается от керамики покрытой белой глазурью датированной на XII—XIII вв., открытой в 1966 г. в Хелме, люблинское воеводство. Материал из Хелма был признан как свойственный землям западной Руси, главным образом галицкой. В керамике открытой на Замковом Взорье в Люблине в 1971 г. не констатировано присутствия керамики, типовой для XIV и XV вв.

Во время исследований проведенных на этом объекте в прошедших годах обнаружено (напр. в выко-

пе 6) между прочим большое количество средневековой керамики, как: сосуды сероватого цвета (сивые), обломки кувшинов, мисок, крышек итп. Отсутствие этих находок в выкопах заложенных в 1971 г. следует объяснять тем, что культурные наслоения прервали там свое скопление с моментом постройки каплицы и окружной стены.

Ввиду отсутствия датирующих находок, а также слабого распознавания люблинской керамики с перелома начала средневековья и середины средневековья, в настоящий момент не представляется возможным уточнить конкретно датирование окружной стены, хотя слои VIa, VI в, V в выкопе I можно засчитать ко времени отвечающему стройке стены (между прочим они содержат керамику с VIII в. до половины X в., выброшенную вместе с землей из выкопа под фундамент и залегают немного выше нижней части стены).

Исходя из этого можно судить, что окружная стена, а также подземелья каплицы были построены самое позднее в начале XIV в. Проведенный анализ и аналогии позволяют датировать древностный материал на период от половины XII в. до конца XIII в.

S U M M A R Y

The excavations carried out in the south-eastern wing of the Lublin Castle in 1971 had not been planned and were a kind of "intervention". They were necessary,

as during certain building operations, the foundation of the old surrounding wall had been revealed in a part of the castle adjacent to the Castle Chapel.

Traces of neolithic settlement, and of that dating from the period between the 8th and the middle of the 10th century, were discovered in sections I and III; first of all, a great deal of early mediaeval pottery (fragments of vessels which were hand-made and then turned on a potter's wheel) was found there.

This material differs considerably from the whitened pottery dated to the 12th—13th cent., discovered during the 1966 excavations at Chełm, Lublin Voivodship. The material from Chełm has been considered to be characteristic of the western Russian territories, especially of the area of eastern Galicia. Among the pottery, discovered during the 1971 excavations on the Castle Hill in Lublin, no vessels typical of the 14th and 15th centuries were found.

During the excavations carried out there in the previous years, a great deal of mediaeval pottery, such as grey vessels, fragments of jars, dishes and lids, was found. The lack of such finds in the 1971 excavation season should be explained by the fact that, since the

chapel and the surrounding wall were erected, the culture-bearing layers have not been accumulated any more.

As no dating indicators have been found, and owing to the insufficient knowledge of the Lublin pottery, dating from the turn of the early Middle Ages and the Middle Ages, it is now impossible to date precisely the surrounding wall, using archaeological methods. However, the layers VIa, VIb and V in section I may be considered to be corresponding to the period of time when the wall was built (they contain, among others, pottery dating from the period between the 8th and the middle of the 10th cent. thrown out together with earth while digging for the foundations, and they are situated a little above the plinth).

It may be assumed that the surrounding wall and the foundations of the crypt of the chapel were built no later than at the very beginning of the 14th century.

On the basis of an analysis and of analogies, the material discovered can be dated to the period from the middle of the 12th to the end of the 13th century.

BARBARA ZAWADZKA-ANTOSIK

WCZESNOŚREDNIOWIECZNE CMENTARZYSKO W OBUDOWIE KAMIENNEJ W GRZEBSKU, POW. MŁAWA

МОГИЛЬНИК РАННЕГО СРЕДНЕВЕКОВЬЯ В КАМЕННОЙ ОБКЛАДКЕ В ГЖЕБСКЕ, ПОВЯТ МЛАВА
AN EARLY MEDIAEVAL CEMETERY WITH GRAVES IN STONE SETTING AT GRZEBSK, MŁAWA DISTRICT

Praca niniejsza przedstawia wyniki ratowniczych badań wykopaliskowych przeprowadzonych w miejscowości Grzebsk, pow. Mława na stan. 4, cmentarzysku wczesnośredniowiecznym w obudowie kamiennej¹. Znajdowało się ono w odległości ok. 2,5 km na zachód od wsi Grzebsk i 600 m na wschód od ostatnich zabudowań wsi Łęg, na północ od szosy prowadzącej do Grzebska (Ryc. 1). Położone było na zwirowato-piaszczystym wyniesieniu, na skraju słabej wysoczyzny schodzącej w kierunku zachodnim do wąskiego pasa podmokłych łąk, stanowiących wschodnią granicę wsi Łęg. Teren zajęty przez cmentarzysko stanowił własność PGR w Grzebsku i z uwagi na obecność kamieni, nie był uprawiany.

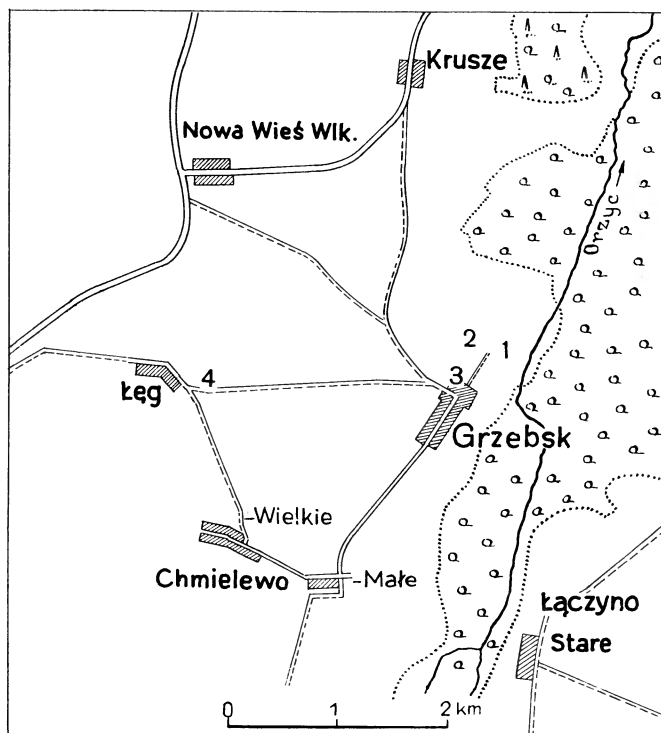
Cmentarzysko odkryto² w 1962 r. podczas eksploracji kamieni i piasku do budowy drogi z Łęgu do Grzebska. Wtedy to natrafiono i zniszczono kilka grobów szkieletowych³. Wiadomość o odkryciu

¹ Na terenie wsi Grzebsk znajdują się jeszcze 3 stanowiska archeologiczne wczesnośredniowieczne: stan. 1 — grodzisko „Kopiec”, stan. 2 — osada podgrodowa i stan. 3 — cmentarzysko szkieletowe. Por. J. Antoniewicz, M. Gozdowski: Wyniki badań powierzchniowych w dorzeczu górnego Orzycy, „Sprawozdanie PMA”, T. IV, 1951, str. 67—68; L. Rauhut: Wczesnośredniowieczne cmentarzyska w obudowie kamiennej na Mazowszu i Podlasiu, „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, T. I, 1971, str. 537.

² Pierwszych zniszczeń dokonano w czasie okupacji kiedy rozpoczęto budowę drogi do Grzebska i wtedy odkryto cmentarzysko, ale nikt się znaleźskami nie zainteresował i uległy one zniszczeniu (wg. informacji miejscowej ludności). J. Antoniewicz i M. Gozdowski w czasie swoich badań ominęli stanowisko od północy i dlatego nie uwzględnili go w sprawozdaniu.

³ Por. L. Rauhut: op. cit., str. 536.

cmentarzyska dotarła do Mławy, gdzie zainteresował się nią miejscowy działacz, sędzia R. Juszkiewicz. Udał się on do Grzebska, wstrzymał wybieranie piasku i zabezpieczył czaszkę oraz miecz żelazny z jednego grobu. O fakcie znalezienia miecza i niszczeniu cmentarzyska powiadomił on następnie Państwowe Muzeum Archeologiczne w

Ryc. 1. Grzebsk, pow. Mława. Plan sytuacyjny stanowisk. Grodzisko „Kopiec” (1). Osada podgrodowa (2). Cmentarzysko szkieletowe (3). Cmentarzysko w obudowie kamiennej (4)

Warszawie. Do Grzebska wydelegowany został L. Rauhut, który zorientował się w stanie obiektu i przywiózł do PMA zabezpieczone przedmioty. Meldunek o niszczeniu cmentarzyska przekazał on następnie Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków, który postanowił przeprowadzić ratownicze badania wykopaliskowe. Zostały one podjęte w 1963 r. i finansowane były przez Wydział Kultury Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Warszawie. W okresie od 16 września do 16 października przebadano 285 m² powierzchni cmentarzyska i wyeksplorowano 9 grobów. Z uwagi na bardzo złą pogodę i spóźnioną porę roku nie udało się zakończyć badań i zostały one przerwane. Prace podjęto w 1965 roku. W dniach od 2 czerwca do 10 lipca przekopano 450 m² cmentarzyska i odsłonięto dalszych 7 grobów. W ciągu tych dwóch sezonów wykopaliskowych udało się w całości przebadać zachowany fragment cmentarzyska. Prace wykopaliskowe prowadziła autorka niniejszej monografii przy współpracy w 1965 r. Wiesławy Gawrysiak z Pracowni Rysunkowej PMA oraz Andrzeja Jeleńskiego studenta archeologii UW.

Zachowany fragment cmentarzyska miał kształt dosyć wąskiego, łukowatego cypla o wymiarach ok. 7×25 m, zorientowanego z zachodu na południowy wschód, o poniszczonych od zachodu i południa brzegach (Ryc. 2). Od wschodu był silnie podorany, a od północy występowały doły, po wybranym piasku. Z całego cmentarzyska ocalał tylko jego północno-wschodni skrawek, a reszta została zupełnie zniszczona. Od zachodu, północy i wschodu nieużytek otoczony był ornymi polami, a od południa granicę jego stanowiła szosa. Cały zachowany teren był bujnie porośnięty trawą.

Siatką arową (zorientowaną zgodnie ze stronami świata), wytyczoną przez inż. J. Fellmana z Politechniki Warszawskiej, objęto całą zachowaną część cmentarzyska oraz fragmenty pola poza terenem występowania kamieni. Główny reper wysokościowy, przyjęty jako 100.00 m założono na dużym kamieniu znajdującym się na południowym skraju drogi (Ryc. 2). Ogółem przebadano 735 m² powierzchni cmentarzyska. Sprawozdania z prac wykopaliskowych zostały złożone Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków, który materiał przekazał do PMA⁴.

⁴ Materiały z wykopalisk zostały częściowo uwzględnione w pracy L. Rauhuta: op. cit., oraz w artykule Ł. i J. Okuliczów: Pradzieje ziemi zawkrzańskiej, „Studia i Materiały do dziejów ziemi Zawkrzańskiej”, T. I, 1971, str. 29.

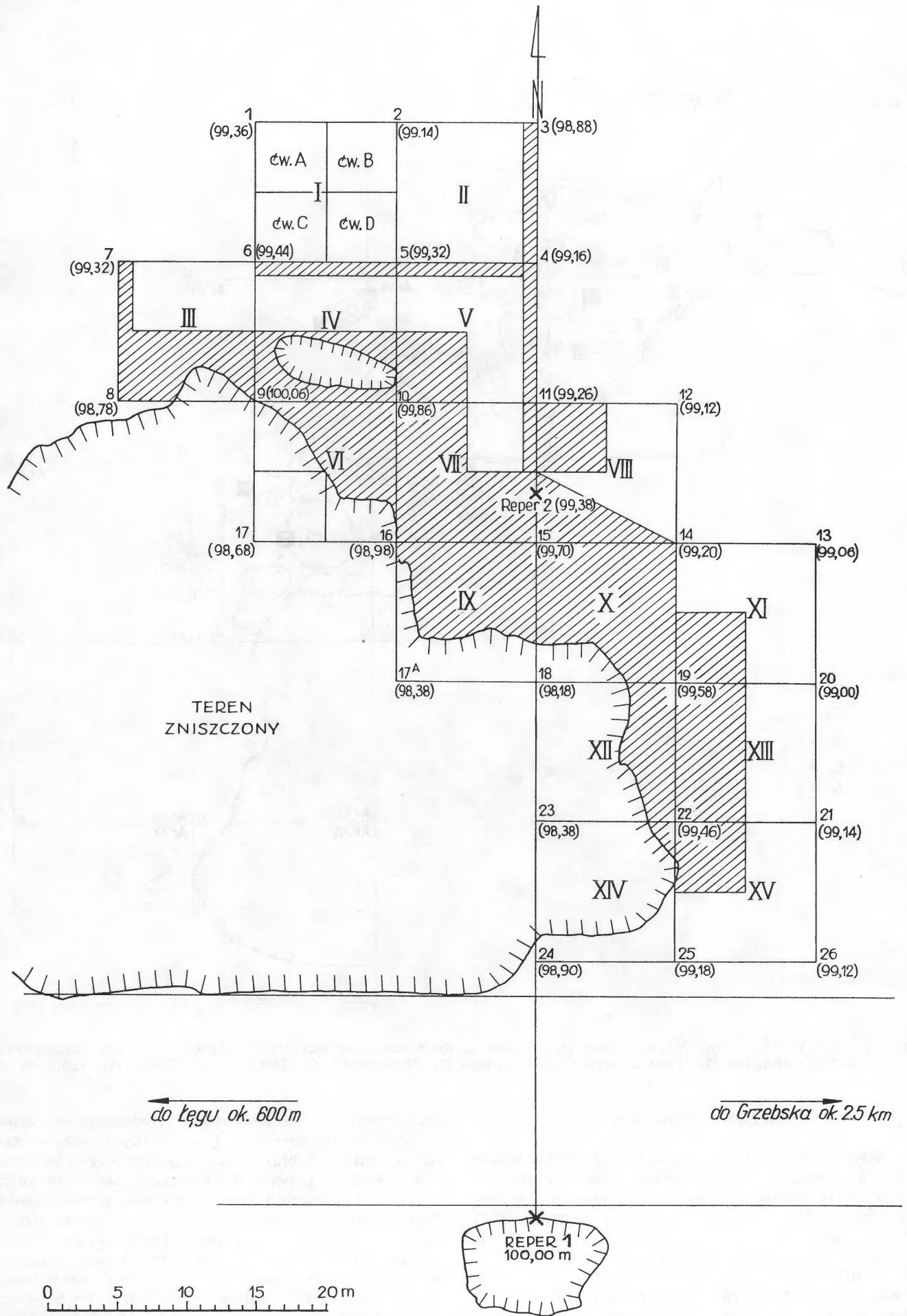
Według wstępnych obliczeń przed eksploracją cmentarzyska wydawało się, że ocalało ok. 30% obiektu. Podczas prac okazało się jednak, że zniszczenia są większe, przeszło połowa bowiem zachowanego odcinka została zniszczona przez duże i głębokie doły (Ryc. 3). Zarysowały się one dopiero po zdjęciu darni, a niekiedy, po usunięciu skupisk drobnych kamieni. Jak się zdaje doły te, obecnie wypełnione przemieszaną ziemią, służyły okolicznej ludności w jakimś okresie czasu, do kopcowania ziemniaków. Żadnych jednak informacji na ten temat nie udało się uzyskać. Na terenie cmentarzyska, głównie w zniszczonej przez wkopy części odsłonięto 6 jam zawierających fragmenty naczyń z okresu halszackiego. Ułamki tej ceramiki występowały również luźno w piasku, pomiędzy kamieniami i pod brukiem. Znajdowano także spalone kości. Nie odsłonięto jednak żadnego grobu popielnicowego. Materiał halszacki nie jest brany pod uwagę w niniejszym opracowaniu i zostanie on przedstawiony w osobnym artykule.

Ogółem odsłonięto i wyeksplorowano 16 grobów: 14 szkieletowych i 2 ciałopalne. Lokalizacja ich na przebadanym terenie przedstawia się następująco: na polu ornym w partii północnej odkryto grób nr 1 — ciałopalny pod brukiem; w północno-zachodniej części, gdzie zachowały się, miejscami zniszczone obstawy i bruki kamienne wystąpiła większość grobów szkieletowych: nr 2—11 i 13—15 (Ryc. 3 i 4), a na zabrukowanym odcinku w partii wschodniej znajdowały się dwa groby: nr 12 szkieletowy i nr 16 ciałopalny, jamowy pod brukiem (Ryc. 3 i 5). Uzyskany w wyniku prac wykopaliskowych materiał zabytkowy był bardzo źle zachowany i w większości nie nadawał się do konserwacji.

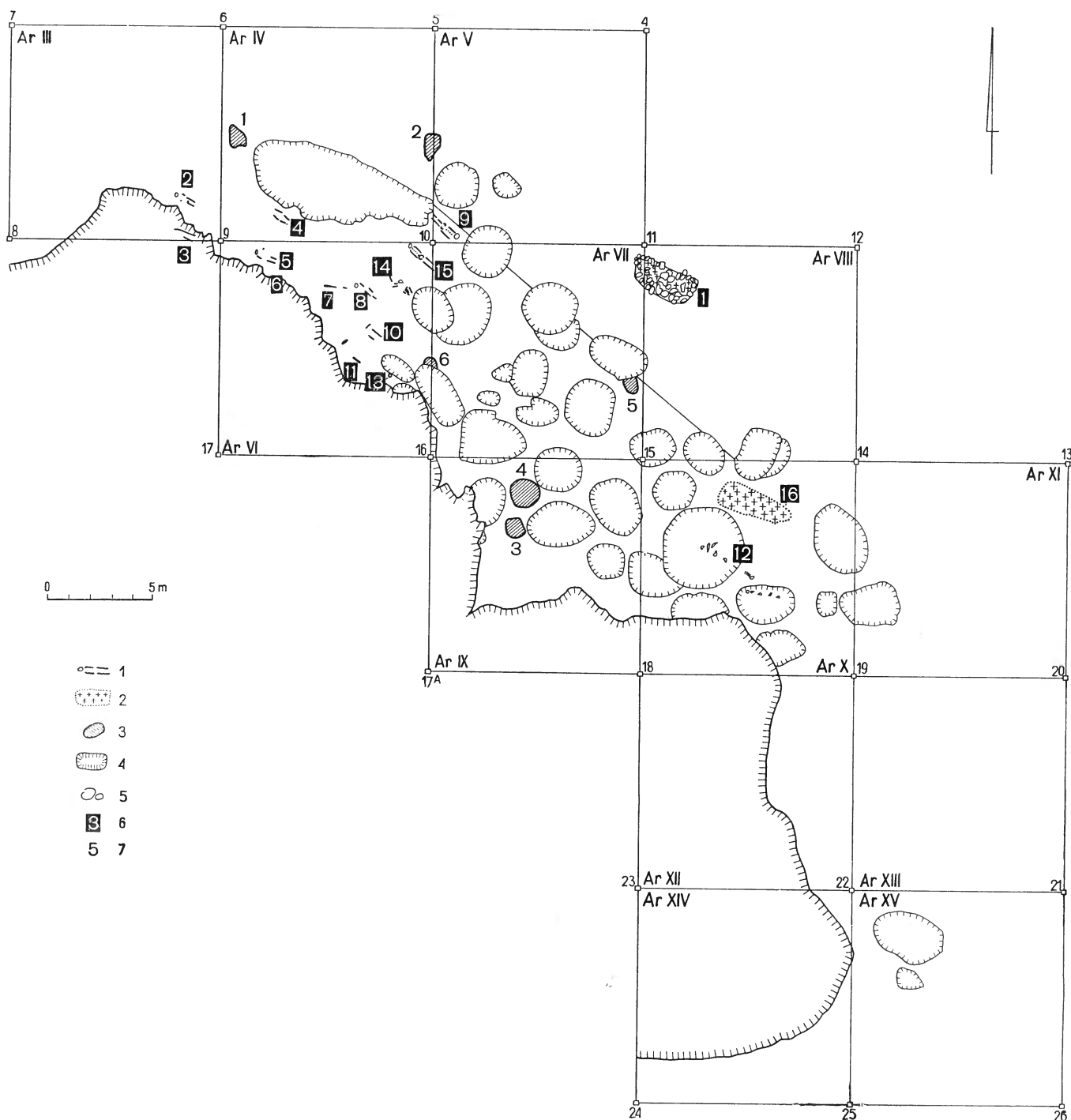
Grób 1, ciałopalny

Został odsłonięty w północnej partii cmentarzyska na polu ornym, w arze VIII, ćw. A. Pierwsze kamienie wystąpiły 25 cm poniżej powierzchni. Kształt bruku zbliżony do połówki koła zorientowany w kierunku PnPnZ, był tworem przypadkowym powstałym przez wybranie kamieni. Potwierdza to również 40 cm różnica wysokości między południową i północną krawędzią kamieni. Bruk miał grubości ok. 35 cm i składał się z 1—3 warstw. Spalone kości, układające się po dłuższej osi grobu występowały już między brukiem razem z ułamkami spalonego drewna. Pod kamieniami na głębokości 60—90 cm od powierzchni grobu wystąpiły drobne ułamki spalonych kości i drewna, głównie w partii północnej jamy grobowej. W części południowej natomiast znajdowała się tylko mała ilość węgla (Ryc. 6). Według ekspertyzy antropologicznej⁵ spalone kości, znalezione między i pod kamieniami, należały do tego samego osobnika płci prawdopodobnie męskiej w wieku powyżej infans II. Zaobserwowano również przymieszkę kości zwierzęcych. Zarys jamy grobowej nie zachował się. Z piasku pomiędzy kamieniami wydobyto 2 fragmenty ceramiki prawdopodobnie halszackiej oraz ułamek naczynia średniowiecznego. Obecność tej ceramiki w grobie ma charakter przypadkowy.

⁵ Ekspertyzę antropologiczną szkieletów i spalonych kości wykonała dr A. Wiercińska, Kierownik Pracowni Antropologicznej PMA.

Ryc. 2. Grzebsk, pow. Mława. Plan siatki arowej z zaznaczeniem zniszczeń i terenu przebadanego

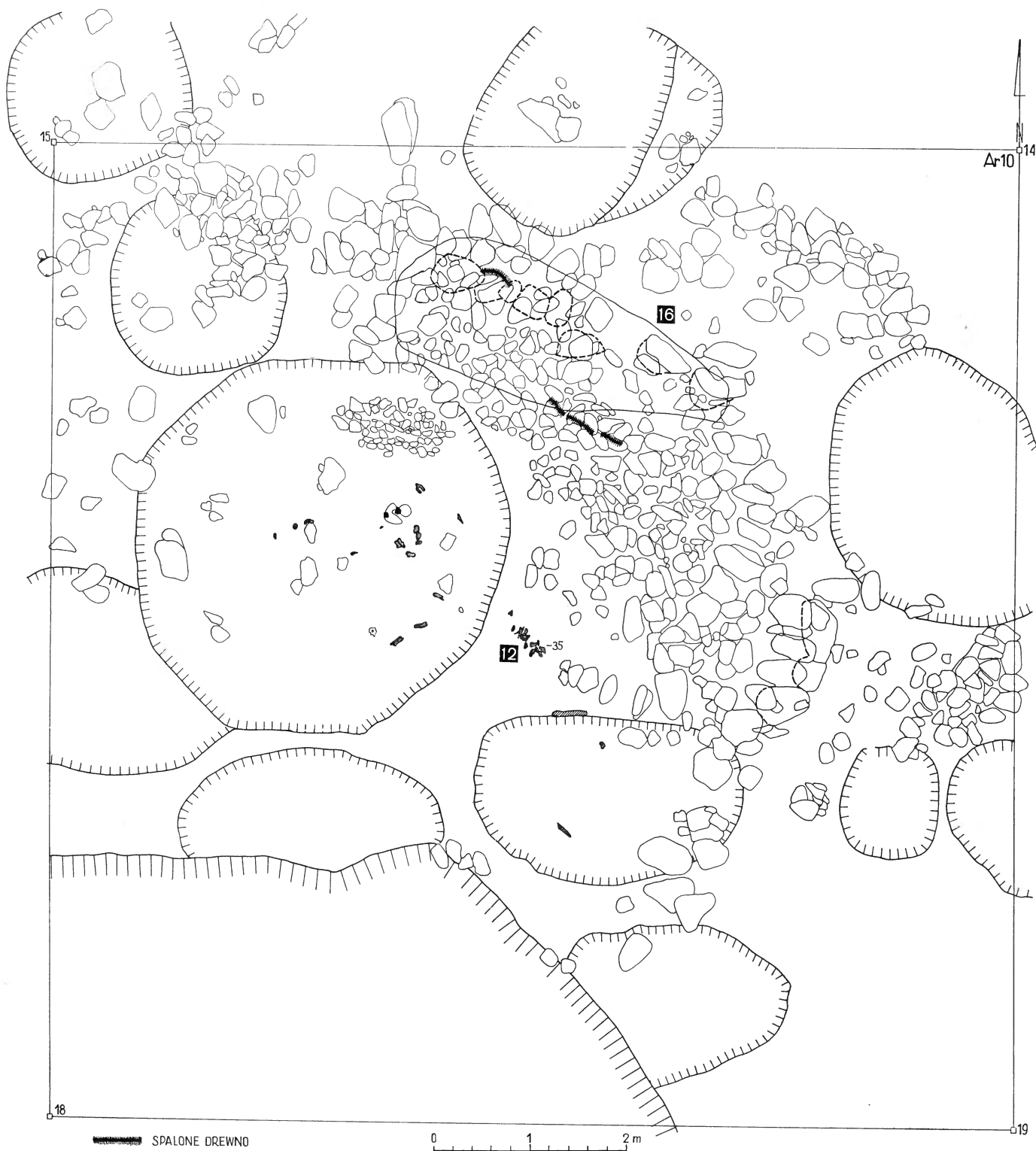

Ryc. 3. Grzebsk, pow. Mława. Plan cmentarzyska. Rozmieszczenie odkrytych obiektów. Groby szkieletowe (1.) Groby ciałałpalne (2.) Jamy z okresu halszackiego (3.) Zniszczenia (4.) Kamienie (5.) Groby (6.) Jamy (7.)

Grób 2, szkieletowy

Wystąpił w arze III, ćw. D. Z obstawy grobu ocalały tylko 4 kamienie, które stanowią fragment wschodniej ściany. Bruk wewnętrzny również zachował się fragmentarycznie i składał się tylko z jednej warstwy. Około 30 cm poniżej kamieni wystąpił szkielet ludzki, z którego zachowała się czaszka, fragmenty obu kości ramieniowych, ułamek miednicy, kilka kości lewej ręki i obie kości udowe. Orientacja północno-zachodnia (Ryc. 7). Płeć żeńska w wieku 20—22 lat. Zmarła została złożona do grobu w pozycji wyprostowanej z lewą ręką na łonie.

Przy szkielecie znaleziono szereg przedmiotów w następującym rozmieszczeniu: z lewej strony czaszki kabłączek skroniowy z brązu i ułamki zniszczonych kabłączków z cyny, z prawej strony czaszki ułamek paciorka srebrnego i pokruszone kabłączki cynowe, poniżej czaszki 11 bezładnie rozrzuconych paciorków, z lewej strony miednicy nóż żelazny, na paliczku lewej ręki pierścienek z brązu (Ryc. 8). W żwirowatym piasku koło szkieletu występowały ułamki węgli drzewnych. Nóż żelazny mocno zniszczony. Czubek ostrza skośnie ścięty. Na trzpieniu zachowana fragmentarycznie oprawka drewniana. Długość: noża 13 cm, trzpienia 5 cm; szerokość: ostrza 1,5 cm,

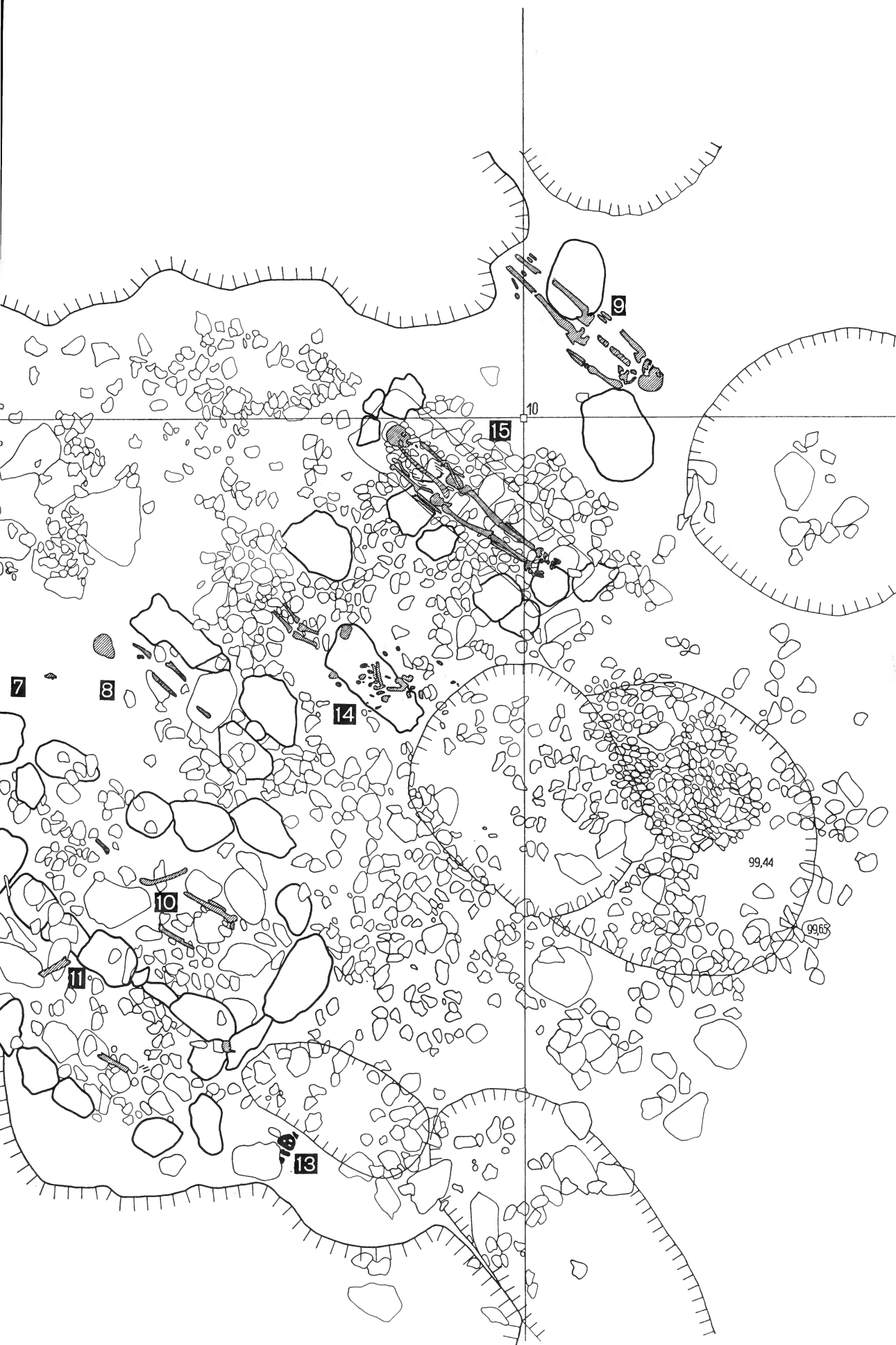
Ryc. 5. Grzebsk, pow. Mława. Plan ogólny aru X we wschodniej partii cmentarzyska. Por. ryc. 3

zowej, pokrytej niebieską patyną. Końce otwarte. W roz-
 tylca 0,3 cm (Tabl. Ij). Pierścionek z cienkiej blaszki brą-
 szerzonej partii środkowej ornament bezładnie rozrzuco-
 nych, wklęsłych punktów. Średnica 1,85 cm, szerokość
 blaszki 0,4—0,8 cm, grubość 0,05 cm (Tabl. If). Kabłączek
 skroniowy z brązu, platerowany srebrem z uszkiem eso-
 wato zagiętym, otwarty. W górnym otworze pętli uszka
 zachowany fragment lnianego sznurka, a na kabłączku
 kawałek skóry od przepaski. Średnica: 2,8 cm, drutu
 3,5 mm (Tabl. Ii). Kabłączki skroniowe z cyny zniszczone.

Prawdopodobnie było ich 4, na co wskazują fragmenty
 uszek. Dokładna rekonstrukcja i pomiary nie są możliwe
 (Tabl. Ik). Paciorek srebrny zachowany w fragmentach.
 Pusty w środku, zdobiony granulacją. Przepuszczalna
 średnica 1,5 cm, grubość blaszki 0,05 cm (Tabl. Ih). 11
 paciorków, w których wyróżniono: 4 okrągłe paciorki
 z bursztynu barwy brązowej i czerwono-brązowej, pokry-
 te korą. Średnice: 0,8—0,9 cm, otworków 0,2—0,35 cm
 (Tabl. Ia). Okrągły paciorek z ciemnoniebieskiego szkła
 o średnicy 1 cm i otworu 0,3 cm (Tabl. Id). Dwustożkowy

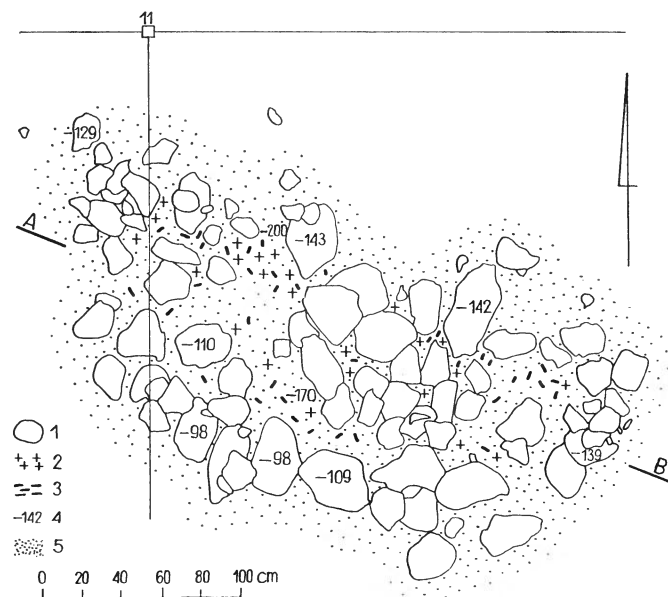

Ryc. 4. Grzebsk, pow. Mława. Plan ogólny północny

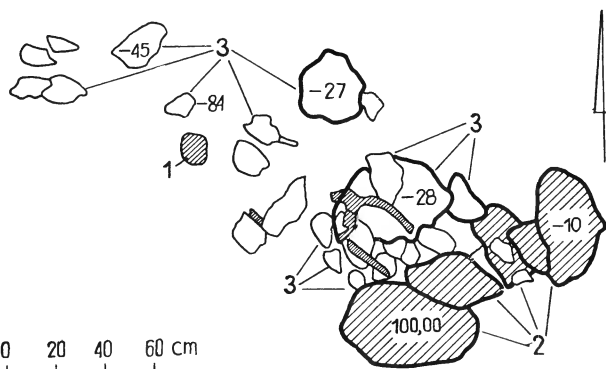

zachodniego odcinka cmentarzyska. Por. ryc. 3

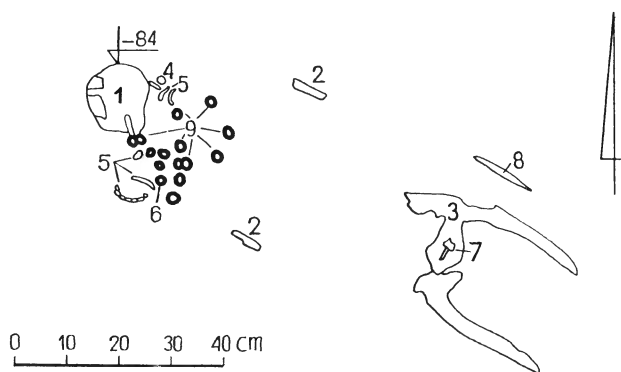
paciorek z jasnoniebieskiego, żyłkowego szkła, długość 1 cm, szerokość 0,85 cm, średnice otworów 0,35 cm (Tabl. Ic). Okrągły paciorek z białego szkła ze srebrną wkładką o średnicy: 0,85 cm, otworu 0,35 cm (Tabl. Ie). Beczulkowaty paciorek z jasnozielonego, żyłkowego szkła, długość 1 cm, średnica: 0,75 cm, otworu 0,4 cm (Tabl. Ib).

Ryc. 6. Grzebsk, pow. Mława. Plan grobu 1, ciałałanego pod brukiem. Kamienie bruku (1). Spalone kości (2). Węgla (3). Głębokość podawana w odniesieniu do reperu (4). Żółty piasek (5)

Ryc. 7. Grzebsk, pow. Mława. Plan grobu 2. Czaszka (1). Kamienie obstawy (2). Bruk (3)

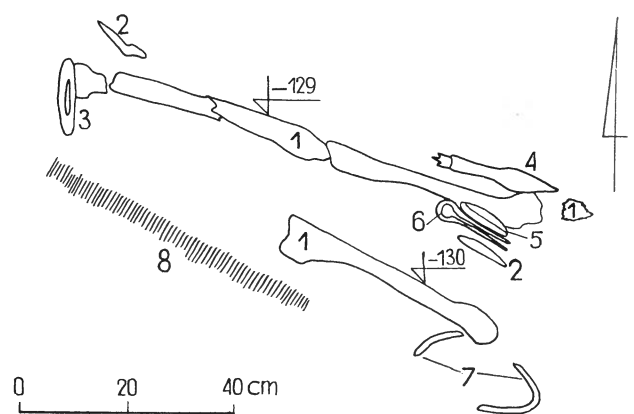

Ryc. 8. Grzebsk, pow. Mława. Plan grobu 2. Czaszka (1). Kości rąk (2). Miednica i kości nóg (3). Kabłączek z brązu (4). Kabłączki z cyny (5). Paciorek srebrny (6). Pierścionek (7). Nóż (8). Paciorki szklane i bursztynowe (9).

2 paciorki z nieprzezroczystego szkła, jeden biały z trzema żółtymi oczkami, drugi brązowy ze śladami po żółtych oczkach. Średnice: 0,5 i 0,55 cm, otworków 0,15 i 0,2 cm (Tabl. Ig). Zupełnie zniszczony paciorek, z którego zachował się tylko biały proszek.

G r ó b 3, szkieletowy

Wystąpił na terenie zniszczonym w arze III, ćw. D, około 135 cm od powierzchni cmentarzyska. Położony był na południe od grobu 2 i stanowił razem z nim, pierwszy rząd odsłonięty na cmentarzysku. Orientacja szkieletu ZZPn. Zachowały się tylko kości nóg: udowa i podudzia lewej oraz podudzia prawej. Cała reszta szkieletu została zniszczona w trakcie eksploracji piasku w 1962 r. Według zgodnej informacji kilku ludzi, z tego miejsca wydobyto czaszkę i miecz żelazny. Relację tą zdaje się potwierdzać zbieżna analiza antropologiczna czaszki⁶ i kości nóg, która wykazała, że nieboszczyk był mężczyzną w wieku maturus (do 60 lat). Silnie przerdzewiały piasek, który występował wzdłuż zewnętrznej strony prawej kości podudzia i niezachowanej kości udowej, zdaje się wskazywać miejsce, w którym mógł leżeć miecz. Koło kości znaleziono 8 przedmiotów rozmieszczonych następująco: na zakończeniu kości udowej nogi lewej znajdowało się krzesiwo żelazne. Nieco na północ od kości i na wschód od krzesiwa nóż żelazny. Koło stopy lewej nogi, po stronie zewnętrznej kości żelazny grot oszczepu ostrzem skierowany ku palcom nogi. Od strony wewnętrznej kości, nieco powyżej pięty odkryto: osełkę kamienną, nożyce żelazne i nóż. Koło nogi prawej od zewnętrznej strony kości wystąpiły fragmenty 2 ostróg (Ryc. 9). W piasku pojawiły

Ryc. 9. Grzebsk, pow. Mława. Plan grobu 3. Kości nóg (1). Noże żelazne (2). Krzesiwo (3). Grot oszczepu (4). Osełka (5). Nożyce żelazne (6). Ostrogi (7). Przerdziewała ziemia (8)

się węgielki drzewne. Żelazny grot oszczepu z zachowanymi w tulejce resztkami drzewca. Liść gładki bez żeberka. Na liściu, tulei i drzewcu widoczne resztki przerdzewiałej tkaniny o grubym splocie. Długość: grotu 24 cm, tulei 6,8 cm; szerokość liścia 5 cm, średnica tulei 2,8 cm, grubość: liścia 0,5 cm, tulei 0,2 cm (Tabl. IIg). Ostroga żelazna, fragment. Bodziec mały, stożkowaty, prawie prosty. Zaczepy z dwoma podłużnymi otworami. Na jednym ramieniu ostrogi, bliżej zaczepu zachowane są resztki przerdzewiałej lnianej tkaniny o niezbyt drobnym splocie. Długość: ostrogi 12,5 cm, bodźca 1,5 cm; szerokość u nasady ok. 1 cm, wymiary otworu do rzemieni 0,7×0,3 cm,

⁶ L. R a u h u t: op. cit., str. 536.

szerokość ramienia 0,7 cm (Tabl. IIb). Ostroga żelazna, uszkodzona. Bodziec masywny, dwustożkowaty, odgięty do dołu. Zakończenie ostrogi płytkowate z 2 otworami. Bodziec w przekroju czworokątny, kabłąk w kształcie litery U. Długość: 14 cm, bodźca 3 cm; szerokość u nasady 1 cm, rozpiętość ramion 9,5 cm, szerokość ramion 0,8 cm (Tabl. IIa). Krzesiwo żelazne ogniwkowe, wykonane ze sztabki żelaznej kwadratowej o szerokości boku 0,5 cm. Na powierzchni krzesiwa w dwóch miejscach zachowały się resztki przerdzewiałej tkaniny o bardzo drobnym splocie. Długość 13 cm, szerokość 2,7 cm (Tabl. IIc). Nóż żelazny o lekko łukowatym tyłcu i prostym ostrzu. Zachowany fragment drewnianego trzonka. Długość: 10,5 cm, ostrza 7,8 cm; szerokość: ostrza 1,2 cm, tyłca 0,4 cm (Tabl. IIe). Nożyce żelazne, sprężynowe, uszkodzone. Długość: 15 cm, ostrzy 6,5 cm, ramion 7 cm; szerokość ostrzy 0,5—1,6 cm (Tabl. IIId). Nóż żelazny częściowo zniszczony. Ostrze łukowate, odgięte i zakończone ostro. Tylec noża łukowato zagłębiony przy czubku ostrza. Na trzpieniu, z obu stron, zachowane fragmenty oprawki drewnianej połączone nitami żelaznymi. Oprawka przesunięta skośnie na zewnątrz. Długość: noża 11 cm, ostrza 5,5 cm; szerokość: ostrza 1,2 cm, trzpienia 0,5—1 cm, oprawki 1,7 cm (Tabl. IIH). Osełka kamienna, czworokątna, z jednym końcem węższym, drugim rozszerzonym. Długość 10 cm, szerokość 2,3 cm, grubość 1,8 cm (Tabl. IIIf).

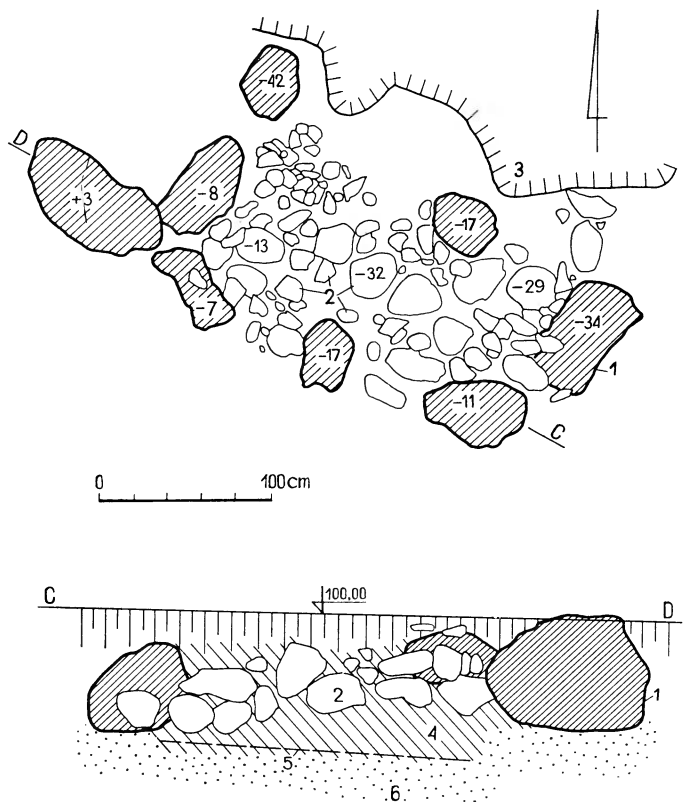
W odległości ok. 2 m na wschód od grobów 2 i 3 wystąpiły groby 4 i 5, które stanowią drugi rząd odsłonięty na cmentarzysku. Pomiędzy grobami 2 i 3 a 4 i 5 znajdowała się w zasadzie pusta przestrzeń pozbawiona kamieni, które zostały wybrane. Tylko miejscami ocalały drobne bruki (Ryc. 4). Groby 4 i 5 wydzielają się z masy kamieni wyraźnie wyznaczonymi obstawami grobowymi.

G r ó b 4, szkieletowy

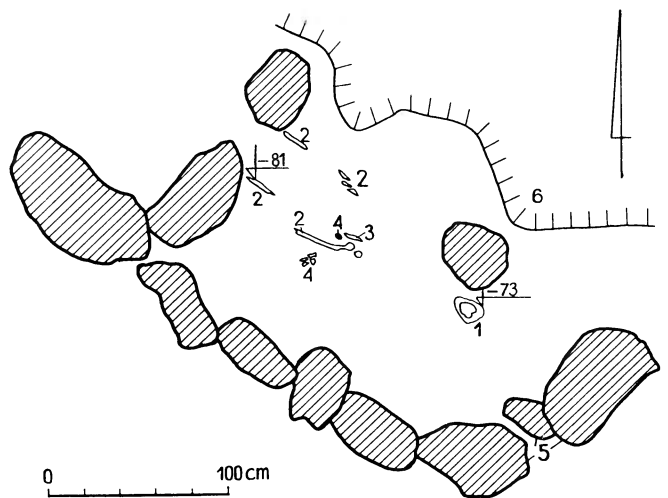
Wystąpił na arze IV, ćw. C. Duże kamienie wyznaczały prostokątną obstawę grobową o wymiarach 2,7×1,5 m zorientowaną w kierunku północny zachód-południowy wschód⁷. W partii północnej obstawa częściowo zniszczona. Przestrzeń prostokątna wypełniona była niezbyt zwarcie ułożonym brukiem kamiennym grubości 40—45 cm. Wszystkie kamienie wykazywały tendencję spadkową w kierunku wschodnim. Różnica poziomów pomiędzy obstawą i brukiem wynosiła od 5 do 20 cm. W partii środkowej grobu występowały 2—3 warstwy kamieni, a niektóre ustawione pionowo sięgały od górnego poziomu bruku do jego dna. W partii północnej nad obrywem zaobserwowano drobniejsze kamienie dochodzące do 5 warstw (Ryc. 10). W centralnej partii grobu, 10—30 cm poniżej kamieni leżał bardzo zniszczony szkielet, o orientacji PdW. Zachowała się zgnieciona czaszka, ułamki kości udowych i podudzi obu nóg. Osobnik w wieku adultus (20—30 lat), płeć trudna do ustalenia, prawdopodobnie mężczyzna. Koło lewej kości udowej wystąpiły fragmenty skórzanej pochewki do noża, a nieco bardziej ku północy fragment noża i okucia brązowego od tejże pochewki (Ryc. 11). Piasek koło szkieletu był miejscami przyciemniony, szary, z drobnymi węgielkami drzewnymi. Nóż żelazny z ułamanym ostrzem. Na fragmencie ostrza widoczna w kilku miejscach przerdzewiała tkanina o drobnym splocie. Długość: noża 9 cm, trzpienia 5,5 cm; szerokość: ostrza 1,8—2,1 cm, trzpienia 0,5—1,4 cm, tyłca 0,3 cm

⁷ W opisie obstaw podawane są wymiary zewnętrzne.

(Tabl. Ip). Fragmenty pochewki skórzanej i okuc brązowych. Zachowało się okucie dolne, zdobione drobnymi punktami (Tabl. Ir), profilowana sztabka usztywniająca

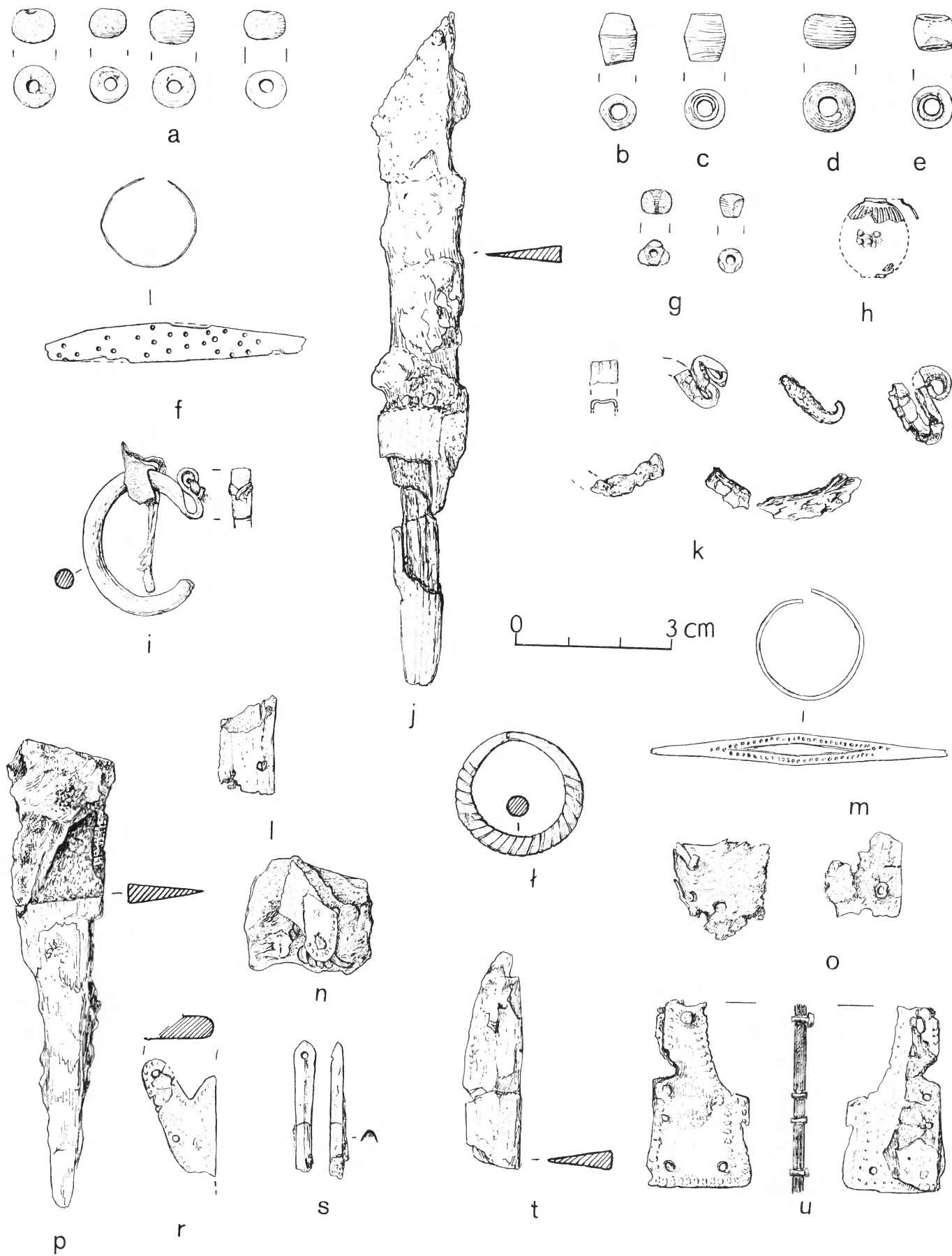
Ryc. 10. Grzebsk, pow. Mława. Plan i profil grobu 4. Kamienie obstawy (1). Kamienie bruku (2). Obryw (3). Ziemia szarozółta (4). Poziom kości szkieletu (5). Calec (6)

Ryc. 11. Grzebsk, pow. Mława. Plan grobu 4 po zdjęciu bruku. Czaszka (1). Kości szkieletu (2). Nóż żelazny (3). Zniszczona pochewka do noża (4). Kamienie obstawy (5). Obryw (6)

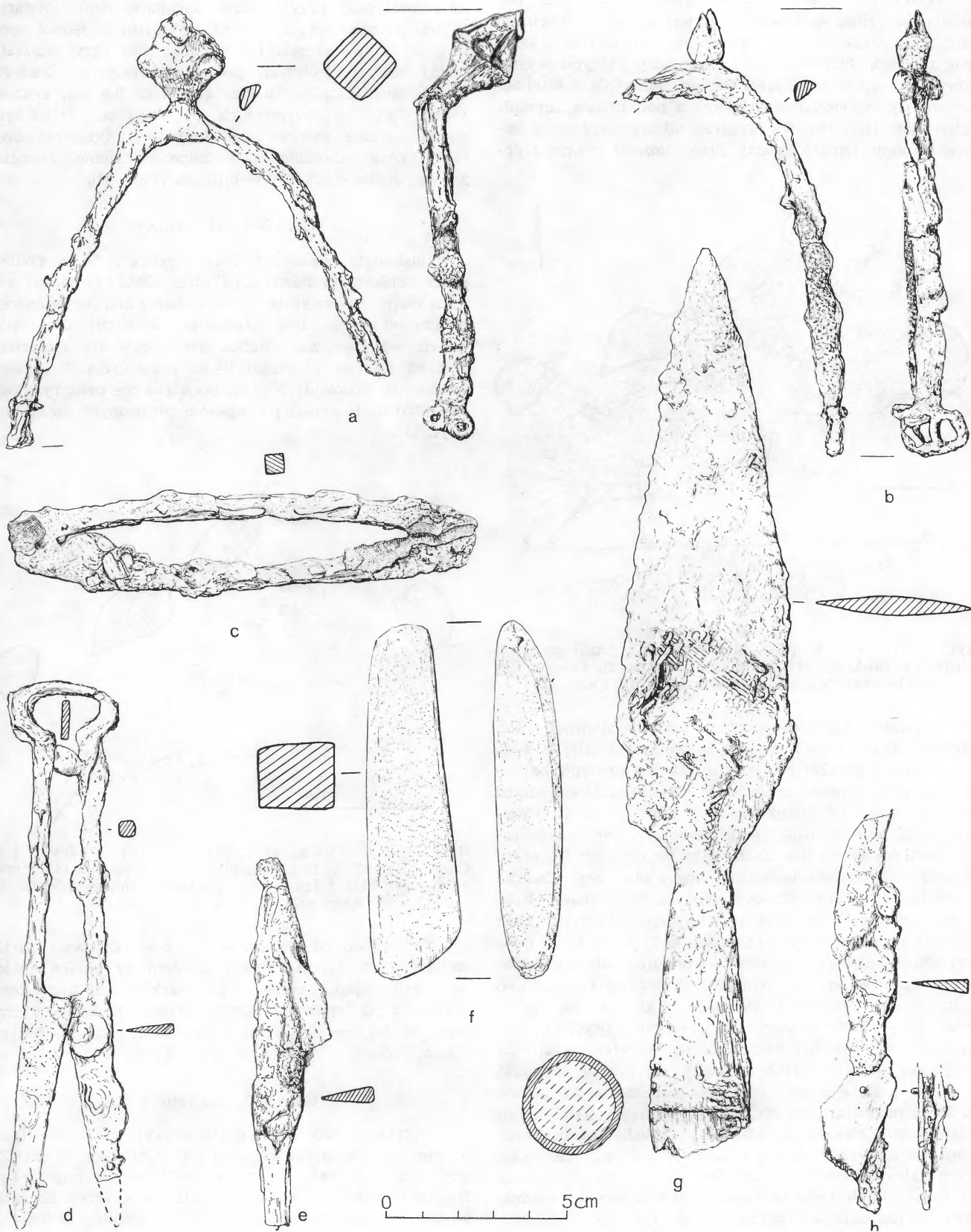
brzeg pochewki (Tabl. Is), fragment skóry szytej sznurkiem z przynitowaną, zdobioną blaszką (Tabl. In) oraz kawałek kory brzozonej, zagiętej, z otworem po nitce (Tabl. Il). Rekonstrukcja nie jest możliwa. Długość: okucia dolnego 2,2 cm, sztabki 2,6 cm; szerokość: okucia 1,4 cm, sztabki 0,4 cm; wymiary: skóry 2,5×2,1 cm, kory 1×1,9 cm.

TABLICA I

Grzebsk, pow. Mława. Stan. 4. Grób 2 (a-k). Grób 4 (l, n, p-s). Grób 5 (j, m, o, t, u)

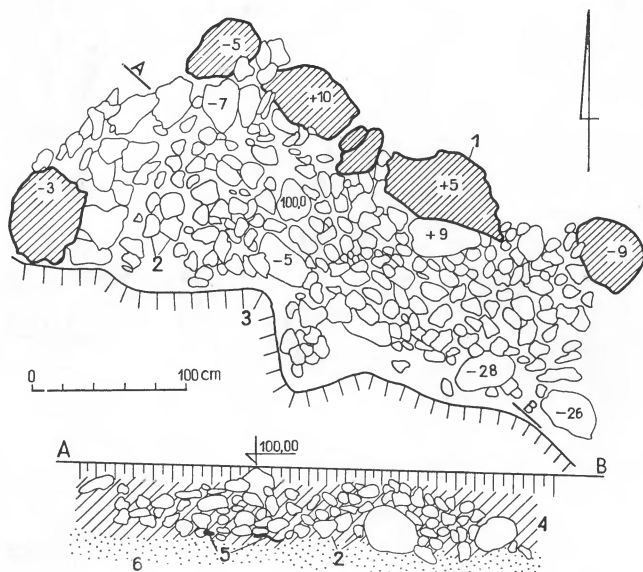
TABLICA II

Grzebsk, pow. Mława. Stan. 4. Grób 3 (a-h)

Grób 5, szkieletowy

Wystąpił w arze IV, ćw. C i arze VI, ćw. A, na południe od grobu 4. Obstawa zorientowana w kierunku PnZ. Zachowała się ściana północna, zbudowana w zasadzie z trzech dużych kamieni, pomiędzy którymi występowały mniejsze, klinujące. Ściany zachodnia i wschodnia zostały częściowo uszkodzone, a południowa zupełnie zniszczona (Ryc. 12). We wnętrzu obstawy grobowej zalegał drobny, bardzo zwarty bruk ułożony równo z po-

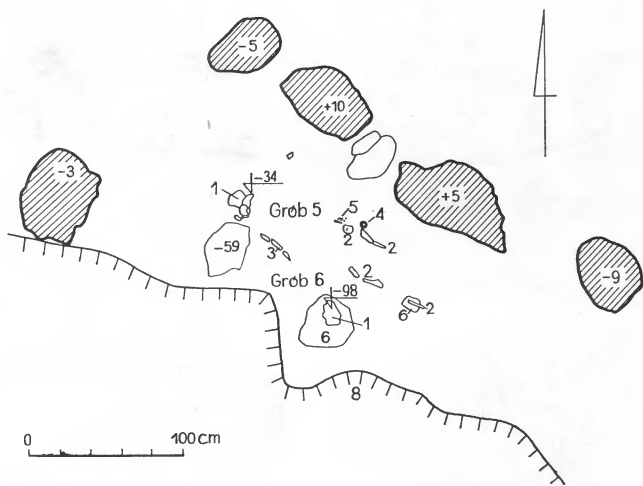
Ryc. 12. Grzebsk, pow. Mława. Plan i profil grobu 5. Kamienie obstawy (1). Kamienie bruku (2). Obryw (3). Ziemia szarobrazowa (4). Szkielet (5). Calec (6)

ziomem kamieni obstawowych. W partii zachodniej grobu składał się on z 3—4 warstw, a we wschodniej z 6—7. Około 45 cm poniżej powierzchni grobu wystąpił bezpośrednio pod brukiem zniszczony szkielet. Kilka kamieni ostatniej warstwy znajdowało się poniżej kości. Orientacja szkieletu w stosunku do orientacji kamieni obstawy, bardziej zachodnia. Zachowała się czaszka, fragment prawej ręki, ułamki kości obu nóg i miednicy. Czaszka i kości nogi prawej złożone były na kamieniach. Koło lewego biodra, pod miednicą wystąpił fragment noża i szczątki pochewki. Nieco poniżej, koło lewej kości udowej znajdowały się 2 pierścionki brązowe, ułożone jeden na drugim. W świetle górnego występowała skóra, co wskazywałoby, że oba pierścionki znajdowały się nie na palcu, a być może w woreczku skórzanym (Ryc. 13). Pochowany osobnik był płci żeńskiej w wieku maturus. W piasku koło szkieletu pojawiły się drobne węgielki drzewne, spalone kości i ceramika halszacka. Na północ od kości miednicy, powyżej grobu, pomiędzy kamieniami leżał ułamek czaszki nie związany z pochówkiem. Fragment ostrza noża żelaznego. Długość 4,2 cm; szerokość: 1 cm, tylca 0,4 cm (Tabl. It). Pochewka noża zachowana we fragmentach. Brązowe okucie dolne o formie kwadratowej z łagodnie wyciągniętym ku górze skrzydełkiem, połączone jest ze skórą przy pomocy nitów brązowych (Tabl. Iu). Błaszka brązowa zdobiona drobnymi, wybijanymi punktami. Pozostały również kawałki skóry pochewki szytej rzemykiem oraz ułamek z nitem brązowym (Tabl. Io). Długość okucia 3,6 cm, szerokość 1,9 cm grubość 0,2 cm;

wymiary kawałków skóry: 1,8×1,9 cm oraz 1,6×1,5 cm. Pierścionek wykonany z cienkiej taśmy brązowej, w środku rozszerzonej, przy końcach ścienionej. Końce otwarte. W partii środkowej ornament wykonany z jednej rytej linii w formie soczewki i dookoła niej przy krawędzi taśmy szereg drobnych punktów-dołeczków. Średnica 2 cm, długość taśmy 6 cm, szerokość 0,6 cm, grubość 1 mm (Tabl. Im). Pierścionek wykonany ze sztabki brązowej, skośnie żłobkowanej, imitującej skręcenie drutów. Końce ścienione, zachodzące na siebie. Średnica 2,5 cm, grubość drutu 0,4—0,15 cm (Tabl. Ił).

Grób 6, szkieletowy

Odsłonięty w obrębie obstawy grobu 5, 60 cm poniżej kości kobiety. W partii środkowej obstawy, 20 cm pod szkieletem 5 wystąpiły 2 duże kamienie, w odległości 55 cm od siebie. Pod kamieniem w partii wschodniej 40 cm od jego wierzchołka znajdowała się zgnieciona czaszka dziecka w wieku 1—1,5 roku życia. Orientacja wschodnia. Pozostałych kości szkieletu nie było, rysowały się tylko nikielne smugi po zupełnie rozłożonych szczątkach (Ryc. 13).

Ryc. 13. Grzebsk, pow. Mława. Plan grobów 5 i 6. Czaszki (1). Kości nóg i miednicy (2). Kości rąk (3). Pierścionki (4). Nóż i fragmenty pochewki (5). Kamienie (6). Kamienie obstawy (7). Obryw (8)

Na wschód od grobów 4, 5 i 6 występowała partia cmentarzyska z małą ilością kamieni. W piasku znaleziono tylko ułamki ceramiki halszackiej oraz luźne kości ludzkie z poniszczonych przez wybieranie kamieni grobów. W tej części wystąpił zniszczony grób 7, jedyny z trzeciego rzędu grobów na cmentarzysku.

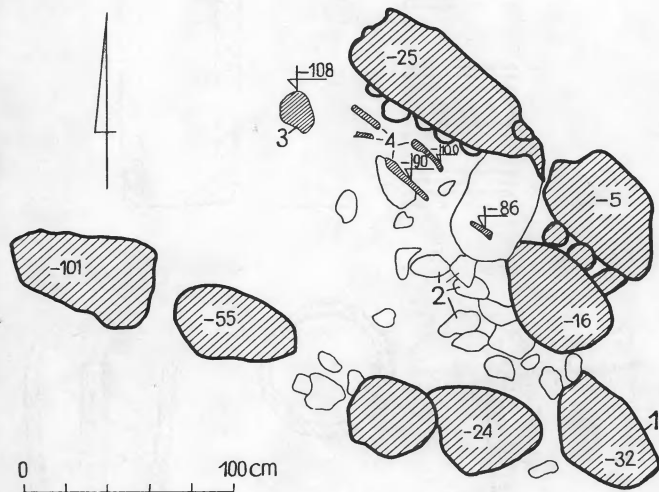
Grób 7, szkieletowy

Odkryto w środkowej partii aru VI, w ćw. A—B, na terenie pozbawionym kamieni na głębokości 83 cm. Ze szkieletu zachowały się tylko: kość udowa nogi lewej, fragment kości piszczelowej i ułamek czaszki. Szczątki kostne należały do kobiety w wieku senilis. Orientacja zachodnia (Ryc. 3 i 4). Wydaje się, że z tym grobem należy łączyć kabłączek skroniowy znaleziony 20 cm poniżej kości udowej i 25 cm na północ od niej. Kabłączek skroniowy z brązu, platerowany srebrem, spatynowany na zielono. Otwarty, z esowato wygiętym żłobkowanym usz-

kiem. Kształt owalny o wymiarach 2,6×2,1 cm, grubość drutu 0,4 cm (Tabl. IVh).

Grób 8, szkieletowy

Wystąpił w arze VI, ćw. B w odległości 1 m na wschód od grobu 7, jeszcze na terenie częściowo pozabawionym kamieni. Wchodzi on w skład 4 rzędu grobów na cmentarzysku. Z obstawy zachowały się ściany: północna, wschodnia i południowa będąca wspólną z grobem 10. Bruku kamiennego w zasadzie brak. Odkryto tylko kilka luźnych kamieni i jeden duży we wschodniej części grobu (Ryc. 14). Szkielet dziecka w wieku 10—11 lat

Ryc. 14. Grzebsk, pow. Mława. Plan grobu 8. Kamień obstawy (1). Kamień bruku (2). Czaszka (3). Kości szkieletu (4)

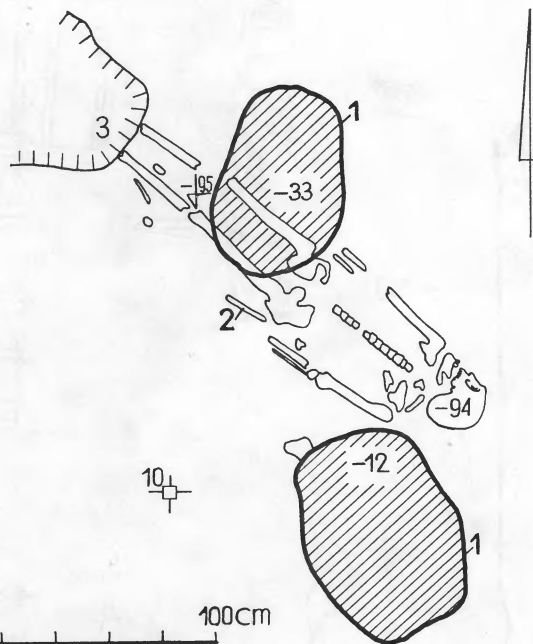
wystąpił 1 m poniżej górnego poziomu kamieni obstawy. Orientacja północno-zachodnia. Dno jamy grobowej nie było równe, wyższe w partii wschodniej i skośnie pochylone w kierunku północnym. Ze szkieletu pozostała czaszka, fragmenty kości lewej ręki i żebra, fragmenty kości udowych i podudzia nogi prawej. Różnica poziomów między czaszką i nogami wynosiła 22 cm. W piasku koło kości występowały drobne węgielki drzewne. Tuż pod szkieletem, w partii wschodniej grobu znaleziono bryłkę żuźla żelaznego (Tabl. Ve).

Grób 9, szkieletowy

Wystąpił w arze V, ćw. C, na polu ornym, poza zwarcią w tej partii cmentarzyska masą kamieni i wchodzi w skład 4 rzędu grobów. Sygnalizowany był fragmentami kości stóp w obrywie w arze IV, ćw. D oraz 2 dużymi kamieniami stanowiącymi resztkę obstawy grobu. Kamień północny sprawiał wrażenie przewróconego, pierwotnie ustawiony był płaską stroną do wnętrza grobu. Ok. 90 cm poniżej powierzchni cmentarzyska leżał szkielet mężczyzny w wieku 35—45 lat zorientowany w kierunku południowo-wschodnim. Kości dobrze zachowane prawie kompletne, nogi częściowo zniszczone. Nieboszczyk ułożony był w pozycji wyprostowanej, nieco na prawym boku z głową skrzyśną na prawe ramię. Koło lewego biodra znajdował się nóż żelazny (Ryc. 15). Nóż żelazny z prostym tyłcem, z trzpieniem obustronnie wyodrębnionym od ostrza, na którym zachował się trzonek wykonany

ny z kości. Długość: 15,7 cm, trzonka 4,8 cm; szerokość ostrza 1,2 cm, rączki 1,1 cm, tyłca 0,3 cm (Tabl. IIIa).

Materiał prezentowany poniżej pochodzi z wykopalisk w 1965 r. Prace prowadzone były jednocześnie na ca-

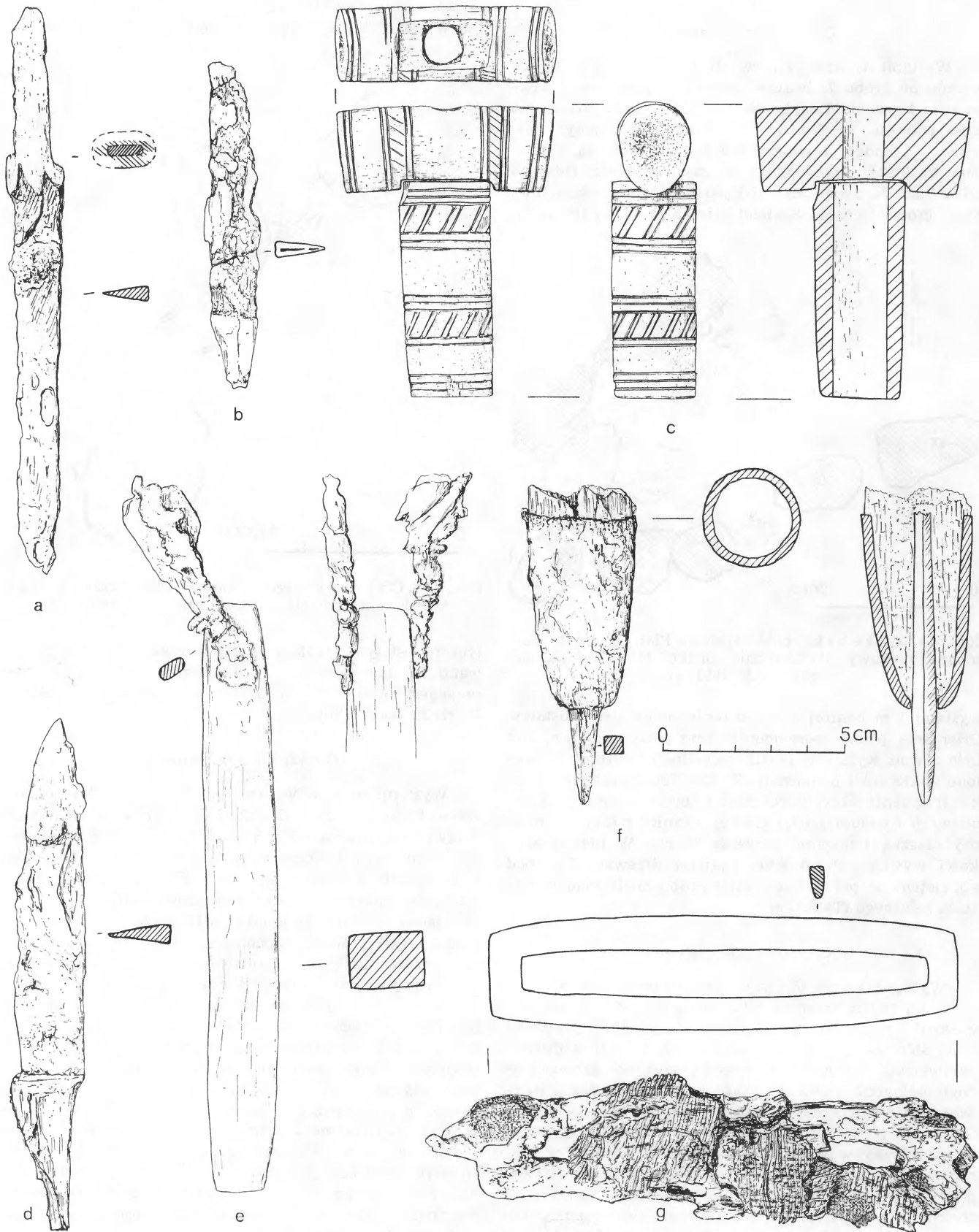
Ryc. 15. Grzebsk, pow. Mława. Plan grobu 9. Kamień obstawy (1). Nóż żelazny (2). Obryw (3)

łym pozostałym obszarze cmentarzyska, groby numerowano kolejno według ich odkrywania, stąd też numeracja jest nieco bezładna. Groby 10 i 11 wchodzi w skład IV rzędu pochówków.

Grób 10, szkieletowy

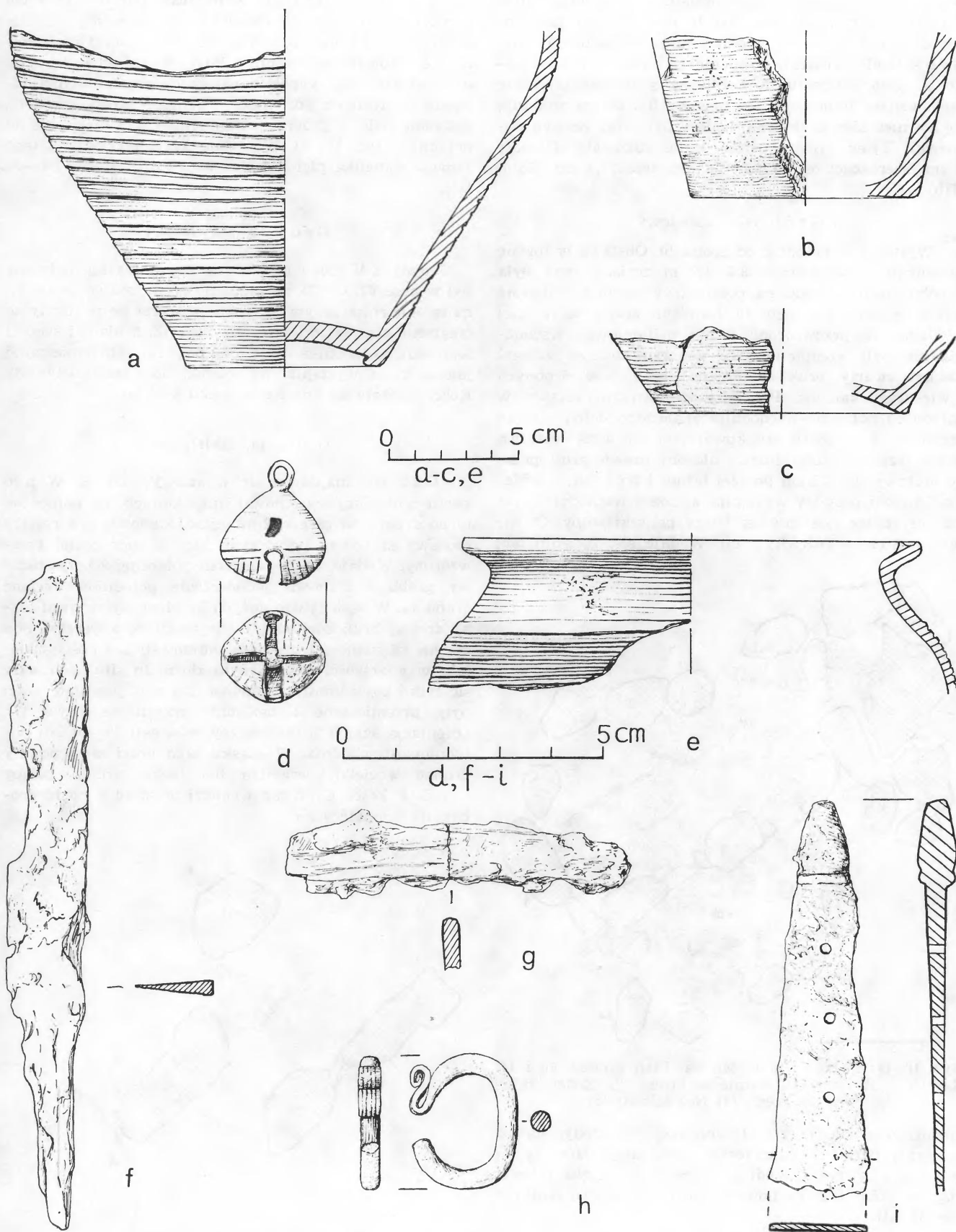
Wystąpił w arze VI, ćw. B. Obstawa grobu zbudowana była z dużych kamieni w formie prostokątnej skrzyni o wymiarach 4×1,5 m. Południowa ściana obstawy, stanowiąca jednocześnie północną grobu 11, powstała z 6 dużych kamieni, pomiędzy którymi występowały mniejsze klinujące. Ścianę wschodnią stanowił w zasadzie jeden bardzo duży kamień, a północną — 4 duże i kilka mniejszych. Ściana zachodnia obstawy nie jest czytelna, bowiem na calcu znajdowały się 3 duże kamienie i różnica poziomów pomiędzy nimi a pozostałymi kamieniami obstawy wynosiła 130 cm. Być może zostały one przewrócone podczas ich ustawiania albo w czasie penetrowania grobu przez niezanych sprawców. We wnętrzu obstawy odkryto 6—7 warstw drobnych kamieni. Już pomiędzy brukiem we wschodniej partii grobu 50 cm poniżej wierzchołka, znaleziono fragment czaszki i na zachód od niej fragment kości ręki. 35 cm poniżej obstawy i bruku na calcu znaleziono dalsze kości szkieletu. W partii wschodniej kość podudzia z fragmentami palców lewej nogi nieboszczyka, a w partii centralnej grobu kość udowa nogi prawej, ułożona prawie prostopadle do kości lewej nogi. Na północ od niej pojawiły się 2 ułamki noża żelaznego. Ponadto wystąpiły jeszcze fragmenty kości podudzia nogi lewej i ułamek lewej ręki. Pod północnym kamieniem obstawy znajdowało się skupisko węgla drzew-

TABLICA III

Grzebsk, pow. Mława. Stan. 4. Grób 9 (a). Grób 10 (b). Grób 15 (c-g). Elementy kostura: oprawka rogowa (c), okucie żelazne (f)

TABLICA IV

Grzebsk, pow. Mława. Stan. 4. Grób 16 (a). Grób 7 (h). Przedmioty luźno znalezione (b-g, i)

nych (Ryc. 16). Reasumując powyższe: we wnętrzu obstawy wystąpiły, ułożone nieco bezładnie kości nóg i dwa ułamki ręki nieboszczyka. Był to osobnik płci prawdopodobnie męskiej w wieku adultus. Orientacja PnZ. Grób sprawiał wrażenie zniszczonego dawniej, może krótko po jego założeniu. Nóż żelazny z fragmentarycznie zachowanym trzonkiem. Na powierzchni ostrza znajdują się również ułamki drewna, będące być może resztką pochewki. Tylec prosty, ostrze lekko łukowate. Długość 9 cm; szerokość: ostrza 0,7—1,6 cm, tylca 0,4 cm (Tabl. IIIb).

Grób 11, szkieletowy

Wystąpił na południe od grobu 10. Obstawa w formie prostokąta o wymiarach 3,5×1,2 m zorientowana była z północnego zachodu na południowy wschód. Północna ściana wspólna z grobem 10. Kamienie ściany zachodniej wyglądały na przewrócone. Ściany południowa i wschodnia nie były kompletne. We wnętrzu obstawy zalegał niezbyt zwarty bruk składający się z 5—6 drobnych i większych kamieni. Pomiędzy kamieniami obstawy, w narożniku północno-wschodnim znaleziono dolną szczękę szkieletu, a w partii środkowej pod pierwszą warstwą bruku fragment kości długiej, ułożony prawie prostopadłe do obstawy. Ok. 35 cm poniżej bruku i poziomu ustawienia kamieni obstawy wystąpiła w części wschodniej grobu kość długa nogi prawej i trzy paliczki stopy. Orientacja szkieletu PnZ (Ryc. 16). Wydaje się, że grób ten,

Ryc. 16. Grzebsk, pow. Mława. Plan grobów 10 i 11. Kamienie obstawy (1). Kamienie bruku (2). Kości szkieletów (3). Węgle (4). Nóż żelazny (5)

analogicznie jak 10 został wcześniej zniszczony, na co wskazują bezładnie rozrzucone kości, znajdujące się na różnych poziomach. Według ekspertyzy szczęki i kości nóg, w grobie tym pochowano kobietę w wieku matusus (20—40 lat).

Grób 12, szkieletowy

Odsłonięto w arze X, ćw. A, C, D. W większej części został zniszczony przez 2 doły po ziemniakach. Wchodzi

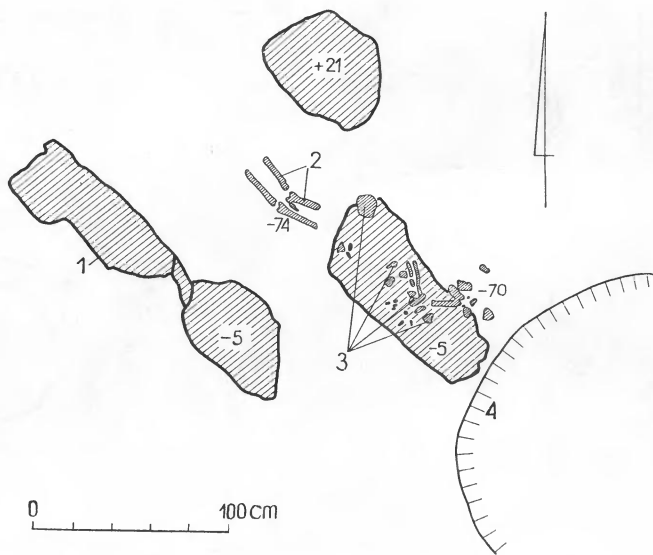
on w skład VII rzędu pochówków. Fragment nie zniszczony grobu wystąpił już w humusie darniowym 3 cm poniżej powierzchni. Zachowały się fragmenty czaszki, kręgi szyjne i kręgosłupa oraz fragment obojczyka. Szkielet zorientowany w kierunku PdW. W dużym i głębokim dole od zachodu, wypełnionym przemieszaną ziemią zalegały na różnych poziomach fragmenty kości szkieletu, podobnie było w przemieszanej jamie znajdującej się od południa (Ryc. 3 i 4). Wszystkie kości pochodzą z tego samego osobnika płci męskiej w wieku matusus (40—50 lat).

Grób 13, szkieletowy

Jedyny z V rzędu grobów na cmentarzysku, położony był w arze VI, ćw. D, na południowy zachód od grobu 11, na terenie zniszczonym. Z grobu zachował się in situ tylko fragment czaszki zorientowany na PdZ. 2 ułamki szczęki tego samego osobnika znaleziono ponadto w przemieszanej jamie, która wystąpiła na wschód od czaszki (Ryc. 3). Kości należały do dziecka w wieku 3—4 lat.

Grób 14, szkieletowy

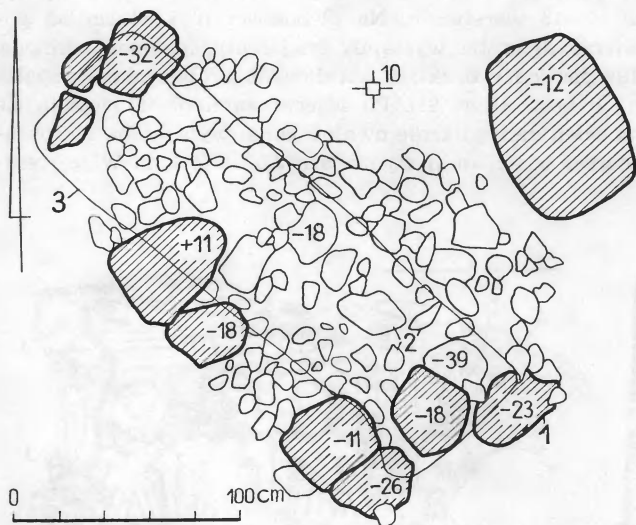
Grób ten znajdował się w arze VI, ćw. B. W jego partii centralnej występował duży kamień, na północ od niego drugi i na zachód 2 mniejsze. Stanowią one resztkę obstawy grobowej, przy czym duży kamień został przewrócony. Wydaje się, że fragment północnej ściany obstawy grobu 8 stanowił jednocześnie południową ścianę grobu 14. W sąsiedztwie dużych kamieni występował luźny drobny bruk dochodzący miejscami do 5 warstw. Pod dużym kamieniem i brukiem znajdowały się kości szkieletu w większości na wtórnym złożu. In situ zachowały się tylko kości udowe i podudzi obu nóg, pozostałe kości były przemieszane i bezładnie rozrzucone (Ryc. 17). Orientacja szkieletu (mężczyzna w wieku 30—40 lat) południowo-wschodnia. W piasku koło kości występowały drobne węgielki, ceramika halszacka, grudki polepy i spalone kości. Grób ten wchodzi w skład 4 rzędu grobów na cmentarzysku.

Ryc. 17. Grzebsk, pow. Mława. Plan grobu 14. Kamienie obstawy (1). Kości nóg (2). Czaszka (3). Wkop (4)

Grób 15, szkieletowy

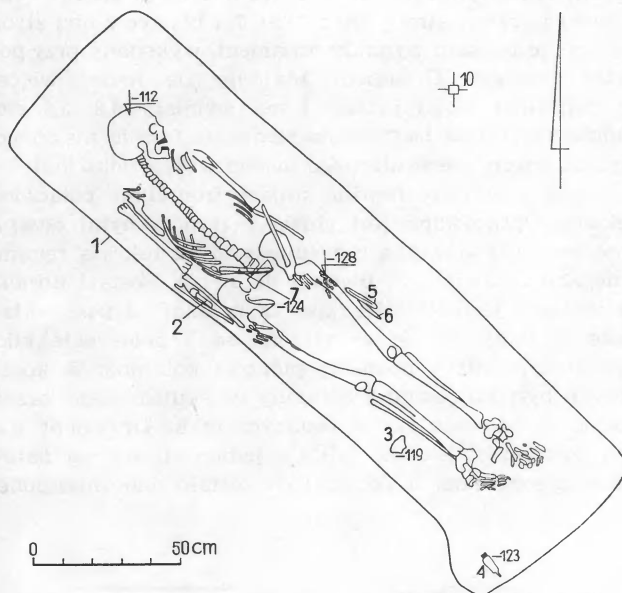
Wystąpił w północno-wschodnim narożniku aru VI i wchodzi również w skład 4 rzędu grobów. Obstawa zorientowana w kierunku z północnego zachodu na południowy wschód nie była kompletna. Zachowało się tylko kilka kamieni ścian: południowej, zachodniej i wschodniej. Bruk wewnętrzny o grubości 40 cm składał się z 3—4 warstw kamieni większych i drobnych. Około 15 cm poniżej kamieni zalegała jeszcze czarna ziemia, w której występowały drobne węgielki i ułamki ceramiki halsztańskiej. 75 cm poniżej powierzchni cmentarzyska zarysowała się jama grobowa w kształcie regularnego prostokąta o wymiarach 2,3×0,6 m, nieco rozszerzona w partii północno-zachodniej i południowej (Ryc. 18), wypełniona szarym piaskiem. Bardzo dobrze zachowany szkielet

Ryc. 18. Grzebsk, pow. Mława. Plan grobu 15. Kamienie obstawy (1). Kamienie bruku (2). Zarys jamy grobowej (3)

(mężczyzny w wieku 25—35 lat) wystąpił 30—40 cm poniżej zarysu jamy grobowej i 125 cm poniżej najwyższego punktu obstawy grobowej. Znajdował się on bliżej południowej krawędzi jamy. Zmarłego ułożono lekko na lewym boku, z głową skróconą na lewe ramię, prawą ręką wyprostowaną, lewą złożoną na biodrze. Z kości uległy zniszczeniu tylko żebra lewej strony klatki piersiowej. Przy szkieletcie występowały następujące przedmioty: koło lewej kości udowej krzesiwo i nóż żelazny, nieco poniżej łokcia prawej ręki dwuczściowa oprawka rogowa kostura drewnianego, koło podudzia nogi prawej fragment nieokreślonego przedmiotu ozdobnego i w odległości 22 cm na południe od kości prawej stopy okucie żelazne kostura z fragmentem drewna. Pod szkieletem poniżej kości miednicy i kręgosłupa wystąpiła skośnie ułożona ośleka kamienna (Ryc. 19). Ośleka kamienna z otworkiem, przez który przechodzi prostokątny drut żelazny, stanowiący ogniwo do zawieszania jej u pasa. Długość: 16,7 cm, drutu 6 cm; szerokość 2,1 cm, grubość 1,6 cm (Tabl. IIIe). Oprawka będąca zakończeniem drewnianego kostura, składa się z dwóch części wykonanych z rogu. Część górna, pozioma jest lekko łukowata z otworem w partii środkowej. U góry jest on okrągły o średnicy 1,1 cm, u dołu prostokątny o wymiarach 0,9×1,2 cm. Od spodu wycięte jest miejsce na dopasowanie części dolnej. Część dolna, pionowa, prosta z otworem w środku o średnicy 1,5 cm. Obie części są okrągłe zdobione ornamentem rytym w formie linii dookólnych i skośnych kresek tuż obok siebie albo parami w pewnej odległości od siebie. Wymiary części po-

nowa, prosta z otworem w środku o średnicy 1,5 cm. Obie części są okrągłe zdobione ornamentem rytym w formie linii dookólnych i skośnych kresek tuż obok siebie albo parami w pewnej odległości od siebie. Wymiary części po-

Ryc. 19. Grzebsk, pow. Mława. Plan szkieletu 15. Zarys jamy grobowej (1). Oprawka kościasta kostura (2). „Plakietka” ozdobna (3). Okucie żelazne kostura drewnianego (4). Krzesiwo żelazne (5). Nóż żelazny (6). Ośleka (7)

ziomej: długość: górna 6 cm, dolna 5,4 cm, wysokość 1,9 cm, szerokość 1,3 cm; części pionowej: długość 6 cm, średnica 2,3 cm (Tabl. IIIc). Nóż żelazny z prostym tyłcem i lekko łukowatym ostrzem, dosyć szerokim. Na trzpieniu zachowana drewniana rączka. Długość: 14 cm, trzonka 4,2 cm; szerokość: ostrza 2 cm, tyłka 0,5 cm (Tabl. IIIId). Krzesiwo żelazne ogniwkowe, prostokątne. Na powierzchni dobrze zachowane przedzwiewałe szczątki tkanin. Jedna z nich jest o bardzo drobnym splocie z cienkich nici, druga o splocie grubszym z nici grubych, skręconych z kilku drobnych. Długość krzesiwa 13 cm; szerokość: 3 cm, sztabki 0,4 cm (Tabl. IIIg). Ozdobny przedmiot nieokreślony wymaga szczegółowego omówienia. Jest to kawałek drewna z dwóch stron którego występuje blaszka wykonana prawdopodobnie ze srebra, ornamentowana, połączona z nim przy pomocy nitów brązowych (Ryc. 20a). Przedmiot ten jest tak bardzo zniszczony, że jego kształtu nie można zrekonstruować. Dzięki wykonanym zdjęciom rentgenowskim, badaniom chemicznym i mikroskopowym⁸ udało się stwierdzić pewne szczegóły konstrukcyjne i określić materiał, z którego przedmiot ten wykonano. Jest to najprawdopodobniej kora wzmocniona szyciem brązowym drucikiem i lnianą nitką. Udało się odtworzyć częściowo szycie kory dzięki ujawnieniu otworów przez zdjęcie rentgenowskie. Otworki te o średnicy 1,5 mm wywiercone są szeregiem pionowo i poziomo. Szyto zygakiem co najlepiej widać na dolnej części przedmiotu (Ryc. 20c). Występuje tutaj drucik brązowy i nitka czy sznureczek lniany zachowany we fragmentach

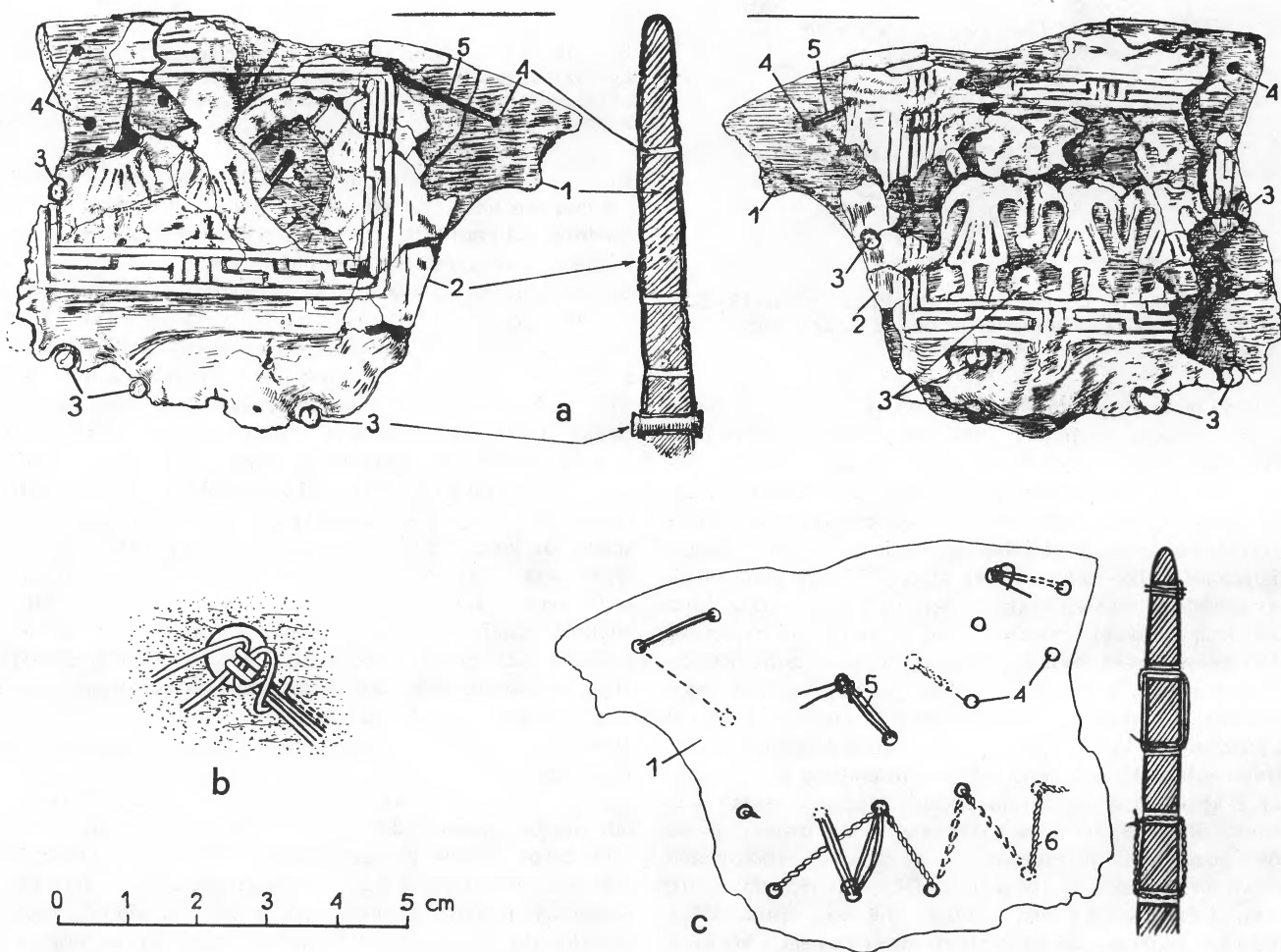
⁸ Zdjęcia rentgenowskie i analizy wykonała Pracownia Konserwatorska PMA. Metal był tak zniszczony, że nie udało się pewnie określić czy był to brąz czy srebro, najprawdopodobniej jednak srebro.

i odcisnięty w korze. Szyto w ten sposób, że między jednym i drugim otworkiem okręcano naokoło nić lub drucik i następnie zaciągano supełek w formie pętelki (Ryc. 20b,c). Tak przygotowaną korę „okuto” następnie blaszką srebrną, grubości 0,5 mm, złożoną na pół i połączoną z korą nitami brązowymi: na zakończeniu u dołu, w środku oraz z lewej i prawej strony (Ryc. 20a). Na blaszce z obu stron występuje ten sam wypukły ornament, wykonany przy pomocy matrycy. Ornament znajduje się mniej więcej w centralnej części blaszki i ma wymiary 3,8×5,2 cm. Całość zamknięta jest dokoła ramką w formie płaskiego, stylizowanego, nieregularnego meandra. W środku umieszczone są 3 postacie ludzkie stojące frontalnie, połączone rękami. Opracowana jest głowa z zaznaczonymi oczami i nosem, oraz sylwetka z odsuniętymi od tułowia rękami i nogami ustawionymi piętami do siebie. Postaci ubrane są w szaty jednolite sięgające za kolana, od pasa układane w fałdy. W tle zaznaczone są 3 półokrągłe łuki i kapitel, jakgdyby podparty pionową kolumną. W kompozycji były na pewno 2 kolumny na skutek czego każda postać znajdowała się w osobnym łuku. Ornament nie jest kompletny. Blaszka tylko z jednej strony ma naturalne zakończenie, u pozostałych zostało ono zniszczone.

Wymiary przedmiotu 7,5×5,8 cm, grubość 0,4—1 cm. Okucie żelazne kostura drewnianego składa się z dwóch części. Jedna to długi ostry kolec (wbity w drewno), druga to obręczka żelazna w formie zewężającej się ku dołowi tulejki, u dołu bardzo ściśle sklepanej z kolcem. Kolec w przekroju kwadratowy, zawężony z obu stron, w drewnie ułamany. W tulejce zachowane resztki drzewca kostura. Średnica otworu okucia 3 cm, długość: 5,3 cm, kolca 8 cm; szerokość boku 0,5 cm, grubość tulejki 0,3 cm (Tabl. III f).

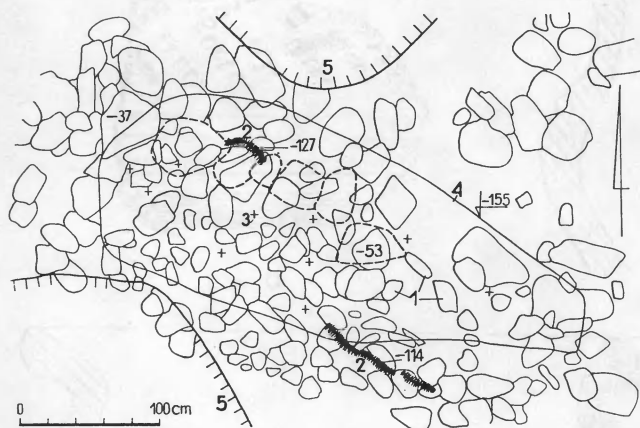
Grób 16, ciepálny

Wystąpił w arze X, ćw. A, B, D gdzie zalegał zwarty, raczej drobny bruk kamienny. Reprezentuje VII rząd grobów. Niektóre większe kamienie są być może granicznymi. Bruk kamienny miał grubości 1,2 m i ułożony był w 12—13 warstwach. Na głębokości 76 i 93 cm od powierzchni grobu wystąpiły fragmenty spalonego drewna. Już pomiędzy brukiem znajdowano drobne ułamki spalonych kości (Ryc. 21). Po zdjęciu kamieni zarysowała się na calcu nieregularnie owalna jama, wypełniona szarobrązowym piaskiem, o wymiarach 3,5×1×1,4 m. W jej cent-

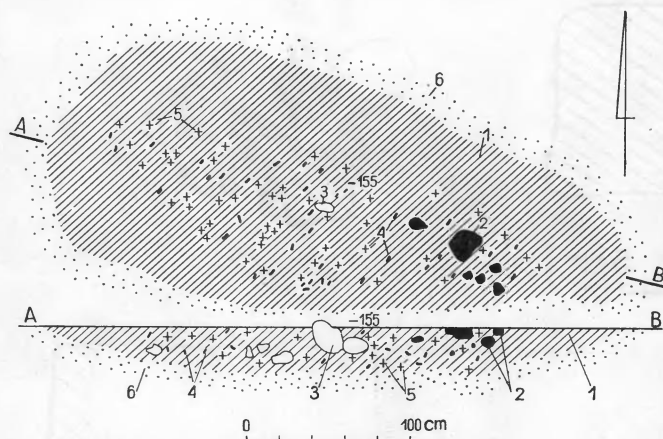

Ryc. 20. Grzebsk, pow. Mława. „Plakietka” z grobu 15. Stan zachowania przedmiotu bezpośrednio po wyjęciu z ziemi (a). Drewno (1). Blaszka srebrna (2). Nity brązowe (3). Otworki (4). Drucik brązowy (5). Nitka lniana (6). Schematyczne przedstawienie sposobu „wiązania” drucika brązowego dookoła otworka wywierconego w korze (b). Rekonstrukcja schematu „szycia” kory (c)

rum wystąpiły jeszcze kamienie ostatniej warstwy. Jama o łagodnie zaokrąglonym dnie miała głębokości do 28 cm (Ryc. 22). W wypełniku znaleziono sporą ilość spalonych kości, węgielki drzewne i w partii wschodniej jamy rozbite naczynie wczesnośredniowieczne. Spalone kości, które wy-

Ryc. 21. Grzebsk, pow. Mława. Plan fragmentu aru X z grobem 16. Kamienie bruku (1). Spalone drewno (2). Przepalane kości (3). Zarys jamy grobowej (4). Wkopy (5)

Ryc. 22. Grzebsk, pow. Mława. Plan i profil jamy ciepłopalnego grobu 16. Szarobrazowy piasek (1). Naczynie wczesnośredniowieczne (2). Kamienie (3). Węgla (4). Spalone kości (5). Ciało (6)

stały pomiędzy kamieniami i w jamie należały do tego samego osobnika w wieku powyżej infans I. Stwierdzono również domieszkę kości zwierzęcych. Naczynie gliniane zachowane fragmentarycznie (dno i prawie połowa brzuśca). Dno silnie wklęsłe z zaznaczonym brzegiem. Powierzchnia obtoczona, brązowa, miejscami szara. Na powierzchni ornament żłobków dookólnych, a w części górnej mały fragment ornamentu falistego. Domieszka drobnoziarnista. Średnice: dna 8 cm, brzuśca 21,5 cm; zachowana wysokość 13 cm, grubość ścianek 0,7 cm (Tabl. IVa).

Znaleziska luźne

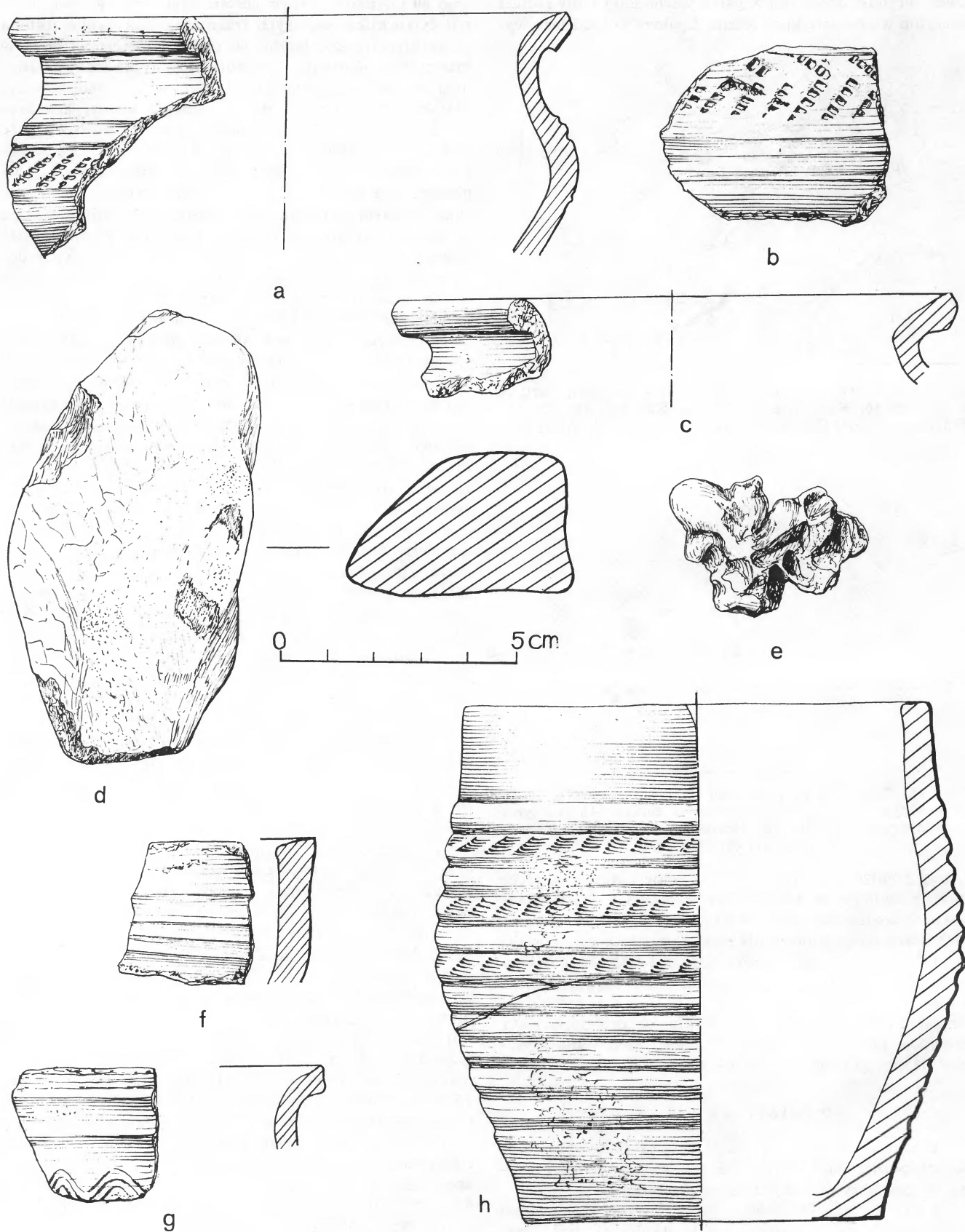
Z kamieni i piasku poza obiektami grobowymi wydobyto pewną ilość materiałów nie związanych z grobami. Na pierwszy plan wysuwa się ceramika.

Ceramika. Z całego terenu wydobyto ogółem 231 ułamków różnych naczyń. Z tej liczby na uwagę zasługuje 80 fragmentów pochodzących z naczyń wczesnośredniowiecznych. Pozostałych 151 ułamków to drobne

i większe fragmenty naczyń z okresu późnego średniowiecza i czasów nowożytnych. Ich obecność na cmentarzysku należy uważać za przypadkową. Zśród 80 ułamków naczyń postanowiono szczegółowo omówić tylko kilka większych fragmentów, pozostałe zostaną scharakteryzowane łącznie w części poświęconej analizie materiałów. Naczynie z cylindryczną szyjką słabo oddzieloną od lekko wysklepionego brzuśca, sklejone z wielu ułamków. Na brzuścu dosyć głębokie karby, kończące się 2 cm od dna. Drugi, czwarty i szósty karb od góry jest zdobiony skośnymi odciskami pięcioletniego grzebienia. Gлина z domieszką średnioziarnistego tłucznia. Na ułamku dna ślady podsypki. Barwa żółto-brązowa, miejscami ceglasta, wewnątrz jasnobrązowe. Średnice: otworu 10 cm, dna 7,6 cm; wysokość: 11 cm, szyjki 2 cm; grubość ścianek 0,6–0,8 cm (Tabl. Vh). Fragmenty naczynia dobrze obtoczonego, krawędź profilowana, dno silnie wklęsłe. Na brzuścu ornament drobnych żłobków dookólnych. Powierzchnia czarna i brązowa. Domieszka drobna. Średnice: otworu 18 cm, dna 10 cm; grubość ścianek 0,3–0,6 cm (Tabl. IVc,e). 2 fragmenty naczynia o powierzchni obtoczonej, krawędzi profilowanej, odgiętej na zewnątrz. Szyjka wyodrębniona, dna brak. Na brzuścu ornament żłobków dookólnych i pasmo skośnych odcisków sześciolobowego grzebienia. Gлина żółto-brązowa, miejscami pomarańczowa. Domieszka średnioziarnista. Średnica otworu 12 cm, grubość ścianek 0,5 cm (Tabl. Va). Fragment przydenny naczynia o powierzchni obtoczonej, brązowoszarej. Dno lekko wklęsłe. Domieszka średnioziarnista. Średnica dna 9 cm, grubość ścianek 0,8 cm (Tabl. IVb). Fragment krawędzi naczynia o powierzchni obtoczonej, brązowoszarej. Domieszka średnioziarnista. Średnica otworu 12 cm, grubość ścianek 0,5 cm (Tabl. Vc). Fragment prawdopodobnie miseczki z cylindryczną, lekko wyodrębnioną od brzuśca szyjką. Na brzuścu ornament żłobków dookólnych. Barwa zewnętrzna brązowa, wewnątrz czarna. Powierzchnia obtoczona. Grubość ścianek 0,7 cm (Tabl. Vf). Z pozostałych fragmentów 6 to ułamki górnych partii naczyń z fragmentami brzuśców, 5 to fragmenty den, a pozostałe to mniejsze lub większe ułamki brzuśców, wiele ornamentowanych (Tabl. Vb). Krawędzie naczyń są profilowane, niekiedy pogrubione, mniej lub bardziej wychylone na zewnątrz (Tabl. Vg).

Przedmioty. Bardzo dobrze zachowany dzwoneczek z brązu, nieregularnie kwadratowy. Rozcięcie w kształcie równoramiennej krzyża. Jedna część jest rozcięta prosto, druga zakończona półokrągłym otworem. Ornamentowany rytymi liniami i skośnymi kreskami. Serce dzwoneczka zrobione z małej, okrągłej kuleczki. Wymiary boków 2×1,8 cm, wysokość 2,4 cm, średnica uszka 0,5 cm (Tabl. IVd). Nóż żelazny z prostym tyłcem, trzpieniem lekko wydzielonym od ostrza. Długość: 12,9 cm, trzpienia 4 cm; szerokość: ostrza 1,5 cm, trzpienia 0,8 cm, tyłca 0,3 cm (Tabl. IVf). Fragment nieokreślonego przedmiotu żelaznego, może noża. Długość 6,8 cm, szerokość 1,3 cm, grubość 0,3 cm (Tabl. IVg). Fragment nieokreślonego przedmiotu żelaznego. Część płaska, szeroka na 1,1–1,9 cm ma w swojej części środkowej 3 otworki do nitów i przechodzi w beczułkowatą część górną z zaznaczonym żeberkiem. Długość: przedmiotu 7,7 cm, części płaskiej 6,3 cm; średnice otworków 0,2 cm, grubość części górnej 0,8 cm (Tabl. IVi). Bryłka bursztynu pokryta żółtawą patyną, barwy czerwono-brązowej. Długość 10 cm, szerokość 5 cm, grubość 3 cm (Tabl. Vd).

TABLICA V

Grzebsk, pow. Mława. Stan. 4. Grób 8 (e). Przedmioty luźno znalezione (a-d, f-k)

CHARAKTERYSTYKA CMENTARZYSKA

Cmentarzysko w Grzebsku należy do typu wczesnośredniowiecznych tzw. mazowieckich cmentarzysk w obudowie kamiennej. Wartość źródłową uzyskanych materiałów obniża w znacznym stopniu fakt, że pochodzą one z małego skrawka obiektu uratowanego przed całkowitym zniszczeniem. Niemniej jednak są one interesujące i nie tylko potwierdzają wiele obserwacji poczynionych do tej pory na temat cmentarzysk w obudowach kamiennych na Mazowszu, ale wnoszą również pewne nowe elementy, które przyczynią się do rozszerzenia naszej wiedzy na temat tych niezwykle ciekawych obiektów i ludności, która je stworzyła.

Jak już zaznaczono we wstępie, ccała przed zniszczeniem zapewne 15% cmentarzyska, najprawdopodobniej jego północny fragment. Płaszcz kamienny zachował się w północno-zachodniej części eksplorowanego terenu i na małym odcinku w partii wschodniej. Był on w wielu miejscach zniszczony, występowały puste przestrzenie względnie luźne bruki. Tylko niektóre groby wydzielały się z masy kamieni wyraźnie wyznaczonymi obstawami grobowymi. W większości obstawy były zniszczone w mniejszym lub większym stopniu, niemniej jednak wyraźnie rysował się układ rzędów po osi PnW—PdZ. Ogółem na terenie eksplorowanym wyróżniono 7 rzędów pochówków, 5 w partii zachodniej i 2 we wschodniej. I rząd stanowią groby 2 i 3, II groby 4, 5, 6, III — 7, IV — 8, 9, 10, 11, 14, 15, V — 13, VI — 1 i VII — 12, 16. Groby w rzędach po osi W—Z wykazywały pewne przesunięcia. Na cmentarzysku odsłonięto 14 grobów szkieletowych i 2 ciałopalne. Wszystkie groby szkieletowe należy zaliczyć do typu obstawowych, a ciałopalne najprawdopodobniej do typu grobów podbrukowych (Typ II i I wg. L. Rauhuta).

Groby szkieletowe. Obstawy grobów budowane były z dużych kamieni w formie prostokąta o wymiarach wewnętrznych średnio $2,4 \times 1$ m. Pierwotnie były one zwarte, dopasowywane, z mniejszymi klinującymi kamieniami, tam gdzie to było konieczne. Kamienie obstaw dochodziły do wymiarów $100 \times 60 \times 60$ cm. Starano się ustawiać je płaską stroną do wnętrza grobu. Obserwuje się przewagę wspólnych ścian obstaw pomiędzy sąsiednimi grobami. W zasadzie tylko znajdujące się obok siebie groby 4 i 5 mają osobne obstawy. Należy jednak podkreślić, że wniosek ten, z uwagi na

zniszczone kamienie obstaw nie jest zbyt mocno udokumentowany. Bruk wewnętrzny, wypełniający przestrzeń obstawy składał się z kamieni na ogół drobnych, niekiedy większych dochodzących do 7 warstw. Najczęściej występowało 5—6 warstw kamieni. Większe, ustawione pionowo, sięgały niekiedy od powierzchni do dna bruku. Górny poziom bruku albo odpowiadał poziomowi kamieni obstawy, albo zalegał nieco poniżej. Grubość warstwy wynosiła średnio ok. 50 cm. Sposób budowania obstaw grobowych i ułożenia bruku jest na cmentarzysku w zasadzie jednolity, różnice występują pod kamieniami, jeżeli chodzi o głębokość ułożenia nieboszczyka. Na cmentarzysku w Grzebsku można wyróżnić 3 podtypy odpowiadające odmianom „a”, „b” i „P” typu II wg. L. Rauhuta⁹.

Odmianę IIa reprezentują groby 4, 5, 12, 13, 14. Charakteryzują się tym, że szkielety na ogół występują bezpośrednio pod brukiem, a czasami nawet niektóre kamienie znajdują się pod szkieletem. W tej odmianie prawie nie występują zagłębione jamy grobowe, a szkielet spoczywa na poziomie pierwotnego humusu w komorze grobowej powstałej przez ustawienie kamieni obstawy.

Odmianę IIb reprezentują groby 2, 6, 7—10, 11. Występuje w niej płytko zagłębiona w całość jama grobowa, głęboka na 35 cm. Szkielet spoczywający na dnie jamy przysypany był warstwą ziemi do poziomu ustawienia kamieni obstawy (na pierwotnym humusie) i dopiero powyżej komorę grobową zabrukowywano. Grób 7 zaliczono do tej odmiany, mimo, że znajdował się na terenie zniszczonym, wskazuje na to bowiem głębokość występowania kości, zgodna z poziomem zalegania kości innych grobów.

Odmiana IIP. Klasycznym jej reprezentantem jest grób 15, gdzie szkielet wystąpił 85 cm poniżej warstwy bruku we wkopanej w całość jamie grobowej. Zabrukowana była tylko komora, jama grobowa natomiast wypełniona była ziemią. Wydaje się, że do tej samej odmiany można zaliczyć grób 3, który wystąpił mniej więcej na tym samym poziomie, nie zachował się jednak zarys jamy grobowej oraz grób 6. Groby tej odmiany są bardzo interesujące z tego względu, że nie mają odpowiedników na sąsiednich cmentarzyskach, są natomiast częstym zjawiskiem na terenie Podlasia. Na badanym przez autorkę cmentarzysku w Czekanowie, pow. Sokółów Podlaski groby tego typu stanowią większość¹⁰.

⁹ L. R a u h u t: op. cit., str. 456—457.

¹⁰ B. Z a w a d z k a-A n t o s i k: Sprawozdania z wykopalisk w Czekanowie, „Informator Archeologiczny” za lata 1969—1972.

Prawie wszystkie odkryte groby są pojedyncze, w jednej obstawie występuje jeden grób, wyjątek stanowią tylko groby 5 i 6, które znajdują się w obrębie tej samej obstawy (6 dziecka poniżej i bardziej na południe od 5 kobiety). Wydaje się, że jest to jedyny, odsłonięty na cmentarzysku grób rodzinny, z tym, że oba pochówki nie sprawiają wrażenia jednoczasowych, grób dziecka był wcześniejszy, a grób kobiety pochówkiem wtórnym.

Groby ciałopalne. Dwa groby ciałopalne 1 i 16 należy zaliczyć najprawdopodobniej do typu Ib, grobów podbrukowych z zagłębioną i zabrukowaną jamą grobową¹¹. Oba są częściowo zniszczone, stąd trudności w ich interpretacji. Grób 1 leżał na polu ornym, obecnie poza terenem zwartego występowania kamieni. Bruk kamienny dłuższą osią zorientowany był PnZ—PdW. Był on wyizolowany od innych grobów i tworzył przez to niejako zwarty zespół. Jest to jednak resztką grobu, zachowana głębiej i nie przeszkadzająca w orce. Grób 16 w zasadzie nie wydzieliał się układem kamieni od masy bruku zalegającego w tej części cmentarzyska. Być może, większe kamienie były granicznymi, trudno jednak dać zdecydowaną odpowiedź, ponieważ i tutaj obserwujemy zniszczenia bruków. Jama grobowa zorientowana była w kierunku ZZPn. Wspólną cechą obu grobów jest występowanie ułamków spalonego drewna i kości już pomiędzy kamieniami bruku oraz ułożenie ich po dłuższej osi grobu. W obu grobach zasadnicza masa spalonych kości razem z resztkami stosu złożona została pod brukiem. Zarys jamy grobowej zachował się tylko w grobie 16. Interesujący jest również podobny wygląd kości w obu grobach, są one niezbyt dobrze przepalone, w obu występuje przymieszka kości zwierzęcych. Nie udało się pewnie określić ani wieku, ani płci zmarłych osobników.

Fakt występowania grobów ciałopalnych na cmentarzysku w Grzebsku jest niezwykle interesujący. Groby ciałopalne bowiem występują na mazowieckich cmentarzyskach w obudowach dosyć rzadko i niejednokrotnie ich przynależność do omawianego okresu, z uwagi na obecność pochówków z okresów wcześniejszych jest problematyczna. Zachodzi pytanie czy oba groby z Grzebska można zaliczyć do okresu wczesnośredniowiecznego. Nie może być wątpliwości co do grobu 16, w jamie grobowej bowiem pod brukiem wystąpił fragment naczynia wczesnośredniowiecznego. Grób 1 zawierał tylko 3 przypadkowe ułamki naczyń. Mając jednak na uwadze, wspomniane wy-

żej analogiczne cechy jak w grobie 16, można i ten grób per analogiam, zaliczyć do omawianego okresu. Jak już zaznaczono na terenie cmentarzyska występują spalone kości i ceramika halsztacka. Nie odsłonięto jednak żadnego grobu ciałopalnego z okresu wcześniejszego, wystąpiły natomiast jamy o charakterze osadniczym. Nasuwa się więc pytanie, czy spalone kości nie pochodzą ze zniszczonych grobów ciałopalnych wczesnośredniowiecznych, a nie jak pozornie można by przypuszczać, opierając się na występowaniu ceramiki halsztackiej, z epoki żelaza. W tym przypadku zresztą występowałyby groby jamowe, okrągłe, albo popielnicowe. Analogicznych grobów ciałopalnych z tego terenu nie znam. Niektórzy badacze kwestionują nawet ich występowanie w okresie wczesnego średniowiecza na interesującym nas obszarze¹². Groby występujące w Pokrzywnicy Wielkiej i Łączynie Starym są dyskusyjne¹³, a w Kitkach o innym charakterze¹⁴. Analogie do naszych grobów, niezupełnie ściśle wprawdzie, występują na cmentarzyskach podlaskich¹⁵ i w Lutomiarsku pod Łodzią¹⁶. Powstaje pytanie kogo pochowano w grobach ciałopalnych? Czy byli to osobnicy etnicznie obcy (np. Prusowie) czy też ofiary pożarów. Spalone kości nie dają jednak odpowiedzi, a brak charakterystycznych zabytków nie pozwala rozwiązać tej kwestii. Typ grobu, orientacja, układ w rzędach cmentarzyska, naczynie chronologicznie współczesne przedmiotom występującym w grobach szkieletowych pozwala uznać pochówki szkieletowe i ciałopalne za pochodzące z tego samego okresu czasu.

Obrządek pogrzebowy. Na terenie cmentarzyska w Grzebsku występuje mieszany obrządek pogrzebowy, a mianowicie chowanie zmarłych niespalonych i spalonych. Przeważa obrządek szkieletowy, określając charakter stanowiska. Orientacja szkieletów: czaszką na wschód albo zachód z odchyleniami na południe względnie

¹² L. Rauhut: op. cit., str. 463, 547.

¹³ L. Rauhut, L. Długopolska: Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w obudowie kamienną w Pokrzywnicy Wielkiej, pow. Nidzica, „Wiadomości Archeologiczne”, T. XXXVI, 1971, str. 294; L. Rauhut, L. Długopolska: Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w obudowie kamienną w Łączynie Starym, pow. Przasnysz, „Wiadomości Archeologiczne”, T. XXXVII, 1972, str. 324.

¹⁴ Ł. i J. Okuliczowie: Dwa wczesnośredniowieczne cmentarzyska z grobami ciałopalnymi a problem obrządku pogrzebowego na północnym Mazowszu, „Wiadomości Archeologiczne”, T. XXIX, 1963, str. 108—109.

¹⁵ K. Musianowicz: Przyczynki do osadnictwa mazowieckiego na Podlasiu w XII—XIII w., „Światowit”, T. XXI, 1955, str. 264—265.

¹⁶ A. Nadolski, A. Abramowicz, T. Polewski: Cmentarzysko z XI w. w Lutomiarsku pod Łodzią, Łódź 1959, str. 19—20.

¹¹ L. Rauhut: op. cit., str. 455.

na północ. W grobach ciałałalnych orientacji nie udało się określić. Pozornie wydaje się, że zasadą panującą w rzędach było orientowanie zmarłych w ten sposób, że jeżeli jeden był złożony głową na zachód to sąsiedni na wschód. Nie przestrzegano zasady orientacji wg płci w odniesieniu do mężczyzn, tylko w stosunku do kobiet. Wszystkie bowiem kobiety pochowane są głowami na zachód, mężczyźni natomiast w obu kierunkach z przewagą jednak orientacji wschodniej. Opierając się na tej zasadzie można przyjąć, że w grobach 8 i 13 były pochowane dziewczynki, a w grobie 6 chłopiec. Zmarłych układano na ogół w pozycji na wznak. Niekiedy tylko obserwujemy skręcenie szkieletu na lewy (grób 15), czy prawy bok (grób 9). Ręce zwykle wyciągnięte były wzdłuż tułowia, tylko w grobach 2 i 15 stwierdzono lewą rękę zgiętą w łokciu i złożoną na miednicy.

Na temat ochrony zmarłych przed bezpośrednim naciskiem ziemi wiele nie można powiedzieć, nie zachowały się bowiem żadne ślady drewna wskazujące na obecność trumien, czy to w postaci właściwej, czy też pośredniej, jak deski od spodu i od góry. Pewne fakty zdają się nawet przeczyć temu. Np. w grobie 5 szkielet częściowo spoczywał na kamieniach ostatniej warstwy bruku, w grobie 8 dno jamy grobowej było wyraźnie nierówne. W przypadku istnienia trumien, nie zachodziłyby najprawdopodobniej podobne zjawiska. Odchylenie czaszki do góry, które zdaje się wskazywać na istnienie pustej przestrzeni w momencie rozkładu mięśni, nie ma potwierdzenia w Grzebsku. Tylko w 2 grobach mamy czaszkę skręconą na lewy (grób 15) i prawy (grób 9) bok, co mogło nastąpić już w momencie złożenia nieboszczyka do jamy grobowej. Na cmentarzysku w Grzebsku, podobnie jak i na innych obiektach tego typu, obserwujemy występowanie drobnych węgli drzewnych pomiędzy brukiem i w piasku koło kości. Skupisko węgli koło szkieletu odsłonięto tylko w jednym grobie (10). Mamy więc tutaj potwierdzenie tezy L. Rauhuta¹⁷ o paleniu ognisk koło zmarłego jeszcze przed zasypaniem mogiły. Ułamki ceramiki i fragmenty naczyń nie znajdowały się w grobach tylko w piasku poza zespołami, analogicznie jak na niektórych późniejszych cmentarzyskach podlaskich¹⁸.

Inwentarze grobowe. Zarejestrowano je w przeszło połowie grobów na cmentarzysku. Jedne pochówki były lepiej wyposażone w przedmioty, inne gorzej. Najwięcej przedmiotów odkry-

to w grobach 3 i 15. W skład inwentarzy wchodziły noże (niektóre w pochewkach) i krzesiwa żelazne, osetki, nożyce, grot oszczepu, ostrogi, kabłączki skroniowe i pierścionki, paciorki szklane i bursztynowe, dzwoneczek z brązu, kostur drewniany i nieokreślony przedmiot ozdobny. Układ zabytków przy szkieletach wskazuje, że niektóre przedmioty były „chowane” razem ze zmarłym, to znaczy znajdowały się bezpośrednio na nim czy też związane były z jego ubiorem, inne dokładane były do nieboszczyka, po ułożeniu go w grobie. Inaczej mówiąc chodzi tu o wyposażenie bezpośrednio i dary grobowe. Sprawa ta jak wiadomo jest dyskutowana w literaturze przedmiotu¹⁹. Do inwentarzy związanych bezpośrednio ze zmarłym można zaliczyć wszystkie przedmioty w grobach 2, 4, 5, 7 (?), 9, 10, 15, do charakteru darów grobowych natomiast należy odnieść prawie cały inwentarz grobu 3, oraz naczynia w grobie ciałałalnym 16. Wyposażenie grobów męskich i kobiecych nie odbiega na ogół swoim składem od inwentarzy na sąsiednich cmentarzyskach. W grobach męskich mamy więc: miecz, ostrogi, grot oszczepu, noże, krzesiwa, osetki, unikatami są: kostur drewniany, nieokreślony przedmiot ozdobny, nożyce żelazne. W grobach kobiecych występują: noże, pierścionki, paciorki, kabłączki skroniowe. Inwentarze grobowe w pełni potwierdzają wyniki analizy antropologicznej szkieletów.

Wiek i płeć zmarłych. Analiza antropologiczna kości z 16 grobów wykazała, że wszystkie zawierają szczątki jednego osobnika. Wyróżniono kości 7 mężczyzn, 4 kobiet i 3 dzieci, płeć niektórych stoi pod znakiem zapytania. Kości z grobów ciałałalnych nie udało się dokładnie określić, wśród nich wyróżniono kości zwierzęce. Na podkreślenie zasługuje fakt, że u osobnika męskiego z grobu 15 stwierdzono występowanie zmian kostnych na tle *osteo arthritis*. Wiek zmarłych przedstawia się następująco: na 7 mężczyzn — 4 zmarło w wieku 30—60 lat (wcz. i późny maturus), 3 w wieku 20—30 lat (adultus). Z 4 kobiet — 1 zmarła w wieku 20—22 lat (adultus), 2 w wieku 30—40 lat (maturus) i 1 w wieku powyżej 60 lat (senilis). Dzieci zmarły w wieku 1—1,5, 3—4 i 10—11 lat. Mamy więc na tym małym fragmencie cmentarzyska wszystkie kategorie wieku, od dzieci małych i starszych do osobników młodych, starszych do bardzo starych. Interesujące są zwłaszcza groby dzieci, na 14 grobów szkieletowych jest ich 3, co daje ok. 20% wszystkich grobów. Umieszczone są prawidłowo w rzę-

¹⁷ L. R a u h u t: op. cit., str. 470.

¹⁸ Np. na badanym przez autorkę cmentarzysku szkieletowym w Grodzisku, pow. Węgrów.

¹⁹ Brak jest na obiekcie grobów szkieletowych typu I. Por. uwagi L. R a u h u t a: op. cit., str. 464.

dach pomiędzy innymi pochówkami. W przeciwieństwie więc do niektórych stanowisk, gdzie autorzy przypuszczają istnienie osobnych cmentarzyków dziecięcych, w Grzepsku mielibyśmy bardziej naturalny układ, analogicznie jak na innych, późniejszych cmentarzyskach podlaskich (np. w Czekanowie), gdzie pochówki dziecięce występują razem z grobami dorosłych.

WYPOSAŻENIE GROBÓW

Przedmioty wchodzące w skład inwentarzy grobowych i znalezione luźno na cmentarzysku, można najogólniej podzielić na: uzbrojenie, przedmioty codziennego użytku, ceramikę, ozdoby i przedmioty nieokreślone. Jako osobną grupę wydzielono kostur i ozdobny przedmiot z grobu 15.

U z b r o j e n i e. Wszystkie przedmioty związane z uzbrojeniem zostały znalezione w grobie 3, są to miecz, grot oszczepu i 2 ostrogi. Miecz żelazny luźno znaleziony w 1962 r. pochodzi prawie z całą pewnością z grobu 3. Został on opublikowany przez L. Rauhuta²⁰. Ponieważ jest to niezwykle cenny i interesujący zabytek postanowiono uwzględnić, z niewielkimi skrótami opis miecza podany przez autora. „...Miecz o uszkodzonym trzpieniu i odłamany zakończeniu sztychu. Na trzpieniu zachowane resztki drewnianej okładziny rękojeści. Ślady usztywnionej deszczułkami drewnianej pochwy zachowały się również na głowni. Głowica miecza soczewkowata. Niektóre wymiary: długość: 91,3 cm, rękojeści 13,8 cm; szerokość głowni 4,8 cm, długość jelca 18,4 cm. Po obu stronach głowni znajduje się słabo czytelny napis umieszczony w obrębie zboczka. Z jednej strony napis zaczyna się niżej jelca krzyżem o przekreślonych końcach ramion. Napis brzmi NNOMNE i należy go czytać IN NOMINE. Na drugiej stronie głowni znajduje się anagram składający się z przypadkowego układu liter, których krój odpowiada majuskułom romańskim...”. Autor zalicza miecz do typu α odmiany 3 i datuje go na pierwszą połowę XII w. Miecz ten znajdował się najprawdopodobniej z prawej strony nieboszczyka w miejscu, gdzie występowała na długim wąskim odcinku przerdzewiała ziemia. Położenie jego nie było prawidłowe. Jak już zaznaczono wyżej, prawie wszystkie przedmioty w tym grobie nie występują w prawidłowym położeniu. W odróżnieniu np. od Pokrzywnicy Wielkiej gdzie wszystkie groty zostały znalezione koło prawej stopy zmarłych, nasz grot znaleziono

koło lewej stopy ostrzem skierowany ku palcom. W tulejce zachowany fragment drzewca. Przekrój soczewkowaty, liść dosyć szeroki i krótka tulejka zbliżają go do typu IV włóczni wg A. Nadolskiego²¹, datowanego na XI w. Biorąc jednak pod uwagę średnicę tulejki, szerokość i kształt liścia, należy go zaliczyć do oszczepów. Długość liścia natomiast bardziej go zbliża do grotów włóczni. Jest więc to jakaś forma pośrednia. Obie ostrogi wystąpiły koło piąty prawej nogi. Reprezentują one dwie różne odmiany typu II wg Z. Hilcerówny²². Ostroga pierwsza (Tabl. IIb) przypomina najbardziej typ II odmiany I z bodźcem piramidальnym bez szyjki, prostymi ramionami i zaczepami płytkowymi z otworami, z kabłąkiem w kształcie litery U. Bodziec leży prawie w paśszyźnie kabłąka. Ten typ ostróg datowany jest na drugą połowę X w., względnie na XI w. Drugą ostrogę należy zaliczyć do typu II odmiany 3. Kabłąk w kształcie litery U, ramiona lekko łukowato wygięte, zaczepy w formie ósemkowatych płytek z otworami na nit. Osadzony asymetrycznie bodziec odchylony jest do dołu i składa się z krótkiej szyjki oraz dwupiramidalnego kolca. Odmiana ta datowana jest na drugą połowę XI w. i XII w. W sąsiedztwie Grzepska groby z uzbrojeniem wystąpiły na cmentarzyskach w Pokrzywnicy Wielkiej i Łączynie Starym.

Przedmioty codziennego użytku reprezentowane są przez: noże (2 w pochewkach), krzesiwa żelazne, oselki kamienne, nożyce żelazne.

Noże i pochewki. Ogółem znaleziono 9 noży. Wystąpiły one w grobach 2, 4, 5, 9, 10, 15 po jednym egzemplarzu, w grobie 3 dwa i jeden luźno. Podobnie jak inne przedmioty są na ogół źle zachowane. 2 noże znaleziono w grobach kobiecych, pozostałe w męskich. 7 noży wystąpiło w prawidłowym układzie koło lewego biodra szkieletu, 1 koło lewej stopy razem z oselką i nożycami (grób 3), gdzie złożono je najprawdopodobniej razem w woreczku. Noże nasze należy zaliczyć do średnich. Największy ma 15,7 cm długości, największa szerokość ostrza dochodzi do 1,9 cm. Na 6 nożach na trzpieniu zachowały się trzonki, 5 drewnianych i 1 z kości. Interesujące jest oprawienie trzonka noża z grobu 3, a mianowicie w dwie płaskie deseczki drewniane połączone przy pomocy żelaznego nitu. Pozostałe były nabijane na trzpień. Kształty noży nie są jednakowe, zazwyczaj jednak mają prosty tylec, ostrze proste lub łukowate, zakończenie

²¹ A. Nadolski: Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII w., Łódź 1954, tabl. XXII, 3 oraz str. 54.

²² Z. Hilcerówna: Ostrogi polskie z X—XIII w., Poznań 1956, str. 34—39, tabl. III i V.

²⁰ L. Rauhut: op. cit., str. 536, ryc. 23.

ostre lub zatepione. Trzpień jest zwykle dwustronnie wyodrębniony od ostrza. Interesujące są noże z grobów 2 i 3, które mają wyraźnie zaznaczone na tylcu wgłębienie przy czubku. Ostrze jest albo łukowato odgięte (Tabl. IIIh), albo skośnie ścięte (Tabl. IIj). Pewną analogię do naszego okazu z grobu 3 stanowi nóż z Brześcia Kujawskiego²³, a inny nieco podobny do okazu z grobu 2 podaje W. Łęga²⁴ i J. Gąssowski²⁵. Pozostałe noże mają analogie na wielu cmentarzyskach, nie tylko na północnym Mazowszu.

Pochewki do noży wystąpiły w grobach 4 i 5 (męskim i kobiecym). W grobie 4 pochewka znajdowała się nieco poniżej lewego biodra, w grobie 5 pod kośćmi miednicy z lewej strony. Obie nie były połączone z nożami, których fragmenty znaleziono w sąsiedztwie. Pochewki są tak zniszczone, że rekonstrukcja ich jest bardzo trudna. Zachowały się w luźnych fragmentach: nity brązowe, skóra szyta nicią i rzemykiem, ułamki okuć brązowych oraz kawałek kory brzozonej z otworem po nicie. Zachowane brązowe, dolne okucia pochewek stanowią dwa różne typy. Okucie z grobu 4 (Tabl. Ir) ma formę trójkąta, a z grobu 5 (Tabl. Iu) kwadratową z łagodnie wyciągniętym ku górze „skrzydełkiem”²⁶. Brzegi okuć są zdobione drobnymi, wybijanymi od spodu punktami. W resztkach pochewki z grobu 4 zachowały się również fragmenty cienkiej blaszki podobnie zdobionej, przynitowanej do skóry w miejscu jej zeszywania (Tabl. In). Jest to prawdopodobnie wzmocnienie, względnie ozdoba na powierzchni pochwy. Zachowała się również profilowana sztabka brązowa z otworem po nicie, służąca do usztywnienia brzegu pochewki (Tabl. Is). Interesujący jest kawałek cienkiej kory, zagiętej, z otworkiem po nicie. Czy została ona użyta do wyłożenia pochewki od wewnątrz, czy występowała między skórą i okuciem dolnym trudno powiedzieć. O używaniu kory drzew jako pochewek do noży wspomina A. Knorr i L. Rutkowski²⁷. Pochewki nasze mają analogie na wielu obiektach z XI—XII w., najbliższe wys-

tąpiły w Pokrzywnicy Wielkiej i Łączynie Starym.

Krzesiwa żelazne w liczbie 2 znaleziono w męskich grobach 3 i 15, koło lewego biodra zmarłych, razem z nożami. Zachowały się na nich przerdzewiałe resztki tkanin. Oba krzesiwa są ogniwkowe, jedno prostokątne (Tabl. IIIg), drugie zbliżone do prostokąta, bardziej owalne, ze światłem w formie soczewki (Tabl. IIc). Wg M. Boruty, który zajmował się krzesiwami na terenie Polski²⁸ należy je zaliczyć do typu II, odmiany 1a i datować na okres XI—XII w. W najbliższym sąsiedztwie analogiczne krzesiwa wystąpiły na cmentarzyskach w Pokrzywnicy Wielkiej i Łączynie Starym²⁹.

Oselki kamienne. Obie pochodzą z grobów męskich i wykonane są z szarego łupku. Szczególnie interesująca jest oselka z grobu 15 zaopatrzona w żelazne ogniwo służące do zawieszania jej u pasa. Ma ona bliską analogię na cmentarzysku w Pokrzywnicy Wielkiej, gdzie w grobie 15 została znaleziona oselka, nieco mniejsza od naszego okazu, z dwoma ogniwami żelaznymi³⁰. Oselka z grobu 3, mała bez otworu noszona była najprawdopodobniej w woreczku, względnie w kieszeni.

Nożyce żelazne znaleziono w grobie męskim 3 razem z oselką i nożem. Fakt obecności tego przedmiotu na cmentarzysku jest niezwykle interesujący. Nożyce bowiem należą do znalezisk wyjątkowych na cmentarzyskach. Praca L. Rauhuta np. nie wymienia żadnego egzemplarza z terenu Mazowsza i Podlasia. Dla naszego okazu mamy interesującą analogię na cmentarzysku szkieletowym w Brześciu Kujawskim³¹ datowanym na czas od połowy XI w. do końca lat dwudziestych XII w. Nożyce te wystąpiły w podwójnym grobie przy stopach chłopca. Jest to o tyle interesujące, że nasze nożyce również zostały złożone koło stopy zmarłego, jest to jednak osobnik dorosły.

Ceramika. Jak już wspomniano w części opisowej, ułamki ceramiki wczesnośredniowiecznej zachowały się w ilości 80 sztuk. Wszystkie wykonane są z gliny schudzonej domieszką tłuczni drobno- i średnioziarnistego oraz obtoczone słabiej lub silniej na kole garncarskim. Zachowało się 11 ułamków górnych partii naczyń, 5 ułamków den, pozostałe to fragmenty brzuśców. Średnicę otworu obliczono u 4 naczyń (10, 10, 12, 18 cm),

²³ E. i Z. Kaszewscy: Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Brześciu Kujawskim, pow. Włocławek, „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, T. I, 1971, tabl. VII,4.

²⁴ W. Łęga: Kultura Pomorza we wczesnym średniowieczu na podstawie wykopalisk, Toruń 1930, tabl. LIV,334.

²⁵ J. Gąssowski: Wczesnohistoryczne cmentarzysko szkieletowe w Radomiu, „Wiadomości Archeologiczne”, T. XVII, 1950/51, tabl. LXXX,2.

²⁶ A. Knorr: Die slawischen Messerscheidenbeschläge, „Mannus”, R. 30, 1938, ryc. 4, 7, 22.

²⁷ A. Knorr: op. cit., str. 493; L. Rutkowski: Cmentarzyska rzędowe w Rostkowie, Strzeszewie, Wierzbicy, Zochowie, Blichowie i Rogowie badane przez ś.p. F. Tarczyńskiego, „Światowit”, T. VII, 1906, str. 41, tabl. III.

²⁸ M. Boruta: Wczesnośredniowieczne krzesiwa z terenu Polski, praca magisterska w maszynopisie.

²⁹ L. Rauhut, L. Długopolska: Wczesnośredniowieczne cmentarzysko... w Łączynie Starym..., tabl. IVc,e; XI,e.

³⁰ L. Rauhut, L. Długopolska: Wczesnośredniowieczne cmentarzysko... w Pokrzywnicy..., tabl. Ve.

³¹ E. i Z. Kaszewscy: op. cit., tabl. VIII, 18, str. 397.

den u 3 naczyń (9, 10, 12 cm). Krawędzie są profilowane, niekiedy pogrubione, mniej lub bardziej wychylone na zewnątrz, dna wklęsłe słabiej lub silniej, ze śladami podsypki. Jedno naczynie jest z cylindryczną szyjką. 52 fragmenty są ornamentowane. Przeważa motyw żłobków dookólnych, połączonych niekiedy z ornamentem falistym i kłutym grzebieniowym. Ornamentyka występująca na naczyniach z Grzebska jest typowa dla tej formy naczyń. Najbardziej dekoracyjny jest garnek z cylindryczną szyjką (Tabl. Vh). Biorąc pod uwagę technikę wykonania, formy naczyń i surowiec można datować naszą ceramikę na koniec XI w. i połowę XII w. Analogiczne formy znane są z wielu cmentarzysk w obudowach na terenie Mazowsza i Podlasia.

Ozdoby pochodzą z grobów kobiecych 2, 5 i 7. Są to: 3 pierścionki z brązu, 6 kabłączków skroniowych, 12 paciorków, 1 dzwoneczek.

Pierścionki. Jeden znajdował się na paliczku lewej ręki w grobie 2, 2 koło lewego boku zmarłej w grobie 5 (może w woreczku, bowiem w świetle górnego pierścionka występowała skóra). 2 pierścionki zrobione są z cienkiej taśmy brązowej, szerszej w środku, ścienionej przy wolnych końcach. Ornamentowane drobnymi, bezładnymi punktami (Tabl. If), względnie w połączeniu z rytą linią tworzą zwartą kompozycję (Tabl. Im). Trzeci pierścionek wykonany jest z okrągłej sztabki brązowej o ścienionych i zachodzących na siebie końcach. Jest on zdobiony żłobkowaniem imitującym skręcenie drutów. Analogiczne pierścionki występują dosyć często na cmentarzyskach w obudowach kamiennych na Mazowszu. Pierścionki z cienkiej płaskiej blaszki, tylko inaczej zdobione znane są m.in. z Pokrzywnicy Wielkiej³². Pierścionki kute z okrągłego drutu, zdobione imitacją skręcanych drutów wymienia m.in. W. Łęga³³.

Kabłączki skroniowe. Ogółem znaleziono ich 6 (5 w grobie 2 i 1 w zniszczonym grobie 7). 2 kabłączki wykonane są z brązu platerowanego srebrem, 4 wykonane są z cyny. Kabłączki brązowe zachowały się w bardzo dobrym stanie, natomiast kabłączki cynowe są prawie zupełnie zniszczone. Na kabłączku brązowym z grobu 2 zachował się fragment skóry z czółka, a w uszku kawałek lnianego sznurka, zawiązanego w pętlę (Tabl. Ii). Sznurek w uszku służył najprawdopodobniej do przywiązania do niego drugiego kabłączka, cynowego. Kabłączki w grobie 2 występowały z lewej

i prawej strony czaszki³⁴. Ilość ich po obu stronach nie była jednakowa, z lewej znajdowały się 3, a z prawej 2. Platerowany srebrem, esowaty kabłączek ze żłobkowanym uszkiem z grobu 7 należy zaliczyć do typu IIIC wg K. Musianowicz³⁵. Czas jego występowania przypada na okres od początku XI w. do końca XII w. Platerowany kabłączek z brązu, jak też kabłączki z cyny z grobu 2 reprezentują najbardziej powszechnie występujący typ esowatych kabłączków, wg K. Musianowicz typ III o szerokich granicach czasowych od X do XIII w.³⁶ Analogiczne kabłączki odkryto na cmentarzysku w Pokrzywnicy Wielkiej, pow. Nidzica³⁷.

Paciorki. Wszystkie odkryte na cmentarzysku paciorki pochodzą z grobu kobiecego 2. Było ich ogółem 12, z czego 7 wykonanych jest ze szkła, 4 z bursztynu i 1 ze srebra. Paciorki szklane różnią się kształtem, barwą, wielkością, sposobem wykonania. 4 zrobione są ze szkła przezroczystego, 3 z nieprzezroczystego zdobionego inkrustacją. Paciorki te, szczegółowo omówione w części opisowej, należą do typów znanych na terenie cmentarzysk wczesnośredniowiecznych. Paciorki bursztynowe są niewielkie, płaskie o barwie czerwonej. Najbliższą analogię do nich stanowią paciorki z grobu 22 w Pokrzywnicy Wielkiej³⁸. Zachowany we fragmentach paciorek srebrny zdobiony ornamentem wytłaczanym i filigranem został znaleziony razem z innymi, a także w sąsiedztwie kabłączków cynowych. Mógł więc wchodzić w skład kolii, względnie był przyszyty do czółka razem z kabłączkami.

Dzwoneczek z brązu zachował się w bardzo dobrym stanie. Został znaleziony luźno i nie można go połączyć z żadnym grobem. Mógł on być używany przez kobiety do ozdoby czółka, czepca lub pasa, a przez mężczyzn do ozdoby ubrania (stosowany był także do uprzęży). Dzwoneczek nasz należy do typu pospolicie występującego od VII do XIV w. Przeważająca większość jednak zawieszek dzwoneczkowatych datowana jest na XI—XII w.³⁹ Występują one na cmentarzyskach, osa-

³⁴ Por. uwagi Z. Rajewskiego: Wielkopolskie cmentarzyska rządowe okresu wczesnodziejowego, „Przeгляд Archeologiczny”, T. VI, 1937—39, str. 58—67.

³⁵ K. Musianowicz: Kabłączki skroniowe, próba typologii i chronologii, „Światowit”, T. XX, 1948—49, str. 144—146, tabl. V,3.

³⁶ K. Musianowicz: op. cit., str. 132 i n., tabl. III.
³⁷ L. Rauhut, L. Długopolska: Wczesnośredniowieczne cmentarzysko... w Pokrzywnicy..., tabl. VIIc; Xd.

³⁸ L. Rauhut, L. Długopolska: Wczesnośredniowieczne cmentarzysko... w Pokrzywnicy..., tabl. VIIIk.

³⁹ K. Musianowicz, B. Zawadzka: Wczesnośredniowieczna osada w Ogrodnikach, pow. Siemiatycze w świetle badań 1959 r. „Wiadomości Archeologiczne”, T. XXVII, 1961—62, str. 165.

³² L. Rauhut, L. Długopolska: Wczesnośredniowieczne cmentarzysko... w Pokrzywnicy..., tabl. IIIe; IVa.

³³ W. Łęga: op. cit., str. 142.

dach i grodziskach. W najbliższym sąsiedztwie Grzebska dzwoneczek z brązu, nieco inny wprowadzie w kształcie, został znaleziony w Pokrzywnicy Wielkiej.

Przedmioty nieokreślone. W Grzesku odkryto 2 przedmioty żelazne, których charakteru i przeznaczenia nie można określić (Tabl. IVg,i). Bryłka żuźla spod szkieletu w grobie 8 (Tabl. Vd) nie sprawia wrażenia zżużonego zabytku i znalazła się ona napewno w tym miejscu przez przypadek. Odkryta na terenie cmentarzyska bryłka bursztynu (Tabl. Ve) została opublikowana li tylko jako ciekawostka.

Pochodzący z grobu 15 kostur drewniany jest zabytkiem niezwykle interesującym i unikatowym. Zachowały się z niego dwa elementy: górne zakończenie rogowe oraz zakończenie dolne — okucie metalowe, w którym znajdowały się resztki drzewca. Konstrukcja kostura była w zasadzie prosta, a mianowicie w dolny koniec długiego (średnicy 3 cm) kija wbito ostry kolec żelazny i okuto całość żelazną obrączką przyciętą w specjalny sposób, dostosowany do tego określonego celu (Tabl. IIIf), górny koniec został zwieńczony oprawką rogową. Oprawka ta, w kształcie litery T jest zdobiona i składa się z dwóch części: poziomej i pionowej; obie dopasowane do siebie (Tabl. IIIc). Zamocowano ją w następujący sposób: kij drewniany, zmniejszony o połowę średnicy (do 1,5 cm) osadzony był najpierw w pionowej części oprawki (na długości 6 cm), następnie przycięto go do grubości 1,2 cm średnicy i nałożono poziomą część oprawki (wysokości ok. 2 cm). Jak należy przypuszczać, kij został na zakończeniu równo ścięty z poziomem oprawki. Długość kostura razem z kółcem żelaznym i oprawką wynosiła 140 cm. Wysokość zmarłego została obliczona na 172 cm. Wynika z tego, że kostur sięgał mu do ramienia i trzymano go w partii górnej poniżej ozdobnej „rączki”, która tym samym stanowiła tylko jego ładne zakończenie.

Archeologicznych ścisłych odpowiedników do poszczególnych elementów naszego kostura nie znam. W literaturze występują przedmioty interpretowane jako okucia kosturów. Różnią się one jednak od naszego. Pochodzą z cmentarzysk w Orszymowicach, Strzeszewa-Kalisek i Pokrzywnicy Wielkiej⁴⁰. Egzemplarze z Orszymowic i Strze-

szewa składają się również z dwóch części wykonanych z żelaza: okrągłej obrączki i kolca. Drewno się nie zachowało i oba elementy nie są połączone ze sobą. Okaz ze Strzeszewa jest nieco większy od okucia z Orszymowic i zaopatrzone dodatkowo w trzy gwoździe żelazne zakończone kółkami, do których (wg sugestii autora), mogły być przyłączone jakieś przedmioty. Nie wykluczone jednak, że gwoździe te zastępowano poprostu w celu lepszego zamocowania obrączki. Okucie z Pokrzywnicy Wielkiej jest znacznie mniejsze od wymienionych, obrączka wykonana jest z brązu i wewnątrz niej, w resztkach drewna, tkwi żelazne dółtko. W porównaniu z okuciem grzebskim wydaje się, że pierwsza interpretacja autorów, iż przedmiot z Pokrzywnicy jest dółtkiem jest bardziej uzasadniona, niż, że jest to okucie kostura. Dwuczęściowa ozdobna oprawka rogowa jest, jak dotąd, zabytkiem odosobnionym⁴¹. Duża staranność i sposób wykonania zdają się wskazywać, że przedmiot ten został zrobiony do tego określonego celu, pomyślany jako zakończenia tego właśnie kostura. Ornamentyka jest charakterystyczna dla zdobnictwa rogu i kości w omawianym okresie czasu. Kapitałne analogie do naszego kostura jako całości, mimo, że oba zakończenia różnią się nieco od grzebskiego, występują na ornamentach tzw. legitymacji, względnie znaków pielgrzymich, znalezionych we Wrocławiu i Magdeburgu⁴². Ornament przedstawia pokłon Trzech Króli, z których każdy trzyma w ręku laskę (czy kostur). Przedstawione na tych znakach pielgrzymich zakończenia górne są jednocłonowe, nabite na kij i nieco większe od naszego okazu, a zakończenia dolne to poprostu ostry kolec, prawdopodobnie gwóźdź żelazny, wbity w drewno. Interesujący jest nie tylko wygląd, ale i sposób trzymania przez Trzech Króli tych kosturów, a mianowicie poniżej zakończenia. Legitymacja z Wrocławia datowana jest na drugą poło-

⁴¹ W literaturze znane są przedmioty interpretowane jako rączki kosturów ale różnią się one od naszego okazu. Por. Z. Rajewski: Kosztur z okresu wczesnodziejowego z Nochowa w pow. śremskim. „Z odchłani wieków”, R. XIV, 1939, str. 90—92; Z. A. Rajewski: Zabytki z rogu i kości w grodzie gnieźnieńskim, „Gniezno w zaraniu dziejów (od VIII do XIII w.) w świetle wykopalisk”, Poznań 1939, str. 99, tabl. LIV, 14.

⁴² J. Kazimierczak: Wrocław lewobrzeżny we wczesnym średniowieczu, cz. I, 1966, str. 294, ryc. 71:4; J. Kazimierczak, J. Lodoski: Z badań w rejonie placu Nowy Targ we Wrocławiu w latach 1960—1961, „Sprawozdania Archeologiczne”, T. XV, 1963, str. 281, ryc. 6; O. F. Garnet: Ein romanisches Pilgerzeichen aus dem mittelalterlichen Magdeburg. Ein Beitrag zur Pilgerzeichenforschung, „Frühe Burgen und Städte”, 1954, tabl. XXab.

⁴⁰ L. Rutkowski: op. cit., tabl. II; V; L. Rauhut, L. Długopolska: Wczesnośredniowieczne cmentarzysko... w Pokrzywnicy..., str. 323, ryc. 69, str. 340—341, tabl. IXg.

wę XIII w., a znak z Magdeburga na drugą połowę XII w. Laski z zakończeniami w kształcie litery T są znane, wywodzą się z Palestyny w V—VI w. i następnie trwają długo, stając się później insygniami opatów. Rączki tych lasek, niejednokrotnie pięknie zdobione wykonane są z brązu, kości i drewna. Podobne zakończenia mają nawet niektóre pastorały (np. przedstawienia pastorałów w Ewangeliiarzu Kruszwickim)⁴³. Kostur z Grzebska w oparciu głównie o przedmioty występujące na cmentarzysku i towarzyszące mu w grobie 15, oraz w porównaniu z okuciami ze Strzeszewa i Orszymowic, jak też z uwzględnieniem ornamentu zakończenia górnego, można datować na XI—XII w.

Interesujące jest zagadnienie, czy omówiony kostur służył zmarłemu tylko do podpierania się. Nie był on laską trzymaną w ręce, ponieważ jest na to za wysoki. Podobnie, z racji swojej wysokości i stosunkowo małego zakończenia, nie był kulą opieraną pod pachą. Zresztą osobnik pochowany w tym grobie, młody 35 letni mężczyzna, nie był ułomny. Miał jednak pewne trudności z chodzeniem. Jak wykazała bowiem analiza antropologiczna chorował on na artretyzm, który doprowadził już do pewnych zniekształceń kości i napewno powodował cierpienia. Być może, że właśnie kostur ułatwiał mu poruszanie się. Nasuwają się jednak jeszcze inne przypuszczenia. Mógł on być również kosturem pielgrzymim. Schorowany mężczyzna wędrował może z pielgrzymką do jakiegoś świętego miejsca, z nadzieją na wyleczenie swojej choroby i w czasie drogi podpierał się tym kosturem. Nie jest również wykluczone, że zmarły osobnik piastował jakąś godność czy władzę w swoim społeczeństwie i kostur, z ozdobnym zakończeniem, stanowił insygnium tej władzy i spełniał na zebraniach czy posiedzeniach rolę „laski marszałkowskiej”. Która z tych możliwości jest bardziej uzasadniona trudno jednak rozstrzygnąć.

Z kolei zajmiemy się niezwykle ciekawym, unikatowym przedmiotem, znalezionym razem z kosturem w grobie 15, a mianowicie ozdobną „plakietką”, wykonaną z drewna i srebra. Zabytek ten, który został szczegółowo omówiony w części opisowej, jest tak źle zachowany, że nie można ustalić ani jego kształtu, ani wielkości

⁴³ Powyższe informacje zawdzięczam doc. dr Piotrowi Skubiszewskiemu oraz prof. dr Z. Rajewskiemu, którym za zainteresowanie przedmiotem i trud włożony w poszukiwanie analogii do kostura i ozdobnej „plakietki” składam podziękowanie. Por. także O. F. Garnet: op. cit., str. 167 i n.

(Ryc. 20), co bardzo utrudnia szerszą analizę. Brak jest analogii zarówno do całości, jak też elementów składowych i sposobu wykonania. Pewną tylko analogię techniczną stanowi kłamra z Korolewina pod Tachańczą, w której również drewno (kora?) stanowi rdzeń z dwóch stron okuty srebrną blachą⁴⁴. Interesujące jest zagadnienie w jakim celu tak misternie została kora grzebskiej „plakietki” przeszyta nićmi i drutem brązowym. Czy celem tym było jej usztywnienie czy ozdobienie? Nasuwa się jeszcze inna możliwość, a mianowicie, że krucha kora pękała i żeby ją zabezpieczyć przed zniszczeniem zeszyto ją, a następnie oprawiono w srebrną blaszkę tworząc oryginalną całość. Nie udało się znaleźć analogii do ornamentu występującego na blaszce. Ten typ zdobienia wg P. Skubiszewskiego, jeżeli chodzi o kompozycję jako całość, we wczesnym średniowieczu w XI—XII w. nie występuje. Natomiast przypomina pod pewnymi względami przedstawienia na znanych kłamrach z VI—VII w. pochodzących m.in. z terenów Szwajcarii, Francji i Niemiec. Na nich właśnie występują podobne kompozycje: szereg postaci ludzkich stojących, zamkniętych w prostokąt lub kwadrat bordiurą, niejednokrotnie w formie płaskiego meandra⁴⁵. Wg P. Skubiszewskiego płaska forma meandra, przejęta ze sztuki greckiej, kończy się w IX—X w. Wydaje się jednak, że samo przedstawienie figuralne występujące w przestrzeni zamkniętej meandrem jest zgodne z kanonami sztuki romańskiej. Stojące pod osobnymi łukami postaci to motyw typowy dla zdobnictwa w tym okresie czasu⁴⁶. Czy przedmiot nasz jest importem, czy został wykonany na miejscu trudno powiedzieć. Sam sposób jego wykonania przypomina nieco robotę pochewek do noży⁴⁷. Ornament wykonano przy pomocy matrycy⁴⁸. Jest mało prawdopodobne, że była ona importem na naszych ziemiach, raczej cała blaszka. Nie jest wykluczone, że blaszka właśnie pierwotnie pełniła jakąś inną funkcję i wtórnie została użyta do tego celu.

⁴⁴ W. Sarnowska: Wczesnohistoryczny kurhan z Korolewina pod Tachańczą w pow. kaniowskim, „Światowit”, T. XX, 1949, str. 267, ryc. 1.

⁴⁵ Wg. informacji P. Skubiszewskiego. Por. także H. Kühn: Die vorgeschichtliche Kunst Deutschland, Berlin 1935, ryc. 435, 439.

⁴⁶ Sztuka Polska przedromańska i romańska do schyłku XIII w., pod redakcją M. Walickiego, Warszawa 1972, np. ryc. 514, 760 i inne.

⁴⁷ Zastanawiano się nawet czy nie mógł to być fragment dużej pochwy, usztywniającej ją w partii górnej, w miejscu przyczepienia do pasa. Jednak dwustronny i poziomo w takim przypadku ustawiony ornament zdaje się przeczyć temu.

⁴⁸ Przypomina pod pewnymi względami matrycę do ozdabiania wieczek kaptorg.

Stan zachowania przedmiotu nie pozwalający na rekonstrukcję, utrudnia określenie funkcji jaką spełniał. Napewno „plakietka” ta miała jakieś specjalne znaczenie. Czy był to talizman, medalik, ozdoba, czy oznaka godności trudno powiedzieć. Nie jest również wykluczone, że „plakietka” mogła być znakiem pielgrzymim. Stojące postacie mogą być jakimś naśladownictwem scen występujących na tych znakach. Wiele możliwości, jak widać, nasuwa się w związku z naszym przedmiotem. Rzecz jest wyjątkowa, wymaga jeszcze przeprowadzenia pewnych badań szczegółowych i najprawdopodobniej będzie przedmiotem ponownego, osobnego opracowania. Być może, że uda się dojść do bardziej konkretnych wniosków. Biorąc pod uwagę zespół zabytków towarzyszących w grobie, datowanie całego obiektu, jak też typowy dla sztuki romańskiej sposób ustawienia postaci ludzkich na ornamentcie, należy „plakietkę” grzebską uznać za zabytek wczesnośredniowieczny pochodzący z XI—XII w.

Związek kostura z ozdobną „plakietką”. Położenie obu przedmiotów w grobie wskazuje, że miały one ze sobą ścisły związek. Ozdobna „plakietka” wystąpiła na linii ułożenia kostura, koło prawej kości podudzia nieboszczyka. Biorąc pod uwagę, że wszystkie przedmioty w tym grobie znajdują się „na miejscu” zgodnie z ich przeznaczeniem za życia nieboszczyka, związek „plakietki” z kosturem wydaje się być bezsporny. W przeciwnym wypadku bowiem, jeżeli rozpatrywać ją poza kosturem, obecność jej w tym miejscu jest nieuzasadniona. Sądzę, że przedmiot ten był w jakiś sposób zawieszony na kosturze. Wykluczam możliwość przybicia do drewna ze względu na wielkość „plakietki”, jak też na dwustronny ornament. Przy przesunięciu okucia na wysokość pięty szkieletu i całego kostura do góry, plakietka w tym zmienionym położeniu znajdowałaby się w połowie prawej kości udowej zmarłego. Umieszczona zatem była poniżej połowy wysokości kostura. Położenie to wydaje się być mniej więcej prawidłowe, a może nieco za niskie, ale pewne drobne przesunięcia mogły nastąpić w momencie włożenia kostura do grobu. Wyżej nie mogła być zawieszona ponieważ tam znajdowało się miejsce dla ręki, i ozdobne zakończenie. Nie wiemy jakie dokładnie było przeznaczenie obu przedmiotów. Spróbujmy zastanowić się nad tym pod kątem kostura i „plakietki” jako zespołu. Sądzę, że najciekawsze są dwie możliwości: jedna, że kostur i plakietka były insygniami piastowanej godności i druga, że jest to kostur pielgrzyma ligitymującego się specjalnym zna-

kiem. Trudno jednak zdecydować się, która z nich jest bardziej prawdopodobna. Na marginesie jednak powyższych rozważań trzeba dodać, że w Grzebsku na stan. 2 w osadzie podgrodowej znajduje się kapliczka pod wezwaniem św. Leonarda (a w kościele we wsi gotycka figura tego świętego), gdzie co roku 6 listopada odbywają się bardzo uroczyste odpusty i specjalne uroczystości. Kult św. Leonarda jest kultem wczesnośredniowiecznym i znanym na terenie Polski. Być może w Grzebsku już w XI/XII w. mamy początek istniejącego do dziś na tym terenie kultu tego świętego. Czy nasz „pielgrzym” ma z tym jakiś związek trudno powiedzieć, w każdym razie fakt ten warto odnotować i dodać, że św. Leonard jest jak wiadomo m.in. opiekunem podróżników.

CHRONOLOGIA CMENTARZYSKA

Przystępując do ustalenia chronologii obiektu należy podkreślić, że nie ma podstaw do wydzielenia różnic czasowych między pochówkami szkieletowymi i ciałopalnymi. Jak już podkreślano, bowiem, naczynie znalezione w grobie 16 jest współczesne przedmiotom występującym w grobach szkieletowych. Groby ciałopalne zaliczono do typu I, a szkieletowe do typu IIa, IIb, i IIP wg. L. Rauhuta. Współwystępowanie grobów typu I, IIa, IIb zalicza on do etapu III i datuje na przełom XI/XII w. do połowy XII w. Groby typu IIP wg. autora na Mazowszu nie występują, natomiast na Podlasiu istnieją w XII—XIII w. Opierając się na tych wskaźnikach należy datować konstrukcje grobów z Grzebska na przełom XI/XII w. do połowy XII w. Inwentarze grobowe są również charakterystyczne dla tego okresu czasu. Datowanie przedmiotów inwentarza przedstawia się następująco: miecz żelazny pochodzi z pierwszej połowy XII w., ostrogi występują w drugiej połowie XI w. i w XII w., kabłączki skroniowe, noże, pochewki, krzesiwa, pierścionki, osełki, paciorki, dzwoneczek, nożyce żelazne należą do przedmiotów powszechnie datowanych na XI—XII w., a grot oszczepu ma odpowiedniki w XI w. Nie udało się precyzyjnie wydatować kostura i ozdobnej „plakietki” z grobu 15, są to jednak niewątpliwie zabytki mieszczące się w granicach XI—XII w. Ceramika jest typowa dla końca XI — połowy XII w. Dodatkowymi cechami charakterystycznymi w omawianym okresie czasu jest: brak ozdób w grobach męskich, spadek ilości przedmiotów uzbrojenia,

brak srebrnych kabłączków skroniowych i srebrnych paciorków, występowanie noży z zaklęśnięciem przy czubku ostrza, obecność drobnych paciorków z nieprzezroczystego szkła, oraz zakłócenie zasady orientacji szkieletów wg płci (wg L. Rauhuta).

Reasumując powyższe: cmentarzysko w Grzebsku o mieszanym obrządku pogrzebowym szkieletowym i ciałopalnym w oparciu o typy grobów w obudowach i pod brukiem, oraz inwentarze grobowe można datować na przełom XI/XII w. do połowy XII w. Chronologia ta jest zgodna z datowaniem innych cmentarzysk w obudowach kamiennych na tym terenie i w zasadzie potwierdza wstępne ustalenia dokonane dla naszego obiektu przez L. Rauhuta⁴⁹.

Z A K O Ń C Z E N I E

Przedstawione w niniejszym opracowaniu materiały uzyskane w wyniku ratowniczych prac wykopaliskowych są niezwykle interesujące, mimo, że ich wartość źródłową znacznie obniża fakt, iż pochodzą z małego tylko skrawka, uratowanego przed całkowitym zniszczeniem, cmentarzyska. Zastanówmy się nad tym, jakie nowe dane wniosło cmentarzysko w Grzebsku do problematyki cmentarzysk w obudowach kamiennych nie tylko nad górnym Orzycem ale również na Mazowszu. Na plan pierwszy wysuwają się groby ciałopalne typu nie notowanego na innych obiektach tego skupiska. Jeżeli chodzi o sposób konstrukcji grobów szkieletowych, to pochówki z Grzebska wnoszą pewne nowe elementy do typologii ustalonej przez L. Rauhuta dla Mazowsza. Jak już wspomniano wśród zaobserwowanych odmian typu II wystąpił mianowicie typ grobów określonych przez autora jako IIP, charakterystyczny dla terenów Podlasia. Nowe, nie notowane dotąd na cmentarzyskach mazowieckich przedmioty wystąpiły w inwentarzach grobowych. Dotyczy to przede wszystkim unikalnego znaleziska jakim jest kostur drewniany z ozdobnym zakończeniem i innym niż dotychczas odkryte, okuciem żelaznym. Drugim takim przedmiotem jest znaleziona razem z kosturem „plakietka” wykonana z kory i blaszki srebrnej, na której występuje ciekawy ornament figuralny. Podobnie cennym i jak się zdaje również unikalnym na terenie Polski przedmiotem znalezionym na terenie grzebskiego cmentarzyska jest miecz żelazny z napisem: „NNOMNE”, będący

⁴⁹ L. R a u h u t: op. cit., str. 536.

prawdopodobnie importem z terenu Skandynawii⁵⁰. Do ciekawszych znalezisk należy zaliczyć również nożyce żelazne, które wyjątkowo tylko występują na cmentarzyskach. Z zagadnień związanych z obrządkiem pogrzebowym należy podkreślić występowanie drobnych węgli drzewnych w wypełniskach grobów oraz skupisko tychże w jamie grobowej koło szkieletu. Na wyróżnienie zasługuje również fakt występowania ceramiki poza obiektami grobowymi.

Mimo dokładnych badań powierzchniowych w okolicy, nie udało się natrafić na ślady osady, którą można by odnieść do cmentarzyska. Nie wykluczone, że znajdowała się ona na terenie dzisiejszej wsi Łęg. Cmentarzysko nasze było, podobnie jak i inne obiekty na tym terenie typowo rodowo-rodzinnym cmentarzem wolnej ludności, może drobnego rycerstwa⁵¹. Szerszych wniosków nie można wysnuwać, uzyskany materiał bowiem jest zbyt mały. Można by się tylko zastanawiać nad tym, czy pochowany w grobie 15 mężczyzna zajmował jakieś eksponowane stanowisko w tej grupie ludzkiej, jak też, czy mężczyzna z grobu 3 pochowany z przedmiotami uzbrojenia zajmował jakąś specjalną pozycję z racji swoich osiągnięć rycerskich. Te dwa groby są bowiem najbogatsze na cmentarzysku. Nie wiedząc jednak ile podobnie „bogaty” grobów uległo zniszczeniu, trudno rozpatrywać tego rodzaju kwestie. Na zakończenie należy zastanowić się czy cmentarzysko w Grzebsku na stan. 4 ma związek z kompleksem osadniczym na stanowiskach 1—3 — grodziskiem, osadą podgrodową i cmentarzyskiem szkieletowym, znajdującym się w odległości ok. 2 km na wschód od niego. Na stanowiskach tych nie przeprowadzono badań wykopaliskowych, tylko powierzchniowe. Grodzisko w Grzebsku wymienione jest w tzw. falsyfikacie mogilnieńskim pochodzącym rzekomo z 1065 r. Istniało by więc współcześnie z naszym cmentarzyskiem. Biorąc jednak pod uwagę nie tylko to, że data tego dokumentu jest sporna, ale też, że materiał ceramiczny występujący na grodzisku i osadzie podgrodowej ma cechy charakterystyczne dla ceramiki z XII—XIII w. wydaje się, że cmentarzysko nasze jest nieco wcześniejsze od wymienionych obiektów. Pełną odpowiedź na to pytanie będzie można jednak uzyskać dopiero po przeprowadzeniu na tych stanowiskach badań wykopaliskowych.

⁵⁰ Miecz ten znajduje się w opracowaniu L. Rauhuta.

⁵¹ Zagadnienie to zostało już omówione w pracy L. R a u h u t a i L. D ł u g o p o l s k i e j: Wczesnośredniowieczne cmentarzysko... w Pokrzywnicy..., str. 348—350.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Представленный в монографии материал обнаружен был в процессе спасательных раскопочных исследований, проведенных в 1963 и 1965 годах на могильнике раннего средневековья в каменной обкладке в местности Гжебск, повят Млава. Эта стоянка (номер 4) была разрушена в ок. 80% во время выкопки песка и камней для постройки дороги, а также глубоких раскопов на ямы для картофеля. Всего исследовано 735 м² поверхности могильника и открыто 16 погребений: 14 скелетных и 2 трупосожигательных. Большая часть погребений находилась на западном участке исследованной территории, на котором сохранились места полуразрушенные каменные обкладки и фрагменты каменной вымостки.

Могильник в Гжебске относится к типу могильников раннего средневековья, так называемых „мазовецких“, то есть бескурганых рядовых (с труположениями) в каменной обкладке. Обкладка скелетных погребений строилась большей частью из больших камней в форме прямоугольника. Под обкладкой находилась вымостка имеющая 5—6 ярусов. Расположение рядов рисовалось отчетливо по оси северо-восток — юго-запад. Отмечено три рода конструкции скелетных погребений: скелеты уложенные в могильной коробке образованной с помощью каменной обкладки непосредственно под мостовой; скелет находится под мостовой в неглубоко лежащей могильной коробке; скелет находится в глубоко вкопанной в целину яме не покрытой каменным покровом, только засыпанной песком, а камни выступают лишь только на граничных линиях обкладки. Конструкция двух трупосожигательных погребений является несколько иной: сожжённые кости, уложенные на линии длинной оси могилы находятся в глубоко вкопанной в целину могильной яме, покрытой каменными слоями. Вместе с сожжёнными костями встречается древесный уголь.

Антропологический анализ показал, что в могиле похоронено 7 мужчин, 4 женщины и 3 детей. Возраст умерших в границах от 1 года до 60 лет. Кости из трупосожигательных погребений не удалось точно идентифицировать. Ориентировка скелетов: черепом на восток или на запад с отклонениями на север или на юг, причем все женщины были похоронены головой на за-

пад, а мужчины и на запад и на восток. В состав погребального инвентаря мужчин входят предметы: меч, шпоры, острие копья, ножи, огнива, бруски, железные ножницы, посох, а также красиво разукрашенная пластинка. В женских могилах находились: ножи, бусы, бронзовые кольца, височные оловянные кольца, а также кольца покрытые серебром. Самым интересным предметом открытым на могильнике были деревянный посох и украшенная „планшетка“ (пластинка) — находки уникальные, не имеющие аналогий на территории Польши (рис. 20, а также табл. IIIc.). Длина посоха составляла 140 см. Украшенная „планшетка“ была сделана из дерева, по всей вероятности из коры и орнаментированной серебрянной пластинки. Обе находки были обнаружены в могиле 15, а взаимное их положение показывает, что между ними была тесная связь. Посох, принимая высоту роста умершего 172 см, служил ему для опоры причем он держал посох ниже верхнего конца. Мужчина не был калекой, но на его костях обнаружены значительные артритические изменения. Планшетка, которая по всей вероятности была каким-то образом привешена к посоху, могла быть украшением, талисманом, медаликом или же доводом почетного звания. Учитывая состояние сохранения предмета, не позволяющее на его реконструкцию, не имеется возможности точно определить его функцию. Не исключена также возможность, что оба описанные предметы имели другое специальное значение, а именно: могли быть регалиями и знаками отличия занимаемой высокой должности или-же атрибутами странника — пилигрима, который пользовался посохом и носил специальный знак пилигрима.

Могильник в Гжебске со смешанными погребальными обрядами — скелетными и трупосожигательным, опираясь на типы конструкций могил и инвентарь, по сравнению с другими стоянками такого же самого типа на Мазовье, можно датировать на период от XI/XII до половины XII вв. Могильник в Гжебске вносит новые элементы в проблематику таких объектов на Мазовье и на Подлясье, а также подтверждает многие наблюдения проведенные до сего времени по вопросу конструкции могил, инвентаря и погребальных обрядов.

SUMMARY

The archaeological material presented in this monograph comes from salvage excavations of an early mediaeval cemetery with graves in stone setting carried out at Grzebsk, Mława district, in 1963 and 1965. 80 per cent of this site (no. 4) had been destroyed by digging for sand and stones while building a road, and by making deep pits for potatoes. Altogether, 735 sq. meters of the cemetery were excavated and 16 graves (14 inhumations and 2 cremations) were revealed. Most of them were situated in the western part of the excavated area, where, in some places, damaged stone pavements and stone setting were preserved.

The Grzebsk cemetery belongs to the type of early mediaeval, so-called "Masovian", cemeteries with inhumation graves in stone setting. Such setting consisted

usually of big stones forming a rectangle paved with 5 or 6 layers of stones. The graves were arranged in rows along the NE—SW axis. Three types of inhumation graves were distinguished: 1) the skeleton was placed in the grave chamber, made of stones, directly under the pavement, 2) the skeleton was under the pavement in a shallow grave pit, 3) the skeleton was in a pit deeply dug in the virgin soil and unpaved but filled up with earth; the stones appear there only in the setting. The structure of both cremation graves is slightly different: burnt bones were placed along the longer axis of the grave in a grave pit deeply dug in the virgin soil and paved with layers of stones. Pieces of charcoal were found together with the burnt bones. The anthropological analysis has shown that 3 children, 7 men and women,

aged from 1 to over 60, had been buried in those graves. Bones from the cremation graves could not be determined precisely. The skeletons were oriented with their skulls to the E or to the W, with deviations to the N or to the S; all women were buried with their heads to the W, men — with their heads to the W or to the E. In male graves were found: a sword, spurs, a spear head, knives, fire-steel, whetstones, iron shears, a stick and an ornamented "plaque"; in female ones — knives, beads, bronze rings, as well as silver-plated and zinc pendants to be worn on temples. The most interesting objects found in the cemetery were: the wooden stick and the ornamented "plaque", unique finds having no parallels on the territory of Poland (fig. 20 and pl. III c,f). The stick was 140 cm long; the ornamented "plaque" was made of wood, probably of bark, and of thin ornamented silver plate. Both objects were discovered in grave no. 15 and their arrangement shows that they must have been closely connected. The stick must have served as a support for the man who was 172 cm tall and must have been hold beneath its upper end. The dead had not been a cripple,

but severe arthritic changes were discovered on his bones. The plaque, which had probably been suspended in some way on the stick may have been an adornment, a holy medal, a talisman or a sign of dignity. But owing to the bad state of its preservation, which makes its reconstruction impossible, its use cannot be precisely determined. It may also be that both objects had an other special significance: they may have been some insignia of authority or the attributes of a wanderer-pilgrim who was using the stick and had a special pilgrim's mark. The Grzebsk cemetery, showing the mixed inhumation and cremation burial rite, may be dated on the basis of the types of the grave constructions and of the grave goods, when compared with other sites of that type in Masovia — to the period from the 11th—12th cent. to the middle of the 13th century. It brings new elements for the problems of such cemeteries in Masovia and Podlachia and confirms many previous observations concerning grave constructions, grave goods and burial rites.

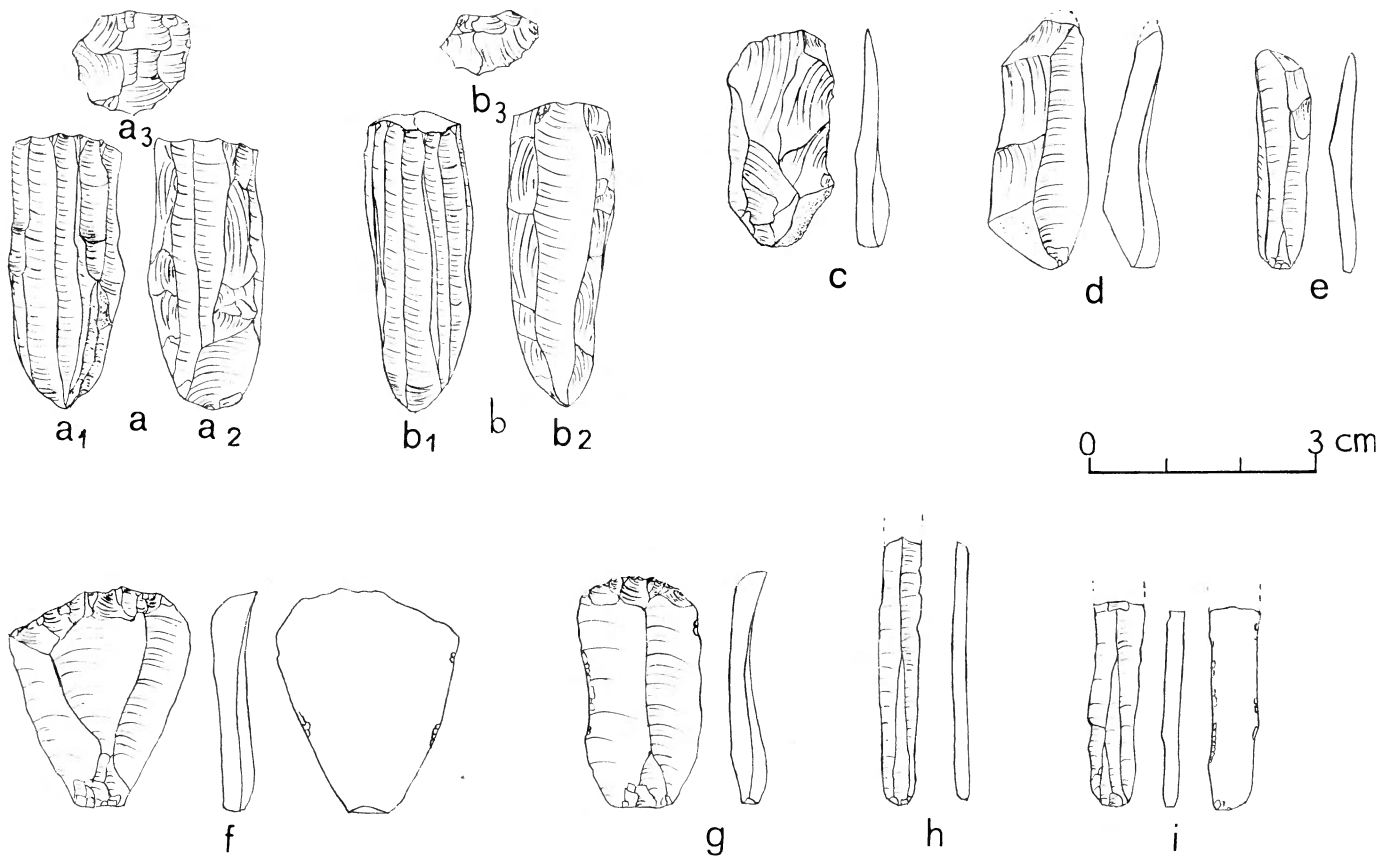
Materiały krzemienne z Mongolii w zbiorach PMA

W 1965 r. kierownik polskiej wyprawy paleozoologicznej do Mongolii prof. dr Zofia Kielan-Jaworowska dostarczyła do PMA zbiór złożony z 18 krzemieni zebranych z powierzchni wydmy, 20 km od miejscowości Bajn-Dzak, ałmas pd. Gobi.

Mimo swej ułamkowości jest to zespół zasługujący na uwagę. Znacznie bogatsze materiały z sąsiedniego terenu, zebrane również przez uczestników polskiej wyprawy, zostały opublikowane przez Janusza K. Kozłowskiego (J. K. Kozłowski: Problem kultury Shabaraku i niektóre zagadnienia sporne epoki kamienia w południowej Mongolii, „Przegląd Archeologiczny”, T. XVIII, 1968, str. 5—28; oraz J. K. Kozłowski: Research on the stone age in south Mongolia in 1968, „Archaeologia Polona”, T. XIII, 1972, str. 231—262). Prócz jednego wiór-

ka z krzemienia przypominającego tzw. czekoladę, wszystkie okazy wykonane są z jaspisu barwy wiśniowo-brązowej. W Mongolii obok chalcedonu, kwarcu i krzemienia, jaspis jest podstawowym surowcem do wyrobu narzędzi. Na okazach nie ma śladów patyny, ani ogładzenia na krawędziach międzynegatywowych.

Rdzenie 3 sztuki (Ryc. 1a, b). Są to drobne 35—40 mm rdzeniki jednopiętowe, podstożkowe, wiórowe. Bardzo smukłe w proporcjach tworzą szczególny typ tzw. ołówkowe. Bardzo starannie przygotowane w stadium odłupniowym przez dwustronną zaprawę tyłów (Ryc. 1a₂, b₂) i pięć (Ryc. 1a₃, b₃). Jedynie okaz najsmuklejszy nosi ślady kory, przy jednostronnej zaprawie tyłu. W trakcie użytkowania rdzeni świeżono pięty. Najbardziej krępy z rdzeni (Ryc. 1a), najmniej wykorzystany, ma zniesiony wierzchołek zapewne w celu wyprostowania odłupni. Odłupnie zajmują około $\frac{2}{3}$ obwodu rdzeni, a niekiedy grze-

Ryc. 1. Materiał krzemienisty ze stanowiska Bajn-Dzak (Mongolia). Rdzenie (a,b). Półsurowiec (c-e,h). Narzędzia (f,g,i)

bień zatępiska bywa zniesiony przez formowanie z tyłu rdzenia nowej odłupni (Ryc. 1a₂,b₂). Są to rdzenie skracane i wykorzystane. Do uzyskiwania półsurowca odłupkowego musiał istnieć inny typ rdzeni.

Półsurowiec (Ryc. 1c-e,h). Wióry całe i złamane 3 sztuki; wiórki i ich fragmenty 8 sztuk, w tym wiórki całe 2 sztuki; części przysęczkowe 2 sztuki; części środkowe 2 sztuki, części wierzchołkowe 2 sztuki. Szerokość wiórów mieści się w granicach 10—20 mm. Są wśród nich dwa okazy stojące na granicy odłupków: zaprawiak nieokreślony (Ryc. 1c) i podtępiec (Ryc. 1d) oraz masywny wiór korowy z odłamanym wierzchołkiem. Wióry te oraz półsurowiaki drapaczy mają wyraźne sęczi i dość duże piętki. Drobne wiórki bardzo smukłe, w proporcjach 1:5, a najsmuklejszy 1:8 (Ryc. 1h) są cienkie, delikatne, zwężające się i nieco podgięte przy wierzchołku. Dwa z nich są zaprawiakami (1 podtępiec). Wiórki te otrzymywane metodą nacisku mają piętki minimalne, sęczi bardzo drobne, choć zaznaczone wyraźnie. Wszystkie półsurowiaki noszą ślady prawcowania. Na wszystkich okazach półsurowca widoczne są drobne wyłamania i wyłuski na spód, powstałe w wyniku użytkowania surowych krawędzi, co powodowało również częste łamanie delikatnych wiórków.

Narzędzia 3 sztuki, w tym 2 drapacze (Ryc. 1f,g) i wiórek mikrołuskany (Ryc. 1i). Oba drapacze wykonane są z półsurowiaków największych w zespole. Smukławy drapacz końcowy o symetrycznym, zakolonym, płasko łuskany drapisku zrobiony jest z szerokiego, podgiętego wióra (Ryc. 1g). Krępy skośnik wachlarzowaty z odłupka ma drapisko zębate, łuskane półstromo (Ryc. 1f). Boki obu drapaczy noszą ślady użytkowania w postaci drobnych wyłusek. Wiórek mikrołuskany, zachowany w połowie — część przysęczkowa, należy do grupy opisanych wyżej wiórków użytkowanych, różniąc się od nich drobnymi, regularnym, celowym łusaniem krawędzi na spód (Ryc. 1i). Analiza wyrobów krzemieniowych i porównanie ich z innymi materiałami z terenów Mongolii wskazują na przynależność zbioru do kultury Shabarak-usu, a w jej ramach do fazy najpóźniejszej, neolitycznej. Zespół nie jest pełny ale dobrze scharakteryzowany dzięki obecności rdzeni, półsurowca i narzędzi. O przynależności chronologicznej i kulturowej świadczy typ rdzeni, ich sposób zaprawy, charakterystyczny półsurowiec wiórkowy wraz z wiórkami mikrołuskany na spód, oraz drapacze, które nawiązując do form spotykanych w zespołach typu przedneolitycznego, są także obecne w neolicie.

Z. Sulgostowska

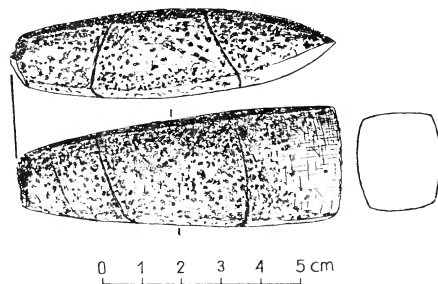
Siekierka neolityczna ze Strzelc Krajeńskich

Podczas kopania fundamentów pod restaurację „Rycerską” w Strzelcach Krajeńskich w 1969 r. odkryto kamienną siekierę. Obecnie znajduje się ona w posiadaniu mieszkanka Strzelc Krajeńskich Fr. Jeżyka.

Jest to masywna siekiera czworosienna zwężająca się symetrycznie ku obuchowi. Obuch gruby, ale nieco przewężony w stosunku do największej grubości, która przypada mniej więcej w połowie długości. Przekroje poprzeczne prostokątne, uwidaczniające wypukłości ścianek, przy obuchu bliskie są kwadratowi. Szczyt obucha lekko zużyty, uformowany jest wyraźnie daszkowato. Ostrze lekko łukowate, ze stępioną granią. Siekierka wy-

konana z ciemnozielonego kamienia. Pierwotnie gładzona na całej powierzchni, obecnie małe powierzchnie gładzenia zachowane jedynie z obu stron ostrza i na obuchu. Natomiast pozostała powierzchnia pokryta szorstką fakturą zwietrzelinowych zagłębień. Wietrzenie dość mocno dotknęło powierzchnię siekiery wykonanej ze skały o niejednorodnej twardości, co poświadczały jeszcze dwie jasne warstewki obiegające wkoło oraz ślady trzeciej, wyraźnej wyniesione ponad obecną powierzchnię. Długość 16,2 cm; szerokość: ostrza 5,6 cm, obucha 3 cm; największa grubość 4,4 cm. Waga 725 g.

Precyzyjniejsze ustalenie przynależności kulturowej może mieć jedynie charakter hipotetyczny. Czworosiennosc i gruby obuch wykluczają siekierkę z cyklu kultur wstęgowych (L. Smoczyńska: *Kultura ceramiki wstęgowej w Wielkopolsce*, „Fontes Praehistorici”, T. III, 1953, str. 73—74), natomiast zbliżają do form znanych w kulturach: pucharów lejkowatych, amfor kulistych i ceramiki sznurowej (Np.: K. Jażdżewski: *Kultura pucharów lejkowatych w Polsce zachodniej i środkowej*, Poznań 1936, str. 284, ryc. 153, 321, 633; T. Wiślański: *Kultura amfor kulistych w Polsce północno-zachodniej*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1966, str. 39, np. ryc. 11,

Ryc. 1. Strzelce Krajeńskie m. pow. Siekierka kamienna

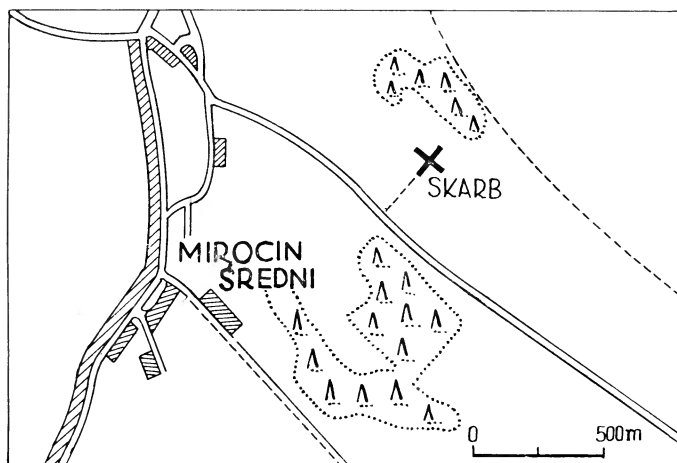
17; A. Götze: *Die Vorgeschichte der Neumark*, Würzburg 1897, str. 17, ryc. 2). Najbliższe związki typologiczne posiada zabytek ze Strzelc Krajeńskich w kulturze pucharów lejkowatych i amfor kulistych. Szczególnie bliskie analogie posiada we fragmentarycznie zachowanych siekierkach odkrytych w nasypie grobowca kujawskiego nr 60 w Wartin, pow. Angermünde (Por. K. Siuchniński: *Klasyfikacja czasowo-przestrzenna kultur neolitycznych na Pomorzu Zachodnim*, Szczecin 1969, cz. I, str. 202, tabl. XXVI 8—9).

T. Szczurek

Grot włóczni i siekierki z Mirocina Dolnego, pow. Nowa Sól

Franciszek Czyżowski, mieszkaniec wsi Mirocin Dolny, pow. Nowa Sól, powiadomił w maju 1972 r. Konserwatora Zabytków Archeologicznych na województwo zielonogórskie o przechowywaniu skarbu przedmiotów z brązu. Skarb znalazł on w 1970 r. w trakcie wydobywania piasku dla celów budowlanych. Wskazywane przez odkrywcę miejsce znalezienia znajduje się po północnej stronie drogi z Mirocina Dolnego do Kożuchowa, około 250 m od niej, na skraju niewielkiego wzniesienia, około 750 m na południowy wschód od wsi (Ryc. 1). Pomiedzy odkryciem skarbu, a powiadomieniem o nim służby konserwatorskiej upłynęły niestety 2 lata, co znacznie utrud-

niło odtworzenie układu przedmiotów, głębokości ich za-
legania, a nawet budzi wątpliwości co do dokładności
lokalizacji. Przeprowadzone badania w miejscu wskazy-
wanym przez odkrywcę nie przyniosły pozytywnych re-
zultatów. Skarb miał znajdować się na głębokości od 0,5

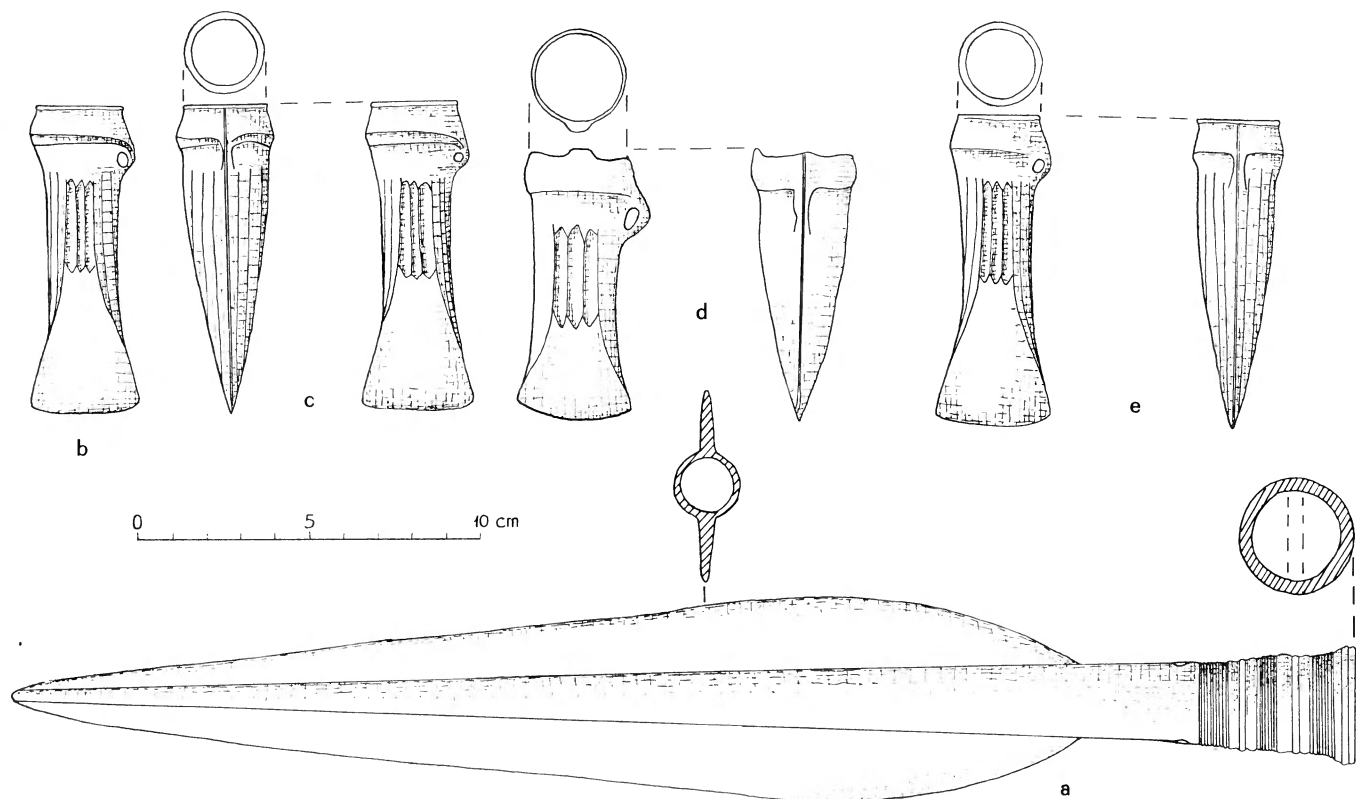
Ryc. 1. Mirocin, pow. Nowa Sól. Plan sytuacyjny zna-
leziska

do 1 m od powierzchni ziemi. W pobliżu brak jest jakich-
kolwiek śladów osadniczych, co sugeruje znaczne oddale-
nie od współczesnych mu osad. Najbliższe stanowiska
z epoki brązu notowane są w archiwum Wojewódzkiego
Konservatora Zabytków Archeologicznych w odległości
około 4 km. Na obszarze tym konieczne jest przeprowa-
dzenie szczegółowych badań powierzchniowych oraz
sprawdzenie metodami wykopaliskowymi szczegółowej
chronologii i charakteru najbliższych stanowisk archeolo-
gicznych.

Na inwentarz skarbu składało się pięć siekieriek
z brązu i grot włóczni wykonany z tego samego metalu
(Ryc. 2). Trzy siekierki posiadają wyodrębnione, rozsze-
rzone ku dołowi płaszczyzny ciosu o lekko łukowatych
ostrzach, zdobione w górnej części 3 pionowymi żłobkami.
Tulejki facetowane, w połowie lekko przewężone, w gór-
nej części pogrubione pierścieniowato, koliste w przekro-
ju. Wyraźnie widoczne są szwy odlewnicze. Znikome róż-
nice w wymiarach i wyglądzie, w granicach ± 1 mm, su-
gerują produkcję w jednej formie odlewniczej. Jedna sie-
kierka brązowa z kolistą w przekroju tuleją i podobną do
poprzednich płaszczyzną ciosu, różni się brakiem faceto-
wania i przewężenia tulei oraz proporcjami. Wszystkie
siekierki zaopatrzone są w uszka. Jedna z siekieriek za-
ginęła, zabrana przez pracowników pobliskiego zakładu
przemysłowego do sprawdzenia rodzaju metalu. Wszelkie
starania zmierzające do odzyskania zagubionego przed-
miotu nie odniosły skutku.

Wysmukły, brązowy grot włóczni ze zwężającą się,
wydłużoną tuleją, z wąskim liściowatym ostrzem, zdobio-
ny w dolnej części tulei pasmami drobnych żłobków
i pierścieniowatymi zgrubieniami, reprezentuje rzadką na
obszarze zasiedlenia kultury łużyckiej formę. Jego dłu-
gość wynosi 39,2 cm przy największej szerokości ostrza
6 cm. Na tulei znajdują się 2 otwory po nicie.

Groty oszczepów i włóczni znane dotychczas z tere-
nów Śląska charakteryzują się prawie całkowitym bra-
kiem zdobień (B. Gediga: Plemiona kultury łużyckiej
w epoce brązu na Śląsku Środkowym, Wrocław—Warsza-
wa—Kraków 1967, str. 146; „Altschlesische Blätter”,
R. 1940, z. 3, str. 90—93, ryc. 70) i rozmiarami. Bogactwem
zdobień w dolnych partiach tulei i podobnymi proporcja-
mi odznaczają się groty włóczni występujące na obszarze
Niemiec środkowych i północnych oraz na Pomorzu Za-

Ryc. 2. Mirocin, pow. Nowa Sól. Skarb przedmiotów brązowych (a-e)

chodnim („Jahreschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte”, t. 36, 1952, tabl. 50; „31 Bericht der Römisch-Germanischen Kommission”, Berlin 1941, tabl. 48—50 oraz archiwum J. Kostrzewskiego, teczka nr 2 „Pomorze Zachodnie”, WIMBP w Zielonej Górze). Groty włóczni tego typu występują wg E. Sprockhoffa (E. Sprockhoff: Pfahlbaubronzen in der Südzone des Nordischen Kreises während der jüngeren Bronzezeit, „Archeologia Geographica”, t. 1, 1950, str. 123, mapa 4) wraz z mieczami antenowymi z gałką miseczkowatą i datowane są na V okres epoki brązu.

Siekierki brązowe z tuleją i uszkiem są powszechnie spotykane na terytorium zasiedlonym przez ludność kultury łużyckiej, szczególnie na Śląsku i w Wielkopolsce, gdzie datowane są głównie na V okres epoki brązu (J. Kostrzewski: Pradzieje Śląska, Wrocław—Warszawa—Kraków 1970, str. 72, 80, 81 i 89), aczkolwiek uważa się je też za typowe dla IV okresu epoki brązu (B. Gediga: op. cit., str. 129—130).

W świetle powyższych danych uznać należy, że skarb z Mirocina Dolnego pochodzi z V okresu epoki brązu i przypuszczalnie najpóźniej ukryty został w połowie tego okresu. Wartość znaleziska jest dla archeologii bardzo duża. Po wojnie znaleziono w północnej części Dolnego Śląska i w części Dolnych Łużyc wchodzących w skład województwa zielonogórskiego, cztery gromadne znaleziska przedmiotów z brązu. (W 1969 r. odkryte zostały ozdoby i narzędzia z II okresu epoki brązu w Trzęsowie, pow. Głogów. W 1965 r. znaleziono skarb ozdób brązowych w Słówinie, pow. Głogów, datowany na młodszą fazę okresu halsztackiego; por. M. Kaczkowski: Skarb brązowy z końca wczesnej epoki żelaza we wsi Słówinie pow. Głogów, „Zielonogórskie Zeszyty Muzealne”, T. I, 1969, str. 163—167. Trzeci skarb odkryty został w Wicinie, pow. Lubusko w 1968 r. w trakcie badań wykopaliskowych. Składał się on z ozdób—naszyjników, bransolet i zapinki typu Certosa; por. A. Kołodziej-ski: Badanie zespołu osadniczego ludności kultury łużyckiej z okresu późnohalsztackiego w Wicinie, pow. Lubusko, w latach 1966—1969, „Sprawozdania Archeologiczne”, T. XXIII, 1971, str. 102—103, ryc. 6) przy czym każde pochodzi z innego okresu chronologicznego.

Wagę znaleziska podnosi rozproszenie i zagubienie skarbów, które odkryte zostały na tym terenie przed 1945 r. (O. Mertins: Depotfunde der Bronzezeit in Schlesien, „Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift”, t. 6, 1896, str. 291—384; H. Seger: Depotfunde aus Bronze- und Hallstattzeit, „Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift”, N. F., t. 4, 1907; H. Seger: Schlesische Hortfunde aus der Bronze- und Früheisenzeit, „Altschlesien”, t. 6, 1936, str. 85—183). Jedynie dane dotyczące technologii produkcji przedmiotów, a w związku z tym możliwość uchwycenia ośrodków produkcyjnych i kierunków wymiany handlowej wiążą się w tej sytuacji ze znaleziskami powojennymi. Skarb zainwentaryzowano w Dziale Ochrony Zabytków Archeologicznych Muzeum Ziemi Lubuskiej w Zielonej Górze.

A. Kołodziej-ski, A. Marcinkian

Grot strzały ze Słubic

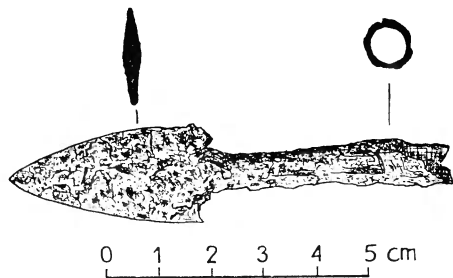
Stanisław Respondowicz zamieszkały w Gorzowie Wlkp. dostarczył w marcu 1973 r. do Muzeum w Gorzo-

wie Wlkp. grot strzały łuku odkryty w nieznanymi bliżej okolicznościach w Słubicach.

Grot wykonany jest z żelaza. Wskutek korozji posiada dość znaczne ubytki. Koniec tulejki oraz końcówki zadziarów zostały wykruszone. Ponadto na powierzchni widoczne są w niektórych miejscach głębsze wżery oraz scalone warstwy piasku z rdzą. Długość: 8,4 cm, tulei 4,6 cm, liścia 3,8 cm; największa szerokość liścia 1,9 cm, średnica tulejki u wylotu 1 cm, największa grubość liścia (u podstawy) 0,5 cm. Waga 11,84 g.

Opisywany zabytek posiada liść kształtu sercowatego zakończony pierwotnie zadziarami. Tulejka stosunkowo długa i wąska, lekko stożkowata. Pomimo, że liść nie ma zaznaczonego wyraźnie żeberka, jednakże w przekroju poprzecznym jest dwustronnie daszkowaty.

Z powodu rozległego rozpowszechnienia chronologicznego w Polsce grotów z zadziarami, jego dokładniejsze datowanie—z oderwanego prawdopodobnie kontekstu kulturowego—może okazać się chybione. Przykładowo można zilustrować to faktem, że najstarsze groty strzał wykonane z metalu (miedź) znane są już w neolicie (J. Kostrzewski: Z badań nad osadnictwem wczesnej i środkowej epoki brązowej na ziemiach polskich, „Przegląd Archeologiczny”, T. II, 1923, str. 164, ryc. 8; L. Koz-

Ryc. 1. Słubice m. pow. Grot strzały łuku

łowski: Epoka kamienna na wydmach wschodniej części Wyżyny Małopolskiej, Lwów—Warszawa 1923, str. 108—109, tabl. XX 26, 27). Bliskie formalnie analogie pochodzą z okresu halsztackiego kultury łużyckiej, jednakże te (z identycznym wprost liściem z opisywanym tu egzemplarzem) wykonane są z kości i rogu, a zamiast tulejki posiadają trzpień (Np. T. Malinowski: Osadnictwo kultury łużyckiej wczesnej epoki żelaznej w Słupcy, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. VIII/IX, 1958, str. 34—35, ryc. 36: 28). Nierzadko przyjmują groty podobne kształty w kulturze wenedzkiej (Np. J. Kostrzewski, W. Chmielewski, K. Jażdżewski: Pradzieje Polski, Wrocław—Warszawa—Kraków 1965, ryc. 88: 5). Jeśliby natomiast przyjąć wczesnośredniowieczną chronologię znaleziska słubickiego, co wydaje się najbardziej prawdopodobne ze względu na masowość w tym czasie tego typu, wówczas okres jego powstawania i użytkowania można zamknąć w ramach X/XIII w. Groty z zadziarami i tulejką jako najpospolitsze A. Nadolski zalicza do typu I (A. Nadolski: Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII w., Łódź 1954, str. 64, tabl. XXX, 1). Natomiast za najbliższą analogię formalną z tego okresu można uznać kościane groty odkryte na podgrozdziu w Tyńcu (G. Leńczyk: Wyniki dotychczasowych badań na Tyńcu, pow. Kraków, „Materiały Starożytne”, T. I, 1956, str. 27, 39, ryc. 1—6).

T. Szczurek

Sprawozdanie z działalności Państwowego Muzeum Archeologicznego w roku 1971

Głównym nurtem działalności badawczej Państwowego Muzeum Archeologicznego w roku sprawozdawczym były prace prowadzone na terenie Zamku Królewskiego w Warszawie w związku z jego odbudową. Kierował nimi prof. dr Z. Rajewski, zastępca przewodniczącego Komisji Historyczno-Archeologicznej Obywatelskiego Komitetu Odbudowy Zamku. W pracach tych brali udział kolejno wszyscy archeologowie, a także rysownicy i laboranci z PMA, a zastępcą kierownika badań był dr L. Rauhut. Mimo skoncentrowania na tym odcinku prac badawczych, prowadzono też inne badania terenowe, rozwijano akcję popularyzacyjno-oświatową i różne, tradycyjne już, formy działalności Państwowego Muzeum Archeologicznego.

Badania terenowe

Dział wczesnej epoki kamienia. Mgr A. Uzarowicz kontynuowała prace na terenie klementowic, pow. Puławy (stanowisko VII). Prowadziła również poszukiwania powierzchniowe na gruntach wsi Buchałowice, Drzewce i Łopatki, pow. Puławy. Mgr B. Balcer prowadził badania powierzchniowe na terenie Krzemionek Opatowskich oraz Świeciechowa, pow. Kraśnik. W badaniach kurhanu z epoki brązu w Strzyżewie, pow. Sochaczew, prowadzonych przez Katedrę Archeologii Pradziejowej i Wczesnośredniowiecznej Uniwersytetu Warszawskiego, uczestniczyła mgr E. Kempisty. Mgr J. Bąbel prowadził badania powierzchniowe na obszarze Wyżyny Opatowskiej.

Dział epoki brązu. Dr J. Miśkiewicz badał osadę wczesnobrązową i wczesnośredniowieczną w Niewiadowej, pow. Sokołów, korzystając z funduszy Zespołu Badań nad Polskim Średniowieczem PW i UW. Dr T. Węgrzynowicz prowadził badania na cmentarzysku kultury grobów kloszowych w Warszawie-Zerzeniu; prace finansował Konserwator Archeologiczny m.st. Warszawy.

Dział epoki żelaza. Dr T. Liana przy udziale dr T. Dąbrowskiej kontynuowała prace w osadzie kultury przeworskiej w Łegonicach, pow. Rawa Mazowiecka, a badania ratownicze w Komsinie, pow. Płońsk, prowadziła dr A. Kietlińska.

Dział wczesnego średniowiecza. Mgr B. Zawadzka kontynuowała prace wykopaliskowe na cmentarzysku wczesnośredniowiecznym w Czekanowie, pow. Sokołów Podlaski, a mgr O. Lipińska w Polanach, pow. Szydłowiec.

Dział średniowiecza i czasów późniejszych. Dr L. Rauhut i mgr L. Długopolska ukończyli prace wykopaliskowe w Łączynie Starym, pow. Przasnysz, a następnie przeprowadzili badania na cmentarzysku wczesnośredniowiecznym w Tańsku-Przedborach w tymże powiecie. Wraz z przedstawicielem Wojewódzkiego Konserwatora Archeologicznego na województwo białostockie przeprowadzili także inwentaryzację i weryfikację stanowisk wczesnośredniowiecznych w północnej i zachodniej części powiatu Siemiatyże.

Oddział PMA w Biskupinie. Kontynuowano pod kierownictwem prof. dr Z. Rajewskiego prace badawcze

w Biskupinie, pow. Żnin, na stanowisku 4. Brali w nich udział mgr J. Bąbel i rysowniczką W. Gawrysiak. Poza tym weryfikowano kilkanaście znalezisk i prowadzono badania zwiadowcze w tej części Pałuk, głównie z W. Schweitzerem i w części z J. Głosikiem. Zorganizowano także badania podwodne w jeziorze biskupińskim. Badania wykopaliskowe osadnictwa neolitycznego i cmentarzyska średniowiecznego w Gogółkowie, pow. Żnin prowadził dr J. Głosik przy współudziale mgr R. Miśkiewskiej-Balcer.

Odbywano też liczne wizytacje. Prof. Z. Rajewski wizytował badania terenowe PMA oraz inne na obszarze województwa warszawskiego, bydgoskiego, gdańskiego, poznańskiego i rzeszowskiego.

Akcja popularyzacyjno-oświatowa

Wystawiennictwo. W roku sprawozdawczym frekwencja w Państwowym Muzeum Archeologicznym łącznie z Oddziałem w Biskupinie i Oddziałem „Krzemionki” wynosiła około 138.000 osób. Stałą wystawę pt. *Kultura Polski we wczesnym średniowieczu* odwiedziło 24.008 osób, w tym 16.945 indywidualnie i 7.563 w grupach wycieczkowych. Wśród 294 grup było 12 grup wojskowych, 6 studenckich, 10 harcerskich, 10 emerytów, 246 szkolnych i 10 ITTK. Zamknięto radziecką wystawę pt. *Rzemiosło artystyczne Dagestanu*, ale otwarto dwie inne wystawy o ciekawej tematyce. Były to: 1) wystawa objazdowa pt. *„Zaginione życie”*, zorganizowana przez Muzeum Morawskie w Ernle i Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, obrazująca badanie opuszczonych osad na terenie Czechosłowacji; (frekwencja około 3.700 osób), 2) *„Persja — Iran — Polska z dziejów kontaktów”* (frekwencja około 4.000 osób). Dwie wystawki poświęcono akcjom Fogotowia Archeologicznego a trzecią pradziejom w beleurystyce. Łącznie zwiedziło je 17.102 osoby. Wystawy i wystawki oświatowe poza Muzeum miały następującą tematykę: 1) *„Pradzieje Mokotowa”*, była to część dużej wystawy obrazującej dzieje tej dzielnicy, a zorganizowanej w Muzeum X. Dunikowskiego (frekwencja 15.000 osób); 2) *„Z pradziejów Pragi Północ”*, cz. I, wystawa planszowa (2.900 osób); 3) *„Z pradziejów Pragi Północ”*, cz. II, (4.800 osób); 4) *„Pradzieje ziemi węgrowskiej”* (stelaż, montaż, strona techniczna); 5) *„Archeologia o Mokotowie”* wystawa planszowa w szkole nr 128 w Warszawie (5.200 osób); 6) *„Średniowieczne dzieje ziemi węgrowskiej”* wystawa w ramach współpracy z Mazowieckim Towarzystwem Kultury (700 osób). Objazdowa wystawa planszowa pt. *„Zdjęcia lotnicze obiektów archeologicznych”* eksponowana była w jednostkach i klubach Wojska Polskiego.

W roku sprawozdawczym opracowano także scenariusz wystawy szkolnej pt. *„Pradzieje Polski”*, dokonano wyboru zabytków w porozumieniu z działami archeologicznymi Muzeum i częściowego montażu.

W oddziałach PMA znajdują się nadal stałe ekspozycje: w Biskupinie 2 wystawy: *„Osiedla obronne z wczesnej epoki żelaza”* i *„Biskupin i jego okolice od epipaleolitu do XV wieku”*, a w Krzemionkach wystawa pt. *„Kopalnia krzemienia pasiastego sprzed 5500—3500 lat”*. Obsługę ruchu turystycznego na terenie oddziałów PMA prowadzi PTTK.

Wykłady, odczyty i pogadanki. Państwowe Muzeum Archeologiczne prowadzi dwa stałe cykle odczytowe „Poniedziałki Archeologiczne” oraz „Grody książęce i zamki królewskie”. W ramach pierwszego cyklu wygłoszono następujące wykłady: 1) Najstarsi ludzie na ziemiach polskich (doc. dr A. Wierciński), 2) Początki epoki kamienia (dr habilit. J. Kowalczyk), 3) Górnictwo i rzemiosnictwo neolityczne (mgr B. Balcer), 4) Pierwsi mieszkańcy ziem polskich (dr S. Kozłowski), 5) O najdawniejszych kowalach i odlewach na ziemiach polskich (dr J. Miśkiewicz), 6) Na co chorowali nasi przodkowie (doc. dr D. Komitowski), 7) Kontakty ziem polskich ze starożytnym Rzymem (doc. dr J. Wielowiejski), 8) Metalurgia żelaza na naszych ziemiach w okresie rzymskim (dr A. Kietlińska), 9) Jak walczyli dawni Słowianie (mgr J. Sieklicki), 10) Polskie siły zbrojne za pierwszych Piastów (J. Sieklicki), 11) Groby kłoszowe, ciekawy rytuał pogrzebowy z ostatnich wieków p.n.e. (dr T. Węgrzynowicz), 12) Urny twarzone jako wyraz specyficznego rytuału pogrzebowego we wczesnej epoce żelaza (mgr H. Różańska), 13) Osiedla obronne przed 2,5 tysiącami lat na ziemiach polskich (mgr R. Miłkaszewska-Balcer), 14) Magia pogrzebowa sprzed 2 tysięcy lat (dr T. Liana). Cykl „Zamki królewskie i grody książęce” objął następujące tematy: 1) Dzieje Zamku Królewskiego w Warszawie (prof. dr J. Zachwatowicz i prof. dr Z. Rajewski), 2) O Kaliszu stolicy Mieszka Starego (dr K. Dąbrowski), 3) O najstarszym Sandomierzu (doc. dr S. Tabaczyński), 4) Kiedy Szczecin był stolicą (doc. dr L. Leciejewicz), 5) O dawnym Czersku (doc. dr S. Suchodolski).

Prof. Z. Rajewski wygłaszał referaty i miał wykłady z okazji licznych konferencji i sesji. Ponadto na kursie szkoleniowym muzeologów w Łańcucie miał odczyt na temat „Archeologiczne rezerваты muzealne — pojęcie, zakres” oraz „Źródła archeologiczne jako źródła historyczne”. Referował też podstawy inwentaryzacji. Miał wykłady również w Biskupinie dla dwóch polskich i dwóch niemieckich grup wycieczkowych. Liczne prelekcje wygłaszano także podczas prowadzenia prac wykopaliskowych. Ponadto E. Kempisty wygłosiła dwa odczyty w Szkole Podstawowej nr 17 na temat badań archeologicznych na Zamku Królewskim w Warszawie, a O. Lipińska prelekcję w Bibliotece Pedagogicznej na Grochowie pt. „Początki dawnej Warszawy i wykopaliska na Zamku Królewskim w Warszawie”. Organizatorem było Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, Oddział Praga-Południe. B. Balcer miał odczyt pt. „Zagadnienia gospodarczo-społeczne związane z krzemieniarstwem neolitycznym”, dla członków ekspedycji archeologicznych Zakładu Archeologii Małopolski IHKM PAN w Iwanowicach, pow. Miechów.

Główny wkład w akcję odczytową włożyli pracownicy działu naukowo-oświatowego i metodycznego, wygłaszając 50 odczytów, o przeciętnej frekwencji 56 osób na prelekcji. Odczyty miały następującą tematykę: Pradzieje Warszawy, Dzieje Zamku Królewskiego w Warszawie, Archeologia Polski, Ochrona zabytków. Ilustrowano je pokazem zabytków i przeżroczami. W ramach patronatu wygłoszono 6 odczytów w klubie „Złotego Wieku” w Domu Kultury na Targówku. J. Sieklicki miał 3 wykłady dla studentów I roku historii UW. na tematy: 1) Pradzieje ziem polskich, 2) Metody badań archeologicznych i konserwacja zabytków.

Audycje telewizyjne, radiowe, film, prasa. Ekipy telewizyjne gościły w PMA kilkakrotnie, a to z okazji następujących audycji i filmów: 1) „Początki państwa polskiego”, zdjęcia do filmu oświatowego dla klas V-tych, 2) „Zanim powstało państwo polskie” — teleaudycja dla szkół podstawowych, 3) „Słowo i muzyka” — zdjęcia na wystawie do teleaudycji o tej samej tematyce, 4) „Zaginione w ziemi” — zdjęcia do telewizyjnego cyklu archeologicznego. W Biskupinie przebywała telewizyjna kronika wykonując zdjęcia do audycji „Muzyka dawna” w reżyserii J. Cegieły oraz ekipa telewizyjna z Poznania w związku z filmem o Sobótce. Ponadto J. Sieklicki przekazał do wglądu i spożytkowania w telewizji artykuł „Szkolne audycje telewizyjne realizowane w Muzeum jako pomoc w nauczaniu historii”. W licznych audycjach radiowych uczestniczył Z. Rajewski, udzielając wywiadów, których tematyka dotyczyła: 1) zagadnień wierzeń

w badaniach archeologicznych, 2) badań na Zamku Królewskim w Warszawie, 3) wykopalisk archeologicznych i prac badawczych na terenie Zamku — udział w audycji „Podwieczorek przy mikrofonie”, 4) regionu Pałuk. J. Sieklicki udzielił wywiadu na temat zabytków i rekonstrukcji z terenu województwa warszawskiego na wystawie „Kultura Polski w wczesnym średniowieczu” oraz wywiadu o wystawie „Zaginione życie” dla „Warszawskiej fali”. Akcji Pogotowia Archeologicznego poświęcono specjalną audycję radiową pt. „Fogotowie bez syreny”, w której wystąpił J. Głosik. W ramach współpracy z filmem, J. Sieklicki udzielił informacji dla filmu oświatowego na temat późnośredniowiecznych kaganków. Kontakty z prasą w roku sprawozdawczym były bardzo ożywione. Zorganizowano dwie konferencje prasowe z okazji otwarcia wystaw „Persja—Iran—Polska—z dziejów kontaktów” i „Zaginione życie”. Z. Rajewski udzielił 15 wywiadów prasowych informując o postępie prac archeologicznych na terenie Zamku Królewskiego, o akcji Pogotowia Archeologicznego, o wystawiennictwie itp. O akcji Pogotowia objaśnień udzielał także jej kierownik J. Głosik, czego rezultatem było 13 artykułów prasowych na temat tej strony działalności PMA. Wywiadu w sprawie ostatnich znalezisk na Mazowszu udzieliła dla „Trybuny Ludu” K. Musianowicz. Redaktorów „Interpresu”, „France Presse”, „Agencji Robotniczej” oprowadzali po wystawach M. Urban, I. Sawicki i M. Boruta. Informacji do artykułu w czasopiśmie „Sugestia” udzielił J. Sieklicki; informacje te dotyczyły metod wystawienniczych, stosowanych na wystawach archeologicznych.

Pogotowie Archeologiczne

Do Pogotowia Archeologicznego wpłynęło w roku sprawozdawczym 188 zgłoszeń. Wazniejsze z nich zgłosiły następujące osoby: 1) mgr inż. Zdzisław Osiecki — cmentarzysko ciałopalne z wczesnego okresu rzymskiego na terenie żwirowni Władysława Bombaty w Komsinie, gromada Czerwiński, pow. Łonów; 2) Józef Czapiewski z Janowca, pow. Znin — cmentarzysko ciałopalne z okresu halstańskiego w miejscowości Kołtarab koło Janowca Wlkp.; 3) Feliks Urbanski z Ursusa koło Warszawy przekazał kompletny zestaw rogów tura (kości mozdzeniowe), pochodzących z nad Biebrzy pod Wizną, pow. Łomża; 4) Tadeusz Porębski z Terespoła zgłosił stanowisko wczesnolateńskie na terenie piasny w Małowej Górze, pow. Biała Podlaska; 5) Andrzej Łęcikiewicz z Warszawy przekazał neolityczną siekierkę piaską wykonaną z piaskowca, znaną we wsi Czyże, pow. Hajnówka; 6) Wiesław Głazewski z Ostrołęki przekazał sztydo kościane z epoki kamienia i grot wczesnośredniowieczny znaleziony u brzegu Narwi w Ostrołęce; 7) Kazimierz Lipiński z Godaw, pow. Znin przekazał grot krzemienisty późneolityczny znaleziony na swoim polu; 8) Stanisław Zawadzki z Warszawy zgłosił motykę rogową i fragment topora, znalezione w miejscowości Rytele-Olechny, pow. Sokołów Podlaski; 9) Władysław Wysokoński z Warszawy zgłosił topór rogowy, znaleziony w Bugu w Mierzwicach Starych, pow. Łosice; 10) Władysław Szczepański z Zakładów Pralniczych „Alba” w Warszawie zgłosił cmentarzysko (dwie urny) między ul. Nowo-Raławicką, Kierbedzia i Bobrowiecką; 11) Bogdan Malinowski z Warszawy przekazał topór kamienny i siekierę krzemienią z okolic Kielc; 12) Teresa Marek z Warszawy zgłosiła stanowisko z XIV/XV w. w Kłodawie, pow. Koło i przekazała materiały ceramiczne; 13) Piotr Kozakiewicz z Wydmín, pow. Giżycko przesłał topór kamienny neolityczny, znaleziony we wsi Małyszówka, pow. Dąbrowa Białostocka; 14) Zygmunt Urlik z Konstancina koło Warszawy zgłosił belt żelazny do kuszy wczesnośredniowiecznej, znaleziony w Szklarskiej Porębie, pow. Jelenia Góra; 15) Ryszard Wadecki z Łomianek koło Warszawy zgłosił grób w obstawie kamiennej (późny okres kultury łużyckiej i wczesny okres lateński) na posesji przy ul. Rolniczej 52; 16) Bogdan Kamiński z Warszawy przekazał grot żelazny wczesnośredniowieczny z Ożarowa; 17) Ludomir Górnicki z Soczewki, pow. Gostynin przekazał materiały ceramiczne pochodzące z cmentarzyska ciałopalnego zniszczonego przy regulacji Wisły; 18) Wincenty Wojtecki z Warszawy przekazał

grot żelazny późnolateński z Niegosławic i czerpak gliniany kultury łużyckiej z Konar, pow. Jędrzejów; 19) Jerzy Semsch z Minska Mazowieckiego zgłosił grob szkieletowy wczesnobrązowy w Grodzisku, pow. Siemiatycze, odkryty przez Hemyła i Zbigniewa Mirkowskich oraz przekazał wspniany grot oszczepu krzemiennego znaleziony przy tym szkielecie; 20) Władysław Zawadzki z Warszawy przekazał fragmenty dwóch glinianych, średniowiecznych fajek zdobionych, znalezionych przy uprawie roli we wsi Kainowo, pow. Ostrów Mazowiecka; 21) Roman Świętosławski z Ławłowa, pow. Ostrów wlkp. przesłał fragmenty ceramiki wczesnośredniowiecznej z XII w. z miejscowości Jasienica nad Odrą, woj. szczecińskie; 22) Stanisław Juchnicki z Warszawy zgłosił motykę rogową znaną w Bugu w miejscowości Bojany, pow. Ostrów Mazowiecka; 23) Jolanta Utkę z Warszawy przekazała topór rogowy neolityczny z miejscowości Bużka, pow. Łosice; 24) Władysław Łuckoś z Warszawy zgłosiła cmentarzysko grobów kloszowych na terenie posesji szkolnej w Ożarowie koło Warszawy; 25) Janusz Giegier z Puław przesłał fragment kości mamuta z nad Wisły; 26) Józef Hełczyński z Warszawy zgłosił cmentarzysko grobów kloszowych w Kozłowie, pow. Garwolin oraz wydmowe stanowisko neolityczne i wczesnobrązowe w dorzeczu Swidra w okolicy Kołbieli i Parysowa; 27) mgr Jadwiga Krzyształowicz z Tarnowa przekazała 8 ozdób brązowych, spiralnie zwiniętych i paciorki z masy szklistej, pochodzące z Jastrząbki koło Tarnowa, a także spiralną bransoletę i złotą zawieszkę; 28) Ryszard Zawadzki przekazał róg prażubra, wydobyty z Wisły na Jelonkach w Warszawie; 29) Pogotowie zabezpieczyło skarb monet srebrnych wczesnośredniowiecznych z XI w. odkryty przez rolnika Stanisława Głuchowskiego w miejscowości Stryjewe Wielkie, pow. Ciechanów. Do zbiorów przekazano 99 monet całych i 86 fragmentów oraz lunulę srebrną. Część monet pozyskano od Zenona Smoleńskiego z Ciechanowa, część przekazał przewodniczący GRN ob. Lewandowski, resztę wykupiono z „Desy”; 30) Edmunda Michberg przekazała ciżemkę skórzaną znaną w wykopie kanalizacyjnym na ul. Stalowej 43/45 w Warszawie i pochodzącą z XVII/XVIII w.

W roku sprawozdawczym wyjeżdżano w celach interwencyjnych 124 razy. Akcja informacyjna objęła kontakty z 38 szkołami. Ponadto dr J. Głosik miał pogadankę dla grupy studentów etnografii UW na temat ogólnej działalności Pogotowia Archeologicznego, ze szczególnym uwzględnieniem aspektów etnograficznych oraz pogadankę dla grupy studentów socjologów z Instytutu Socjologii UW na temat badań socjologicznych działalności placówki Pogotowia.

W zakresie publikacji oddano do druku: 1) Katalog materiałów wykopaliskowych Pogotowia Ratowniczego Wykopalisk przy PMA za lata 1963—1970 („Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”), 2) 42 notatki o nowych odkryciach i informacje popularyzatorskie o Pogotowiu Archeologicznym („Wiadomości Archeologiczne”, „Z otchłani wieków”, „Mówią Wieki”), 3) rozprawę pt. Problematyka neolitu Polski północno-wschodniej („Rocznik Białostocki”), 4) artykuły popularno-naukowe „Garnki rosnące w ziemi” („Gościńiec”) i „Krzemionki Opatowskie” („Mówią Wieki”).

Kontakty z zagranicą

W marcu roku sprawozdawczego Z. Rajewski przebywał dwukrotnie w Wiedniu w związku ze sprawą wysłania wystawy „Kultura Polski we wczesnym średniowieczu” do Austrii. W czasie pobytu Z. Rajewski zwiedził szczegółowo Muzeum Techniki, Muzeum Wojska, skarbiec w Burgu oraz Muzeum Historyczne i Denkmalamt. Wyjeżdżał on także na Węgry na sympozjum archeologiczno-historyczne, zorganizowane przez Instytut Archeologii Węgierskiej Akademii Nauk w Szeged, na którym wygłosił referat o problemie Awarów na północ od łuku karpacko-sudeckiego. Zwiedził też muzea w Kecskemet, Szentes i Hodmosovarsahely, oraz brał udział w posiedzeniach Międzynarodowej Unii Archeologii Słowiańskiej jako członek Komitetu Wykonawczego. Na seminarium pod egidą Narodowego Komitetu ICOMOS, które odbyło się na Morawach, Z. Rajewski wygłosił referat w sprawie

prezentacji obiektów archeologicznych „in situ” oraz terminologii rezerwatów muzealnych i zabezpieczenia terenów zabytkowych dla przyszłych badań. W czerwcu przebywał w NRD na zaproszenie Instytutu für Vor- und Frühgeschichte Niemieckiej Akademii Nauk, gdzie uczestniczył w posiedzeniach naukowych komisji polsko-niemieckiej, o tematyce dotyczącej początków miast nad Odrą, zabierając głos w dyskusji. Z. Rajewski wyjeżdżał także do Jugosławii na Kongres Unii Nauk Pra- i Protohistorycznych, na którym wygłosił referat pt. Uwagi o metodzie badań niektórych pradawnych wierzeń na podstawie głównie relikwów archeologicznych. Przewodniczył także na posiedzeniu Sekcji Epoki Brązu i uczestniczył w trzech posiedzeniach Rady Unii, zgłaszając wniosek o apel w sprawie ochrony zabytków archeologicznych i o tworzenie rezerwatów dla przyszłych badań. Odbył też szereg wycieczek na stanowiska archeologiczne, do muzeów i rezerwatów archeologicznych oraz udzielił 2 wywiadów dla dziennikarzy. W ramach kontaktów zagranicznych uczestniczył także w spotkaniu z archeologami niemieckimi w Szczecinie, gdzie zabrał głos w dyskusji.

Dr A. Wiercińska uczestniczyła w XI Kongresie Antropologów w Prešov (CSSR), gdzie wygłosiła referat pt. Inheritance im pairs of traits (wyjazd na koszt własny). Przebywała też w ZSRR w Instytucie Etnografii i Antropologii A.N. na zaproszenie prof. dr W. Bunaka. Dr A. Lasota uczestniczyła w III Kongresie Muzeów Rolniczych w Budapeszcie i wygłosiła tam referat pt. Z badań nad bydlęciem w neolicie polskim (wyjazd na koszt własny). Mgr D. Tworek przebywał 2 miesiące w USA, gdzie miał szereg wykładów.

W roku sprawozdawczym odwiedziło PMA 2.600 osób z zagranicy, w tym 1.840 przebywało w Biskupinie, 160 w Oddziale „Krzemionki”. Byli to między innymi członkowie Korpusu Dyplomatycznego (dwukrotnie) oraz naukowcy i inne osoby, jak: dr J. Szczapowa, R. Gamzatowa, J. Miller, S. Szirinskij, Basset, Karelsson, I. Iwanowa, R. Volkaite, K. Kulikauskas, Chłapowa i grupa konserwatorów z ZSRR, prof. J. Poulik, dr B. Novotny, V. Hruby, prof. Dvorak, D. Lehačkova, Reflikova, Beres, V. Nekuda i grupy pracowników muzeów z CSSR, F. Dacher, E. Zurgel, Giempel z NRD, ponadto 30 nauczycieli historii z NRD i 10 studentów archeologii i etnografii z CSSR, V. Bojilova z Bułgarii, S. Dimitrescu i E. Busciuru z Rumunii, Timos i E. Toth z Węgier, Cvetkovska i Cvetkovski oraz dr Ravlic, K. Maksimovic, Belic, K. Radulic, V. Brusic i prof. Vrtsalovic z Jugosławii, prof. Holmquist, Jonsson ze Szwecji, S. Rydial, D. G. Julion, prof. R. Ferre l'Amare, F. Lee, dr M. Gimbutas, Włochowicz, F. Numes, Smith i Green z USA, K. Seville, dyr. Mealey i B. Gibson z W. Brytanii, prof. P. A. Fevrier, prof. R. Perichon, A. Davy, rodzina Grzegorzewskich i 4 nauczycieli z Francji, P. Lysdahl, I. Tiemroth z Danii, Arnesterg, Lauderwerk, E. Skjelsvik z Norwegii, A. L. i S. Drejer z Finlandii, prof. Bielefeld, Th. Weisenborn, W. Frank, H. Roschiński, prof. Jahnkuhn z NRF, E. Zoorms z Holandii, R. Bauer ze Szwajcarii, D. Monna i Settini z Włoch, Fr. Zagiba z Austrii, prof. Hohoin i J. Debergh z Belgii, prof. S. Nakagawa z Japonii, Nghyen van Ba z DRW i L. Khoyrallah z Libanu. Nawiązano kontakty z Consiglio Nazionale delle Ricerche Commissione delle scienze sussidiarie dell' Archeologia w Rzymie w sprawie badań bursztynu (D. Monna) i z Uniwersytetem im. Łomonosowa w Moskwie w sprawie badań starożytnych przedmiotów szklanych (dr J. Szczapowa). Prof. dr R. H. Biggerstaff z Uniwersytetu Kentucky w Lexington prowadził badania i opracowywał następujące tematy w Pracowni Antropologicznej PMA: 1) An odontological study of skeletons from the neolithic village Klementowice in the Puławy district; 2) A report on male skull from Mierzanowice in the Opatów district; 3) An odontological study of early mediaeval skeleton from Zawichost in the Sandomierz district. Jednocześnie prof. Biggerstaff kontynuował badania nad materiałem szkieletowym zdeponowanym w Pracowni Antropologicznej PMA i w Dziale Antropologii UW w związku z opracowywaniem tematu: „A metric and morphological study of the evolution of the chin in Polish skeletal populations between 2000 B.C. and 1800 A.D.” w ramach kilkuletniego programu badawczego finansowanego

przez Smithsonian Institute, Research Field Trip Award, w Waszyngtonie.

W ramach współpracy z zagranicą Dział Dokumentacji Naukowej wysłał 19 zdjęć, dotyczących głównie wykopalisk biskupińskich, do F. Lee z Telewizji Amerykańskiej oraz 6 zdjęć, dotyczących badań podwodnych, do prof. G. F. Bass'a do Philadelphii (University of Pennsylvania). Zdjęcia fotograficzne zabytków z Łęgu Piekarskiego i Kuznocina otrzymał prof. R. Perichon. W rezultacie pobytu prof. Z. Rajewskiego w NRD Dział Dokumentacji Naukowej otrzymał z Märkisches Museum w Berlinie fotografie zabytków z 10 stanowisk z terenu Polski. Fotografie Biskupina i innych stanowisk wysłano także do prof. Jahnkuhna do Berlina i do dr Knoll'a do Kassel.

Konferencje i posiedzenia naukowe

W roku sprawozdawczym, podobnie jak w latach ubiegłych, pracownicy Muzeum brali udział w różnych sesjach i konferencjach. W sesji popularno-naukowej „Mokotów — 25 lecie na tle dziejów”, organizowanej przez Komitet Warszawski PZFR, Komitet Dzielnicowy PZPR i DRN Warszawa-Mokotów w Muzeum w Wilanowie uczestniczyli Z. Rajewski i J. Sieklicki. Prof. Rajewski wygłosił na tej sesji wykład pt. Pra- i średniowieczne dzieje dzielnicy Mokotów. Badaniem nad krzemieniarstwem neolitycznym w Polsce poświęcona była sesja, zorganizowana przez Katedrę Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego i Muzeum w Nowej Hucie. Udział w niej wzięli B. Balcer i E. Kempisty. W Węgrowie odbyła się sesja popularno-naukowa, zorganizowana przez Polskie Towarzystwo Archeologiczne, Wydział Oświaty i Kultury FRN w Węgrowie i Towarzystwo Miłośników Ziemi Węgrowskiej. Sesja poświęcona była pradziejom ziemi węgrowskiej, a uczestniczyli w niej: T. Węgrzynowicz, która wygłosiła referat pt. Zagadnienie kultury łużyckiej na Podlasiu i Mazowszu, T. Dąbrowska (referat pt. Ziemia Węgrowska w okresie wpływów rzymskich), B. Zawadzka (referat pt. Z badań nad wczesnym średniowieczem ziemi węgrowskiej), J. Sieklicki i W. Kolago. W Radomiu odbyła się sesja naukowa i XIX Walny Zjazd Delegatów PTA. Uczestniczyli w niej Z. Rajewski, który zabrał głos w dyskusji, B. Zawadzka i O. Lipińska. Na Ogólnopolskiej Konferencji Konserwatorów Zabytków Archeologicznych, (Katowice—Cieszyn—Wodzisław Śląski) połączonej z otwarciem muzeum w Wodzisławiu. Z. Rajewski wygłosił referat pt. Kierunki i perspektywy muzealnictwa archeologicznego na Śląsku. Organizatorami sesji byli Ministerstwo Kultury i Sztuki Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków, WRN i Konserwator Zabytków w Katowicach. W związku z obchodami 2500 rocznicy założenia Cesarstwa Iranu, Polska Akademia Nauk zorganizowała sympozjum naukowe, w którym uczestniczyli Z. Rajewski, J. Halicki i O. Lipińska. W Kielcach i Nowej Słupi odbyła się sesja sprawozdawcza na temat historii polskiej techniki hutniczej, zorganizowana przez Zespół Historii Polskiej Techniki Hutniczej i Odlewniczej PAN, Komisję Historii i Zabytków Hutnictwa oraz Towarzystwo Przyjaciół Górnicztwa, Hutnictwa i Przemysłu Staropolskiego. W sesji tej brali udział A. Kietlińska i L. Rauhut, który zabrał głos w dyskusji. Na ogólnopolskiej konferencji pracowników muzeów regionalnych (Wieluń—Sieradz—Łódź) zorganizowanej przez Ministerstwo Kultury i Sztuki ZMiOZ, PWRN Łódź, Muzeum Sztuki w Łodzi i Muzeum Ziemi Wieluńskiej, Z. Rajewski wygłosił referat pt. Ekspozycja regionu. Udział wzięli również J. Miśkiewicz i M. Kaczyński. W IX Zjeździe Polskiego Towarzystwa Anatomów w Poznaniu uczestniczyła A. Lasota. W sesji popularno-naukowej, poświęconej 850-leciu Mińska Mazowieckiego, zorganizowanej przez PRN i Mazowiecki Ośrodek Badań Naukowych oraz w sesji „Pradzieje północnego Mazowsza” wzięli udział J. Miśkiewicz i H. Różańska. Pracownicy PMA uczestniczyli także w Konferencji Zespołu Badań nad Etnogenezą Słowian PAN w Elku (M. Kaczyński) i w Sesji naukowej poświęconej 650-leciu Warki (Z. Rajewski, J. Głosik, A. Kietlińska, W. Kolago, K. Kuc i T. Biniewski). W „Dniach Rawy i Ziemi Rawskiej” uczestniczyli L. Rauhut i J. Miśkiewicz.

W roku sprawozdawczym odbyło się w PMA 15 posiedzeń naukowych. Na części z nich gościli pracownicy

IHKM PAN, a także innych instytucji. Dr K. Dąbrowski z IHKM PAN miał na jednym z zebrań referat na temat Hunnów, na innym mgr Z. Mikołajtis z Instytutu Pedagogiki wygłosił prelekcję poświęconą pedagogice muzealnej. Tematyka wielu zebrań była związana z pracami na Zamku Królewskim w Warszawie. Inne poświęcone były planom w zakresie prac badawczych, wystawiennictwa, wydawnictw, inwentaryzacji, akcjom odczytowym, innym formom popularyzacji, zbliżającemu się jubileuszowi 50-lecia PMA, sprawom personalnym itp.

Współpraca z ośrodkami muzealnymi, instytucjami pokrewnymi i innymi dyscyplinami naukowymi

W roku sprawozdawczym PMA przekazało na własność innym muzeom materiały zabytkowe i dokumentację z następujących stanowisk kultury łużyckiej: 1) Łubnice, pow. Wieruszów — Muzeum Ziemi Wieluńskiej w Wieluniu, 2) Sierpów pow. Łęczycza — Muzeum Archeologicznemu i Etnograficznemu w Łodzi, 3) Szydłowo, pow. Mława — Muzeum Ziemi Zawkrzeńskiej w Mławie, 4) Zeńbok, pow. Ciechanów — Muzeum Ziemi Zawkrzeńskiej w Mławie, 5) Myślibórz, pow. Opoczno — Muzeum Świętokrzyskiemu w Kielcach, 6) Zawady, pow. Grójec — Muzeum im. K. Pułaskiego w Warce, 7) Jeziorko, pow. Giżycko — Muzeum Mazurskiemu w Olsztynie. Szeregu instytucjom wypożyczano zabytki dla celów ekspozycyjnych jak Muzeum im. Dunikowskiego w Warszawie, Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków Archeologicznych dla Muzeum w Opinogórze i Izby Muzealnej w Pałukach, pow. Ciechanów, Szkole Podstawowej nr 287 w Warszawie, Muzeum w Liwie, Muzeum im. K. Pułaskiego w Warce, Muzeum Archeologicznemu we Wrocławiu i Muzeum Rzemiosł Artystycznych i Precyzyjnych w Warszawie. Dokonywano także doboru zabytków i udzielano konsultacji, i tak na wystawę „Sztuka i rzemiosło artystyczne” dobrały materiały A. Kietlińska, T. Liana i M. Gądzikiewicz-Woźniak, a K. Musianowicz określiła chronologię srebrnych przedmiotów dla celów tej wystawy. Doboru zabytków, fotografii i planów na wystawie w Węgrowie dokonały B. Zawadzka i T. Dąbrowska, a na wystawę w Warce K. Musianowicz i A. Kietlińska. Ponadto K. Musianowicz wybrała przedmioty z PMA dla Muzeum Archeologicznego we Wrocławiu na wystawę „Łowiectwo w Polsce w ciągu dziejów”. Z Muzeum w Białymstoku i z białostockim Urzędem Konserwatorskim współpracował M. Kaczyński. Fomagał on także przy organizowaniu, inwentaryzacji i montażu ekspozycji dagestańskiej w Muzeum Archeologicznym w Krakowie. Wypożyczano zabytki również do opracowania naukowego, dla celów dydaktycznych lub do wykonania analiz Katedrze Archeologii Pradziejowej i Wczesnośredniowiecznej UW, Zakładowi Epoki Metali IHKM PAN w Warszawie, Pracowni Archeologii Śląska IHKM PAN we Wrocławiu i Zakładowi Numizmatyki przy Katedrze Orientalistyki UJ. Oprócz zabytków wypożyczano także sprzęt wystawowy placówkom kulturalnym. Pracownia konserwatorsko-badawcza PMA wykonała 21 rentgenogramów dla Muzeum w Warce, Muzeum Etnograficznego w Warszawie, Muzeum Narodowego w Poznaniu, Muzeum Narodowego w Szczecinie i Muzeum w Lednicy. Goście z innych muzeów licznie odwiedzali PMA, m.in. dr Żywulski z Muzeum im. Czartoryskich w Krakowie zbierał informacje na temat broni wczesnośredniowiecznej do swej pracy naukowej, mgr J. Przybysz z muzeum w Płocku poszukiwała danych na temat stanowisk mazowieckich, a mgr E. Kuszewska z Muzeum w Gdańsku informowała się w sprawie wyceny muzealiów. Szeregu konsultacji udzielił także L. Rauhut. Państwowe Muzeum Archeologiczne korzystało ze zbiorów Muzeum Archeologicznego i Muzeum Narodowego w Krakowie, Biblioteki Narodowej w Warszawie, Państwowych Zbiorów Sztuki na Wawelu, Muzeum Narodowego i Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie, Muzeum Archeologicznego w Gdańsku i Muzeum im. K. Pułaskiego w Warce.

Współpraca obejmowała również szersze zagadnienia pozamuzealne. Prof. Z. Rajewski jako członek Obywatels-

kiego Komitetu Odbudowy Zamku brał bardzo żywy udział w pracach Komisji Historycznej tego Komitetu, w pracach Komitetu ICOM, współpracował z Radą Kultury, Komisją Archeologiczną PAN, Radą Naukową Instytutu Historii Kultury Materialnej i Komitetem Sławiściycznym PAN. Jako członek tego Komitetu wygłosił na sympozjum slawistycznym w IHKM referat pt. Woda w kultcie u Słowian. W pracach grupy roboczej Komisji Archeologicznej PAN uczestniczył także J. Kowalczyk, a B. Balcer współpracował z Zakładem Małopolski IHKM PAN. Kontakty pracowników działu Epoki Żelaza z Instytutem Historii Kultury Materialnej obejmowały udział w pracach redakcji V tomu „Pradziejów Polski” przygotowywanego przez IHKM, poprzez stałe uczestnictwo w zebraniach i opracowywanie zagadnień głównych i materiałów pomocniczych. Współpracowano także ze szkolnictwem wyższym: w magazynach PMA odbywali praktykę studenci IV roku Archeologii UW, udzielano również konsultacji i pomocy w ustalaniu tematów prac magisterskich studentów UW i UJ. Prof. Rajewski był recenzentem dwóch prac doktorskich mgr Gedygi i mgr Niesiołowskiej. Kontynuowano także współpracę z Białostockim Towarzystwem Naukowym (M. Kaczyński sekretarzem Komisji Archeologicznej BTN) i z Polskim Towarzystwem Archeologicznym (A. Kietlińska i T. Dąbrowska). Różne ośrodki naukowe otrzymały z magazynowych rezerw wydawnictw archeologicznych szereg pozycji: Ośrodek Badań Naukowych Mazowieckiego Towarzystwa Kultury dla stacji w Warce, Ciechanowie i Mławie — 69 egzemplarzy, Zakład Archeologii Nadodrza IHKM PAN we Wrocławiu — 14 egzemplarzy, Gabinet Naukowy w Wyszogrodzie — Oddział TNP — 32 egzemplarze i Towarzystwo Ziemi Węgrowskiej — 23 egzemplarze.

Kontakty z innymi dyscyplinami były nadal ożywiłone. Korzystano ze współpracy z prof. dr K. Krysiakiem kierownikiem Katedry Anatomii Zwierząt SGGW, z doc. dr K. Szlachetko z Akademii Medycznej w Warszawie oraz korzystano z konsultacji doc. dr A. Wiercińskiego z UW i doc. dr D. Komitowskiego z Katedry Anatomii Patologicznej Akademii Medycznej w Warszawie. Podobnie jak w roku poprzednim, preparaty mikroskopowe, potrzebne do badań prowadzonych w Pracowni Petrograficznej PMA, wykonywane były nieodpłatnie w Instytucie Geologicznym, praktykę w zakresie wykonywania tych preparatów odbył w Instytucie A. Głowski z Biskupina.

Współpracowano także i z artystami plastycznymi: K. Musianowicz udzieliła konsultacji pp. Klemińskim w sprawie doboru przedmiotów wczesnośredniowiecznych celem dokonania kopii dla wyrobu biżuterii opartej na wzorach archeologicznych. Współpracował z plastycznymi również Z. Rajewski, dokonując wyboru zabytków pod kątem widzenia wątków zdobniczych. Na „Plenerze” plastyków w Biskupinie miał on wykłady o motywach wizerunkowych w sztuce.

Publikacje, opracowania, prace wewnątrzdziałowe

W 1971 r. wyszły drukiem następujące artykuły i prace Z. Rajewskiego: 1) Muzealnictwo i konserwatorstwo archeologiczne w XXV-leciu PRL („Wiadomości Archeologiczne” T. XXXVI, z. 1, str. 5—18), 2) Kopalnia krzemienia w Krzemionkach i jej problemy archeologiczno-muzealne („Wiadomości Archeologiczne”, T. XXXVI, z. 1, str. 19—37), 3) II Międzynarodowy Kongres Archeologii Słowiańskiej w Berlinie („Wiadomości Archeologiczne”, T. XXXVI, z. 1, Kronika), 4) Międzynarodowa Konferencja ICOM’u w Związku Radzieckim poświęcona muzeum archeologicznym i historycznym („Wiadomości Archeologiczne”, T. XXXVI, z. 1, Kronika), 5) Sympozjum archeologiczne poświęcone późnemu okresowi halsztackiemu („Wiadomości Archeologiczne”, T. XXXVI, z. 1, Kronika), 6) Ogólnopolska Konferencja Konserwatorów Zabytków Archeologicznych we Wrocławiu („Wiadomości Archeologiczne”, T. XXXVI, z. 2, Kronika), 7) Sprzęt wykopaliskowy używany i potrzebny („Z otchłani wieków”, R. XXXVII, nr 3), 8) „Królewskie i książęce wykopaliska” („Stolica”). Oddano do druku do „Wiadomości Archeologicznych”: 1) Ogólnopolska Konferencja Konserwatorów Zabytków Archeologicznych w Cieszynie i Wodzisławiu

Śląskim, 2) Warszawska Sesja i Wystawa Mokotowskiej Dzielnicy, 3) Międzynarodowe Sympozjum w Bułgarii poświęcone słowiańszczyźnie i światowi śródziemnomorskiemu, 4) Seminarium poświęcone wielkomorawskim zabytkom i ich znaczeniu dla przyszłości.

Dział młodszej epoki kamienia. Pracownicy działu oddali do druku następujące prace i artykuły: J. Kowalczyk, W związku z dyskusją nad początkami neolitu („Wiadomości Archeologiczne”), Źródłoznawcza problematyka archeologii („Księga pamiątkowa ku czci prof. dr S. Noska”); E. Kempisty, Materiały t.zw. kultury grzebykowo-dółkowej na Mazowszu i Podlasiu („Wiadomości Archeologiczne”); B. Balcer, Badania krzemieniarstwa kultury pucharów lejkowatych w Małopolsce („Z badań nad krzemieniarstwem neolitycznym i eneolitycznym w Polsce”), Znajezisko żuchwy ludzkiej w jamie kultury pucharów lejkowatych na stanowisku Pieczyska w Zawichoście, pow. Sandomierz („Wiadomości Archeologiczne”); A. Uzarowicz, Zabytki neolityczne z Gutanowa, pow. Puławy („Wiadomości Archeologiczne”) oraz krótka notatka do „Wiadomości Archeologicznych”; K. Kowalski, dwa artykuły do „Z otchłani wieków” i dwie notatki do „Wiadomości Archeologicznych”; J. Bąbel, jeden artykuł do „Z otchłani wieków” i dwie notatki do „Wiadomości Archeologicznych”; E. Kempisty ukończyła pracę doktorską pt. Kultura ceramiki grzebykowo-dółkowej na Mazowszu i Podlasiu. Prace inwentaryzacyjne objęły materiały z dalszych 150 stanowisk archeologicznych, a klasyfikacją kulturową objęto materiały neolityczne z Mazowsza i Podlasia. B. Balcer posegregował także zabytki krzemienne z 10 skrzyń pochodzące z badań S. Krukowskiego na terenie Krzemionek.

Dział epoki brązu. H. Różańska oddała do druku artykuł pt. Cmentarzysko kultury łużyckiej w Słomowie Kościelnym, pow. Turek („Wiadomości Archeologiczne”). Prowadzono także dalej prace inwentaryzacyjne oraz prace nad szczegółowym katalogiem zabytków metalowych działu (1423 karty). R. Miklaszewska-Balcer pracowała nad spisem i inwentaryzacją zabytków kultury łużyckiej w Biskupinie oraz nad spisem zabytków z wystawy biskupińskiej.

Dział epoki żelaza. Oddano do druku następujące prace: T. Dąbrowska, Nowe materiały ze Starej Wsi, pow. Węgrów („Wiadomości Archeologiczne”), Uwagi o początkach okresu wpływów rzymskich na Mazowszu Wschodnim („Wiadomości Archeologiczne”), Wyniki prac wykopaliskowych w Kopciach, pow. Węgrów („Wiadomości Archeologiczne”), 2 notisy o konferencji w Węgrowie („Wiadomości Archeologiczne” i „Z otchłani wieków”); T. Liana, Cmentarzysko kultury przeworskiej w miejscowości Nowe Miasto, pow. Rawa Mazowiecka („Wiadomości Archeologiczne”); A. Kietlińska, Odbiorcy rodzimego surowca żelaznego w okresie rzymskim („Wiadomości Archeologiczne”), Zagadnienia demograficzne, Uzbrowienie w okresie późnolatańskim i rzymskim — oba opracowania do Syntezy Pradziejów (IHKM PAN), M. Kaczyński, artykuł do działu muzealnictwa „Wiadomości Archeologicznych”, notatka do działu odkryć oraz opracowanie redakcyjne artykułu L. Pobola o skarbie z Krasnego Boru („Wiadomości Archeologiczne”). Ponadto pracowano nad weryfikacją, identyfikacją z literaturą i nad skonstruowaniem zbiorów działu oraz uzupełnianiem kartoteki działowej.

Dział wczesnego średniowiecza. Do druku oddano: K. Musianowicz, Osada z XI—XIII w. w Poświętnem, pow. Płońsk („Wiadomości Archeologiczne”), Kurhany z VI—VIII wieku w Klimentowicach koło Szepietówki („Wiadomości Archeologiczne”); B. Zawadzka, Sesja naukowa-popularna w Gostyninie („Wiadomości Archeologiczne”), Z badań nad wczesnym średniowieczem Ziemi Węgrowskiej (referat powielony), Sprawozdanie z wykopalisk w Czekanowie, pow. Sokółów Podlaski (Informator Archeologiczny); O. Lipińska, Sesja naukowa w Kielcach poświęcona badaniom dziejów i techniki świętokrzyskiego górnictwa i hutnictwa kruszcowego („Wiadomości Archeologiczne”), Grób kloszowy z miejscowości Łęczany pow. Radom („Wiadomości Archeologiczne”), Stare Mesto (hasło do Słownika Starożytności Słowiańskich), Sprawozdanie z prac wykopaliskowych w Polanach, pow. Szydłowiec (Informator Archeologiczny), oraz dwa artykuły

popularno-naukowe do „Myśli Społecznej”. Ponadto O. Lipińska wraz z A. Trojan opracowały folder wystawy „Persja—Iran—Polska — z dziejów kontaktów”. Wszystkie zabytki działu są opracowane. Ponadto dokonano spisu z natury 160 stanowisk. Tak więc ukończono skontrum i spis z natury 880 stanowisk o łącznej wadze ceramiki 5.904 kg; wyjątek stanowi stanowisko Gródek nad Rudnikiem, który musi być opracowany komisyjnie.

Dział średniowiecza i czasów późniejszych. L. Rauhut i L. Długopolska oddali do druku pracę pt. Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w obudowie kamiennej w Łączynie Starym, pow. Przasnysz. Zinwentaryzowano ogółem 314 stanowisk, wykonując równocześnie ich kartotekę przeglądową. Z dniem 1 grudnia mgr L. Długopolska została przeniesiona z Działu Dokumentacji Naukowej do Działu średniowiecza i czasów późniejszych.

Dział Dokumentacji Naukowej

W roku sprawozdawczym przyjęto, uporządkowano, zinwentaryzowano i skatalogowano: 596 planów i szkiców, 907 negatywów fotograficznych dotyczących stanowisk archeologicznych, 1.040 negatywów dotyczących muzealnictwa, 1.433 odbitek fotograficznych, 169 pism i notatek, 32 karty informacyjne stanowisk, 13 sprawozdań, 32 dzienniki prac polowych i inwentarzy planów, 6 zespolów kartotek stanowisk, 16 artykułów, 123 rysunki, 25 wycinków prasowych, 2 filmy, 206 szt. przeźroczy oraz 2 zespoły materiałów powystawowych („Rzemiosło artystyczne Dagestanu” i „Hallstatt”).

Uporządkowano i zarejestrowano materiały ze zbiorów W. Szukiewicza i E. Etimienki, przekazane przez Bibliotekę Narodową oraz zdjęcia wraz z listem E. Majewskiego, otrzymane od ks. Czarkowskiego z Węgrowa.

Do Archiwum Muzealnictwa i Konserwatorstwa przybyło 441 pozycji w tym 84 plakaty, 87 różnych prospektów muzealnych i 198 kart o tej tematyce. Większość tych materiałów została przekazana przez Z. Rajewskiego.

Prace katalogowe: 1) katalog główny stanowisk rejestrowanych w Dziale Dokumentacji Naukowej powiększył się o 172 pozycje, 2) katalog rzeczowo-hasłowy klisz objął stanowiska od litery T do Z — 600 kart, 3) kontynuowano również katalog stanowisk według powiatów oraz prace bibliograficzne.

W roku sprawozdawczym ukończono skontrum dokumentacji według ksiąg wpływów.

Pracownik Działu J. Rozińska przebywała w Biskupinie celem zinwentaryzowania tamtejszej dokumentacji. Założono książkę inwentarzową dokumentacji stanowisk 2a, 4, 6, 15 i 15a (ogółem 2.142 plany).

Z materiałów Działu skorzystało 399 osób. Przeważali wśród nich pracownicy PMA, pozostali to pracownicy IHKM PAN, Muzeum Archeologicznego we Wrocławiu, Muzeum w Olsztynie, Muzeum w Warce, Muzeum Etnograficznego w Warszawie, studenci UW i UJ, pracownicy telewizji, plastycy i redaktorzy. Z organizacją i pracami Działu zapoznało się kilkudziesięciu gości zagranicznych, a także mgr Kuszewska z Muzeum w Gdańsku.

Inne prace stałe: prowadzenie sprawozdawczości naukowej Muzeum, kroniki muzealnej, korespondencji PMA z zagranicą w języku angielskim, oprowadzanie w tym języku cudzoziemców po wystawach i pracowniach PMA, opisywanie zdjęć wysyłanych zagranicę i udzielanie konsultacji kolegom z Muzeum w sprawie terminologii angielskiej z dziedziny archeologii i muzealnictwa.

Dział Inwentaryzacji Zabytków

W okresie sprawozdawczym wpłynęły do zbiorów materiały z 42 stanowisk archeologicznych, które wpisano do księgi wpływów materiałów archeologicznych. Na kartach ewidencyjnych zinwentaryzowano materiały ze 110 stanowisk, w większości z dawnych zbiorów, na co składało się: 36 całych naczyń, 60 przedmiotów metalowych, 640 paciorków, 22 różnych zabytków kamiennych, rogowych itp., 110 okazów krzemiennych, 68,5 kg ułamków ceramiki, a także 1.045 różnych przedmiotów z drobnych stanowisk. Ponadto pozyskano do zbiorów część wczesno-

średniowiecznego skarbu srebrnego z miejscowości Stryjewo Wielkie, pow. Ciechanów, na którą składają się: 1 unula, 99 monet całych i uszkodzonych oraz 110 drobnych ułamków monet. Do przeglądowej kartoteki w układzie działowym wpisano 110 pozycji. Muzealiów różnych zakupiono na sumę zł. 13.960.—

Inwentaryzacja zbiorów. Zespoły spisowe wypełniły 1.819 arkuszy, co odpowiada następującym liczbom spisanych stanowisk archeologicznych: dział epoki kamienia — 152, dział epoki brązu — 614, dział epoki żelaza — 544, dział wczesnego średniowiecza — 165, dział średniowiecza i czasów późniejszych — 344. Z przeprowadzonym spisem wiąże się konieczność odłączania od niektórych stanowisk materiałów obcych chronologicznie i zainwentaryzowania ich pod nowymi numerami inwentarzowymi, a także wydzielania zabytków metalowych, magazynowania ich w miejscu umożliwiającym stałą kontrolę ich stanu lub przekazywania ich do pracowni konserwatorskiej. W oparciu o dane uzyskane w wyniku spisu z natury przeprowadzono weryfikację kart ewidencyjnych: dział epoki kamienia — 200, dział epoki brązu — 353, dział epoki żelaza — 171, dział wczesnego średniowiecza — 71, dział średniowiecza i czasów późniejszych — 2.

Na terenie magazynu w dalszym ciągu pracuje pod kierownictwem prof. S. Krukowskiego Zespół Prehistorii przy Muzeum Ziemi PAN; w roku sprawozdawczym określono materiały ze 130 stanowisk archeologicznych.

Pracowniczka działu mgr M. Niklewicz-Bocian odelegowana została na okres 10 dni do Biskupina, gdzie z mgr R. Mikłaszewską-Balcer inwentaryzowała część zbiorów w magazynie. Rozpoczęły one także spisywanie z natury zbiorów biskupińskich; spisano materiały z 12 stanowisk.

Ruch muzealiów. W okresie sprawozdawczym wypożyczono na zewnątrz 1.169 zabytków oraz sprolongowano 14 protokołów zdawczo-odbiorczych na 621 przedmiotów. Z innych muzeów wypożyczono 121 eksponatów. Z materiałów i kartotek archeologicznych skorzystało 41 osób poza pracownikami Muzeum.

Biblioteka

Stan zbiorów w roku sprawozdawczym powiększył się o 1.150 pozycji i na dzień 31 grudnia 1971 liczył ich 30.306. Na nowe nabytki złożyło się 605 druków zwartych i 545 periodyków. Wśród nabytków z wymiany zagranicznej wpłynęło 206 książek i 389 czasopism, a z wymiany krajowej i zakupu 399 druków zwartych i 156 periodyków. W formie daru przekazał 34 książki Z. Rajewski, a 84 pozycje otrzymano od innych osób i instytucji. Za granicę i na teren kraju rozesłano „Wiadomości Archeologiczne”, T. XXXV, z. 3, 4 i tom XXXVI, z. 1, 2 oraz nowe wydawnictwo „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne” t. I. Ogółem wysłano do instytucji zagranicznych 1.804 egzemplarze, a do krajowych 408 egzemplarzy wydawnictw. Wymiana obejmuje 356 instytucji zagranicznych i 99 krajowych. Na rynku księgarskim zakupiono liczne wydawnictwa krajowe i obce, wydając, w okresie sprawozdawczym, na zakup książek i czasopism 14.952 zł.

Wśród prac bibliotecznych na pierwszy plan wysuwają się czynności związane z udostępnieniem księgozbioru, a więc prace katalogowe. Kontynuuje się katalogowanie poszczególnych artykułów z wybranych czasopism archeologicznych. Do katalogu ogólnego książek sporządzono 1000 kartek, a do katalogu zawartości czasopism obcych — 101 kartek, polskich — 504 kartki.

Z Biblioteki poza pracownikami PMA korzystali naukowcy, studenci, plastycy, pracownicy radia i telewizji oraz specjaliści z zagranicy. Ogółem odwiedziło czytelników 848 osób, korzystając na miejscu z 4.187 publikacji, na zewnątrz wypożyczono 2.341 tomów. Utrzymywano kontakty z 32 bibliotekami, wypożyczając im 94 publikacje, a korzystając z 61 tomów z ich zbiorów.

Wydawnictwa

W roku sprawozdawczym ukazały się następujące pozycje „Wiadomości Archeologiczne”, T. XXXV, z. 4 o objętości 21.20 arkuszy. „Wiadomości Archeologiczne”, T.

XXXVI, z. 1 o objętości 20,70 arkuszy. „Wiadomości Archeologiczne”, T. XXXVI, z. 2 o objętości 11,50 arkuszy. „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, T. I o objętości 93 arkusze. W druku znajdują się: „Wiadomości Archeologiczne”, T. XXXVI, z. 3 i 4, oraz T. XXXVII, z. 1 i „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, T. II. W przygotowaniu są „Wiadomości Archeologiczne”, T. XXXVII, z. 2. Wydano również folder wystawy „Persja—Iran—Polska — z dziejów kontaktów”.

Dział Naukowo-Oświatowy i Metodyczny

Kierownictwo Działu przejął w roku sprawozdawczym mgr M. Urban, a mgr J. Sieklicki zajmuje się odąd sprawami metodycznymi i naukowymi. Akcja popularyzacyjno-oświatowa prowadzona głównie siłami Działu wymagała reklamy, wysyłano więc zawiadomienia do szkół i kolonii letnich, opracowano folder o wystawie „Kultura Polski we wczesnym średniowieczu” (M. Boruta), ukazywały się zawiadomienia w prasie. Kiosk na wystawie sprzedał 349 egzemplarzy wydawnictw własnych i obcych oraz 121 pocztówek, przeprowadzono 2.000 folderów na wystawie „Persja—Iran—Polska — z dziejów kontaktów” i 70 przewodników wystawy „Zaginione życie”. Z dziedziny metodyki przygotowano projekt ośrodka metodycznego popularyzacji i dydaktyki przy PMA (J. Sieklicki) oraz udzielano informacji na temat tych problemów przedstawicielom innych muzeów i ośrodków. Instruktaż i udzielane informacje miały też inną różnorodną tematykę i dotyczyły zagadnień merytorycznych, bibliograficznych i socjologicznych. Przekazano 35 fotosów z wystawy „Rzemiosło artystyczne Dagestanu” dla Domu Kultury na Targówku i pożyczono 30 fotosów Instytutowi Pedagogiki.

Prace naukowe i artykuły: J. Sieklicki oddał do druku hasła do „Słownika Starożytności Słowiańskich”, recenzję z pracy K. Nowińskiego „Spokania z archeologią” i notkę pt. Wystawa „Pradzieje mokotowa” („Wiadomości Archeologiczne”) oraz informację do Biuletynu Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków pt. Działalność PMA na Mazowszu i o Mazowszu w 1971 r.; I. Sawicki opracował denar rzymski z czasów Republiki („Wiadomości Archeologiczne”), oddał do druku następujące notaty: 1) „Persja—Iran—Polska” („Z otchłani wieków”), 2) Pogotowie Archeologiczne 1971 r. (Biuletyn Informacyjny ZMiOZ), 3) Dwie akcje odczytowe PMA („Wiadomości Archeologiczne”), 4) Pogotowie Archeologiczne („Wiadomości Archeologiczne”), 5) Działalność odczytowa PMA; M. Boruta oddał do druku w „Wiadomościach Archeologicznych” artykuł na temat toporu rogowego z Pomiechówka i notatkę dotyczącą działalności Pogotowia Archeologicznego.

Pracownie naukowe

Pracownia Konserwatorsko-Badawcza. W 1971 r. zakonserwowano: 1.334 przedmiotów z żelaza, 260 z brązu, 3 ze srebra i 108 ze skóry. W ramach dokumentacji konserwatorskiej wykonano 2.409 zdjęć przedmiotów przed i po konserwacji. Ciekawsze przedmioty fotografowano na filmie kolorowym. Wykonano również makro- i mikrofilm z literatury technicznej oraz rentgenogramy przedmiotów wykopaliskowych z żelaza, drewna i kości (141 rentgenogramów). Zdjęcia służyły ocenie stanu zachowania obiektów poddawanych konserwacji oraz miały na celu ustalenie technologii wykonania przedmiotu.

Konserwacja ceramiki objęła 139 fragmentów naczyń, z czego zrekonstruowano 45 naczyń w całości i 118 częściowo. Wykonano także formy gipsowe wieloczęściowe z naczyńa ceramicznego z ornamentem z miejscowości Łazy, pow. Wołów oraz z urny twarzowej z Wejherowa. Konserwacja zabytków pochodzących z wykopalisk na Zamku Królewskim w Warszawie objęła następujące pozycje: 1) 1446 fragmentów ceramicznych, z których wyklejono i uzupełniono 15 naczyń całych i 17 naczyń niekompletnych 2) 5 kafli, 3) 7 różnych dachówek, 4) 1845 części szkła z wypełnisk kanału z XVII w.; wyklejono 2 flakony, 2 kieliszki i 20 różnych fragmentów naczyń. Całość zakonserwowanych materiałów przekazano do Muzeum His-

torycznego m.st. Warszawy. W Biskupinie przeprowadzono konserwację zabytków żelaznych i ceramicznych ze stanowisk z terenu Pałuk.

Pracownia Antropologiczna. W okresie sprawozdawczym dr A. Wiercińska, kierownik pracowni, wykonała następujące prace naukowo-badawcze: 1) Analiza antropologiczna ludzkich szczątków kostnych z cmentarzyska ciałopalnego kultury łużyckiej w Warszawie-Zerzeniu (materiały z badań wykopaliskowych w r. 1971); 2) Analiza antropologiczna neolitycznych szczątków kostnych z Klementowic, pow. Puławy (kontynuacja); 3) Analiza antropologiczna szczątków ciałopalnych z cmentarzyska z Zarzęcinie, pow. Opoczno; 4) Ekspertyza antropologiczna materiałów szkieletowych z cmentarzyska wczesnośredniowiecznego w Łączynie Starym, pow. Przasnysz (materiały z badań wykopaliskowych w r. 1970); 5) Badania nad porządkiem anatomicznym w grobach popielnicowych ze Strzyżewa, pow. Sochaczew; 6) Analiza antropologiczna ludzkich szczątków kostnych szkieletowych i ciałopalnych ze Strzyżewa, pow. Sochaczew; 7) Badania nad szczątkami ciałopalnymi ludzkimi z cmentarzyska z okresu rzymskiego w Niedanowie, pow. Nidzica (analizę antropologiczną wykonała dr A. Wiercińska, analizę odontologiczną lek. stom. Jadwiga Wronka, badania anatomo-patologiczne doc. dr Dymitr Komitowski); 8) Analiza antropologiczna ludzkich szczątków kostnych z cmentarzyska ciałopalnego w Tumianach, pow. Olsztyn (materiały z wykopalisk w 1971 r.); 9) Analiza antropologiczna szczątków ciałopalnych z kurhanu II w Skiwach Małych, pow. Siemiatycze; 10) Analiza antropologiczna ludzkich szczątków kostnych z cmentarzyska z okresu rzymskiego w Cecełach, pow. Siemiatycze (konsultacja); 11) An associative inheritance of eye colour and cephalic index — Polish material („Genetica Polonica” — w druku); 12) Ekspertyza antropologiczna późnośredniowiecznych ludzkich szczątków kostnych z terenu Warszawy (wykonana dla Warszawskiego Konserwatora Zabytków Archeologicznych); 13) Analiza antropologiczna ludzkich szczątków kostnych z cmentarzyska z okresu późnolateńskiego i wczesnorzymskiego w Kleszewie, pow. Pułtusk (kontynuacja).

Ponadto lek. stom. Jadwiga Wronka z Akademii Medycznej w Warszawie przeprowadziła w pracowni antropologicznej PMA następujące badania: 1) Analiza odontologiczna ludzkich szczątków ciałopalnych z cmentarzyska z okresu rzymskiego w Netcie, pow. Augustów (praca nieukończona); 2) Ekspertyza odontologiczna materiałów szkieletowych z cmentarzyska wczesnośredniowiecznego w Łączynie Starym, pow. Przasnysz; 3) Analiza odontologiczna szczątków ciałopalnych z cmentarzyska w Kleszewie, pow. Pułtusk (praca nieukończona).

Pracownia Zoologiczna. Dr A. Lasota oddała do druku następujące prace: 1) Materiały kostne z Zawichostu („Wiadomości Archeologiczne”); 2) Z badań nad bydlęm w neolicie polskim („Materiały III Międzynarodowego Kongresu Muzeów Rolniczych w Budapeszcie”); 3) Zoolog i archeologia („Wiedza i Życie”); 4) Sprawozdania ze zjazdów naukowych.

Pracownia Petrograficzna. W okresie sprawozdawczym prowadzone były badania różnych przedmiotów kamiennych w związku z bieżącymi pracami i odkryciami archeologicznymi oraz porządkowaniem zbiorów w magazynach. Tego typu ekspertyzy w zależności od potrzeb, jak i ilości dostępnego do badań materiału, opierały się na ocenie makro- i mikroskopowej. Brak możliwości wykonania we własnej pracowni odpowiedniej ilości preparatów mikroskopowych do badań petrograficznych nie pozwolił na ostateczne ukończenie rozpoczętych w latach ubiegłych tematów. W formie tymczasowych opracowań ukończono dwa tematy: 1) Charakterystyka petrograficzna krzemieni ze Świeciechowa (współpraca z B. Balcerem); 2) Charakterystyka petrograficzna krzemieni i otaczających je wapieni z kopalni w Krzemionkach Opatowskich. Ponadto zbierano materiały do charakterystyki petrograficznej siekier znalezionych na obszarze Polski (razem z K. Kowalskim). W związku z tym tematem współpracowano z Muzeum Archeologicznym w Poznaniu i Muzeum w Kielcach.

Pracownie techniczne

Pracownia rysunkowo-kreślarska. W okresie sprawozdawczym wykonano: 1) 1625 rysunków rekonstrukcyjnych ceramiki, fragmentów naczyń, zabytków metalowych, kościanych, kamiennych i szklanych z 15 stanowisk; 2) 107 różnych napisów; 3) 7 plansz wystawowych; 4) malowanie 8 odlewów gipsowych; 5) 4 kopie miniatur perskich.

Pracownia brała również udział w konserwacji istniejącej wystawy, a także przygotowywała plansze na wystawę dydaktyczną.

W roku sprawozdawczym odeszła na emeryturę Maria Curyło kierownik pracowni, kierownictwo objęła Wiesława Gawrysiak.

Nabytki pracowni: stół kreślarski typu „Kulman”, duży komplet cyrkli, cyrkiel redukcyjny, grafosy i suwmiarki.

Pracownia fotograficzna. W 1971 r. wykonano 1.844 sztuk zdjęć fotograficznych i reprodukcji i 5.248 odbitek fotograficznych i powiększeń do wystaw. T. Biniewski i J. Polański wykonywali również dokumentację fotograficzną w czasie badań archeologicznych na Zamku Królewskim w Warszawie (wykonano około 1.000 zdjęć i nakręcono około 300 m filmu). Dokumentację przekazano Muzeum Historycznemu m.st. Warszawy. Pracownia współdziała także z Pogotowiem Archeologicznym.

Nominacje

Dyrektor PMA Z. Rajewski otrzymał w roku sprawozdawczym nominację na profesora zwyczajnego.

Szkolenie

W roku sprawozdawczym pracownicy PMA brali udział w następujących formach szkolenia. M. Gądzikiewicz-Woźniak i M. Niklewicz-Bocian uczestniczyły w Ogólnopolskim Kursie Muzeologów w Muzeum-Zamku w Łańcucie. J. Sieklicki brał udział w szkoleniu z okazji V Zjazdu PZPR zorganizowanym przez Stołeczny Front Jedności Narodu. Przeprowadzono także ogólne szkolenie z zakresu bezpieczeństwa i higieny pracy.

Zmiany personalne

W r. 1971 odeszły następujące osoby: Krystian Bauer (technik), Jerzy Beż (praktykant), Janina Chrobot (pomoc muzealna), Genowefa Jakubowska (pomoc muzealna), Janina Kaniewska (pomoc muzealna), Bogusław Kozak (rzemieślnik), Grzegorz Makowski (praktykant), Barbara Oliszewska (pomoc muzealna), Hanna Owczarek (pomoc muzealna), Paweł Pytkowski (praktykant), Mirosław Stankiewicz (magazynier), Marek Szmajdowicz (technik), Janusz Tatarski (technik).

Następujący pracownicy zostali przyjęci: Janusz Adamczyk (rzemieślnik), Alfreda Adamowicz (pomoc muzealna), Wiesław Albrant (laborant), Jerzy Bąbel (młodszy asystent), Krystyna Burhard (praktykantka), Janina Cal (technik), Tadeusz Chojecki (adiunkt), Zofia Kalka (pomoc muzealna), Wanda Koprianiuk (pomoc muzealna), Zofia Koptoń (referent), Anna Kropiak (pomoc muzealna), Elżbieta Kulicka (pomoc muzealna), Jarosław Kuncewicz (technik), Grzegorz Makowski (praktykant), Wanda Miks (praktykantka), Józef Przetakiewicz (praktykant), Paweł Pytkowski (technik), Teresa Wierzyńkiewicz (pomoc muzealna).

H. Modrzewska

Akcje odczytowe Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie w 1972 r.

Rozpoczętą przez nasze muzeum, w 1971 r. akcję odczytów popularyzujących osiągnięcia archeologii i pokrewnych jej nauk na drodze prowadzącej do zrozumienia

procesów historycznych w dobie pradziejowej i średniowieczu, kontynuowano zgodnie z zapowiedzią w roku następnym. Wygłaszano prelekcje w zakresie obu wymienionych w poprzednim sprawozdaniu rodzajów wykładów (I. Sawicki: Dwie akcje odczytowe Państwowego Muzeum Archeologicznego, „Wiadomości Archeologiczne”, T. XXXVII, 1972, str. 401—402). O ile jednak w cyklu poniedziałkowym wygłoszono w omawianym roku 18 prelekcji (w odstępach dwutygodniowych), to w ramach drugiego, poświęconego księżącym grodom i zamkom królewskim, odbyło się znacznie mniej odczytów, bo tylko 6. Przyczyny takiego stanu rzeczy staną się jasne jeśli zważymy, że o ile wykłady poniedziałkowe obsługiwane są głównie przez pracowników Państwowego Muzeum Archeologicznego, względnie dość łatwo osiągalnych pracowników innych pokrewnych placówek warszawskich to specyfika drugiego cyklu wymaga współpracy z ośrodkami z innych miast. W prelekcjach obok pracowników Państwowego Muzeum Archeologicznego uczestniczyli wykładowcy Uniwersytetu Warszawskiego oraz przedstawiciele Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN w Warszawie, Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Politechniki Warszawskiej, Muzeum Ziemi Przemyskiej, Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie i inni.

Ze względów organizacyjnych (głównie w celu uniknięcia pracy w godzinach nadliczbowych) odczyty drugiego cyklu wygłaszano również w poniedziałki, a nie w piątki jak to praktykowano w roku ubiegłym. W cyklu poniedziałkowym, obok poruszanej często tematyki typowo archeologicznej, pojawiła się nowa kategoria prelekcji w których uwzględniono źródła pisane (do takich prelekcji zaliczyć należy np. odczyt mgr Jana Sieklickiego pt. „Wierzenia dawnych Słowian”).

Uwagi ogólne (o charakterze informacyjnym) wypowiedziane przy okazji pierwszego sprawozdania (I. Sawicki: op. cit., str. 401—402) należy podtrzymać w całej rozciągłości, podkreślając może tylko raz jeszcze znaczenie prasy w powodzeniu tego rodzaju akcji oświatowej, a w naszym wypadku owocnej współpracy z Redakcją „Expressu Wieczornego”.

Uwagi te należy uzupełnić stwierdzeniem, iż 1972 r. wykazał w sposób oczywisty przydatność i skuteczność naszej działalności będącej instrumentem, spełniającym postulat szybkiej informacji zainteresowanych grup społeczeństwa o bieżącym postępie dociekań naukowych. Warto też pochwalić się, że spośród słuchaczy naszych odczytów utworzyła się grupka stałych bywalców (sympatyków), odwiedzających nas w każdy niemal odczytowy wieczór.

W ciągu tej dwa lata już trwającej akcji wygłosili prelekcje wszyscy pracownicy naukowcy PMA. Przedstawiając poszczególnych wykładowców i omawiane przez nich tematy posłużę się typem tabelki opracowanej dla potrzeb poprzedniej notatki (I. Sawicki: op. cit., str. 401, tabela 1).

Przegląd tabeli informuje nas, że w roku ubiegłym (1972) odbyło się ogółem 18 odczytów w ramach poniedziałków archeologicznych, które zgromadziły 1229 sympatyków (przeciętnie 68 słuchaczy). W ramach drugiej serii odbyło się w omawianym roku 7 odczytów. Ze względu na fakt, że w poprzednim sprawozdaniu nie ujęto spisem 2 prelekcji, które miały miejsce w czerwcu 1971 r., włączono je do obecnego sprawozdania i stąd w tabelce 2 znajdziemy 9 pozycji. W tych 9 prelekcjach uczestniczyło 729 osób (tzn. przeciętnie 81). Z powyższych obliczeń wynika, iż przeciętne ilości słuchaczy w obu typach odczytów mają tendencję do zrównania się i utrzymują się na poziomie zbliżonym do frekwencji poniedziałkowych z 1971 r. (tj. w granicach 70—80 słuchaczy). W 1971 r. cykl „O grodach księżących i zamkach królewskich” charakteryzował się znacznie wyższą frekwencją (I. Sawicki: op. cit., str. 401).

Porównanie ze sprawozdaniem z roku ubiegłego wskazuje, iż dotychczas odbyły się w PMA 43 prelekcje, w których uczestniczyło ogółem 3763 osoby, tj. przeciętnie 87 osób na 1 odczyt.

Przegląd poszczególnych frekwencji świadczy, iż największą popularnością cieszyły się tematy, które z takich czy innych względów są ogólnie uznane lub spopularyzo-

Tabela 1
Cykl poniedziałkowy

Lp	Data 1972 r.	Nazwisko prelegenta	Tytuł wykładu	Ilość słuchaczy	Metody ilustracji wykładów*)
1	3.I	mgr Róża Mikłaszewska-Balcer	Osady obronne ludności kultury łużyckiej	37	1,3
2	17.I	mgr Krzysztof Kowalski	Megalithy — groby olbrzymów	65	1,2
3	31.I	mgr Iwo Sawicki	O początkach rolnictwa	50	1,2
4	14.II	dr Teresa Dąbrowska	Za rubieżami imperium rzymskiego	51	1,3
5	28.II	dr Andrzej Kempisty	Zagadkowe cmentarzysko sprzed 1800 lat	72	1,3
6	6.III	doc. dr Anna Sadurska	Prawda historyczna a legenda o starożytnym Rzymie	210	1
7	27.III	mgr Jan Sieklicki	Wierzenia i obyczaje dawnych Słowian	53	1,4
8	17.IV	mgr Marian Kaczyński	Ziemia jaćwieskie w starożytności w świetle wykopalisk	130	1,3
9	8.V	doc. dr Krystyna Musianowicz	Gród na Bródnie Starym	63	1
10	22.V	mgr Olga Lipińska	Ozdoby słowiańskie za pierwszych Piastów	32	1,3
11	5.VI	dr Jerzy Głosik } mgr Marek Urban }	O pogotowiu archeologicznym	15**)	3
12	17.IX	dr Alicja Lasota	Hodowla w pradziejach	68	2
13	2.X	mgr Bogna Arnold	Początki budownictwa murowanego w Polsce	73	3
14	16.X	dr Elżbieta Kempisty	Myśliwi i rybacy sprzed 5—2 tys. lat p.n.e. w Europie	57	1
15	30.X	mgr Jan Sieklicki	Pradzieje Warszawy	89	1
16	13.XI	mgr Bogdan Balcer	Rozwój techniki kamieniarskiej w młodszej epoce kamienia	48	1,2
17	27.XI	dr Zbigniew Bukowski	Archeologiczne badania podwodne w Polsce i w Europie	59	1
18	18.XII	mgr Jan Sieklicki	O państwie Wielkomorawskim	58	1
Razem				1229	

*) Objaśnienie cyfr: Przerocza (1). Demonstracja zabytków (2). Wystawka (3). Cytaty ze źródeł pisanych (4).

***) Niska frekwencja podczas tej prelekcji wiązała się z panującą w tym okresie gripą.

Tabela 2
Cykl „Książęce grody i zamki Królewskie”

Lp	Data	Nazwisko prelegenta	Tytuł wykładu	Ilość słuchaczy	Metody ilustracji wykładów
1	18.VI.71	doc. dr Lech Leciejewicz	Kiedy Szczecin był stolicą	80	przerocza
2	25.VI.71	doc. dr Stanisław Suchodolski	O dawnym Czersku	130	przerocza
3	3.II.71	prof. dr Zdzisław Rajewski	O najstarszym Poznaniu	40*)	przerocza
4	18.II.72	doc. dr Janina Kamińska	O najstarszym Gdańsku	12*)	przerocza
5	21.II.72	prof. dr Kazimierz Zurowski	Wczesnośredniowieczne Gniezno	75	przerocza
6	13.III.72	mgr Antoni Kunysz	Przemysł książęcy	63	przerocza
7	24.III.72	prof. dr Aleksander Gardawski	O najstarszym Lublinie	80	przerocza
8	16.III.72	doc. dr Zofia Wartołowska	O najstarszej Wiślicy	110	przerocza
9	9.X.72	doc. dr Ludwika Press	Starożytne Ateny	130	przerocza
				729	

*) Niska frekwencja podczas tej prelekcji wiązała się z panującą w tym okresie gripą.

wane w społeczeństwie innymi sposobami, z którymi ogół społeczeństwa w taki czy inny sposób musiał się zetknąć i które w sposób szczególny oddziaływały na jego wyobraźnię będąc najczęściej symbolem pewnych nieprzemijających z wiekiem wielkości i wartości. Do takich z racji oczywistych należała prelekcja o Zamku Królewskim w Warszawie (249 osób) a także o starożytnych Atenach i Rzymie.

Podczas niektórych prelekcji dochodziło do arcyciekawego spotkania obecnych (lub zwłaszcza byłych) mieszkańców lub sympatyków miasta, o którego starej części mówiono. Kończyły się one ożywioną dyskusją, a często również osobistymi wspominkami. Do najciekawszych z tego powodu odczytów zaliczyć należy prelekcję o Kaliszu, stolicy Mieszka Starego, o Przemysłu — grodzie książęcym i o najdawniejszej Wiślicy. Mniejszym zainteresowaniem cieszyły się trudniejsze do przyswojenia tematy omawiające wcześniejsze etapy w rozwoju człowieka. Ale i tutaj jak wykazała praktyka, zwłaszcza jedna z ostatnich wygłoszonych prelekcji (już w 1973 r.), możliwe jest przełamanie pewnych barier o ile prelegent wykaże odpowiedni zasób umiejętności w przekazywaniu swej wiedzy.

Nasza akcja odczytowa trwać będzie nadal, a wśród prelegentów zobaczymy osoby spoza Warszawy. W zakończeniu pragnę podziękować mgr Janowi Sieklickiemu, który zebrał wszystkie nadające się do ujęcia tabelarycznego dane.

I. Sawicki

Reportaże radiowe o Pogotowiu Archeologicznym

Spośród szeregu audycji radiowych poświęconych przypadkowo dokonywanym przez społeczeństwo aktualnym odkryciom wykopaliskowym, wyróżniają się reportaże literackie redaktora Jerzego Rybczyńskiego, podawane przez Polskie Radio w programie I ogólnopolskim.

Pierwsza tego typu audycja pt. „Pogotowie bez syreny”, emitowana została w dniu 28 kwietnia 1971 r., o godz. 14.00 i trwała 20 min. W sposób żywy i bezpośredni przedstawiona została działalność ratownicza Pogotowia Archeologicznego, działającego od blisko dziesięciu lat przy Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie. W audycji tej m.in. wystąpiła inż. Halina Głosik.

Drugi reportaż literacki Jerzego Rybczyńskiego pt. „Podwarszawskie dymarki”, nadany został w dniu 25 sierpnia 1972 r., o tej samej godzinie i czasie trwania w programie I ogólnopolskim Polskiego Radia. Reportaż ten poświęcony był akcji ratowniczej Pogotowia Archeologicznego, a w ślad za nią przeprowadzonym systematycznym pracom wykopaliskowym, na obszarze przypadkowo odkrytej osadzie produkcyjnej hutniczej z przełomu naszej ery, w Kaniach koło Pruszkowa (Ryc. 1).

Ryc. 1. Kanie, pow. Pruszków. Prace ratownicze na stanowisku hutniczym

W programie tym wystąpili, Hanna Struszevska młoda odkrywczyni stanowiska hutniczego w Kaniach, zamieszkująca w sąsiedztwie miejsca odkrycia, która „na żywo” opowiedziała w jaki sposób natrafiła na ślady dwóch pierwszych dymarek i jak o tym fakcie napisała później do Pogotowia Archeologicznego. Następnie, Kazimierz Szczęśniak, długoletni mieszkaniec Kań, wspólnie pracujący jako odlewnik, podzielił się swymi wrażeniami na temat odkopanych piecowisk starożytnych hutniczych, w których dokonywano prymitywnego wytopu żelaza. Poza tym niżej podpisany, kierujący pracami wykopaliskowymi w Kaniach, jak też czynnie pomagający w wykopaliskach mgr Iwo Sawicki, mówili o charakterze tego odkrycia i jego znaczeniu dla nauki.

O tym jak tego rodzaju audycje radiowe spełniają pozytywną rolę w propagowaniu wśród szerokich mas społeczeństwa idei ratowania przypadkowych odkryć wykopaliskowych, może świadczyć fakt, że już następnego dnia po jej nadaniu, Pogotowie Archeologiczne otrzymało nowe zgłoszenia i przeprowadziło dalsze interwencje w terenie. Część z nich dotyczyła nowych stanowisk hutniczych produkcyjnych, głównie z przełomu naszej ery, koncentrujących się zwłaszcza wzdłuż Utraty w rejonie Pruszkowa i lewobrzeżnej Warszawy.

W świetle tych przypadkowych odkryć jak też dotychczasowych poważnych osiągnięć konserwatorskich na tym polu, nie bez podstaw możemy mówić o nowym (obok znanych dotychczas np. świętokrzyskim) okręgu hutniczym starożytnym bazującym na rodzimej rudzie łkowej zwanej też darniową.

J. Głosik

1.500 — meldunek do Pogotowia Archeologicznego

Pod koniec marca 1973 r. napłynął od społeczeństwa jubileuszowy 1.500 meldunek do Pogotowia Archeologicznego o przypadkowym odkryciu wykopaliskowym. Jubileuszowe zgłoszenie przekazał osobiście ppłk. WP Jan Umowski z Warszawy, przynosząc ze sobą oryginalny motyko — topór wykonany z rogu jelenia, znaleziony przypadkowo podczas pobierania żwiru dla celów budowlanych, z terenu żwirowni w miejscowości Nur nad Bugiem, pow. Ostrów Mazowiecka.

Narzędzie rogowe z Nura, posiada dwa precyzyjnie wykonane o jednakowej średnicy otwory, poprzecznie przecinające się na wylot. Dzięki temu miało ono uniwersalne zastosowanie, jako motyka-kopaczka lub topór, w zależności od kierunku osadzenia tego samego kija. Uniwersalne narzędzie rogowe z Nura, pochodzi z młodziej epoki kamiennej i pod względem przynależności kulturowej łączymy je z cyklem ceramiki wstęgowej.

W ostatnich latach Pogotowie Archeologiczne pozyskało szereg tego typu znalezisk rogowych, przypadkowo znajdowanych na piaszczystych łachach w rozlewiskach Bugu, na odcinku od Mielnika do ujścia rzeki. Między innymi w początkach tego roku Barbara Konobrodzka nauczycielka z Warszawy przekazała trzy topory rogowe, które woda wyrzuciła na brzeg Bugu, w miejscowości Wirów, pow. Sokołów Podlaski. Było to 1.412 zgłoszenie do Pogotowia Archeologicznego przy PMA.

Znalezisko z Nura zasługuje jednak na specjalną uwagę, a to ze względu na fakt, że jest pierwszym zgłoszonym do Pogotowia Archeologicznego, znalezionym na stałym gruncie, w obrebie wspomnianej żwirowni. Należy oczekiwać, że planowane poszukiwania w Nurze wyjaśnią, czy było tu domniemane miejsce stałego pobytu ludności tej kultury.

1.499 zgłoszenie do Pogotowia Archeologicznego przy PMA, przekazała telefonicznie Wiktoria Mazurewicz z Nadleśnictwa Gołębki, Leśnictwa Siedlisko w Szczepanowie koło Barcina, pow. Mościsko, za pośrednictwem inż. Pijanowskiego, w którym doniosła o wywaraniu przez męża Józefa Mazurewicza, sędziska dużych kamieni polnych.

Przeprowadzona szybka akcja ratownicza w Szczepanowie (Ryc. 1) wykazała, że chodzi tu o dobrze zachowany grób skrzynkowy prostokątny, zbudowany z dużych kamieni płasko ciosanych od wewnątrz. Wolne przestrze-

nie wypełniały mniejsze kamienie (Ryc. 2). Ściany od wewnątrz były równo licowane. Ściana szczytowa zbudowana była z dwóch płaskich płyt, podpartych większymi kamieniami. Wejście do komory grobowej zasta-

Ryc. 1. Szczepanowo, pow. Mogilno. Akcja Pogotowia Archeologicznego

wione było dwoma równo pasującymi do siebie płytami, rozsuwanymi na boki. Od strony wejścia komora przykryta była dużą płytą kamienną, która nakrywała ją prawie do połowy. W tej drugiej połowie komory, pozbawionej przykrycia znajdować się miały ustawione obok siebie naczynia grobowe, w ilości 7 urn-popielnic, poprzykrywanych miseczkami.

Ryc. 2. Szczepanowo, pow. Mogilno. Grób skrzynkowy kamienny

Niestety należy mocno żałować, że naczynia grobowe zostały wydobyte na zewnątrz przed naszym przybyciem (pomimo natychmiastowego nocnego wyjazdu „Syreną” z Warszawy) do Sochaczewa. Stało się to z dużą stratą dla nauki i w poważnym stopniu wpłynęło na obniżenie wartości odkrycia. Ceramikę grobową zastaliśmy w Szczepanowie, w stanie jaki widzimy na zdjęciu (Ryc. 3).

Długość komory grobowej 1,5 m, szerokość: przy wejściu 63 cm, w szczycie 61,5 cm, a głębokość zamykała się w granicach 50—58 cm. Wymiary pokrywy: długość 70,5 cm, szerokość 80 cm. Dno komory grobowej było w większości wyłożone gliną. Całość konstrukcji kamienną była dodatkowo obwarowana polnymi kamieniami.

Tego typu groby kamienne skrzynkowe, użytkowane w ramach jednego rodu, bądź w pewnym pojęciu rodziny, zaliczają się do zjawisk charakterystycznych na Pałkach. Pod względem przynależności kulturowej, groby te łączy się w tradycyjnym z tzw. kulturą pomorską, zwaną też kulturą wschodnio-pomorską, a ostatnio określoną mianem wejherowsko-krotoszyńskiej. Datowanie grobu skrzynkowego kamiennego w Szczepanowie, przy-

pada na wczesny okres lateński, czyli na około 350 lat p.n.e.

Najbliższy tego rodzaju obiekt grobowy zabezpieczony przez Pogotowie Archeologiczne o równie 5 lat wcześniej (404 zgłoszenie) znajdował się na polu Henryka Klezdzika, w Nowej Wsi położonej od Szczepanowa w linii

Ryc. 3. Szczepanowo, pow. Mogilno. Naczynia z grobu skrzynkowego

prostej 7 km, jednak już w powiecie żnińskim. Grób skrzynkowy z Nowej Wsi eksponowany został w oryginale na stałej wystawie archeologicznej w pobliskim Biskupinie.

1.501 zgłoszenie przekazał telefonicznie, a następnie uczestniczył w akcji ratowniczej Pogotowia Archeologicznego inż. Mieczysław Walter z Komorowa koło Pruszkowa pod Warszawą, informując, że na okolicznych polach PGR Komorów, natrafił na dużą bryłę żużla, pochodzącą ze starożytnego piecowiska hutniczego.

Przeprowadzona wizja terenowa w Komorowie, wykazała, że chodzi tu o duży kłoc dymarkowy, a miejsce z którego został wyorany pługiem traktorowym, na pewno zawiera dalsze piecowiska hutnicze, pochodzące z przełomu naszej ery. W ten sposób pozyskaliśmy jeszcze jeden punkt na mapie hutnictwa starożytnego w okolicach lewobrzeżnej Warszawy. Ogółem znanych jest kilkadziesiąt stanowisk produkcyjnych hutniczych, bazujących na surowcu jakim była ruda darniowa zwana też łakową.

Podczas naszej wspólnej penetracji, wzdłuż pradawnego koryta Utraty pod Komorowem, wśród podmokłych łąk torfiastych, Mieczysław Walter wskazał nam miejsce, z którego mogła być pobierana przez starożytnych hutników, ruda darniowa używana do wytopu żelaza.

J. Głosik

Pogotowie Archeologiczne — „Na Warszawskiej Fali” Polskiego Radia

W dniu 4 czerwca 1973 r., popularna redakcja „Na Warszawskiej Fali” nadała okolicznościową pięćdziesiątą informację o aktualnych przypadkowych odkryciach wykopaliskowych, w Programie II (fale średnie) Polskiego Radia, w dziale „Dziennika i aktualnych problemów stolicy i Mazowsza”. Informacja ta dotyczyła przypadkowo odkrytego przez Hipolita Bąka z Otwocka, rzadko spotykanego pieca do wytopu wapna, który wystąpił w obsuwającej się skarpie nad starorzeczem Wisły pod Karczewiem. Powyższe znalezisko pochodzi z przełomu naszej ery.

Przy okazji warto wspomnieć, że red. Anna Malinowska z tej radiowej redakcji, przeprowadziła kilka dni wcześniej wywiad z niżej podpisanym, z okazji 1.500 jubileuszowego zgłoszenia nadesłanego od społeczeństwa do Pogotowia Archeologicznego (na ten temat piszemy w oddzielnej notatce). Audycja ta nadana była dnia 23 maja

1973 r. w podobnych okolicznościach i czasie (godz. 17.00 — fale średnie), co stała informację o Pogotowiu Archeologicznym „Na Warszawskiej Fali”.

Przytoczone fakty świadczą dobitnie, że programujący te audycje i informacje Warszawsko-Mazowiecki Ośrodek Radiowo-Telewizyjny, przykładą dużą rolę do upowszechniania w społeczeństwie idei ratowania przy-

padkowych wykopalisk. Kwestia ta tym bardziej zasługuje na uznanie że Polskie Radio, jako instytucja masowego przekazu jest ku temu jak najbardziej predystynowana.

J. Głosik

WARUNKI PRENUMERATY

Cena prenumeraty rocznej 120,— zł

Cena prenumeraty półrocznej 60,— zł

Instytucje państwowe i społeczne, zakłady pracy, szkoły — mające siedzibę w miastach wojewódzkich i powiatowych, mogą zamawiać prenumeratę za pośrednictwem miejscowych Oddziałów i Delegatur RSW „Prasa-Książka-Ruch” lub bezpośrednio w Centrali Kolportażu RSW „Prasa-Książka-Ruch” 00-958 Warszawa, ul. Towarowa 28, konto PKO 1-6-100020, w terminie do dnia 25 listopada na rok następny.

Instytucje państwowe i społeczne, zakłady pracy, szkoły — mające siedzibę w miejscowościach, w których nie ma Oddziałów RSW „Prasa-Książka-Ruch”, winny opłacać prenumeratę w terenowo właściwych urzędach pocztowych.

Prenumeratę krajową dla czytelników indywidualnych przyjmują urzędy pocztowe, listonosze i bezpośrednio Centrala Kolportażu RSW „Prasa-Książka-Ruch” 00-958 Warszawa, ul. Towarowa 28, konto PKO 1-6-100020, w terminie do dnia 10 miesiąca poprzedzającego okres prenumeraty.

Prenumeratę ze zleceniem wysyłki za granicę, która jest o 40% droższa od prenumeraty krajowej, przyjmuje Biuro Kolportażu Wydawnictw Zagranicznych RS W „Prasa-Książka-Ruch” 00-840 Warszawa, ul. Wronia 23, konto PKO nr 1-6-100024.

SPRZEDAŻ NUMERÓW BIEŻĄCYCH I UPREDNICH

Instytucje państwowe i społeczne, szkoły, zakłady pracy oraz czytelnicy indywidualni mogą nabywać tę publikację w księgarni Ośrodka Rozpo-
wszechniania Wydawnictw Naukowych PAN

sprzedaż gotówkowa i wysyłkowa pojedynczych numerów i w kontynuacji; płatność gotówką, przelewem lub za zaliczeniem pocztowym

Adres: ORPAN 00-901 Warszawa Pałac Kultury i Nauki, konto PKO nr 1-6-100312

w Księgarni „Ossolineum” 50-106 Wrocław, Rynek 8

w Głównej Księgarni Naukowej 00-068 Warszawa, ul. Krakowskie Przedmieście 7

w Księgarni Naukowej 31-118 Kraków, ul. Podwale 6

Prenumeratorzy mieszkający za granicą mogą zamawiać za pośrednictwem Centrali Handlu Zagranicznego „Ars Polona — Ruch” 00-068 Warszawa, ul. Krakowskie Przedmieście 7. Bank Handlowy S.A. Warszawa, konto nr 1595-006-000-00710.

Indeks 38205

Cena: 60,00 zł

Indeks 38205